

КАЗАКСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

І. ЖАНСУГІРОВ атындағы ЖЕТІСУ УНИВЕРСИТЕТІ

ХАБАРШЫ

ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛ
1997 ж. бері жарияланады
Жылына 4 рет шығады

ЖЕТЫСУСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ имени И. ЖАНСУГУРОВА

ВЕСТНИК

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
Издается с января 1997 года
Периодичность – 4 раза в год

ZHETYSU UNIVERSITY named after ILYAS ZHANSUGUROV

BULLETIN

SCIENTIFIC JOURNAL
Founded in 1997
Published 4 times a year

№3(96)

ЖУ ХАБАРШЫСЫ
Ғылыми журнал

1997 ж. бері шығарылады
ҚР ақпарат және қоғамдық даму
министрлігінде қайта тіркелген

Куәлік № KZ42VPY00015763
8 қазан 2019 ж.
ISSN 2616-8901

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ

Бас редактор

География ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі
Қ.М. Баймырзаев

Бас редактордың орынбасары – техника ғылымдарының докторы,
профессор **Е.С. Андасбаев**

Жауапты хатшы – физика-математика ғылымдарының кандидаты,
С.С. Сләмжанова

Редколлегия мүшелері:

Қалдияров Данияр Алтаевич – экономика ғылымдарының докторы,
Еуразия халықаралық экономикалық академиясының академигі (Қазақстан)

Байғабатова Назгуль Кажимурадовна – тарих ғылымдарының
кандидаты, қауымдастырылған профессор м.а., ESCAS және тарихшылар
Ассоциациясының мүшесі (Қазақстан)

Карпова Елена Викторовна – психология ғылымдарының докторы,
профессор (Ресей Федерациясы)

Кулевая Людмила Тимофеевна – филология ғылымдарының докторы (ЕС
жүйесі бойынша гуманитарлық ғылымдарының хабилютат докторы),
профессор (Польша)

Майлыбаева Гулмира Сабыровна – Ph.D, қауымдастырылған профессор
м.а., (Қазақстан)

Петер Финке (Peter Finke) – профессор (Швейцария)

Томм Розанн Янг (Tomme Rosanne Young) – Ph.D (США)

Утегенов Ерлан Казбекович – педагогика ғылымдарының
кандидаты, профессор м.а. (Қазақстан)

Федоров Александр Иванович – педагогика ғылымдарының кандидаты,
доцент (Ресей Федерациясы)

Редакция алқасының мекенжайы: 040009, Талдықорған қ., Жансүгіров көшесі
187А, І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Ғылым бөлімі. 309 каб.

e-mail: zhgu_nauka@mail.ru, **сайт:** <http://vestnik.zhgu.edu.kz/>

Жауапты редактор – Мурыгина С.И.

Компьютерлік калыптаушы – Жепенова Г.М., мұқабаның дизайнері – Айдарбеков Р.А.

Басуға 07.12.2020 ж. қол қойылды. Әріп түрі «Korinna.kz, Times New Roman».

Қалыбы 60x84/8. SvetoCory қағазы.Таралымы 15 дана. Ш.т.б. 22.б.

І.Жансүгіров атындағы ЖУ баспа бөлімінде шығарылды

Тапсырыс № 00322

Тапсырыс беруші файлынан басылды

ВЕСТНИК ЖУ
Научный журнал

Издается с 1997 года
Перерегистрирован Министерством
информации и общественного
развития Республики Казахстан

Свидетельство № KZ42VPY00015763
от 8 октября 2019 г.
ISSN2616-8901

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Главный редактор

доктор географических наук, профессор, академик НАН РК
Қ.М. Баймырзаев

Зам. главного редактора – доктор технических наук, профессор

Е.С. Андасбаев

Ответственный секретарь – кандидат физико-математических наук,
С.С. Сламжанова

Члены редколлегии:

Калдияров Данияр Алтаевич – доктор экономических наук, профессор,
Академик Международной экономической академии Евразии (Казахстан)

Байгабатова Назгуль Кажимурадовна – кандидат исторических наук,
и.о. ассоциированного профессора, член ESCAS, член Ассоциации историков
(Казахстан)

Карпова Елена Викторовна – доктор психологических наук, профессор
(Российская Федерация)

Кулевая Людмила Тимофеевна – доктор филологических наук
(хабилизированный доктор гуманитарных наук по системе ЕС),
профессор (Польша)

Майлыбаева Гулмира Сабыровна – Ph.D, и.о. ассоциированного профессора
(Казахстан)

Петер Финке (Peter Finke) – профессор (Швейцария)

Томм Розанн Янг (Tomme Rosanne Young) – Ph.D (США)

Утегенов Ерлан Казбекович – кандидат педагогических наук, и.о.
профессора (Казахстан)

Федоров Александр Иванович – кандидат педагогических наук,
доцент (Российская Федерация)

Адрес редакционной коллегии: 040009, г.Талдыкорган, ул. Жансугурова 187 А,
Жетысуский университет им. И. Жансугурова, Отдел науки, каб. 309.

e-mail: zhgu_nauka@mail.ru, **сайт:** <http://vestnik.zhgu.edu.kz/>

Ответственный редактор – Мурыгина С.И.

Компьютерная верстка – Желенова Г.М., дизайн обложки – Айдарбеков Р.А.

Подписано в печать 07.12.2020 г. Гарнитура «Korinna.kz, Times New Roman».

Формат 60х84/8. Бумага Svetocopy. Тираж 15 экз. Усл.п.л. 22.6.

Отпечатано в издательском отделе ЖУ им. И. Жансугурова. Заказ № 00322

Распечатано с файла заказчика

BULLETIN of the ZhU
Scientific journal

Founded in 1997

Re-registered by the Ministry
of information and public development
of the Republic of Kazakhstan

Certificate No. KZ42VPY00015763
dated October 8, 2019
ISSN2616-8901

EDITORIAL BOARD

Main Editor

Doctor of Geographical sciences, Professor, Honorary academician of the NAS RK
K. Baimyrzayev

Deputy main Editor – Doctor of Technical sciences, Professor

Ye. Andasbayev

Responsible secretary – secretary candidate of physical and mathematical Sciences,
S. Slamzhanova

Editorial board members:

Daniyar Kaldiyarov – Doctor of Economic sciences, Professor,
Academician of the International economic academy of Eurasia (Kazakhstan)

Nazgul Baigabatova – Candidate of Historical sciences, Acting Associate
Professor, member of ESSAS, member of the Association of historians
(Kazakhstan)

Yelena Karpova – Doctor of Psychological sciences, Professor (Russian
Federation)

Lyudmila Kil'evaya – Doctor of Philological sciences (habilitated doctor of
Humanities in the EU system), Professor (Poland)

Gulmira Mailybayeva – Ph.D, Acting Associate Professor (Kazakhstan)

Peter Finke – Doctor of Sciences, professor (Switzerland)

Tomme Rosanne Young – Ph.D (USA)

Yerlan Utegenov – Candidate of Pedagogical sciences, Acting Professor
(Kazakhstan)

Alexander Fedorov – Candidate of Pedagogical sciences, Associate
Professor (Russian Federation)

Postal address: 040009, Taldykorkan, 187A Zhansugurov str., Zhetysu university
named after I. Zhansugurov, Department of Science, office 309.

e-mail: zhgu_nauka@mail.ru; **web-site:** <http://vestnik.zhgu.edu.kz/>

Responsible Editor – S.I. Murygina

Desktop publishing – G. Zhepenova, Cover Design– R. Aidarbekov

Signed in print 07.12.2020. Typeface «Korinna.kz, Times New Roman».

Format 60x84/8. Paper SvetoCopy. Circulation 15 copies. Volume 22..6 pr.sh.

Printed in the ZhU named after I. Zhansugurov Publishing house.

OrderNo. 00322

Printed from customer file.

МАЗМҰНЫ СОДЕРЖАНИЕ

ҚҰҚЫҚТАНУ-ЮРИСПРУДЕНЦИЯ

Айтимов Б.Ж., Алтынбеков М.А. ВОЗРАСТ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ПО УГОЛОВНОМУ ПРАВУ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН	12
Айтимов Б.Ж., Лазаров С.Б. НЕВМЕНЯЕМОСТЬ В УГОЛОВНОМ ПРАВЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН И ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН	16
Айтимов Б.Ж., Арсалам Е.М. КЛАССИФИКАЦИЯ СОУЧАСТИЯ: ВИДЫ, ФОРМЫ	19
Bolat A.A., Bazhenova M.D., Zhakupova G.A ACTUAL PROBLEMS AND CRIMINAL LAW ASPECTS OF DISARMAMENT OF SMALL ARMS AND LIGHT WEAPONS AT THE PRESENT STAGE	26
Жангушукова А.З. ЕСІРТКІ ЗАТТАРЫНЫҢ ЗАҢСЫЗ АЙНАЛЫМЫНА БАЙЛАНЫСТЫ ҚЫЛМЫСТАРДЫ ТЕРГЕУДІҢ ЕРЕКШЕЛІГІ	30
Нұрбек Д.Т., Дарибаев Ғ.С. ПРОКУРОР ҚЫЛМЫСТЫҚ ІСТІ ҚОСЫМША ТЕРГЕУ ҮШІН ҚАЙТАРУ, ҚЫЛМЫСТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУГЕ ҚАТЫСУШЫЛАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫ МЕН ЗАҢДЫ МҮДДЕЛЕРІН ҚОРҒАУДЫҢ КЕПІЛІ РЕТІНДЕ	34
Серикова Л.С. ҚЫЛМЫСТАРДЫҢ ҚАЙТАЛАНУ СЕБЕПТЕРІ МЕН САЛДАРЫ	42
Садуакасова Л.Б. НЕКЕНІ БҰЗУ ӘЛЕУМЕТТІК ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚТЫҚ ПРОБЛЕМА РЕТІНДЕ	48

ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР-ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ

Ashimova M.G., Turysbekova A.E. ABOUT THE KAZAKH STORY	54
Аликенова К.Н., Татубаева М.М., Софина М.С. ФИЛОСОФСКИЕ АСПЕКТЫ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ	57
Aidynova A.A., Turabay G.K. THE SIGNIFICANCE OF TEACHING LISTENING SKILLS ON FOREIGN LANGUAGES	62

Аликенова К.Н., Мырзай М., Кәрімов Ж. МҮМКІНДІГІ ШЕКТЕУЛІ БАЛАЛАРДЫ ТӘРБИЕЛЕУДЕГІ ФИЛОСОФИЯНЫҢ РОЛІ	66
Жұмағали Қ. ҚЫТАЙ ТІЛІН ҮЙРЕНУДЕГІ ФОНЕТИКАЛЫҚ БІРЛІКТЕР	73
Карабут В.В., Абсалимова А.Б., Аликенова К.Н. ФИЛОСОФСКО – ПРАВСТВЕННЫЕ ЦЕННОСТИ НА ПУТИ СТАНОВЛЕНИЯ ЦИФРОВИЗАЦИИ ОБЩЕСТВА	76
Калиева Ж.Т., Аликенова К.Н. АРНАЙЫ БІЛІМ БЕРУДІҢ ФИЛОСОФИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ	80
Orynbayeva U. K., Orazova G. S. THE EFFECTIVENESS OF THE GROUP METHOD IN THE FORMATION OF REFLEXIVE COMPETENCIES OF FUTURE TEACHERS OF FOREIGN LANGUAGES	85
Рысдаулетова Б.Т. ФОРМАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ИНТЕРТЕКСТУАЛЬНЫХ ВКЛЮЧЕНИЙ В БРАЧНОМ ОБЪЯВЛЕНИИ	89
Төлебаева Қ.Т., Есенбек Ж.Б. ҚАЛИХАН АЛТЫНБАЕВТЫҢ ЭПИКАЛЫҚ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ТАРИХИ ТАҚЫРЫП	94
Турысбекова А.Е, Ашимова М.Г., Жазыбекова А.К. ӘБІШ КЕКІЛБАЕВТИҢ «ҮРКЕР» РОМАНЫНДАҒЫ ТАРИХИ ШЫНДЫҚ ПЕН ШЕШЕНДІК СӨЗДЕР	99
Tastemirova A.E., Nurbekova G., Zhailaubay D. AGATHA CHRISTIE AND DETECTIVE GENRE	104
Tastemirova A.E., Nurakhmetova I., Yelubayeva A.A. STRUCTURAL AND COMPOSITIONAL FEATURES OF SHORT STORIES BY SOMERSET MAUGHAM	107
Tastemirova A.E., Aidynova A., Kamidenova K.A. USE OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN THE LANGUAGE OF THE DETECTIVE GENRE (ON THE EXAMPLE OF THE WORK OF AGATHA CHRISTIE)	111
Хуанган Ө. МОҢҒОЛИЯ ҚАЗАҚТАРЫНЫҢ БҮГІНІ	114
Шыныбекова А. С., Тұрабай Г.К. ЭМОЦИОНАЛЬНЫЕ СЛОВАКТЫВЫЕ АКТЫ	118

Уалиева С.А., Машанова С.М.

МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ ҚАТЫСЫМ ТҮЛҒАСЫНЫҢ ТІЛДІК КӨРІНІСІ 126

Хайруллина Г.Т., Аликенова К.Н.

**РОЛЬ ФИЛОСОФСКОГО ЗНАНИЯ В РАЗРАБОТКЕ ВОПРОСОВ
ОБУЧЕНИЯ И ВОСПИТАНИЯ ДЕТЕЙ С ОГРАНИЧЕННЫМИ
ВОЗМОЖНОСТЯМИ 132****ПЕДАГОГИКА ЖӘНЕ ПСИХОЛОГИЯ
ПЕДАГОГИКА И ПСИХОЛОГИЯ**

Begimbekova S.B., Sapargaliyeva A.Zh.

**THE IMPORTANCE OF PROFESSIONAL COMMUNICATIVE
COMPETENCE OF FUTURE PEDAGOGUE IN MULTILINGUAL
EDUCATION 138**

Iskakova M.A., Nurzhanova T.T.

**ADOLESCENT CHILD DEVELOPMENT AND THE IMPACT OF DIVORCE
ON ADOLESCENTS 141**

Mametkanova A.B., Sapargaliyeva A.Zh.

**THE PECULIARITIES OF COMMUNICATIVE COMPETENCE OF THE
FUTURE PEDAGOGUE ON EXAMPLE OF ENGLISH LANGUAGE 146**

Мамилина С.К., Онгарбаева С.С.

**МІНЕЗ-ҚҰЛҚЫ АУЫТҚЫҒАН ЖАСӨСПІРІМГЕ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ
КӨМЕК КӨРСЕТУ 150**

Сапарғалиева А.Ж., Құрманалиева М.А., Аралбаева Р.К.

**ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ ӨМІРЛІК ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫН
ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ 157**

Salimova Zh.Y., Nurzhanova T.T.

**PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL ASSISTANCE TO ADOLESCENTS
EXPOSED TO VIOLENCE 162**

CONTENT

JURICPRUDENCE

Aitymov B., Altynbekov M. AGE OF CRIMINAL RESPONSIBILITY BY CRIMINAL LAW OF FOREIGN COUNTRIES	12
Aitymov B.Z., Lazarov S.B. INDEPENDENCE IN THE CRIMINAL LAW OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN AND FOREIGN COUNTRIES	16
Aitymov B.Z., Arsalam E.M CLASSIFICATION OF COMPLICITY: TYPES, FORMS	19
Bolat A.A., Bazhenova M.D., Zhakupova G.A ACTUAL PROBLEMS AND CRIMINAL LAW ASPECTS OF DISARMAMENT OF SMALL ARMS AND LIGHT WEAPONS AT THE PRESENT STAGE	26
Zhangushukova A.Z. PECULIARITIES OF THE INVESTIGATION OF CRIMES RELATED TO DRUG TRAFFICKING	30
Nurbek D.T., Daribaev G.S RETURN OF THE PROSECUTOR FOR ADDITIONAL INVESTIGATION OF A CRIMINAL CASE, GUARANTEE OF PROTECTION OF RIGHTS AND LEGAL INTERESTS OF PARTICIPANTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS	34
Serikova L.S. CAUSES AND CONSEQUENCES OF THE RECURRENT CRIME	42
Saduakasova L.B. DIVORCE AS A SOCIAL AND LEGAL PROBLEM	48

HUMANITIES

Ashimova M.G., Turysbekova A.E. ABOUT THE KAZAKH STORY	54
Alikanova K.N., Tatubaeva M.M., Sofina M.S. PHILOSOPHICAL ASPECTS OF INCLUSIVE EDUCATION IN GENERAL EDUCATIONAL INSTITUTIONS	57
Aidynova A.A., Turabay G.K. THE SIGNIFICANCE OF TEACHING LISTENING SKILLS ON FOREIGN LANGUAGES	62
Alikanova K. N., Myrzai M., Karimov Zh. THE ROLE OF PHILOSOPHY IN THE EDUCATION OF CHILDREN WITH SPECIAL NEEDS	66

Zhumagali K. PHONETIC UNITS IN CHINESE LANGUAGE LEARNING	73
Karabut V.V., Absalimova A.B., Alikanova K.N. PHILOSOPHICAL AND MORAL VALUES ON THE WAY TO DIGITALIZATION OF SOCIETY	76
Kaliyeva Zh. T., Supervisor: K. N. Alikanova PHILOSOPHICAL FOUNDATIONS OF SPECIAL EDUCATION	80
Orynbayeva U. K., Orazova G. S. THE EFFECTIVENESS OF THE GROUP METHOD IN THE FORMATION OF REFLEXIVE COMPETENCIES OF FUTURE TEACHERS OF FOREIGN LANGUAGES	85
Rysdauletova B.T. FORMAL FEATURES OF INTERTEXTUAL INCLUSIONS IN A MARRIAGE ANNOUNCEMENT	89
Tolebaeva K.T., Yessenbek Zh.B HISTORICAL THEME IN THE EPIC WORKS OF KALIKHAN ALTYNBAYEV	94
Turysbekova A.E., Ashimova M.G., Zhazybekova A.K. HISTORICAL TRUTH AND ELOQUENCE IN ABISH KEKILBAYEV'S NOVEL «URKER»	99
Tastemirova A.E., Nurbekova G., Zhailaubay D. AGATHA CHRISTIE AND DETECTIVE GENRE	104
Tastemirova A.E., Nurakhmetova I., Yelubayeva A.A. STRUCTURAL AND COMPOSITIONAL FEATURES OF SHORT STORIES BY SOMERSET MAUGHAM	107
Tastemirova A.E., Aidynova A., Kamidenova K.A. USE OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN THE LANGUAGE OF THE DETECTIVE GENRE (ON THE EXAMPLE OF THE WORK OF AGATHA CHRISTIE)	111
Khuangan O. KAZAKHS OF MONGOLIA TODAY	114
Shynybekova A.S., Turabay G.K. EMOTIONAL SPEECH ACTS	118
Ualiyeva S.A., Mashanova S.M. REFLECTION OF LANGUAGE PERSONALITY IN CROSS –CULTURAL COMMUNICATION	126

Khairullina G.T., Alikanova K.N.

THE ROLE OF PHILOSOPHICAL KNOWLEDGE IN THE DEVELOPMENT OF THE EDUCATION AND UPBRINGING OF CHILDREN WITH DISABILITIES	132
---	------------

PEDAGOGY AND PSYCHOLOGY

Begimbekova S.B., Sapargaliyeva A.Zh.

THE IMPORTANCE OF PROFESSIONAL COMMUNICATIVE COMPETENCE OF FUTURE PEDAGOGUE IN MULTILINGUAL EDUCATION	138
--	------------

Iskakova M.A., Nurzhanova T.T.

ADOLESCENT CHILD DEVELOPMENT AND THE IMPACT OF DIVORCE ON ADOLESCENTS	141
--	------------

Mametkanova A.B., Sapargaliyeva A.Zh

THE PECULIARITIES OF COMMUNICATIVE COMPETENCE OF THE FUTURE PEDAGOGUE ON EXAMPLE OF ENGLISH LANGUAGE	146
---	------------

Mamilina S.K., Ongarbayeva S. S.

PROVIDING PSYCHOLOGICAL ASSISTANCE TO A TEENAGER WITH DEVIANT BEHAVIOR	150
---	------------

Sapargaliyeva A.Zh., Kurmanalieva M.A., Aralbaeva R.K.

THEORETICAL FOUNDATIONS FOR FORMATION OF LIFE VALUES OF ADOLESCENTS	157
--	------------

Salimova Zh.Y., Nurzhanova T.T.

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL ASSISTANCE TO ADOLESCENTS EXPOSED TO VIOLENCE	162
--	------------

ҚҰҚЫҚТАНУ

ЮРИСПРУДЕНЦИЯ

JURISPRUDENCE

ВОЗРАСТ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ПО УГОЛОВНОМУ ПРАВУ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН

Айтимов Б.Ж., Алтынбеков М.А.

Настоящая статья посвящена рассмотрению особенностей уголовной ответственности и наказания несовершеннолетних в различных странах. Автором анализируются положения уголовного закона, отражающие общую специфику применения различных мер уголовно-правового принуждения к несовершеннолетним. В результате проведенных исследований сделан вывод о том, что несовершеннолетний возраст лица, совершившего преступление, существенно сокращает пределы уголовной ответственности, позволяя при этом применить к виновному лицу также и специальные виды освобождения от уголовной ответственности и наказания.

Ключевые слова: *уголовная ответственность несовершеннолетних, преступники, возраст уголовной ответственности.*

Цель исследования - рассмотрение вопроса о возрасте привлечения несовершеннолетних к уголовной ответственности.

Возраст является необходимым элементом при составе преступления, однако теория уголовного права, как и юриспруденция в общем и целом, не выработала комплексного учения о возрасте. В мировом понимании социологии, психологии и юриспруденции нет единого понимания того, что следует понимать под возрастом индивида.

Методологические основания исследований составляет комплекс методов научного познания, среди которых передовое место занимает диалектический метод. Используются общие философские, общие научные и специально-юридические методы исследования, в частности системный метод исследования. Проведен исторический анализ возрастных особенностей несовершеннолетних при назначении наказаний в зарубежных странах.

До XVII в. в России несовершеннолетние приравнивали права к взрослым, однако в XVIII в. уже были определены правила о наказании малолетних. Так в Уложении о наказаниях уголовных и исправительных 1845 г. были определены три возрастных периода. А после Октябрьской революции возраст привлечения к уголовной ответственности постоянно менялся вплоть до принятия УК РСФСР 1964 г.

В свою очередь, в Уголовном кодексе Российской Федерации (далее - Уголовный кодекс) 1996 года, при установлении возраста наступления уголовной ответственности, этапы обучения и социализации индивид, расширение круга связей и социально значимых отношений несовершеннолетнего, приобретение им социального эксперимента в первую очередь учитывались. Рассмотрены вопросы психологических особенностей подросткового возраста.

В мировой практике нет единого подхода к возрасту уголовной ответственности несовершеннолетних; Рассматриваются доктринальные положения о снижении и повышении возрастного порога уголовной ответственности. В каждом случае законодатель поддерживает вывод о том, что установленного возраста уголовной ответственности достаточно, поскольку в определенном возрасте он достигает уровня психофизического развития, что позволяет в полной мере осознать не только социально опасный характер их действия, но также их последствия и, следовательно, нести ответственность за них.

Уголовная ответственность - это форма предусмотренной законом ответственности за преступление, совершенное за лицо, совершившее его, по приговору суда и реализуемое в той или иной форме наказания. Такой критерий, как возраст наступления уголовной ответственности, существует в уголовном законодательстве большинства стран.

Фактически это объективная характеристика способности человека быть сознательным и полностью осознавать смысл и последствия своих действий, а также направлять свои действия.

Чтобы определить этот возраст, ряд критериев играют роль - психология, психиатрия, педагогика, медицинские и биологические факторы, то есть все, что может предоставить информацию о закономерностях, стадиях развития и формировании психики человека. Кроме того, национальные и культурные традиции играют свою роль. Характер преступления также важен при определении возраста уголовной ответственности.

В Уголовном кодексе Российской Федерации большинство преступлений совершается с 16 лет, однако существует ряд незаконных действий, включая уголовные санкции, которые уже предусмотрены с 14 лет. К ним относятся социально опасные преступления, такие как убийства, преднамеренные или умеренные посягательства на здоровье, изнасилования или другие насильственные действия сексуального характера; похищение или захват заложников и другие правонарушения, предусмотренные Уголовным кодексом Российской Федерации.

По сравнению с Уголовным кодексом Российской Федерации уголовное законодательство большинства зарубежных стран устанавливает более низкий возрастной барьер для преодоления того факта, что лицо может быть привлечено к уголовной ответственности.

Таким образом, минимальный возраст уголовной ответственности в возрасте 7 лет установлен в Ирландии. Уголовный закон Швейцарии 1937 года (статья 82) гласит, что «этот закон не распространяется на ребенка, не достигшего семи лет», и в соответствии со специальным постановлением 2002 года возраст ответственности закон был повышен до 10 лет. В Англии с принятием Закона о детях и подростках в 1933 году возраст уголовной ответственности был повышен до 8 лет, а по аналогичному закону 1969 года - до 10 лет. В Новой Зеландии возраст уголовной ответственности составляет 10 лет, в Турции - 11 лет, в Канаде - 12 лет. В Соединенных Штатах ювенальные суды подчиняются юрисдикции детей в возрасте от 6 до 12 лет, максимум от 15 до 17 лет (в зависимости от штата). Уголовный кодекс Германии (§ 19) предусматривает возможность судебного преследования детей, достигших возраста 14 лет.

Под влиянием опыта борьбы с тяжкими преступлениями несовершеннолетних в западных странах, а также в интересах общественной безопасности, законодатели Государственной Думы России решили принять закон согласно которому наиболее тяжкие преступления должны преследоваться с 12 лет, а остальные с 14 лет. Согласно статистике Министерства внутренних дел Российской Федерации, они ежегодно совершают различные преступления и остаются безнаказанными из-за молодого возраста, составляющего около 100 000 подростков. Инициаторы вышеупомянутого закона считают, что такие меры помогут исправить нынешнюю ситуацию в стране. В свою защиту они выдвинули следующие аргументы. Во-первых, снижение возраста уголовной ответственности до 12 лет изолирует больше преступников от общества. Во-вторых, нет необходимости говорить, что 12-летние преступники не знают о своих действиях - они часто совершают преступления преднамеренно и пытаются скрыть свои следы. В-третьих, в ряде стран мира, как уже упоминалось выше, подростки подвергаются судебному преследованию с этого возраста и даже моложе. Например, было показано, что в некоторых штатах США дети старше 10 лет, которые совершили особо тяжкое преступление, могут быть приговорены к пожизненному заключению (с общим возрастом уголовной ответственности 16 лет). Кроме того, с 10 лет вы можете продолжить обучение в Англии, Австралии, Швейцарии.

Однако есть противники снижения возраста уголовной ответственности. Например, президент Ассоциации детских психологов Александр Кузнецов убежден, что «страна к этому не готова. Не существует специальных поселений, в которых могли бы содержаться 12-летние преступники. В нынешних условиях это приведет только к увеличению числа

преступников. Существует также мнение, что тяжесть или уменьшение срока наказания не остановит и не уменьшит количество правонарушений в подростковой среде, где мотивация для совершения преступления может быть выше, чем страх наказания.

Существует мнение, что принятие этого закона не принесет ничего хорошего и не даст никаких результатов. Подростки, которые совершают такие серьезные преступления в таком молодом возрасте, часто страдают психическими расстройствами и поэтому должны лечиться в специализированных учреждениях, а не в тюрьме. Некоторые эксперты, в частности бывший детский посредник Павел Астахов, ссылаясь на данные психологов, говорят о замедлении темпов развития подростков: современные российские девочки достигают средней психофизиологической зрелости вплоть до В возрасте 18 лет и юноши в возрасте 20 лет, по его словам, эти данные указывают на то, что недопустимо снижение возраста уголовной ответственности.

Общеизвестно, что в исправительных учреждениях для несовершеннолетних атмосфера сильно криминализована, даже в отношении специальных учреждений для взрослых существует строгая иерархия, образ жизни воров культивируется в искаженных формах, процент «Очень большое количество людей с физическими и умственными недостатками, в том числе подростков насилия. В результате, еще более свирепый преступник, склонный к рецидивам, часто покидает эти колонии.

Положительное изменение ситуации возможно только в том случае, если создаются оптимальные пенитенциарные учреждения с совершенно новой программой и условиями жизни, с определенным видением мира, чтобы их уроженцы были оптимально адаптированы к нормальной жизни. в обществе, а не восстанавливать большинство в колониях и тюрьмах, как это происходит сейчас. Исходя из вышеизложенного, можно сделать вывод, что снижение возраста уголовной ответственности не является эффективной мерой по искоренению преступности среди несовершеннолетних. При введении таких мер ни одно государство в мире не решило проблему преступности среди несовершеннолетних.

По мнению практиков, снижение возрастного предела уголовной ответственности нежелательно, поскольку дети, которые могут быть привлечены к ответственности в более раннем возрасте, будут иметь мало шансов на социализацию и станут законопослушными гражданами в будущем. В частности, опрос 20 сотрудников ФСИН России по Омской области показал, что по этой причине 94% респондентов против снижения возраста уголовной ответственности. Респонденты отметили, что эти подростки не знали о криминальных событиях из-за их возраста, высокой внушаемости и наличия пограничных психических расстройств. Кроме того, раннее уголовное преследование позволит молодежи быстрее криминализировать и принять преступную субкультуру. Основной проблемой, опрошенной сотрудниками Федеральной службы исполнения наказаний, было выявлено отсутствие взаимодействия между службами СЖД, а также отсутствие систематической работы с несовершеннолетними и их семьями.

С этими заявлениями, по мнению Е.Г. Дозорцева, доктора психологических наук, профессора, заведующего лабораторией для детей и подростков Государственного научного центра социальной и судебной психиатрии им. В.П.Сербского (далее именуемого В.П.Сербским ГНЦССП), в котором отмечается, что в случае принятия Закона о сокращении возраста мы заложим бомбу под наше будущее. Чем раньше ребенок попадет в тюрьму, тем больше у него шансов выбраться из закоренелого преступника. Законопроект, как отмечает Дозорцева, не только способствует профилактике правонарушений среди несовершеннолетних, но и снижению уровня преступности в обществе [12].

Таким образом, анализ теоретического материала, обобщение мнений практиков и результаты дискуссий на различных научно-практических конференциях в области психологии и права позволяют утверждать, что 14-летний возраст является оптимальным. установить нижний предел уголовной ответственности с учетом современных тенденций

развития подростков. Для привлечения к уголовной ответственности необходима определенная социальная зрелость личности, сформированная к 14-15 годам.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Следует ли снизить возраст наступления уголовной ответственности?// И.Б.Топчуева
2. Уголовный кодекс Российской Федерации от 13 июня 1996 г.
3. Сверчков В. В. Уголовное право. Общая часть: краткий курс. - М-р: Юрайт, 2009. С. 232
4. Постановление Пленума Верховного Суда Российской Федерации от 14. 02. 2000 г. № 7 «О судебной практике по делам о преступлениях несовершеннолетних» // Вестник Верховного Суда Российской Федерации. 2000. № 4.
5. Анализ международно-правового опыта борьбы с преступностью несовершеннолетних // Медведева Л.А. // Право № 14

AGE OF CRIMINAL RESPONSIBILITY BY CRIMINAL LAW OF FOREIGN COUNTRIES

Aitymov B., Altynbekov M.

The age of criminal responsibility in the criminal law of foreign countries. This article is devoted to the consideration of the specifics of criminal liability and punishment of minors in various countries. The author analyzes the provisions of the criminal law, reflecting the specifics of the application of measures of criminal law coercion against minors. As a result of the study, it was concluded that the minor age of the person who committed the crime significantly reduces the limits of criminal liability, while also allowing for the guilty person to apply special types of exemption from criminal liability and punishment

Key words: criminal liability, juvenile delinquents, age of criminal responsibility

ШЕТ ЕЛДЕРДІҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ ЗАҢНАМАСЫНДАҒЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ ЖАУАПКЕРШІЛІКТІҢ ЖАСЫ

Айтимов Б.Ж., Алтынбеков М.А.

Бұл мақала әртүрлі елдердегі кәмелетке толмағандардың қылмыстық жауаптылығы мен жазасының ерекшеліктерін қарастыруға арналған. Автор кәмелетке толмағандарға қатысты қылмыстық-құқықтық мәжбүрлеу шараларын қолданудың ерекшелігін көрсететін қылмыстық заңның ережелеріне талдау жасайды. Зерттеу нәтижесінде қылмыс жасаған адамның кәмелетке толмаған жасы қылмыстық жауаптылық шегін айтарлықтай төмендетеді, сонымен бірге кінәлі адамға қылмыстық жауапкершіліктен және жазадан босатудың ерекше түрлерін қолдануға мүмкіндік береді деген қорытынды жасалды.

Кілт сөздер: қылмыстық жауаптылық, кәмелетке толмаған құқық бұзушылар, қылмыстық жауапкершілік жасы.

Мақаланың редакцияға келіп түскен күні: 15.08.202 г.

НЕВМЕНЯЕМОСТЬ В УГОЛОВНОМ ПРАВЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН И ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН

Айтимов Б.Ж., Лазаров С.Б.

Данная статья рассматривает феномен невменяемости на примере юридической науки разных стран. Понятие невменяемости является проблемой современной правовой системы не только РК, но и всего мира в целом. Так как невменяемость является многогранным понятием которое ещё не изучено полностью.

Ключевые слова: невменяемость, вина, ответственность, психическое здоровье.

Уголовный закон распространяется без исключения на всех лиц, попадающих в сферу его деятельности. Основным требованием к реализации принципа равенства граждан перед законом является принцип неизбежности ответственности для всех физических лиц, нарушающих закон. Действует беспрекословно для любого физически здорового человека, достигшего определённого возраста уголовной ответственности.

В то же время уголовное право провозглашает принцип индивидуализации наказания. Наказание, назначаемое лицу, должно соответствовать характеру и степени общественной опасности преступления, обстоятельствам его совершения и личности преступника. По мнению многих видных ученых, сегодня проблема преступности становится все больше интересной из-за увеличения числа людей с психическими расстройствами, которые имеют влияние на их преступное поведение в целом¹.

Часть 1 ст. 16 Уголовного Кодекса Республики Казахстан содержит определение термина «невменяемость»: «Не подлежащим уголовной ответственности является человек, который во время совершения опасного для общества деяния, предусмотренного настоящим Кодексом, находился в состоянии полной невменяемости, то есть не мог осознавать фактический характер и опасность своих действий (бездействия) для общества или руководить ими вследствие психического заболевания хронического типа, психического расстройства временного типа, слабоумия или иного болезненного состояния его психики»²

Из вышесказанного можно сделать один вывод, что невменяемость в основной своей части характеризуется двумя критериями: медицинским (биологическим) и юридическим (психологическим).

Медицинским критерием является наличие психического дефекта либо заболевания у человека. Правовой, то есть психологический, критерий определяет способность индивидуума распознать или контролировать характер и опасность своих действий (бездействия) для социума. Чтобы признать человека психически нездоровым, суд должен подтвердить наличие обоих критериев одновременно во время совершения общественно опасного деяния. Почему свидетельство только лишь медицинского критерия является недостаточным? В первых психические расстройства имеют разные степени тяжести, а во вторых при большинстве психических заболеваний у больных наблюдается улучшение состояния, так называемая ремиссия.

Сущность медицинского (биологического) критерия вытекает из положений психиатрической науки.

Всякий раз, когда суд ставит вопрос о психической неполноценности обвиняемого, обязанностью суда является проведение судебно-психиатрической экспертизы. Обладая

¹Спасенников Б.А. Субъект преступления: уголовно-правовой и медико-психологический аспекты.

Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора юридических наук Екатеринбург. 2001. С.4.

²Уголовный кодекс Республики Казахстан. 2014 г.

специальными знаниями в этой области, опытные психиатры сделают вывод о наличии или отсутствии психических расстройств или дефектов у субъекта.

Для признания лица невменяемым председательствующий судья, помимо биологического критерия, обязан установить так же и психологический критерий невменяемости, который согласно части 2 статьи 10 УК содержится в том, что субъект в момент совершения противозаконного действия или поступка не могло осознавать фактический характер и опасность своих действий (бездействия) для общества (интеллектуальный момент) либо руководить своими поступками (момент воли). Лицо, страдающее психическим расстройством, как было описано выше, не имеет способности понимать характер своего действия и одновременно также лишено способности руководить им.

Есть эпизоды, когда у больного бывают, замечены болезненные импульсивные побуждения и умственный правовой симптом, т.е. Человек понимает природу собственных неправомерных поступков, но волевого симптома в данном случае не имеется. Примерами этих отклонений в психике считаются: kleptomania, пиромания и т.д. В целом, эти субъекты понимают социальную угрозу собственных поступков, но не имеют шансов ими руководить или, же предотвращать. Если социально опасное деяние совершено в состоянии невменяемости, такое лицо не может быть привлечено к уголовной ответственности и наказано за это деяние, поскольку оно не является субъектом преступления.

В соответствии с 2 частью 16 статьи Уголовного кодекса к лицам признанным судом невменяемыми применяются меры медицинского принуждения указанные в 7 разделе того же кодекса.

В Соединенном Королевстве Великобритании, Соединенных Штатах Америки и некоторых других странах дальнего и ближнего зарубежья в которых заложено прецедентное право, понятие невменяемости трактуется так же, как и 150 лет назад (1843 г.) в так называемых правилах Макнатена³. Эти правила, по сути своей представляют следующее: лицо, страдающее психическим заболеванием или психическим дефектом, не будет преследоваться по закону, если он или она не в состоянии понять «природу и качество» совершенного ими деяния и то что это действие является вредным для государства и социума. Для своих дней эти правила были довольно продвинутыми. Однако у данных правил есть один, но очень существенный недостаток, заключался он в том, что весь акцент делался на интеллектуальную особенность психологического критерия невменяемости (способность осознавать и понимать), а волевой критерий (способность управлять своими действиями) не принимался в счёт⁴.

В Уголовном кодексе Соединенных Штатов Америки 1962 года предлагалось следующее определение невменяемости: «Лицо не несет ответственности за преступное поведение, если во время осуществления такого поведения оно, вследствие психической болезни, дефекта или неполноценности лишено в большей степени способности отдавать себе отчет в преступности своего поведения или согласовывать свое поведение с требованиями закона»⁵.

Что касается медицинского критерия невменяемости, юридическая практика Великобритании и США относит к душевным расстройствам различные формы и виды психических заболеваний. Вынесение приговора "Невиновен в связи с невменяемостью" влечёт помещение человека в закрытое психиатрическое учреждение, режим которого практически никак не отличается от месс лишения свободы. В связи с этим ссылка обвиняемых на невменяемость в юридической практике США встречается довольно редко.

³Юридический прецедент обеспечения защиты психически больных, утвержденный в Британской палате лордов в 1843 г.

⁴С.П.Кубанцев. «Правила Макнатена как концепция невменяемости уголовном праве США»

⁵Примерный Уголовный Кодекс США 1962 г.

Во Франции и Германии, в их уголовном праве термин невменяемости сформулирован в действующем законодательстве. Французская формулировка невменяемости наиболее точно и полностью отражает оба критерия: медицинский (биологический) - наличие психического или психо-неврологического расстройства и юридический (психологический) - неспособность осознать и контролировать свои действия (ст. 122-1). В то же время Уголовный кодекс Франции не только не раскрывает содержание терминов «психическое» и «нервно-психическое расстройство», но и не содержит перечня этих терминов и понятий.⁶

Вменяемость, согласно уголовному законодательству немецкого государства, является предпосылкой для вины и, следовательно, наказуемости уголовного правонарушения. Вменяемость можно констатировать с того момента, как лицу о рождении исполнится четырнадцать лет⁷. Уголовный кодекс Германии также содержит положения о психических заболеваниях.

Статья 20 Уголовного кодекса Германии раскрывает основное содержание невменяемости в соответствии с немецким законодательством: невменяемое лицо, совершая деяние, выполняет состав, но в силу указанных причин действует без вины.

Понятие невменяемости по уголовным законам Австрии и Швейцарии очень близко подходит к немецкому. 11 параграф гласит: «кто при совершении деяния вследствие психической болезни, слабоумия, глубокого расстройства сознания или вследствие другого тяжелого психического отклонения, равноценного одному из этих состояний, не способен осознавать противоправность своего деяния или действовать с сознанием противоправности, тот действует без вины»⁸. Согласно Уголовному кодексу Швейцарии, для признания человека невменяемым необходимо определить два критерия: психологический и медицинский. Последнее касается трех групп психических расстройств: психических заболеваний, деменции или тяжелых нарушений сознания. Психологический критерий выражается в неспособности лица признать незаконность своего преступления или действовать с осознанием такой незаконности.

В итоге можно сказать что понятие невменяемости в уголовном праве РК и зарубежных стран имеет больше общего чем различий. Значит можно говорить о том что Уголовное право РК стоит на одном уровне с уголовным правом США и ведущих стран Европы

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Спасенников Б.А. Субъект преступления: уголовно-правовой и медико-психологический аспекты. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора юридических наук Екатеринбург. 2001. С.4.
2. Уголовный кодекс РК 2014 г.
3. С.П.Кубанцев. «Правила Макнатена как концепция невменяемости уголовном праве США» //Журнал российского права. -2005. - № 8. - С. 115 – 127
4. Примерный Уголовный кодекс США 1962 г.
5. Уголовный кодекс Франции.
6. Уголовный кодекс ФРГ.
7. Уголовный кодекс Австрии.

⁶ Уголовный Кодекс Франции

⁷ Уголовный кодекс Германской Федеративной Республики

⁸ Уголовный кодекс Австрии

ШЕТЕЛ ЕЛДЕРІНІҢ ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ ЗАҢЫНДА ҚАБЛЕТСІЗДІК ҰҒЫМЫ

Айтимов Б.Ж., Лазаров С.Б.

Бұл мақалада әр түрлі елдердегі заң ғылымының мысалында қаблетсіздік феномені қарастырылады. Қаблетсіздік ұғымы қазіргі Қазақстан Республикасының ғана емес, сонымен бірге бүкіл әлемнің қазіргі заманғы құқықтық жүйесінің мәселесі болып табылады. Себебі қаблетсіздік - бұл әлі толық зерттелмеген көп қырлы түсінік.

Кілт сөздер: қаблетсіздік, кінә, жауапкершілік, психикалық денсаулық.

INDEPENDENCE IN THE CRIMINAL LAW OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN AND FOREIGN COUNTRIES

Aitymov B. Lazarov S.

This article considers the phenomenon of insanity on the example of ridic science of different countries. The concept of insanity is a problem of the modern legal system not only of the Republic of Kazakhstan, but of the whole world as a whole. Since insanity is a multifaceted concept that has not yet been fully studied

Key words: insanity, guilt, responsibility, mental health.

Мақаланың редакцияға келіп түскен күні: 15.08.2020 г.

УДК 343

КЛАССИФИКАЦИЯ СОУЧАСТИЯ: ВИДЫ, ФОРМЫ

Айтимов Б.Ж., Арсалам Е.М.

В статье рассматривается классификация соучастия по формам и видам, а также его уголовное значение. В этой статье рассматриваются основные взгляды в науке уголовного права на виды и классификацию соучастия. Были определены критерии, используемые в законодательстве и судебной практике для классификации соучастия. Было сформулировано определение понятия «форма соучастия». Были рассмотрены нормы института соучастия в действующем уголовном законодательстве и классифицированы все возможные варианты совместного совершения видового и видового преступления.

В уголовном праве принято делить сообщников на организаторов, исполнителей, подстрекателей и пособников. Основой этой классификации является объективный критерий. Разделение сообщников на организаторов, исполнителей, подстрекателей и соучастников касается только так называемого соучастия, которое включает распределение ролей и разделение функций. Практическая важность такого деяния заключается в установлении особого порядка ответственности лиц, которые в соответствии с возложенной на них ролью непосредственно причастны к преступлению.

Из-за большого количества дополнительных приростов в уголовном праве анализ без комбинации похожих групповых взглядов невозможен. Как правило, классификация соучастия по специалистам делится на категории «Форма соучастия» и «Тип соучастия». Традиционно под формой понимается внешнее выражение деятельности соучастников

под видом внутреннего соучастия, два критерия: объективный (метод взаимодействия партнеров) и субъективный (степень координации их действий), т.е. В последнем случае обычно различают четыре формы соучастия, как это предусмотрено в статье 28 Уголовного кодекса (далее по тексту «Уголовный кодекс»): группа лиц, группа лиц по предварительному сговору, сообщество (преступная организация)

Таким образом, как и при разграничении между исполнителями, подстрекателями, организаторами и соучастниками, так и при определении главных и второстепенных исполнителей, уголовное право основано на объективных критериях.

Объективный критерий для выявления первичного и вторичного соучастия тесно связан с определением характера причинно-следственной связи в соучастии, различая первичные и вторичные причины, специально создавая возможность для преступника совершить преступление.

Ключевые слова: *Соучастие, преступление, виды, формы, закон, объект.*

Виды соучастия.

Организатор является [2, с2] ключевым субъектом в совершении преступления, он наиболее значим по сравнению с другими участниками преступления, поскольку организует совершение преступления или руководит его исполнением, а также созданием преступной группы или преступного сообщества. Деятельность организатора может быть связана с созданием устойчивой преступной организации. Чаще всего организатор преступления появляется при совершении преступлений организованной группой (например, при хищении чужого имущества). С объективной стороны деятельность организатора может выражаться в вербовке участников преступления, составлении плана его подготовки и совершения, поддержании определенной дисциплины, распределении ответственности между соучастниками и непосредственном руководстве соучастниками в процессе совершения преступления. Поскольку организатор действует с прямым умыслом, он осознает, что объединяет и направляет других к первоначальному акту, предвидит возникновение соответствующих преступных последствий и желает, чтобы они произошли. Таким образом, деятельность организатора сводит воедино всю деятельность всех соучастников. Он несет ответственность за все преступления, совершенные отдельными членами организованной им преступной группы.

Исполнителем является [2, с 2-3] - в соответствии с частью второй статьи 28 УК РК исполнителем признается лицо, непосредственно совершившее преступление, либо непосредственно участвовавшее в совершении преступления совместно с другими лицами, а также лицо, совершившее преступление при совершении преступления другими лицами, не несет уголовной ответственности по возрасту, безответственности или иным обстоятельствам, предусмотренным настоящим Кодексом, а также лица, совершившие данное деяние. Исполнителем является не только тот, кто нанес смертельный удар, но и тот, кто участвовал в нем, например, кто держал его за руку или кто связывал. В случае изнасилования лицо, совершившее преступление, должно признаваться как совершившее принудительный половой акт, так и непосредственно совершившее физическое или психическое насилие в момент совершения преступления. Поэтому мы хотели бы сказать, что закон применяется ко всем субъектам в зависимости от их причастности и тяжести преступления. В этих случаях все авторы выступают в качестве соавторов.

Подстрекателем [2, с 2-3] Подстрекатель лица, которое убеждает кого-либо с помощью убеждения, коррупции, угрозы или иного совершения преступления, признается (статья 28, часть 4). Опасность для зачинщика заключается в том, что он является виновником преступления. Физическое осуждение лица за преступление может быть сделано разными способами: угроза, коррупция, требование, предложение, вымогательство, GI и т.д. Их характер не имеет отношения к признанию подстрекательства, но может потребовать исполнения решения как для исполнителя, так и для влияющего на

исполнителя и исполнителя. Подстрекательство может быть сделано только в отношении лица, способного распознать характер совершенного деяния и принимать решения. На субъективном уровне подстрекательство - это подстрекательство другого лица к совершению преступления. Это определение устанавливает причинно-следственную связь между действиями подстрекателя и преступлением, совершенным преступником. С субъективной стороны стимул характеризуется наличием прямого намерения. Во-первых, намерение зачинщика должно заключаться в том, чтобы предвидеть все фактические обстоятельства, составляющие объективные характеристики правонарушения, и, во-вторых, предвидеть общее развитие причинно-следственной связи между его действиями и преступным исходом. Следовательно, стимул включает в себя подстрекательство другого человека к совершению того или иного преступления. Поэтому не будет стимула, если кто-то, не вызывая решимости совершить то или иное преступление, развивает в других людях нездоровые взгляды и настроения. При определенных обстоятельствах такая деятельность может квалифицироваться как самостоятельное преступление (статья 131 Уголовного кодекса).

Пособник - В истории [2, с 3-4] национального уголовного права не было упоминания о соучастнике, так как большинство союзных республик определяли соучастника как лиц, которые внесли свой вклад в преступление своими советами и инструкциями, инструкциями, предоставлением средств и устранением препятствий или сокрытие преступника, или следы преступления. Таким образом, вопреки общей концепции соучастия, соучастниками могут быть лица, действия которых не были причинно связаны с совершенным преступлением, В связи с пятой статьей 28 Уголовного кодекса Республики Казахстан соучастник определяется как «лицо, которое оказывало содействие в совершении преступления, предоставляя информацию, средства или средства для совершения преступления или устраняя препятствия для совершения преступления», а также лицо, которое ранее пообещало скрыть преступление, инструменты или другие средства для совершения преступления, следы преступления или предметы, полученные преступным путем, и лицо покупает или продает такие предметы заранее.

Соучастники отличаются от исполнителя тем, что их помощь обычно предшествует совершению преступления или, если она совпадает со временем, не выражается непосредственно в совершении деяний, указанных в специальной статье Уголовного кодекса.

В теории уголовного права принято различать две формы поддержки: ментальную и физическую. Интеллектуальная поддержка обычно выражает решимость предпринимателя совершить преступление. В качестве интеллектуальной помощи рассмотрите секреты, инструкции и обещания скрыть преступника, инструменты и средства для совершения преступления, следы преступления или предметы, полученные в результате преступления.

Физическое пособничество, как правило, связано с совершением определенных активных действий — предоставление оружия, средств передвижения, наведение справок, отвлечение охраны, устранение иных помех и т.д. Как известно, уголовное право не связывает степень ответственности соучастников принадлежностью их к тому или иному виду, поэтому наказание пособнику определяется обычно в тех пределах, которые указаны в Особая часть Уголовного кодекса за преступление, совершенное преступником. Однако при вынесении приговора суд всегда учитывает степень участия соучастника в преступлении в сравнении с ролью преступника и часто назначает ему менее тяжкое наказание, чем преступнику. Я цитирую, что в одной из своих работ [7, с3], посвященных видам соучастия, М. И. Ковалев отметил: «Соучастие в российском уголовном праве - это совместный и преднамеренный акт, представляющий собой совершение одного и того же преступления с отделением или без него». роли (соучастие в узком смысле слова или совместное исполнение).

Соучастие также подразумевает внутреннюю связь между ними. - Заинтересованные

стороны, располагающие наибольшей информацией о совершении преступления по роли или по сговору. Поэтому форму участия можно трактовать как средство совершения преступления, характер деятельности ОП-партнеров и субъективные отношения между ними.

Формы соучастия.

1. Преступление, совершенное группой лиц без предварительного сговора [2, с 4], - это совершение преступления в группе лиц, не спланировавших заранее или не договорившихся заранее о совершении преступления. Преступление признается совершенным группой лиц, если два или более преступников участвовали вместе в его совершении без предварительного сговора. При совершении преступления в виде соучастия без предварительного сговора только преступление, совершенное соучастниками (простое соучастие), должно признаваться групповым преступлением, хотя в статье 31 Уголовного кодекса может быть предусмотрено разделение ролей между ними. Для этой формы соучастия характерна минимальная степень согласованности, обусловленная невозможностью сговора до начала преступления. Данная форма соучастия предполагает возможность сговора между участниками только во время совершения преступления, после начала исполнения объективной стороны преступления

2. Преступление, совершенное группой лиц по предварительному сговору, Уголовное преступление, совершенное группой лиц по предварительному сговору, если в нем участвовали лица, ранее давшие согласие на совместное совершение преступления. Характерным обстоятельством является тот факт, что речь идет не о соучастии в первоначальном заговоре, а о совершении преступления первоначального заговора группой лиц, которая «обязывает нас определиться с исполнением, то есть непосредственным участием всех в исполнении объективной стороны преступления».

3. Организованная группа – Преступление признается совершенным организованной группой, если оно совершено организованной группой лиц, предварительно собравшихся для совершения одного или нескольких преступлений. Предварительный сговор, организованная группа имеет отличительные особенности.

1. Устойчивость. Это наличие постоянных связей между членами организованной группы и конкретными методами, мероприятиями по подготовке и / или совершению одного или нескольких преступлений. Устойчивость во всех случаях предполагает предварительное согласие и организацию между членами организованной группы. Устойчивость организованных групп.

2. Профессионализм. Предполагает знание механизма совершенного противоправного деяния, которое включает подготовку «кадров» для совершения преступления.

4. Преступление совершенным преступным сообществом - Преступление признается преступным объединением (преступной организацией), если оно совершено объединением организованных групп, созданных для совершения одного или нескольких преступлений.

Следует отметить, [8, с5] что основанием уголовной ответственности этих лиц не является совместное добровольное участие в совершении преступления и что каждый из них совершает преступление, цель которого либо в организации (учреждении и / или управлении), либо в организации преступления. Участие в преступлении состоит из слияний. Члены преступного сообщества) и другие ассоциации, определенные законодателем в специальной части уголовного кодекса, а также их организаторы и соучастники в правонарушении, будут совместно готовить и внедрять аэропорт в рамках ассоциации. Мы считаем, что формы соучастия в преступлении должны рассматриваться как форма соучастия в преступлении. - конкурировать с трудным соучастием (соучастие в распределении ролей) и со-исполнением (групповое соучастие). Поэтому партнеры должны признавать людей, которые совершили преступления вместе с умышленным преступлением.

Если преступление совершено группой лиц и группой лиц по предварительному сговору полностью охватывает соучастие то организованная группа и, особенно, криминальное сообщество (преступная организация) по своей сути являются комбинацией совместного направления и сложное соучастие, так как их отдельные участники (в основном организаторы и правители) могут совершать что-либо кроме совершения преступного деяния функции. Это сочетание, на наш взгляд, новой самостоятельной формы нет никакого соучастия в преступлении. Организованная преступность Ассоциация совершена или находится в совместном исполнении (группа лиц в или распределение ролей).

Виды преступной группы

Несмотря на то, что организованная преступная группа является основной группой, существуют также типы преступных групп, такие как:

Террористическая группа - это организация, созданная с целью совершения взрыва, поджога или другого угрожающего смерти акта, причиняющего значительный материальный ущерб или другие социально опасные последствия, если такие действия предпринимаются с целью нарушения общественной безопасности или запугивания населения. [2, с. 4-5] Деятельность или признать возможность использования терроризма в своей деятельности. В Республике Казахстан запрещены создание и деятельность организаций, цели или действия которых направлены на пропаганду, оправдание и поддержку терроризма или совершение террористических преступлений. Организация признана террористической и подлежит ликвидации (ее деятельность запрещена) по решению суда на основании запроса прокурора, если от имени или в интересах организации организация, подготовка и совершение преступлений, указанных в статьях 255, 255, 257., Статья 258, статья 259, статья 260.

Незаконное вооруженное формирование - Незаконные вооруженные формирования, являясь одной из форм организованной преступности, представляют повышенную социальную опасность для общества, поскольку члены этих групп вооружены, хорошо обучены и всегда готовы использовать оружие.

Банда - в уголовном праве стабильная вооруженная группировка, созданная для нападения на граждан или организации совершения общественно опасного деяния. Сочетание не менее двух человек (чаще всего) нескольких независимых в деталях до сих пор неизвестных преступлений. В судебной практике это определяется как организационный союз, ограниченный во времени лицами, подчиненными воле одного из них (при наличии общей воли), преследующей общие цели; Более того, они связаны друг с другом и чувствуют себя как один.

Из [2, с5] приведенного выше объяснения видно, высшая судебная инстанция классифицирует тип (роль) соучастника среди обстоятельств, характеризующих степень общественной опасности преступления. В то же время, форма соучастия не упоминается ни в обстоятельствах, определяющих характер общественной опасности, ни в обстоятельствах, определяющих степень общественной опасности. Между тем разница в уровне социальной опасности различных форм соучастия очевидна хотя бы потому, что в нормах Особенной части Уголовного кодекса законодатель разграничивает ответственность в зависимости от конкретной формы соучастия (например, разбой, совершенный группой лиц по предварительному сговору).

Представляется целесообразным, чтобы Верховный Суд Республики Казахстан учел, что форма соучастия отражает уровень опасности преступления в целом, важно оценить преступление, совершенное всеми соучастниками. Не только конкретный человек, а, следовательно, является индикатором характера социальной опасности преступления.

Как уже упоминалось выше [1, С5], формы соучастия важны не только для применения уголовного закона, но и для законодательного процесса: законодатель устанавливает конкретные варианты соучастия на основе определенной части Уголовного

кодекса (например, на основе организованной группы, по умолчанию) статьи 268 «бандитизм» Уголовного кодекса). Мы рассматриваем эти нормы особой части Уголовного кодекса как формы соучастия. Поэтому мы надеемся, что [6, P5] разработанная нами классификация соучастия по формам и видам будет способствовать развитию доктрины соучастия и будет полезна в воспитательном процессе и право применении. Для обеспечения единства юриспруденции нам представляется целесообразным, чтобы научное сообщество доработало существующую педагогическую литературу, уделив особое внимание вопросам квалификации и осуждения в соответствии с формой соучастия. Верховный суд Республики Казахстан мог бы также способствовать формированию общей практики в случае соучастия путем обобщения практики и разъяснения собственной позиции в специальном решении пленума, посвященном толкованию норм учреждения соучастие.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Галиакбаров Р. Р. Формы соучастия // Энциклопедия уголовного права. — СПб., 2007. — Т. 6: Соучастие в преступлении.
2. Уголовный кодекс РК
3. Гаухман Л. Д. Квалификация преступлений: закон, теория, практика. — М., 2010.
4. Ковалёв М. И. Соучастие в преступлении. — Екатеринбург, 1999.
5. Михайлов В. Банда: форма соучастия или сговор? // Уголовное право. 2004. № 3.
6. Ю.А. Клименко – Классификация соучастия: формы, виды, значения для уголовно – правовой оценки преступления.
7. Ковалев М.И. Соучастие в преступлении. – Екатеринбург: Изд-во УрГЮА, 1999. –2004
8. Мондохонов А.Н. Формы соучастия в преступной деятельности: Дис...канд. юрид. наук. – М., 2005. – 180 с.

ҚЫЛМЫСҚА ҚАТЫСУШЫЛЫҚТЫ ЖІКТЕУ: ТҮРЛЕРІ МЕН НЫСАНДАРЫ

Айтимов Б.Ж., Арсалам Е.М.

Мақалада нысандар мен түрлер бойынша қатысудың жіктелуі, сондай-ақ оның қылмыстық-құқықтық мәні қарастырылады. Бұл мақалада қылмыстық құқық ғылымындағы қатысудың түрлері мен жіктелуіне негізгі көзқарастар қарастырылады. Сыбайлас жемқорлықты жіктеу үшін заңнама мен сот тәжірибесінде пайдаланылатын өлшемдер анықталды. "Қатысу нысаны" ұғымының анықтамасы тұжырымдалған. Қазақстан Республикасының қолданыстағы қылмыстық заңнамасына сәйкес қатысу институтының нормалары зерделенді, қылмысты бірлесіп жасаудың барлық ықтимал нұсқалары нысаны мен түрі бойынша жіктелді.

Қылмыстық құқықта ұйымдастырушыларға, орындаушыларға, айдап салушыларға және көмектесушілерге сыбайластар бөлу қабылданған. Бұл жіктеменің негізі объективті критерий болып табылады. Қатысушылардың ұйымдастырушыларға, орындаушыларға, айдап салушыларға және көмектесушілерге бөлінуі рөлдерді бөлу мен функцияларды бөлуді қамтитын бірге қатысуға ғана қатысты. Мұндай актінің практикалық маңыздылығы оларға жүктелген рөлге сәйкес қылмысқа тікелей қатысы бар адамдардың ерекше жауапкершілік тәртібін белгілеу болып табылады.

Қылмыстық құқықтағы қосымша өсімдердің көп болуына байланысты ұқсас топтық көзқарастарды біріктірмей талдау мүмкін емес. Әдетте, мамандар бойынша қатысушылардың жіктелуі "тең Қатысу нысаны" және "тең қатысу типі" санатына

бөлінеді. Дәстүрлі түрде нысан ретінде қатысушылар қызметінің сыртқы көрінісі ішкі қатысу түрі, екі өлшем: объективті (әріптестердің өзара іс-қимыл әдісі) және субъективті (олардың іс-қимылдарын үйлестіру дәрежесі), яғни Соңғы жағдайда, әдетте, Қылмыстық кодекстің 28-бабында көзделгендей, қатысудың төрт нысаны (бұдан әрі мәтін бойынша "Қылмыстық кодекс"): адамдар тобы, алдын ала сөз байласу бойынша адамдар тобы, қоғамдастық (қылмыстық ұйым))

Осылайша, орындаушылар, айдап салушылар, ұйымдастырушылар мен бірге қатысушылар арасындағы айырмашылықта да, басты және қосалқы қатысушыларды анықтауда да қылмыстық құқық объективті өлшемдерге негізделеді.

Негізгі және қайталама бірге қатысу кезінде объективті критерий бірге қатысудағы себеп-салдарлық байланыстың сипатын анықтаумен-қылмыскердің қылмыс жасауының нақты мүмкіндігін жасау кезінде негізгі және қайталама себептерді ажыратумен тығыз байланысты.

Кілт сөздер: Қылмысқа қатысу, қылмыс, түрлері, формалары, заң, объект.

CLASSIFICATION OF COMPLICITY: TYPES, FORMS

Aitymov B.Z., Arsalam E.M

The article deals with the classification of complicity by forms and types, as well as its criminal and legal significance. This article discusses the main views in the science of criminal law on the types and classification of complicity. The criteria used in legislation and jurisprudence to classify complicity have been identified. The definition of the concept "form of complicity is formulated. The norms of the Institute of complicity in the current criminal legislation of the Republic of Kazakhstan were studied; all possible variants of joint Commission of a crime by form and type were classified.

In criminal law, it is customary to divide accomplices into organizers, performers, instigators and accomplices. The basis of this classification is an objective criterion. The division of accomplices into organizers, executors, instigators and accomplices concerns only the so-called complicity, which includes the distribution of roles and the division of functions. The practical significance of such an act is to establish a special order of responsibility of persons who, in accordance with their assigned role, are directly involved in the crime.

Due to the large number of additional increments in criminal law, analysis without a combination of similar group views is impossible. As a rule, the classification of complicity by specialists is divided into categories "Form of complicity" and "Type of complicity". Traditionally, the form is understood as the external expression of the activities of accomplices under the guise of internal complicity, two criteria: objective (the method of interaction of partners) and subjective (the degree of coordination of their actions), ie. In the latter case, there are usually four forms of complicity, as provided for in article 28 of the Criminal code (hereinafter referred to as the "criminal code"): a group of persons, a group of persons by prior conspiracy, a community (criminal organization)

Thus, as in the distinction between perpetrators, instigators, organizers and accomplices, and in the definition of main and secondary accomplices, criminal law is based on objective criteria.

Objective criterion at finding of the main and secondary complicity is closely connected with definition of character of causal connection in complicity-differentiation of the main and secondary reasons at creation specifically of possibility of Commission by the criminal of a crime.

Keywords: Complicity, crime, types, forms, law, object.

Мақаланың редакцияға келіп түскен күні: 15.08.2020 ж.

ACTUAL PROBLEMS AND CRIMINAL LAW ASPECTS OF DISARMAMENT OF SMALL ARMS AND LIGHT WEAPONS AT THE PRESENT STAGE

Bolat A.A., Bazhenova M.D., Zhakupova G.A.

This scientific article reports on the most effective mechanism for ensuring international security as the principle of disarmament. In addition, the authors considered the topical problems of the use of small arms and light weapons, which threaten the legal support of the principle of disarmament today. In addition, the article provides a legal analysis of disarmament as a principle of modern international law. The study of the law enforcement practice of the international legal doctrine and the current international legal and internal acts of states led to the conclusion that the principle of disarmament has not been formed in modern international law. It can only be asserted about the formation of the principle of limiting arms, which is closely linked with one of the principles of international humanitarian law - the principle of limiting the means and methods of conducting military operations.

Key words: *criminal law, disarmament, small weapons, light weapons, aspects, legal problems.*

Insurgents, members of armed gangs, pirates, terrorists - all of them can increase their strength through the use of illegally acquired fire weapons. The illicit traffic in small arms, light weapons and their ammunition destabilizes societies and affects security and development in all regions of the world.

The illicit trade in small arms, light weapons and their ammunition is wreaking havoc everywhere. Bandits are terrorizing residential areas. Insurgents attack civilians or peacekeepers. Drug lords indiscriminately kill law enforcement officers and any other persons who got in the way of their illegal business. Robbers seize convoys with humanitarian aid. On all continents, the uncontrolled circulation of small arms is a perennial problem.

Small arms are cheap and light, easy to handle, easy to transport, and easy to hide. While the build-up of small arms may not in itself be the cause of the conflicts in which they are used, their excessive accumulation and widespread availability exacerbate conflicts. Violence is becoming more lethal and more prolonged, and feelings of insecurity are growing, leading in turn to increased demand for weapons.

In most modern conflicts, especially interstate ones, small arms are used most often. It is the preferred tool used in civil wars, as well as in activities involving terrorists, organized crime groups and bandits.

In the vast majority of cases, deaths directly related to the conflict are the result of the use of small arms, and civilians are increasingly becoming the main victims of armed conflict. Thus, small arms are the primary weapon of violent crime. The number of homicides associated with the use of firearms in post-conflict societies often exceeds the number of deaths on the battlefield. The use of such weapons also leads to an increase in violent deaths among UN personnel, peacekeeping troops, and humanitarian and non-governmental organizations.

Small arms are the cause of a wide variety of human rights violations, including killings, mutilation, rape and other forms of sexual violence, involuntary disappearances, torture and the forced recruitment of children by armed groups. More human rights violations are committed with small arms than with any other weapon. Moreover, where armed violence is widely used as a means of resolving differences and conflicts, legal and peaceful settlement of disputes and the rule of law cannot be ensured.

Today's armed conflicts are the main reason people leave their homes and the most common cause of food insecurity today. Armed violence can exacerbate poverty, hinder access to

social services and consume the energy and resources needed to improve human development. Countries suffering from the devastating effects of armed violence have very low rates of achievement of the Millennium Development Goals. High levels of armed violence seriously impede economic growth. According to the World Bank, nothing poses such a serious threat to the investment climate as insecurity caused by armed violence.

Reliable data on the small arms problem can only be accumulated if countries provide information on their production, stocks, trade, regulation and use. However, when all transparency measures related to weapons systems are analyzed, the least developed are those applicable to small arms. As Small Arms Survey noted, "More is known about the number of nuclear warheads, stockpiles of chemical weapons and the supply of large conventional weapons systems than about small arms."

There is no exact figure on the number of small arms and light weapons currently in circulation around the world. Some sources estimate that the total number of small arms is at least 875 million. The majority of small arms, the only weapon category over which governments generally do not have a monopoly of ownership and control, are in the hands of individuals [1, 180].

How are small arms outlawed? Small arms are supplied to crisis areas and areas of armed conflict from a variety of sources. Domestic trafficking is organized through a network of distributors and through theft, diversion or diversion, theft or resale of weapons. From abroad, small arms are redirected to conflict zones, most often in small batches, which form continuous supply routes across poorly guarded borders. However, the cumulative destabilizing impact of such small-scale trade should not be underestimated, especially in volatile areas, where small arms are repeatedly resold from one conflict zone to another.

Governments are responsible for public safety and have a stake in the safety and development of their citizens. Therefore, they should take steps to prevent the abuse and illicit trafficking of publicly owned or privately owned small arms, as the use of small arms can lead to instability and increase poverty.

In order to achieve these goals within the UN system, countries have made several small arms control commitments, including the Protocol against the Illicit Manufacture and Trafficking of Firearms, the Program of Action to Prevent and Eradicate the Illicit Trade in Small Arms and Light Weapons in All its aspects and combating it, including the Document on Marking and Tracing, and the Basic Principles on the Use of Force and Firearms by Law Enforcement Officials.

The topic of small arms also comes up during discussions on other issues. Countries are paying particular attention to aspects closely related to small arms such as armed violence, child soldiers, the protection of civilians in armed conflict, ammunition, the Arms Trade Treaty and the United Nations Register of Conventional Arms [2,144].

Small arms production is undergoing a process of decentralization, with arms manufacturers being located closer to potential markets. More than 1,000 companies are involved in some aspect of small arms production in about 100 countries, of which about 30 are major arms manufacturers. According to conservative estimates, 7.5-8 million small arms are produced annually in the world.

Licensed weapons production has become common practice in most parts of the world, which sometimes raises questions about who is responsible for exporting production technology. In some regions, handicraft production is organized in private workshops, which in many cases remains outside the control systems [3].

The ability of national law enforcement agencies to track small arms and identify their last legitimate owner, who could then be prosecuted, would be an effective measure to curb the illicit trade in small arms and keep weapons from entering the illicit market. Therefore, it is imperative that weapons are marked at the time of manufacture and import and that the relevant data are recorded in the records to be kept. Existing stocks of weapons must be marked. Although a significant proportion of weapons are marked during manufacture and import, international

cooperation in the marking and tracing of small arms is only in its infancy.

In the vast majority of cases, small arms are sold and transferred legally, but the global supply of small arms and light weapons has undergone major changes over the past few decades. This made it difficult to control. In the past, arms markets were relatively easy to control due to fewer points of sale and less active brokering. As a rule, government agencies or agents authorized by the government were involved in processing orders and delivering goods. The practice of using the services of private intermediaries has become widespread. It is now common for these individuals to arrange deals for the defense industry, the military, law enforcement and government vendors, as well as private entities, in an increasingly globalized environment and often from multiple locations.

Modern traders, agents, brokers, transporters and financiers can simultaneously perform several functions, making it difficult to clearly distinguish between small arms trade and brokerage operations. States must ensure that the supply of these often complex networks is regulated in accordance with the law.

Investigations into arms embargo violations by Security Council monitoring teams have identified several international networks involved in the illicit trade in and brokering of small arms. These brokers and dealers exploit gaps in legislation, evade customs checks and controls at airports, and forge documents such as passports, end-user certificates, invoices and aircraft schedules. The illegal actions of some brokers and traders - as well as government officials with whom they collude - violate any embargo imposed by the United Nations, with small arms and ammunition accounting for the bulk of their supply.

A persistent problem with the proliferation of small arms, especially in crisis and conflict zones, is the lack of a regulatory framework by which all states can guide their decisions regarding arms transfers [4, 691].

Obtaining information on international ammunition shipments is difficult. It is estimated that over 80 percent of ammunition trade is not reflected in reliable export statistics. At the same time, ammunition is one of the key elements in solving the problem of small arms in all its aspects. With continuous use, ammunition stocks are rapidly depleted. Preventing their replenishment in situations where the law is breached should be a priority. Moreover, these stockpiles can pose a twofold security and safety issue - studies have shown that most of the ammunition in the possession of armed non-state actors has been illegally acquired from the arsenals of state security forces, and in several countries there have recently been explosions in warehouses. Ammunition sometimes found in densely populated areas, resulting in thousands of casualties. Therefore, there is an urgent need to consider measures to ensure the physical protection of ammunition and their technical safety.

One of the most pressing problems associated with small arms is the problem of stockpile management and control. Precariously guarded government arsenals are the main source of illicit small arms. It is generally much more effective to destroy surplus and obsolete weapons than to store them. In post-conflict situations, the immediate destruction of surplus weapons and ammunition reduces the likelihood of renewed instability.

The results of collection and destruction programs are mixed. Often, such projects have only a marginal impact on the security environment, presumably because obsolete weapons are usually destroyed and because affected communities are not always involved in the design and implementation of collection programs. In addition, disarmament programs tend to focus on weapons rather than ammunition. Most importantly, weapons collection programs will only have long-term impact if they are backed by strong efforts to reduce violence, reconciliation, security sector reform and peacebuilding [5, 242].

This is the question I offering the following guidelines:

1. At the moment control of disarmament of light weapons and small arms is totally uncontrolled, which in turn led to huge increase in international terrorism. Should take and strengthen control over available to ordinary citizens with weapons and add legal provisions for

obtaining and using this type of weapons.

2. The proliferation of small arms and light weapons is presented as a plague which is spreading like a disease on our planet, and decided to fight with the disease. To terminate or decreased in numbers the prevalence of this type of weapons should strengthen preventive legal measures of law enforcement agencies.

3. Number of creating light weapons and small arms annually grows and this leads to its use in a large number of crimes. Should with legal regulations to limit at the international level or at all stop the production of this type of weapons as was done with chemical and bacteriological weapons.

REFERENCES:

1. United Nations Institute for Disarmament Research (UNIDIR), Developing a Mechanism to Prevent Illicit Brokering in Small Arms and Light Weapons, 2007. – 284 p.
2. Protocol against the Illicit Manufacturing of and Trafficking in Firearms, their Parts and Components and Ammunition. NY. 2014. - 345 p.
3. Programme of Action to Prevent, Combat and Eradicate the Illicit Trade in Small Arms and Light Weapons in All Its Aspects (www.poa-iss.org).
4. Micro disarmament and Compliance Costs: An Analysis of Disarmament, Demobilization, and Reintegration Programs Автор: Stankovic, Tatjana STUDIES IN CONFLICT & TERRORISM Tom: 38 Edition: 9 P.: 691-709 Published: SEP 2 2015
5. Taking away the guns: Forcible disarmament and rebellion Автор: Zhukov, Yuri M. JOURNAL OF PEACE RESEARCH Tom: 53 Edition: 2 Стр.: 242-258 Published: MAR 2016

ҚАЗІРГІ КЕЗЕҢДЕГІ ЖЕҢІЛ ҚАРУ-ЖАРАҚ ПЕН АТЫС ҚАРУДЫ ҚАРУСЫЗДАНДЫРУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ МЕН ҚЫЛМЫСТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Болат Ә.А., Баженова М.Д., Жакупова Г.А.

Бұл ғылыми мақалада халықаралық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің тиімді механизмі қарусыздану қағидасы ретінде сипатталған. Сонымен қатар, авторлар бүгінгі таңда қарусыздану қағидатының заңды қолдауына қауіп төндіретін оқ ататын және жеңіл қаруды қолданудың өзекті мәселелерін қарастырды. Сонымен қатар, мақалада қазіргі халықаралық құқықтың принципі ретінде қарусыздануға құқықтық талдау жасалған. Халықаралық-құқықтық доктринаның құқық қолдану тәжірибесін және мемлекеттердің қазіргі халықаралық-құқықтық және ішкі актілерін зерттеу қазіргі халықаралық құқықта қарусыздану принципі қалыптаспаған деген тұжырымға келді. Халықаралық гуманитарлық құқық қағидаларының бірі - әскери операцияларды жүргізу құралдары мен әдістерін шектеу принципімен тығыз байланысты қару-жарақты шектеу қағидатын қалыптастыру туралы айтылған.

Кілт сөздер: қылмыстық құқық, қарусыздану, атыс қаруы, жеңіл қару-жарақ, аспекті, құқықтық мәселе.

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ И УГОЛОВНО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ РАЗОРУЖЕНИЯ СТРЕЛКОВОГО И ЛЕГКОГО ОРУЖИЯ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Болат А.А., Баженова М.Д., Жакупова Г.А.

В этой научной статье рассказывается о наиболее эффективном механизме обеспечения международной безопасности как о принципе разоружения. Кроме того, авторы рассмотрели актуальные проблемы применения стрелкового оружия и легких вооружений, которые сегодня угрожают правовому обеспечению принципа разоружения. Кроме того, в статье дается правовой анализ разоружения как принципа современного международного права. Изучение правоприменительной практики международно-правовой доктрины и действующих международно-правовых и внутренних актов государств привело к выводу о том, что принцип разоружения не сформирован в современном международном праве. Можно только утверждать о формировании принципа ограничения вооружений, который тесно связан с одним из принципов международного гуманитарного права - принципом ограничения средств и методов ведения военных действий.

Ключевые слова: уголовное право, разоружение, стрелковое оружие, легкие вооружения, аспекты, правовые проблемы.

Мақаланың редакцияға келіп түскен күні: 15.09.2020 ж.

ӨОК 343

ЕСІРТКІ ЗАТТАРЫНЫҢ ЗАҢСЫЗ АЙНАЛЫМЫНА БАЙЛАНЫСТЫ ҚЫЛМЫСТАРДЫ ТЕРГЕУДІҢ ЕРЕКШЕЛІГІ

Жангушуква А.З.

Бұл ғылыми мақалада халықтың денсаулығына қарсы қылмыстардың аса қауіпті түрі есірткі, психотроптық, күшті әсер ететін және улы заттарды заңсыз айналымға түсіруімен байланысты іс-әрекеттер болып табылады. Есірткі, психотроптық заттар, күшті әсер ететін және улы заттарды заңсыз айналымға түсіруге байланысты қылмыстардың тікелей объектісі-халықтың денсаулығы болып табылады және есірткі заттардың заңсыз айналымына байланысты қылмыстарды тергеудің ерекшеліктеріне бағыттылған.

Кілт сөздер: есірткі, психотроптық заттар, денсаулық, улы заттар, тергеу.

Есірткіні заңсыз алу мен өндіру көздері көбінесе:

1. Есірткі құралдарын өңдеуші кәсіпорындардан, дәріханалардан, ауруханалардан, сондай-ақ осы кәсіпорындардың лауазымды тұлғалары мен басқа қызметкерлері әртүрлі алаяқтық және бөтен адамдар қолданған басқа да мекемелерден ұрлау.
2. Дәріханаларда және медициналық мекемелерде жалған немесе заңсыз тағайындалған рецепттерді қолдану арқылы алу.
3. Есірткі бар дақылдарды заңсыз егу, одан кейін есірткі өндірісі. Дәрілік заттарды фармацевтикалық, синтетикалық және психотроптық заттардан жасанды химикаттарда, сонымен қатар заң зертханаларында өндіру.
4. Есірткі контрабандасын жеткізу.
5. Әр түрлі жерлерден және орындардан есірткі заттарын алу [5].

Есірткіні сатып алудың ең қауіпті және кең таралған арнасы - бұл ұрлау мақсатында тиісті мекемелерде немесе кәсіпорындарда олардың есепке алынбайтын артық мөлшерін алдын-ала жасау. Артық есірткі немесе есірткі заттарын жасау әдістері мен тәсілдері әртүрлі. Мысалы, медициналық мекемелерде артық дәрі-дәрмектер келесі жолдармен жасалады: рецепт бойынша талап етілетін есірткі заттарының мөлшерін асыра бағалау және тізілімге сәйкес оларды толық бермеуі; пациенттерге дәрігерлер тағайындағаннан аз

мөлшерде ем беру; пациенттерге арналған дәрілерді тіркеу кітабының есебінен шығару; ампулаларды басқа дәрілермен, науқастарға тағайындалған есірткі заттарымен алмастыру.

Дәріханаларда артық есірткі заттарының пайда болудың жолдары: дәріханаларда өндірілетін дәрілерге есірткі әсерінің құрамдас бөліктерін аз мөлшерде инвестициялау; кейбір компоненттерді басқаларымен ауыстыру; жасанды тасымалдау немесе ұзақ сақтау нәтижесінде жарамсыз болып қалған есірткі заттарының мөлшерін қайта бағалау, кейіннен оларды жою үшін жалған құжаттар жасау; әртүрлі ұйымдарға, басқа дәріханаларға және басқаларға берілген есірткі заттарының құжаттарындағы артық бағалау.

Химиялық-фармацевтикалық өнеркәсіп кәсіпорындарында, дәріхана базалары мен қоймаларында мыналар арқылы жасалынады: өндіріс циклдеріндегі салмақ өлшеуіштер дәріхана қоймасына, базасына дайын өнім қоймасынан шикізатты немесе жартылай фабрикаттарды шығарған кезде; есірткі құралдарын іс жүзінде қолдануға қарсы қайталанбайтын немесе мөлшерін асыра бағалау үшін кәсіпорынның зертханасына есептен шығару.

Өнеркәсіптік кәсіпорындарда қылмыс жасаудың басқа типтік тәсілдері медициналық мекемелер мен дәріханаларға да тән.

Дәрі-дәрмектерді сатудың ең көп таралған тәсілі – сату.

Есірткі заттарының тарату орны: мейрамханалар, кафелер, казинолар, базарлар, демалыс саябақтары, қонақ үйлер және т.б.

Көбіне тауарды өткізу топпен әрекет етеді, рөлдер алдын-ала тағайындалады: біреуі есірткіні ұсынады, екіншісі қауіпті ескерту үшін алыстан бақылайды, үшіншісі есірткіге ие болады [6].

Есірткіні қолданудың негізгі әдістері: темекі шегу; жұту, тері астына, бұлшықетке және көктамыр ішіне егу арқылы салу. Нашакорды оның сыртқы түрімен және препаратты қабылдағаннан кейін пайда болатын кейбір мінез-құлық реакцияларымен анықтауға болады. Нашакордың есірткіге ашығу кезеңіндегі мінез-құлық әсіресе тән және маскүнемдікке төзімді. Өздеріне назар аудартаатыны көбінесе терлеу, қолдарының дірілдеуі.

Дәрі-дәрмектердің іздері де әртүрлі заттарда қалады, оларға мыналар кіреді: есірткі өндірісінде қолданылатын заттар (таразы, ет тартқыштар, кофе тартқыштар, пышақтар және т.б.); әр түрлі орауыш заттар (полиэтилен және қағаз материалдары, сөмкелер, чемодандар, бөтелкелер, ампулалар және т.б.); есірткі заттарын пайдалану кезінде пайдаланылатын заттар (инелер, шприцтер, мақта және дәке тампондары, майлар) [56].

Есірткіні ұрлау кезінде, осы дәрілердің келуі мен шығыны туралы құжаттамада, сондай-ақ дәрі-дәрмектерге бөлінетін дозалар мен ампулаларда, рецепттердегі жалған іздер мен әртүрлі құжаттарда сәйкессіздіктер пайда болады. Артықшылықтар, жетіспеушіліктер, инвестициялар, ампулалардың стандартқа сәйкес келмеуі және басқа да іздер болуы мүмкін.

Қылмыстық іс қозғау ерекшеліктері. Есірткімен байланысты істер бойынша қылмыстық іс қозғаудың себептері төменде келтірілген: полиция қызметкерінің тікелей табуына байланысты, сатып алуды, есірткі құралдарын немесе психотроптық заттарды сақтау, тасымалдау, тұтыну, өткізу, егін егу және өсіру; тұтынудың төмендеуі; притондарды ұйымдастыру немесе ұстау; есірткі құралдарын немесе психотроптық заттарды алуға құқық беретін рецептілерді немесе басқа құжаттарды заңсыз беру немесе бұрмалау; азаматтардың, ұйымдардың, мекемелердің хаттары мен өтініштері; медициналық мекемелерден хабарламалар; хабарламаларды басып шығару; өз кінәсін мойындап келу. Жеке тұлғалардың әрекеттерінде есірткі немесе психотроптық заттарды заңсыз айналымына байланысты қылмыс белгілері барын көрсететін барлық белгілер міндетті түрде тексерілуге жатады; қылмыстық іс жүргізу сатысында қылмыстық қол сұғушылық нысандарын алып, келесі құжатты дұрыс ресімдеуі керек: нашакорды ұстаған полиция қызметкерінің есебі; жеке тінту және заттарды қарау хаттамасы; адамға куәлардың түсініктемелері; медициналық куәландыру туралы анықтама; есірткі немесе психотроптық

заттарды тұтынуға қатысты адамды тіркеу туралы медициналық мекеменің анықтамасы; әкімшілік құқық бұзушылық туралы хаттама; алдын-ала химиялық зерттеу нәтижелері туралы сарапшының анықтамасы немесе жедел талдау нәтижелері туралы анықтама; есірткі қылмысына байланысты күдіктіні сипаттау (ұстау кезіндегі жағдайға байланысты басқа құжаттар сұралуы мүмкін). Одан кейін, бастапқы ақпаратты талдап, келесідей болады есірткі саудасымен байланысты қылмыстың дәлелдемелерінің болуы немесе болмауы [1, 462б.].

Анықтама жүргізетін тұлғаға немесе тергеушіге қарсы қылмыстық іс қозғау туралы шешім қабылдаған кезде, ең алдымен, дәлелденуге тиісті бірқатар жағдайларды анықтау керек:

- 1) тәркіленген заттардың есірткі құралдарына, психотроптық заттарға және олардың компоненттеріне;
- 2) есірткі құралдары мен психотроптық заттардың саны мен сапасы;
- 3) біліктілік критерийлеріне сәйкес заңсыз әрекеттер фактілерінің болуы ҚР ҚК 297, 298, 299, 300, 301 және 302 баптарында қарастырылған;
- 4) заңсыз әрекеттерді қайда, қашан, қалай және кім жасаған, жасырудың қандай әдістері қолданылған;
- 5) қылмыстарды адамдар тобы жасады ма, жоқ па, топтың құрамы қандай;
- 6) есірткіні тарату арналары (есірткіні кім, қандай жолмен және қандай бағамен таратады);
- 7) есірткі өндірісі үшін шикізат ретінде қызмет ететін заттар психотроптық заттар, олар жеткізілген жерден;
- 8) есірткіні алу жерлері;
- 9) қылмыстың мақсаты мен себептері;
- 10) есірткі құралдарымен және психотроптық заттармен заңсыз операциялар нәтижесінде алынған пайда сомасы;
- 11) жауапкершіліктің дәрежесі мен сипатына байланысты, соның ішінде құқық бұзушының жеке басын сипаттайтын жағдайларға;
- 12) осы қылмыстың жасалуына ықпал еткен себептер мен жағдайлар.

Есірткі құралдарының және психотроптық заттардың заңсыз айналымымен байланысты, істерді тергеудің бастапқы кезеңіне келесі жағдайлар тән: күдікті өзінен тәркіленген есірткі қылмысын жасаған немесе жасағаннан кейін бірден құқық қорғау органдарында ұсталған; есірткі тасымалдады деген күдікпен ұсталған, бірақ есірткі заттары одан табылған жоқ [2, 282б.].

Бірінші жағдай үшін тергеу әрекеттері, ұйымдастырушылық және жедел-іздігіру шаралары: күдіктіні ұстау және жеке тінту; ұстау жүргізілген жерді тексеру; есірткі заттарының өсірген аймақтары; есірткі сақталған үй-жайларды, жұмыс орындарын, оларды өндіруге арналған шикізатты тексеру; есірткі заттарын, сондай-ақ құжаттарды, заттарды тексеру; нашақордың киімін тексеру; есірткіге мас болу немесе аштық сезімі үшін ұсталған адамды медициналық тексеру; сот-химиялық және басқа сараптамаларды тағайындау; нашақордың тұрғылықты жері мен жұмысы бойынша тінту (немесе алып қою); күдіктіден жауап алу; куәлардан жауап алу; барлық қылмыстық байланыстарды орнатуға бағытталған, сақтау орындарын, тарату арналарын және т.б. жедел-іздігіру шараларын жүргізу [3, 256б.].

Екінші жағдай мыналармен сипатталады: күдікті адамды есірткіге мас болу немесе есірткінің ашығуын анықтау мақсатында медициналық тексеру; тұрғылықты жері мен жұмыс орны бойынша іздеу; күдіктіден жауап алу; куәлардан жауап алу; сот-медициналық сараптама тағайындау; есірткінің заңсыз айналымы фактілерін анықтауға бағытталған жедел-іздігіру шараларын жүргізу, оларды сақтау орындары, қылмысқа қатысушылары және т.б.

Тергеудің алғашқы кезеңінде келесі типтік нұсқалар ұсынылуы мүмкін: анықталған есірткіні күдікті адам танымайтын есірткі сатушыдан сатып алған; күдікті - есірткі сататын адамның тұрақты тұтынушысы; есірткіні сатушы өзі өндіреді, өндіретін және өсіретін шикізаттан өзі үшін есірткі жасайды; есірткі саудасымен байланысты қылмыс жасады деген күдікпен ұсталған адам қылмыстық топтың бөлек буыны болып табылады (ол есірткі сатумен немесе тек есірткі заттарын өндіруге арналған шикізат өсірумен және т.б. айналысады); медициналық мекемеден, дәріханадан, басқа мекемеден өзі немесе басқа біреу ұрлаған, күдіктіден табылған немесе ол қолданған есірткі заттары (әсіресе құрамында құрамында дәрілік заттар бар) [4].

Нақты жағдайға байланысты, сондай-ақ есірткі құралдарын өндіру, ұрлау, қылмысқа қатысқан адамдардың қайда екендігі, құрамында есірткі бар дақылдар, есірткі сақтау орындары және т.б. қатысты нұсқалар ұсынылуы мүмкін.

Есірткі құралдарының және психотроптық заттардың заңсыз айналымы жағдайларында тергеу іс-әрекеттерінің ең тән белгілері:

- а) күдіктіні ұстау;
- б) оқиға болған жерді қарау, аймақты, үй-жайларды, заттар мен құжаттарды қарау (рецепттер және т.б.);
- в) жеке тінту, көлік құралдарын іздеу және басқа заттар, заттай дәлелдемелерді, есірткі құралдарын немесе психотроптық заттарды және қылмыс жасау құралдарын, есірткілер мен қылмыс іздері бар басқа да заттардағы саусақ іздерін тінту немесе алу;
- г) күдіктіні (ұсталған адамды) есірткіге мас болу немесе есірткімен ашығуына тексеру;
- д) сот, химиялық және басқа сараптамаларды тағайындау;
- е) күдіктіден (айыпталушыны) жауап алу;
- ж) куәлардан жауап алу;
- з) куәлардың жауабын алған жерінде тексеру.

Тергеу әрекеттерін жүргізу кезінде жедел-ізвестіру және ұйымдастыру шаралары бір уақытта жүргізіледі, олар да бастапқы сипатқа ие.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Криминалистика: кәсіптік бастауыш және орта білім беру ұйымдарына ұсынылған оқулық / А. Шәкенов. - Астана : Фолиант, 2008. - 462 б.
 2. Сарсембаев Б.Ш. Криминалистикалық техника: Оқулық. –Алматы. 2012.– 282 б.
 3. А.Ғ.Абуов. Криминалистика. Оқу құралы.-Алматы: Жеті жарғы, 2004ж.- 256 б.
- Нормативтік құқықтық актілер:
4. Есірткі, психотроптық заттар, сол тектестер мен прекурсорлар және олардың заңсыз айналымы мен теріс пайдаланылуына қарсы іс-қимыл шаралары туралы Қазақстан Республикасының 1998 жылғы 10 шілдедегі N 279 Заңы <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z980000279>
 5. Есірткінің, психотроптық заттардың, сол тектестер мен прекурсорлардың заңсыз айналымына қатысты істер бойынша заңнаманы қолдану туралы Қазақстан Республикасы Жоғарғы Соты Пленумының Қаулысы 1998 жылғы 14 мамыр N 3.
 6. БҰҰ есірткі құралдары мен психотроптық заттардың заңсыз айналымына қарсы күрес туралы 1988 жылғы 20 желтоқсандағы Вена конвенциясы http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31622648#pos=0;180

ОСОБЕННОСТИ РАССЛЕДОВАНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЙ, СВЯЗАННЫХ С ОБОРОТОМ НАРКОТИКОВ

Жангушукова А.З

В данной научной статье рассматриваются опасные виды преступлений против общественного здоровья связанные с незаконным оборотом наркотических средств, психотропных, сильнодействующих и токсичных веществ. Непосредственным объектом преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотических средств, психотропных веществ, сильнодействующих и токсичных веществ, является здоровье населения и акцентируется внимание на специфике расследования преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотиков.

Ключевые слова: наркотики, психотропные вещества, здоровье, токсические вещества, расследование.

PECULIARITIES OF THE INVESTIGATION OF CRIMES RELATED TO DRUG TRAFFICKING

Zhangushukova A.Z.

In this scientific article, the most dangerous types of crimes against public health are crimes related to illegal circulation of narcotic drugs, psychotropic, potent and toxic substances. The direct object of crimes related to the illegal circulation of narcotic drugs, psychotropic substances, strong and toxic substances is the health of the population and attention is focused on the specifics of the investigation of crimes related to illegal drug trafficking.

Key words: drugs, psychotropic substances, health, toxic substances, investigation

Мақаланың редакцияға келіп түскен күні: 14.09.2020 ж.

УДК 343.163

ПРОКУРОР ҚЫЛМЫСТЫҚ ІСТІ ҚОСЫМША ТЕРГЕУ ҮШІН ҚАЙТАРУ, ҚЫЛМЫСТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУГЕ ҚАТЫСУШЫЛАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫ МЕН ЗАҢДЫ МҮДДЕЛЕРІН ҚОРҒАУДЫҢ КЕПІЛІ РЕТІНДЕ

Нұрбек Д.Т., Дарибаев F.C.

Мақалада прокурордың қылмыстық істі қосымша тергеу үшін қайтаруының негіздері, қылмыстық іс жүргізуге қатысушылардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғаудағы қызметі туралы қарастырылған.

Кілт сөздер: тергеу, прокурор, айыптау актісі, кіріспе, сипаттама-уәждеу, қарар бөлімдері.

Қылмыстық істі қосымша тергеу үшін қайтарудың негізін ашудағы прокурордың процессуалдық мүмкіндігі мынада, істі айыптау актісімен бірге алған соң ол істің барлық материалдарымен және айыптау актісімен мұқият танысуға міндетті. Осындай мақсатта прокурор қылмыстық іс бойынша дәлелдеу нәрселерін анықтайтын ҚР ҚПК 113-бабында және айыптау қорытындысына қойылатын талаптарды белгілейтін ҚР ҚПК 298, 299-баптарында көрсетілген барлық мәселелер бойынша материалдарын сәйкес келуін

тексереді. Бұл жерде мұндай танысып-тексерудің негізгі шарттары ретінде прокурордың заңдар мен сот практикасының талаптарын білуі мен дұрыс түсінуі, материалдарды тікелей прокурордың өзінің зерттеу, барлық дәлелдемелерге тереңдете талдау жүргізуді талап етіледі. Тергелген қылмыстық істің материалдарымен осындай тәртіппен танысқанда ғана негізді және заңды шешім қабылдауға болады.

Материалдар мен жұмыс әдістемесі

Прокурордың айыпталушыны сотқа беру туралы шешім қабылдауына кедергі келтіретін мән-жайларды жою прокурорлық әсер етудің түрлі нысандарымен көзге түседі. Тергеу кезіндегі жол берілетін заң бұзушылықтарды жөнге келтірудің негізгі нысаны тергеу органдарының қорытындыларымен не олардың айыптау актісінде айтылғандармен келіспейтін жағдайға әкеп соқтыратын мән-жайларды анықтау үшін тергеу қылмыстық істі қосымша тергеу үшін қайтару болып табылады [1, 102-106].

Прокурорлық әсер ету нысандарына сонымен бірге мыналарды да жатқызуға болады:

А) өзінің өндірісіндегі қылмыстық істер бойынша үнемі заңдылыққа бұзушылыққа жол беретін тергеу жүргізген органның қызметкеріне байланысты тәртіптік іс қозғау;

Б) сапасыз тергеу жүргізудің себептері және оларды жою шаралары туралы прокурордың ұсыныс жасауы.

Кейінгі екі нысан қылмыстық іс жүргізу шеңберінен тыс жүзеге асырылуы мүмкін, алайда өзінің мазмұны бойынша заңдылықтың бұзылуын ескертуге бағытталғандықтан, яғни ол іс жүзінде прокурордың қылмыстық істердің тергелуін қадағалауға байланысты қылмыстық іс жүргізудегі қызметімен байланысты.

Прокурордың қылмыстық істі қосымша тергеу үшін қайтару туралы және қабылдаған өзге де шешімдерінің процессуальдық нысаны қаулы болып табылады.

Егер тергеудің жалпы шарттарына келетін болсақ, прокурордың қылмыстық істі қосымша тергеу үшін қайтару туралы қаулысы да басқа қаулылар сияқты үш бөлімнен – кіріспе, сипаттама-уәждеу, қарар бөлімдерінен тұрады.

1) айыптау актісі жасалған уақыт және орын;

2) айыптау актісін жасаған адамның лауазымы, тегі және аты-жөні;

3) күдіктінің тегі, аты және әкесінің аты (ол болған кезде), туған күні, айы, жылы және туған жері көрсетіледі.

Сипаттама-уәждеу бөлімінде мыналар жазылады:

1) қылмыстық құқық бұзушылықтың оқиғасы, жасалған уақыты, орны, оның тәсілі, себебі, салдары, саралануы және өзге де мән-жайлар;

2) жәбірленуші, оған келтірілген зиянның сипаты мен мөлшері туралы мәліметтер;

3) Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 48-бабына сәйкес ықтимал тәркіленуге жататын мүлік туралы мәліметтер;

3-1) Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 48-бабына сәйкес мүліктің ықтимал тәркіленуге жататындығын растайтын дәлелдемелердің тізбесі;

4) күдіктінің жауаптылығын ауырлататын және жеңілдететін мән-жайлар;

5) күдікті туралы мәліметтер (азаматтығы, отбасылық жағдайы, айналысатын кәсібі, білімі, тұрғылықты жері, сотталғандығының бар-жоғы), оны сипаттаушы өзге де деректер, оған қатысты таңдалған бұлтартпау шарасы;

6) адамды айыптау үшін негіз болып табылатын мән-жайларды растайтын дәлелдемелердің тізбесі;

7) алкогольдік, нашақорлық немесе өзге де тәуелділіктен емдеуді қолданудың алғышарттары болып табылатын мән-жайлар туралы мәліметтер баяндалады.

Айыптау актісінің қарар бөлігінде күдіктінің тегі, аты және әкесінің аты (ол болған кезде), оған жасады деп айып тағылып отырған іс-әрекет сараланатын қылмыстық заңның нақты бабы, бабының бөлігі және тармағы және айыптау актісін бекіту туралы мәселені шешу үшін қылмыстық істі прокурорға жіберу және қылмыстық істі мәні бойынша қарау

үшін сотқа жіберу туралы көрсетіледі. Айыптау актісіне оны жасаған адам қол қояды.

Адам қылмыстық заңның әртүрлі баптарында, бөліктерінде немесе тармақтарында көзделген бірнеше қылмыстық құқық бұзушылықты жасады деп айыпталған кезде айыптау актісінде осы қылмыстық құқық бұзушылықтардың әрқайсысы жеке-жеке сараланып көрсетілуге тиіс.

Бір қылмыстық құқық бұзушылық жасады деп бірнеше адам айыпталған кезде айыптау актісінде қылмыстық құқық бұзушылықтың саралануы күдіктінің әрқайсысына қатысты көрсетіледі.

Қосымша тергеуге жіберу туралы қаулының маңызды бөлігі заңдардың бұзушылығынан айқындайтын мән-жайларды түзету жөніндегі, іс үшін мәні тұрғысынан алғандығы осы бұзушылықтарды бағалау жөніндегі, белгілі бір тергеу әрекеттерін жүргізу қажеттігі жөніндегі жазбаша нұсқау берудің нақты дәлелденуі болып табылады. Осы қаулының тағы да бір ерекшелігі бойынша онда қосымша тергеу қажеттігінің негізінен басқа, айыпталушыны сотқа беруге кедергі жасайтын мән-жайларды жолдары мен құралдары туралы нұсқау болады.

Сонымен бірге іс жүргізу туралы әдебиеттерде прокурордың «жазбаша ұсынысы» бойынша істі қайта тергеуге жіберу туралы өзге де ұсынымдар кездеседі. Өмірде мұндай тәжірибе нысаны мейілінше кеңірек орын алған. Оған қоса, прокурор тергеу жүргізген органға істі қайтарып бергенде көп жағдайда ауызша нұсқаумен шектелетіні де жасырын емес.

Мұндай жағдайға біз жиі кездесіп қаламыз, ал оған заңда прокурордың қылмыстық істі қосымша тергеу үшін қайтару тәртібін реттейтін нормалардың жоқтығы себеп[2,93-97].

Мұндай көзқарас прокурордың процессуальдық нысанына сай келмейді деп ойлаймыз.

Сондықтан ҚР-ның ҚПК-де қылмыстық істі қосымша тергеу үшін қайтару туралы прокурордың шешім қабылдауын дайындау тәртібін реттейтін норма қарастыру қажет сияқты (мысалы, соттың шешім қабылдауын дайындау тәртібін реттейтін ҚР ҚПК 303-бабы сияқты).

Нәтижелер және оларды талқылау

Қылмыстық істі қосымша тергеу үшін қайтаруға байланысты прокурордың шешімін процессуальдық бекіту мәселесін қарастыра отырып, шығарылған қаулының көшірмесін айыптаушы мен жоғары тұрған прокурорға жіберу қажеттігін анықтау қажет. Қылмыстық іс жүргізу заңы прокурорға қылмыстық істі қосымша тергеу үшін қайтару туралы қаулының көшірмесін біреуге жіберуді міндеттемейді, бірақ бұл жағдайды заң жүзінде бекіту қажеттігі қарастырлады. Сотқа дейінгі іс жүргізудегі айыпталушының қорғану құқығының ауқымын одан әрі кеңейте түруге байланысты, сондай-ақ прокурордың мұндай шешімі елеулі түрде айыпталушының құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауды қамтитын болғандықтан, соған оның қорғауға дайындалуы және және қосымша анықтауды қажет ететін мән-жайларды тергеуде шын мәніндегі көмек көрсетуі үшін қаулының көшірмесін (мемлекеттік құпиясы жоқ істерден басқа) табыс ету қажеттігі туындайды деген қорытынды жасауға болады. Бұл жерде айыпталушының істің қайтарылғандығы жайында дер уақытында білмей қалауы сияқты жағдайлары да кездесіп жатады, ал егер мұндай жағдайларда материалдарды тиісті сәйкеспей жататын қаулылар кездесетін болса, тергеу жүргізген органның істі қайтару негізін білу қиын.

Айтылған бұл жағдай әрине даулы мәселе туғызбай қоймайды, дегенменде осындай маңызды шешім туралы прокурор қаулының көшірмесімен болмаса да, ең болмағанда жазбаша түрде айыпталушыны хабардар етуі тиіс. Мысалы, айыпталушыға істің сотқа сотқа жөнелтілгендігі туралы немесе оның тергеу органының қамауда ұсталуында болатындығы жөнінде хабарлау. Прокурордың қылмыстық істі қосымша тергеу үшін қайтаруының негізділігін бақылау мақсатында осы жөнінде шығарылған қаулының көшірмесін жоғары тұрған прокурорға жіберіп отырған дұрыс.

Заң прокурордың айыптау актісімен келіп түскен материалдармен танысуға он тәуліктен аспайтын мерзім береді. Бұл мерзім іс жүзінде прокурордың шешім қабылдау мүмкіндігіне сай келер ме екен? Егер істің күрделілігі онша емес, көлемі 200-300-бетті құрайтын болса, прокурордың іс-қабілетіне қарай бұл мерзімді орынды деп айтуға болар еді. Сонымен бірге, егер көп томдық іс бірнеше айыпталушыға қатысты болса, оны белгіленген осы мерзім ішінде оқып шығу күрделірек соғары сөзсіз.

Осыған байланысты, күрделілігі жоғары іс бойынша тергеушілерді айыптау қорытындысына қоса дәлелдемелерді тиісті көрсетумен және дәлелдеудің даулы тұстарына сілтеме жасалған қылмыстық оқиғасының сызбасын (схемасын) қоса беруді міндеттеген дұрыс сияқты.

Прокурордың іс материалдарымен танысуны тездететін басқа да әдістер баршылық. Олардың қатарына мыналарды жатқызуға болады:

А) тергеуге прокурорлық қадағалау үнемі және белсенді түрде жүргізу;

Б) іс материалдарымен айыпталушыны (күдікті) ұйқамаққа алуға санкция тергеу судьясының беру кезінен бастап-ақ танысу;

В) тергеудің барысы жайлы және ондағы осы органдардың алдында туындаған қиыншалықтары туралы анықтау органы қызметкерлерімен немесе тергеушілермен ауыз-екі әңгіме-дүкен құрып ақыл кеңес беру.

Осының бәрі нәтижесінде прокурор үшін қосымша ақпарат береді және дәлелдемелердің жеткілікті екендігіне сенім тудырады, яғни тиісінше айыптау қорытындысымен келіп түскен істі қараудың мерзімін қысқартады. Өмір тәжірибесінде прокурордың тергеушіні айып тағудың мән-мағынасына және тергеушінің өзінің қорытындысымен сәйкес келіп жататын іс бойынша дәлелдемелерді баяндау үшін шақырып алу әдісі жиі қолданылады. Бұл әдіс ұйымдастырушылық, процессуальдық сипатталмайтын болғандықтан заңда көрсетілмейді, бірақ солай екен деп оны тәжірибеден алып тастаудың өзінде орынсыз болар еді. Осы орайда. Н.Фаткуллин, «Айыптау қорытындысын бекіту кезінде іс бойынша жүргізілген тергеудің толықтығы мен сапасы жайында тергеушінің немесе өзінің көмекшілерінің айтқандарын тыңдаумен шектеліп қалатын қалатын прокурорлар дұрыс жасап жүрген жоқ», -деп немесе өзге де лауазымды адамдардың айтқандарын тыңдау арқылы танысу әдісі негізінде сол материалды зерттеумен, тексерумен, салыстырумен астасып жатуы тиіс екендігін айтып өткен жөн болар еді. Тек сонда ғана тергеудің толықтығына, объективтілігі мен біржақтылығына сенім дәлелді бола түсер еді және сонда ғана адамның өзінің ішкі сенімі бойынша материалдарды бағалауға болар еді [3, 156].

Айыптау актісімен прокурорға келіп түскен қылмыстық істерді зерттегенімізде, ауданның прокуроры орта есеппен айына күрделілігі мен көлемі жағынан әртүрлі 15-тен 20-ға дейін қылмыстық істерді сотқа жіберетіндігі анықталды. Тіпті күрделі емес деген бір ғана қылмыстық істерді зерттеп шығуға аз дегеннің өзінде екі күн кетеді екен. Яғни, ендеше 20 қылмыстық істі қарап шығу үшін бір айдан кем емес уақыт керек екен. Прокурордың қадағалау қызметі қылмыстық істерді оқып шығу ғана болмайтынын ғана ескеретін болсақ, заңмен белгіленген он тәулік мүлдем аздық етеді.

Қылмыстық іске жүргізілген зерттеу прокурордың сотқа жіберілген істің бәрін бірдей уақытында оқуға мүмкіндігі жоқ екендігін көрсетті. Мәселен Атырау облысының бұрынғы әкімі Бергей Рысқалиев пен ол құрды делінген қылмыстық топ өкілдеріне қатысты қозғалған қылмыстық іс прокуратураға жіберілді.

Таратқан ақпарат бойынша, Бергей Рысқалиевтің қылмыстық тобының 22 мүшесіне қатысты айыптау қорытындысы бар қылмыстық іс прокуратураға жіберілген. Іс одан ары сотқа берілмек. Қазір айып тағылған 11 адам қамауда, 9 адам ұйқамақта отыр. Екі айыпты ешқайда кетпеу туралы қолхат тапсырған [4].

Сонымен бірге прокурордың айыпталушыны сотқа беру жөніндегі қылмыстық істерді зерттеумен байланысты мәселелерді ғана шешіп қоймай, қадағалаудың өзге де

жолдарымен айналысатынын ескерген жөн. Мұндай жағдай әсіресе тергеу ісінде тәжірибесі әлі жеткіліксіз, осы жөніндегі теориялық білімі әрі онша терең емес қызметін жаңа бастаған жас прокурорларға айтарлықтай қиыншылық тудыратыны белгілі.

Жоғарыда айтылған қылмыстық істермен танысуға байланысты проблемалық мәселелерді тек қана заң жолымен реттеуге келе бермейді, сонымен қатар айыптау қорытынсымен келісуге байланысты, яғни соған орай қылмыстық істі қосымша тергеу үшін қайтару туралы шешім қабылдауға байланысты прокурордың көмекшісінің құқығын кеңейту жолымен шешуге болады.

Прокуратура органындағы қазіргі қолданып жүрген тәртіп бойынша прокурордың көмекшісіне мұндай өкілеттік берілмеген. Егер іс жүргізушілік құжаттар прокурордың көмекшісінің атынан жасалатын болса, онда ол міндетті түрде прокурордың келісуіне немесе бекітілуіне ұсынылады. Прокурор көмекшісінің мұндай құқықтық жағдайы заңға қайшы келеді. Өйткені «прокурор» деп танылатын лауазымды адамдар тізімінің қатарына қылмыстық іс жүргізуде прокурордың орынбасарлары мен көмекшілері де енгізілген. Сондықтан, Г.М. Миньковский «...заң шығарушы «прокурор» терминіне түсінік бере отырып, өз құзіреті шегінде қызмет ететін прокурордың орынбасарлары мен көмекшілері және бөлім прокурорлары жөнінде де еске салады. Ендеше, бұл лауазымды тұлғалар, қылмыстық сот ісін жүргізуде заңмен прокурорларға берілген құқықтар мен міндеттердің барлығына да ие болады екен»

Бұл жерде екі ұшты жағдай пайда болып тұрған сияқты, бір жағынан прокуратура органдарын орталықтандыру қағидаларына сәйкес прокурордың көмекшісін өз бетінше шешім қабылдау құқығынан айырылса, екінші жағынан қылмыстық іс жүргізу кезінен прокурордың өкілеттігіне ие болады делінген.

Осыған байланысты айтарымыз, прокурордың көмекшісін айыптау актісімен келісу, сол сияқты тиісінше істі қосымша тергеу үшін қайтару туралы шешім қабылдау үшін прокурордың орынбасарының сияқты кеңейте түссе ол іс жүргізу заңына ешқандай қайшылық келтірмейді, керісінше сотқа негізделген істерді жіберуге деген жағдайды жақсарта түседі деп ойлаймыз.

Қылмыстық істерді қосымша тергеу үшін анықтау немесе алдын ала тергеу органына қайтару тергеудің заңды жүргізілуін қадағалау жөніндегі прокурордың өзге де өкілеттігінің мазмұнына байланысты. Бұл байланыстар прокурордың мұндай жағдайда іс бойынша анықтауға қажетті мән-жайлар туралы нұсқау беруіне ғана емес, сонымен бірге оларды анықтауды әдістері мен құралдарын белгілеуі арқылы да көрінеді. Заңда және заң әдебиеттерінде бұл жөнінде бірыңғай пікір жоқ [5, 85].

Іс жүргізу заңы прокурордың анықтау және тергеу органдарынан тергеуге арналған құжаттар мен жасалған қылмыс туралы өзге де мәліметтерді сұратып алып құқығын өз мәнінде реттеген сияқты. Соның нәтижесінде кейде прокурор қылмыстық істерді қосымша тергеу үшін қайтарғанда бірқатар мән –жайларды жедел-ізвестіру сипатындағы шаралар арқылы тексеру жөнінде нұсқау беріп жатады, ал шындығына келгенде осы нұсқауға байланысты тергеушіден нұсқау берілген мән-жайларды анықтаудың жедел-ізвестіру жолымен тексерілгендігі жөнінде бірақ оның ешқандай нәтиже бермегендігі жөнінде жауап алу жатады.

Қылмыстық іс жүргізу заңнамаларын, заң әдебиеттері мен соттық-прокурорлық мәліметтерді талдау нәтижесінде прокурордың істерді қосымша тергеу үшін қайтару жөніндегі өкілеттігі іс жүргізу тәртібін сақтаудың жасанды түрінде және шеңбері тар ведомстволардың мүдделерін негізсіз ұстаумен жүзеге асырылатындығы жөнінде қорытынды жасауға болады.

Бұдан бұрын атап өткеніміздей, прокурордың қылмыстық істерді қосымша тергеу үшін қайтаруды сотқа негізсіз жіберілетін істердің жолын кесудің маңызды факторы ғана емес, сонымен бірге тергеу жүргізуді қадағалаудың өз мәнінде жүйелі түрде жүргізіле бермейтіндігінің айғағы. Мұндай жағдайлар мұндай өкілеттікке теріс көзқарас тудырады.

Тергеушілерге сұрақ қою нәтижесі мынаны көрсетті: олардың арасында егер прокурор істерді қайтара бастаса, онда белгілі бір тергеушіге дақ түсірмек мақсатында ұсыныс беру үшін заң жолымен алдын ала дайындық жасалып жатыр деген пікір қалыптаптасқан. Әрине, қылмыстық істерді қосымша тергеу үшін қайтару институтын бұлайша түсіну мен пайдалану тергеу қызметкерлерін тәрбиелеудің бір жолы ретінде белгілі бір дәрежеде жақсы нәтиже береді [6]. Дегенмен бұл институттың бәрінен бұрын анықтау мен алдын ала тергеу органдарының заңды бұлжытпай орындауын қамтамасыз етуге арналғанын ұмытпауымыз керек.

Прокурордың қылмыстық істерді қосымша тергеу үшін қайтаруының жалпы тәртібін қарастырумен бірге, сондай-ақ соттардың да қылмыстық істерді қосымша тергеу үшін қайтаруы тәртібінің ерекшеліктеріне тоқталып өту қажет.

Іс жүргізу заңы ҚР ҚПК 323-бабының 3-бөлігінде: «Іс қосымша тергеуге прокурор арқылы жіберіледі. Бұл ретте судья қаулыда істің қандай негіз бойынша қайтарылып отырғанын көрсетуге, сондай-ақ айыпталушыға қатысты бұлтартпау шарасы туралы мәселені шешуге міндетті», белгілейді.

Бұл баптың мазмұнынан қылмыстық істі қосымша тергеу үшін қайтару туралы судьяның қаулымы прокурор арқылы орындау үшін тергеу органына жіберіледі деп ұғынуға болады. Қосымша тергеу жүргізу туралы соттың қаулысымен прокуратураға келіп түскен істі қосымша тергеушіге түскен кезден бастап бір айдан аспайтын мерзім ішінде жүргізілуі тиіс (ҚР ҚПК 192-бабының 7-бөлігі) [1, 96].

Осыдан кейін алдын ала тергеудің жалпы шарттары бойынша жаңадан тергеу басталады. Сондықтан соттың қылмыстық істі қосымша тергеу үшін қайтару туралы қаулысы прокурорға іс бойынша маңызы бар мән-жайларды анықтау туралы нұсқау беруіне шек қоюы болып табылмайды.

Соттың қайтарған ісін прокурордың қосымша тергеуге жіберуі істі сотқа беру сатысынан қайтаруымен салыстырғанда басқаша жазбаша түрде жүзеге асырылады. Мұндай жағдайда қылмыстық істі қосымша тергеу үшін қайтарудың іс жүргізулік негізі соттың қаулысы болып саналатындықтан арнаулы қаулы шығарудың қажеттігі шамалы. Егер прокурордың жасалған қаулының заңдылығы мен негізділігіне қарсылығы және іс үшін маңызы бар мән-жайларды анықтау жөнінде қосымша нұсқау болмаса, онда мұндай жағдайда прокурордың жөнелту хат түріндегі жазбашы нұсқауымен шектелуге болады. Тергеу органына нұсқау хатта мыналардың болуы тиіс:

- А) жіберілген істердің реквизиттері;
- Б) сот қаулысын орындау ұсыныстары;
- В) қаулыда көрсетілген мән-жайларды анықтау туралы сот тараптарын орындаудың қажетті мерзімі;
- Г) тергеу мерзімі мен айыпталушыны қамауда ұстау мерзімін ұзарту туралы ұсыным (егер ол қажет болатын болса);
- Д) нұсқаудың орындалу мерзімін бақылау туралы мәлімет;
- Е) қосымша тергеу үшін қайтарылған істі тергеу тапсырылған орган мен адам туралы мәлімет.

Егер соттың қаулысы прокурордың қосымша нұсқау беру қажеттігі туындап қалса, онда прокурор қажеттікті осы құжатта негіздеуі тиіс. Мұндай жағдай қадағалау сипатындағы өкілеттілігінің кеңдігі негізінде мұндай нұсқаулар беруге құқылы прокурорға қарағанда соттың белгілі бір мән-жайларды анықтаудың әдістері мен құралдары туралы нұсқау беруге құқығы жоқтығына байланысты.

Сонымен бірге көптеген процессуалистер соттардың кейбір тергеу әректтерін немесе соттың өзінің ойы бойынша іс үшін аса маңызы бар деген мән-жайларды анықтауға құқылы, бірақ міндетті емес деген пікір бөліседі.

Мұндай көзқарастар мейлінше даулы мәселе деп ойлаймыз. Біріншіден, соттардың қылмыстық істі қосымша тергеу үшін прокурор арқылы жіберу тәртібі бойынша

анықталмаған мән-жайлардың әдістері мен құралдарын белгілеу сотар үшін орынсыз, өйткені бұның бәрі тергеу органдары мен прокурорлық қадағалау функциясына жатады. Екіншіден, заң бойынша соттың тергеу органдарының қызметін анықтау өкілеттігі жоқ, өйткені олай болатын болса мұндай жағдай осы тергеу органдарының аяқ қолдарын матап тастағандай болар еді. Бұдан басқа, мұндай жағдайда сот белгілі бір дәрежеде жүргізілген қосымша тергеудің нәтижесін өзі шешкен болар еді де, айыптау функциясын да өз мойнына жүктеген болар еді. Жаңадан ашылған мән-жайларды және олардың жеткіліктілігін соттың бағалауы істің барлық материалдарының жиынтығымен жүзеге асырылады, өйткені оның үстіне қосымша тергеу жүргізудің нәтижесінде кейбір бұрын анықталаған мән-жайлардың бастапқы бағалануы өзгеріп кетуі мүмкін ғой [5, 85].

Медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шараларын қолдану туралы мәселені шешу үшін сотқа жіберген қылмыстық істерге келетін болсақ, бұл шараны жүзеге асырудың жолдары айыптау актісімен келіп түскен істерден айырмашылығы жоқ және сол сияқты осындай жағдайдағы прокурормен қайтарылған істің қосымша тергелу тәртібі осыған ұқсас болады [7].

Сөйтіп, жоғарыда айтылғандардың нәтижелерін жинақтай келе, мынадай қорытындылар жасауға болады:

- сот билігі мен прокурорлық қадағалау – бұл онсыз азаматтық қоғамдастық тыныш өмір сүре алмайтын бір-бірімен тығыз байланысқан өзара әрекеттес, өзара қиылысатын мемлекеттік-құқықтық институт;

- сотқа дейінгі іс жүргізу сатысындағы прокурордың құқықтық ережелері оның іс бойынша заң бұзушылықтарды жоюдағы және объективті шындықты ашуды қамтамасыз етудегі түрлі нысанда, түрлі әдіспен жүзеге асырылатын қадағалаушылық-процессуальдық функциясының сипатымен анықталады. Ондай тергеуді қадағалаудың бір нысаны қылмыстық істі қосымша тергеу үшін қайтару болып санлады;

- прокурорлық қадағалауды жүзеге асыру, қылмыс жасаған адамдардың да құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету болып табылады;

- прокурорлық қадағалау қылмыстық және қылмыстық іс жүргізу заңнамаларын бұзушылықтың, егер ол әсіресе азаматтардың конституциялық құқықтарын бұзушылықпен байланысқан болса, дер кезінде қалыпқа келтірумен ғана емес, сонымен бірге оның сирек болуымен бағаланады.

- тергеуге процессуальдық басшылық жүргізгенде прокурор, басты назарын тергеудің сапалы жүргізілуіне аударуы тиіс, ол үшін жүйелі түрде және күн сайын қадағалап, тергеушінің (анықтаушының) іс жүргізу жағдайын біліп отыруға және жол берілген қателіктер мен заң бұзушылықтарды дер кезінде жөнге салып отыруға міндетті;

- сот пен прокурордың өкілеттігі мен оны жүзеге асырудың шегі әр қилы. Прокурор сотта сапасыз тергелген істерді жібермеуге міндетті. Мүмкіндігінше, сот емес, негізінен прокурордың орын алған негіздерге байланысты қылмыстық істі қосымша тергеу үшін қайтарғаны дұрыс;

- ашылған жаңа мән-жайларға байланысты істерді соттың қайтаруы прокурорлық қадағалаудың осалдығын көрсетеді;

- қылмыстық істі қосымша тергеу үшін қайтару бойынша прокурордың өкілеттігінің мәні қылмыс оқиғасының шын мәнінде болуының анықталуында және адамның айыбының дәлелденуінде;

- қолданыстағы заңнамаларға айыптау актісімен келіп түскен қылмыстық істерді зерттеу тек қадағалаушы прокурормен ғана емес, сотта мемлекеттік айыптауды қолдану тапсырылған прокурормен де жүргізілуі туралы толықтыру енгізгені орынды.

Қорытынды

ҚР ҚПК-нің 192-бабы негізінде қылмыстық істі қосымша тергеу үшін қайтару жөніндегі прокурордың өкілеттігін жүзеге асыру ҚР ҚПК-нің 323-бабында қарастырылған талаптарды орындаған жағдайда ғана мүмкін:

- өзінің сипатына байланысты прокурордың аяқталмаған іс бойынша нұсқау беру жөніндегі өкілеттігі қылмыстық істі қосымша тергеу үшін қайтару жөніндегі өкілеттігімен бірдей заңдық мағынаға ие бола алмайды;

- тергеушінің немесе нықтау органының істі тоқтату туралы қаулысының күшін жоя отырып, прокурор істі қайта қайтармайды, сол бойынша іс жүргізуді жаңартады;

- прокурордың қылмыстық істі қосымша тергеу үшін қайтару жөніндегі қызметінің мәні тергу кезіндегі заңдылықты бұзуды әшкерелеу мен байқап қалауына байланысты қадағалауды процессуальдық нысанына тәуелді түрле өзгермейді. Негізінде бұл істің, айыптау актісімен прокурорға жіберілгеніне немесе істің қысқартылғанына қарамастан қосымша тергеу жүргізуді тергеу органына ұсыну фактісімен анықталады;

- егер прокурор, анықтау мен алдын ала тергеу жүргізуге белсенді жүйелі түрде қадағалау жүргізе отырып, тергеушінің (анықтау органының) өндірісіндегі істен олқылық пен заңдылықтың бұзылуын байқап қалса, онда ол оларды негізгі тергеу жүргізу кезінде жеткілікті анықталмаған мән-жайларды қосымша зерттеу туралы нұсқау беру жолымен түзетеді;

- прокурордың қылмыстық істі қосымша тергеу үшін қайтару жөніндегі қызметі қылмыстық іс жүргізу құқығының нормаларымен қатай реттелуі және қылмыстық іс жүргізу заңымен белгіленген тәртіп бойынша жүзеге асырылуы тиіс;

- прокурордың, істі сотқа жіберуіне кедергі келтіретін мән-жайларды жоюы әсер етудің түрлі нысандарымен жүргізіледі. Оларға мыналарды жатқызуға болады:

- үнемі заң бұзушылыққа жол беретін алдын ала тергеу органдарының қызметкерлеріне байланысты тәртіптік ізге түсу ісін қозғау;

- прокурордың сапасыз тергеудің себептері және оның жолын кесу шаралары туралы ұсынымдар енгізу;

- айыптау актісімен келісу жөніндегі прокурордың көмекшісінің құқығын прокурордың орынбасары құқығына дейін кеңейту, демек және қылмыстық істі қосымша тергеу үшін қайтару туралы шешім қабылдау да іс жүргізу заңына қайшылық келтірмейді, керісінше істің сотқа негізді түрде жіберілуіне жағдай туғызады;

- қылмыстық істі қосымша тергеу үшін соттың қайтарған ісін прокурордың сотқа жіберуі сатысынан қайтарылған іспен салыстырғанда басқашы жазбаша нысанда жүзеге асырылады. Бұл жағдайда жөнелуші хат ретіндегі прокурордың жазбаша нұсқауымен шектелуге болады.

- прокурор мен тергу органдары қылмыстық істі қосымша тергеу үшін қайтару процедурасын оның күрделілігіне қарамастан қатаң сақтауы тиіс. Осы айтылған нысандар мен тәртіпті қолданбайынша прокурордың қосымша тергеуге жіберген іске толық, жан-жақты, объективті тергеу мен тиісті прокурорлық қадағалау жүргізу мүмкін емес.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Нұрмашев Ү. Қазақстан Республикасының Қылмыстық іс жүргізу құқығы.- Алматы: Жеті жарғы, 2015.- 320 б.
2. А.Н. Васильев Тактика допроса при расследований преступления.- М.,1995.-410 с.
3. Мотовиловкер Я.О. Основные уголовно-процессуальные функции. Ярославль: Ярославский гос. ун-т, 1976. - 94 с.
5. Г.М. Миньковский Особенности расследования и судебного разбирательства дел о несовершеннолетних.-М.:Гос. изд-во юрид. лит-ры, 1989.- 206 с.
6. Уголовный процесс. Учебник для бакалавров // Отв. ред. Воскобитова Л.А.- М.: Издательство Проспект, 2013.- 564 с.
7. Nuno Garoupa Some reflections on the economics of prosecutors:Mandatory vs. selective prosecution//International Review of Law and Economicsю-Volume 29, Issue 1, March 2009, P.25-28.
8. Бергей Рыскалиев ісі прокуратураға жіберілді.- <https://www.azattyq.org>.

ВОЗВРАТ ПРОКУРОРА ДЛЯ ДОПОЛНИТЕЛЬНОГО РАССЛЕДОВАНИЯ УГОЛОВНОГО ДЕЛА, ГАРАНТИЯ ЗАЩИТЫ ПРАВ И ЗАКОННЫХ ИНТЕРЕСОВ УЧАСТНИКОВ УГОЛОВНОГО РАЗБИРАТЕЛЬСТВА

Нурбек Д.Т., Дарибаев Г.С.

В статье рассматриваются основания для возврата прокурором уголовного дела на дополнительное расследование, его роль в защите прав и законных интересов участников уголовного процесса.

Ключевые слова: следствие, прокурор, обвинительный акт, введение, описание-мотивировка, разделы постановления.

RETURN OF THE PROSECUTOR FOR ADDITIONAL INVESTIGATION OF A CRIMINAL CASE, GUARANTEE OF PROTECTION OF RIGHTS AND LEGAL INTERESTS OF PARTICIPANTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Nurbek D.T., Daribaev G.S.

The article examines the grounds for the prosecutor to return a criminal case for additional investigation, his role in protecting the rights and legitimate interests of participants in criminal proceedings.

Key words: investigation, prosecutor, indictment, introduction, description-motivation, sections of the resolution.

Мақаланың редакцияға келіп түскен күні: 15.09.2020 ж.

ӘОЖ 343.2/.7

ҚЫЛМЫСТАРДЫҢ ҚАЙТАЛАНУ СЕБЕПТЕРІ МЕН САЛДАРЫ

Серикова Л.С.

Бұл мақалада қылмыстың қайталануы ұғымы, заңмен реттелуі, пайда болу себептері және оның алдын алу жолдарымен танысасыздар. Қазақстан Республикасы зайырлы, демократиялық мемлекет болып танылады. Мемлекетіміз тәуелсіздік алғаннан бері заң жүйесі үдерісті өзгерістерді бастан кешірді. Жыл санап заң нормалары сапалы өзгерістерге ұшырап отыр. Біздің заңнама жүйесі дамыған мемлекеттерден қалыспай, өзінің тиімділігін көрсетті. Оның ішінде қылмыстық заңнама бөлек орын алады. Себебі, қоғамдық қауіпсіздікті сақтайтын да, бейбіт өмірді қамтамасыз ететін де осы заңнама болып табылады. Бірақ та заңнама қаншалықты тиімділігін көрсеткенімен, қылмысты мүлдем тоқтата алмайды. Қылмыстың қайталануы біздің қоғамда сирек кездесетін дүние емес. Күнделікті өмірде кездесетін құбылыс. Қылмыстық құқық бұзушылықтарды зерттейтін ғылымға назар аударсақ, Қазақстан Республикасының Заңнамалары: Қылмыстық Кодекске үлкен назар аудару қажет. Ондағы жаза тағайындау, қылмыстың көптігі, қылмыстың қайталануы сияқты ұғымдарына тоқталу қажет. Осындай іспеттес мәселелерді шешу үшін тек заң ғылымына ғана басты назар аудармай, басқа да ғылымдарға тереңірек үңілсек, осындай ауқымды мәселенің шешу жолын табуға болады.

Кілт сөздер: қылмыстық заңнама, норма, қылмыстың көптігі, жаза тағайындау, қылмыстың қайталануы, заңнама жүйесі.

Қоғамда тыныштық орнауының бірден-бір себебі социумның, моральдық танымының, сананың ашықтығы. Сол себептен халықтың қауіпсіздікте өмір сүруінің бастамасы - бұл заңнаманың болуы және азаматтардың сол заңнаманы бұзбауымен айқындалады. Қазіргі таңда қоғам мен мемлекет даму үсінде. Заңды нормалар уақыт өте келе өзгергенімен, дамып жатқанымен қылмыстар саны азаяр емес. Әрине, мемлекетіміз қылмыстық құқық бұзушылықтармен үнемі күресу үстінде және де қылмыстың жиырма жыл бұрынғы уақытпен салыстырғанда әлде-қайда азайып, жаңа жетістіктерге жеткені айқын. Бірақ та қылмыс саны өсіп, қоғамның артынан қалысар емес. Айта кететін жайт, қазіргі таңда қылмыстар көп жағдайда маскүнемдіктің, нашақорлықтың, адамдар арасында моральдық құндылықтардың жоғалуының арқасында туындап отыр. Қазақ тарихына көз жүгірте кетсек, байырғы заманда алкогольдік, есірткі мен психотроптық заттарға тәуелділік жоқ болған, Әрі сол кезде моральдық құндылықтар жоғары болған. Әрине ол кезде қылмыстық құқық бұзушылықтар болмаған деп айта алмаймыз, алайда осындай деңгейдегі қылмыстар болмаған. Бұл құбылыстар отар болу нәтижесінде, қазақ қоғамының санасының улануы нәтижесінде туындаған құбылыстар болып табылады. Қылмыскерлердің бір қылмысты қайта жасауы немесе Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексінің ерекше бөліміндегі баптарға сай қылмыстарды жасауы. Қылмыс жасау әрекетінің адам санасына терең тамырын салғанының салдарынан туындайды Ол құқықтық білімсіздіктің арқасында. Қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адамдарға жаза тағайындағаннан бөлек, қылмыс жасамаған азаматтарға алдын ала түсіндіру жұмыстарын жүргізу арқылы тиімді нәтижелерге қол жеткізуге болады деген ойдамын. Ол қандай жұмыстар?: мысалға айтар болсақ, АҚШ мемлекетінде балаларға жастайынан заң туралы білім беріледі, өздерінің құқықтарын қалай қорғауға болатынын, қандай әрекеттер теріс қылмыс екендігін түсіндіріп, баланың санасына ертеден өздерінің құқықтары мен міндеттері туралы ой қалыптастырады. Мемлекетіміз статикалық дәрежеде даму, жылжу үдерісінде қалыптасып келе жатыр. Мемлекетпен бірге қоғам өмірі де жылда өзгерістерге ұшырап, адамдардың қажеттіліктері өзгеріп отыр. Осының салдарынан адамдардың моральдық құндылықтары да ауысып отыр. Дәл осылай қылмыс әрекеті де өз алдына, басқаша өзгеріп отырады. Бұған дәлел ретінде бұрынғы кездегі қылмыс істеу ниеті қазіргі кездегі қылмыс істеу ниетінен айырмашылығы әлде-қайда мол екені бізге анық байқалады. Сот тәжірибесіне қарасақ қазіргі кездегі қоғамның өзгеруіне, дамуына байланысты бұрын жасалынбаған қылмыстар қазіргі таңда жиі жасалып, жаңа қылмыстардың қатарына кіріп отыр. Қылмыстардың қайталануына келетін болсақ, ол қылмыстылықтың қоғамға ең қауіпті түрлерінің бірі болып танылады. А.Н. Ағыбаевтың Қылмыстық құқық оқулығына назар аударатын болсақ, ондағы қылмыстың қайталануына анықтама беріліп тұр: «Бұрын қасақана жасалған қылмысы үшін сотталғандығы бар адамның қасақана қылмыс жасауы қылмыстың қайталануы деп аталады. Қылмыстың қайталануының болуы үшін ол адамның соттылығы болуы керек. Бұл қылмыс қайталануының болуының басты шарты болып табылады»-деп тұжырымдаған [1,60]. Осындай құбылыстармен күресу тиімділігін қалай арттыруға болады? Осы туындап отырған қиындықты шешу жолы ретінде, аталған құбылыстың заң ғылымындағы зерттелу нәтижелеріне, қылмыскерлердің және қоғамдық психологияға зер салуымыз керек. Осы мәселені шешуде дамыған мемлекеттердің тәжірибесін ескере кетуіміз керек.

Қылмыстың қайталану ұғымына толық үңілмес бұрын, жалпы қылмыс сөзінің мағынасын ашып алу керек. Менің ойымша, қылмыс - бұл заң нормаларымен белгіленген тәртіпті бұзу деген мағынаны білдіреді. Ал нақты зерттеушілердің еңбектеріне зер салатын болсақ, Қылмыс – бұл құқық бұзушылықтың бір түрі. Қылмыс басқа құқық бұзушылықтардан, оның қылмыстық заңмен белгіленетіндігімен және оны жасағанда қылмыстық жауапкершіліктің болуымен ерекшеленеді. Қоғамға қауіп туғызатын әрекет немесе әрекетсіздік болып танылады. Қылмыстық әрекет дегеніміз, құқыққа қайшы іс-әрекет болып табылады, ал әрекетсіздік - бұл мемлекетпен, заңмен бекітілген әрекет қабілеттілігі бар адамдардың өзіне жүктелген міндеттерін орындамауы болып табылады. Оған мысал

ретінде айтатын болсақ, белгілі бір маман иелерінің, дәлірек айтқанда мысалға дәрігерлердің әрекетсіздігі. Немесе жол апатының куәгері болған адамның апат болған жерден кетіп қалуы сияқты әрекеттерді айтамыз. Қылмыстың жолын кесу немесе басқаша айтар болсақ қылмыспен күресудің басты қаруы – бұл қылмыстық заң болып табылады[2]. Зерттеушілердің тұжырымдамасы бойынша қылмыстық заң Қазақстан Республикасының Парламенті қабылдаған құқықтық акт болып табылады. Жалпы мемлекетіміздегі бейбітшілікті сақтап отырған, азаматтардың жалпы адамдардың құқықтары мен бостандықтарын, заңның сақталуын, қоғамдық тәртіпті қамтамасыз етіп отырған бұл осы қылмыстық заңдар болып табылады. Осы айтылған қоғамдық қатынастарды қылмыстан, құқық бұзушылықтардан сақтау, қылмыстық заң ғылымының мақсат-міндеті болып табылады. Қылмыстық заң нормаларының арқасында қылмысты болдырмауға немесе қылмыстың құрамын ашуға, қылмыскерге жаза тағайындауға мүмкіншілік беретін тірегі болып табылады. Жаза тағайындауға тоқталатын болсақ, ол мемлекеттік күштеу шараларының бірі болып табылады. Жоғарыда айтылғандай мемлекеттің қылмысқа қарсы күресінің құралының бір түрі болып табылады. Жазаның ерекшеліктерінің бірі ол, кінәлі деп танылған адамдарға ғана қолданылады. Жазаның әр-түлі түрлері бар. Ол, қылмыстық теріс қылық үшін және қылмыс үшін арналған жазалар болып табылады. Мысалы, қылмыстық теріс қылық үшін айыппұл салынады немесе қылмыстық теріс қылық жасаған адамдарды қоғамдық жұмыстарға тартады. Ал қылмыс үшін ауыр жазалар қолданылады. Мысал келтіре кетсек, Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексінің ерекше бөліміндегі қылмыстар үшін бас-бостандығын шектеу не болмаса бас бостандығынан айыру туралы жазалар қолданылады. Жаза тағайындау қылмыстың сатысына байланысты жүзеге асырылады. Ал қылмыстың көптігіне назар салатын болсақ, оның түрлері мыналар:

1. Қылмыстың бірнеше мәрте жасалуы;
2. Қылмыстардың жиынтығы;
3. Қылмыстың қайталануы.

Қылмыстың қайталануы қылмыстың көптігінің ең ауыр зардабы көп түрі болып табылады және қылмыстық құқық теориясында және тәжірибесінде кеңінен таралған ұғым болып табылады. Бұл қылмыстық құқық тәжірибесінде тиімді қолданылып жатқан ұғымдардың бірі. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 14 бабы қылмыстардың қайталануы, қылмыстардың қауіпті қайталануы көрсетілген[3].

1. Егер адам бұрын ауыр қылмыс жасағаны үшін бас бостандығынан айыруға сотталған болса, осы адамның ауыр қылмыс жасауы қылмыстардың қайталануы деп танылады.

2. Қылмыстардың қауіпті қайталануы деп адамның:

1) егер осы адам бұрын ауыр қылмыс жасағаны үшін екі рет бас бостандығынан айыруға сотталса немесе аса ауыр қылмысы үшін сотталған болса, ауыр қылмыс жасағаны;

2) егер ол бұрын ауыр немесе аса ауыр қылмысы үшін бас бостандығынан айыруға сотталған болса, аса ауыр қылмыс жасағаны танылады.

3. Он сегіз жасқа дейінгі адамның жасаған қылмыстары үшін сотталғандық, сондай-ақ осы Кодексте белгіленген тәртіппен алып тасталған немесе жойылған сотталғандық қылмыстардың қайталануын және қылмыстардың қауіпті қайталануын тану кезінде есепке алынбайды.

4. Қылмыстардың қайталануы және қылмыстардың қауіпті қайталануы осы Кодексте көзделген негіздер мен шектерде неғұрлым қатаң жазаға әкеп соғады. Дәл осы бапта қылмыстың қайталану ұғымы көрсетілген. Және де қылмысты қайталап жасаған азаматқа оның қылмыстың қайталануына байланысты, жазаны аурлататын мән-жайт деп айтылады. Қылмыс көптілігінің қоғамға тигізетін зардабы өте үлкен. Себебі, екі немесе одан да көп рет жасалған немесе қайталанып жасалған қылмыстар қоғамдық қатынастардың объектілеріне екі, үш есе зардабын тигізеді. Бұл қарапайым алгоритм. Қылмыстың қайталануының түрлеріне келетін болсақ. Оның, екі түрі бар:

1. Қылмыстың фактілі қайталануы;

2. Қылмыстың ресми қайталануы.

Фактілі қылмыстың қайталануына келетін болсақ. Ол, азаматтың соттылығына қарамастан, адамның қылмысты қайта жасауы деген мағынаны білдіреді. Ал, ресми қылмыстың қайталануы дегеніміз азаматтың соттылығы болғанымен қайтадан қылмыс жасауы деп танылады. Бұл қылмыстық қайталауды жүзеге асырған адамдарға берілетін атақ болып келеді. Осындай атақтың болуы, қылмыстық әрекетті саралаған кезде, қылмыс жасаған адамға жаза тағайындау кезінде, жазаның өтелу мерзімі мен орнын тағайындау кезінде көмектеседі. Өз ішінде ресми қайталанған қылмыс мынадай түрлерге бөлінеді: қауіпті, аса қауіпті, күрделі, пенитенциарлық, жай, жалпы, арнаулы қылмыстар. Азаматтың өз жазасын өтегеннен кейін немесе жазасын өтеу барысында қылмысты өайта жасауы бұл-пенитенциарлық қайталанған қылмыс деп танылады. Ал, қауіпті қылмысқа және аса қауіпті қайталанған қылмыстарға келетін болсақ. Адамның екінші немесе үшінші рет ауыр немесе аса ауыр қылмысты қайталап жасауы болып табылады. Жалпы қайталанған қылмыс бұл-соттылық атағы бар немесе бұрын соңды қылмыс жасаған адамның басқада қылмы немесе қылмыстық теріс қылық жасауын айтамыз. Ал арнаулы қайталанған қылмыс деп – бұрын соңды қылмыс жасаған адамның, азаматтың сол жасаған қылмыстарына ұқсас біртектес қылмысты қайталап жасауын айтамыз. Міне осылайша қылмыстың қайталануының түрлеріне тоқталдық. Айта кетерлік жайт осы қылмыстың қайталануы туралы Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексінің аталған он төртінші бабының соңғы бөлімінде, он сегіз жасқа толмаған балаларға, нақтырақ айтқанда кәмелеттік жасқа толмаған балаларға мейлі ол жасаған қылмыс қайталанып тұрса бірақ бұрын соттылығы жойылған болса. Жойылған қылмыс, қылмыстың қайталануын тану кезінде ескерілмейді. Проблеманы шешу тұрғысында заңның рөлін қарастыратын болсақ, онда бәрі түсінікті әрі бәрі айқын. Қылмыс қаншалықты жасалды, сәйкесінше оған жауаптылықта соншалықты дәрежеде болады. Жазаның тағайындалуы және жазаның өтілуі әлбетте қылмыстың қайта жасалуының көрсеткішін азайтады. Бірақ, сол қылмысты жасағаны үшін жазасын өтеген адамдардың кейін қылмысты қайталауының себебі неде екенін алдағы уақытта білетін боламыз. Менің өз пікірім бойынша, қылмысты қайталауды азайту үшін қоғаммен және де өзінің жазасын өтеп отырған адамдармен бірінші кезекте құқықтық насихат, түсіндіру жұмыстарын жиі жүргізу қажет. Тағы бір айта кететін жайт қылмысты қайталаған адамның жазасы ауырлатылады. Сол көпшілікке осындай адамның аталған қылмысты қайталап жасағанының нәтижесінде, жазасының осылайша ауырлағанын БАҚ арқылы немесе басқада жолдармен, түрмеде болсын, қарапайым халық арасында болсын айтып көрсетіп тұрса жалпы қылмыстар азаяр еді деген ойдамын. Қылмыспен күресудің шетелдік тәжірибедегі жолдарын алатын болсақ, Ресейлік ғалым В.Н. Кудрявцевтің пайымдауынша «Қылмыстарды болдырмау стратегиясы туралы айта отырсақ, жасалған қылмыстың ұзақтығы мен күрделілігі сияқты фактінің маңыздылығын атап өту керек. Технология өмірдің көптеген салаларында, соның ішінде қылмыс технологиясында өзгергені белгілі. Қазір әйгілі "әмиян немесе өмір" ультиматумы жүріп жатқан жоқ. Көптеген қылмыстар күрделі, уақытында "созылған". Мысалы, тапсырыс бойынша кісі өлтіру, ақшаны алып қою, есірткі тасымалдау, қылмыстық ұйымдардың қызметі. Әр түрлі күрделі операциялардың жолын кесу мүмкін. Бірақ бұл үшін жаңа ақпараттық жүйелер қажет. Бірқатар елдерде полицияны шақыруға арналған түймесі бар ұялы телефондар шығарылуда; күдікті адамдардың пайда болғаны туралы хабарлайтын басқа құрылғылар бар қылмыскер өлтірілмеген, бірақ қақтығыс кезінде ұсталған кезде қылмыстық процесс деп аталатын ұзақ рәсім басталады (оның бір бөлігі қылмыстық қудалау)» [4,184]. Мына тұжырымда автор қылмыспен күресудің жаңа жолы бұл технологияларды қолдану деп көрсеткен. Мысалға, Қытай Халық Республикасын алатын болсақ онда адамдарың көптігіне қарамастан ондағы қылмыстың аздығы таң қалдырады. Олардың қылмыспен күресу жолы сәл қаталдау болуы мүмкін, мысалға олардың жазаларының ауырлығы. Бірақ бұл шаралар тиімді әсер береді. Ал Жапон халқына келетін болсақ онда да жаза ауыр болып келеді, әрі

ол жақта бала тәрбиесіне де аса назар аударып оларды қылмыс жасаудың неге әкеп соғатынын көрсетіп, баланың санасына жауапкершілік сезімін сіңіреді [5]. Қылмыстардың жасалуында әлемдік статистикаға сүйенсек, өткен жылға қарағанда елімізде қылмыс саны екі есеге азайған. Бұл мемлекетіміздің саясатының арқасында деп ойлаймын. Біздің елімізде қылмыспен күрес мәселесі қоғамда үлкен бір рөл алады. Мемлекет қылмыспен күресу үсінде тиімді бағдарламалар шығарып, халықпен қылмыс жайлы түсіндірме жұмыстар жүргізіп отыр. Осының нәтижесінде Қазақстан Республикасында алдыңғы жылмен салыстырғанда қылмыстылық 50% көрсеткішке төмендеген. Бұл көрсеткіш біздің мемлекетіміздің қылмыспен күресінің дұрыс бағытта жылжып жатқанының айқын бейнелейді [6].

Қылмыстық құқық ғылымдарында қылмысты нақты әрекет ретінде және оның қоғамға қауіптілік дәрежесін, себепті байланысын, мақсатын анық сипаттайды. Ал, психология ғылымдарында қылмыскердің қылмас жасауға итермелеген ниетінің сипаты, оның сол қылмысты жасаған кездегі ой-толғанымы, ішкі сезімі анықталып, сол арқылы қылмыстың неден туындағанын зерттейді. Жалпы психологияның мәні болып қылмыс жасаудың мазмұны, қылмыстық теріс қылық жасауы, девиантты мінез-құлық оның құрылысың көзқарасына сәйкес оның қалаулы әрекеті болып келеді. В. П. Михайловтың пайымдауынша «адамның теріс жеке қасиеттері,-деп қолайсыз жағдайлардың әсерінен моральдық қалыптасудың мұндай нәтижеге алып келетін жағдайлар болған кездегі жасалған қылмыстар-криминогендік ситуацияны қалыптастырады» деген. Бұл толық мағынада адамның ортасының қолайсыз жағдай туғызуының нәтижесінде, адам психикасының, санасының өзгеруі әбден мүмкін. Бұның нәтижесінде адам қылмыс жасауға әрекет етеді. Менің ойымша адамды қылмысқа итермелейтін жайт, бұл біріншіден қоғамның өзі болып табылады. Себебі, қазігі таңда әлем информациялық дәуірге көшіп жатыр. Бүкіл БАҚ-да, интернет желісінде зорлық-зомбылыққа итермелейтін материалдарының кең таралуы, алаяқтықпен айналасуға оңай платформалардың көбеюі деген сияқы мәселелерден бастау алады. Екіншіден, отбасындағы тәрбие. Өйткені, бала жастайынан тәрбие алмаса немесе ата-ана тарапынан қысым көрсе, ол кейін қылмыс жасауға бейім болуы мүмкін. Себебі, оның психологиясы бала кезден дұрыс қалыптаспай ауытқуға немесе түрлі өзгерістерге алып келеді [7]. Қылмыстың қайталану құбылысына тоқталатын болсақ, ол қылмыскердің жалпы ұстанымының арқасында болуы мүмкін немесе бір ішкі сезімінің арқасында қайтадан қылмыс істеуінен көрініс табады. Дәл осы құбылыспен күресу жолының бір түрі ол, қылмыстық жазасын атқарып отырған кезде адаммен психикалық жұмыстар жүргізу қажет деген ойдамын. Қылмыскердің қылмыс жасау ниетін анықтап, ол әрекеті дұрыс еместігі және қылмыстық әрекетке жол жоқ екеніне байланысты түсіндіру жұмыстарын ұдайы жүргізіп отыру қажет.

Қорытындылай келе, Қазақстан Республикасының Конституциясының бірінші бабында көзделгендей «Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады, оның ең қымбат қазынасы - адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары» делінген [8]. Мемлекетіміздің басты мақсаты қоғамдық қауыпсіздік пен мемлекеттің бейбітшілігі. Қоғамдық қауіпсіздікке зардабын тигізетін мән-жайлар бұл, қылмыс болып табылады. Қазақстан Республикасының Конституциясындағы және басқа да нормативтік құқықтық актілерді сақтау, аталған мемлекеттің азаматтары мен оның аумағында тұрып жатқан басқада тұлғалардың тікелей міндеті болып табылады. Қылмыспен күресудің отандық тәжірибесі мен шетел мемлекеттерінің тәжірибесін ескере отырып, алдағы уақытта қылмыспен күресудің бағдарламаларын шығарып, қолданысқа енгізу. Егер біз қоғамда құқықтық тәрбиеге дағдылансақ, моральдық құндылығымызды, сана-сезімімізді арттырсақ алдағы уақытта қылмыс саны едәуір азаяды. Қылмыстың қайталануына аса мән беріп сотталушыларға психологиялық түзету жұмыстарын жүргізіп отырса, себебі жазасын орындау мекемелерінің басты мақсаты, әрі міндеті сотталғандарды қайта тәрбиелеу болуы тиіс.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Ағыбаев А. Н. Қылмыстық құқық. Жалпы бөлім. Оқулық.-Өнд.толық., 4-бас. – Алматы: Жеті жарғы, 2007.-360 бет.
2. «Қылмыс» ұғымы және оның белгілері. қылмыстық жауапкершілік және оның құрамы.- <https://kitaphana.kz/refkaz/212-zan/2976-kilmis-ygimi.html>
3. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі.Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ.- <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226>
4. Криминологи США спорят о причинах снижения преступности.- https://www.bbc.com/russian/international/2011/06/110607_us_crime_down_kozlovsky
5. Долгова А.И. Криминология. М., 2002.
6. О Программе борьбы с преступностью в Республике Казахстан на 2000-2002 годы (изменения на 31 октября 2000).- <https://tengrinews.kz/zakon/pravitelstvo-respubliki-kazahstan-premer-ministr-rk/hozyaystvennaya-deyatelnost/id-P000001641/>
7. Рейтинг стран по уровню преступности. - <https://nonews.co/directory/lists/countries/crime-index>
8. Қазақстан Республикасының Конституциясы. Конституция 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды.

ПРИЧИНЫ И ПОСЛЕДСТВИЯ РЕЦИДИВА ПРЕСТУПЛЕНИЙ

Серикова Л.С.

В данной статье рассматривается рецидив преступлений, его законодательном регулировании и причинах его возникновения, а также путей решения такой проблемы. Республика Казахстан является светским, демократическим государством. С момента обретения независимости нашего государства юридическая система пережила прогрессивные изменения. С каждым годом нормы закона подвергаются качественным изменениям. Наша система законодательства показала свою эффективность, не отставая от развитых государств. В частности, отдельное место занимает уголовное законодательство. Так, в общественной безопасности хранения, является законодательство, обеспечивающие в мирной жизни. Однако, несмотря на то, насколько эффективно законодательство, преступление не приостановилось. Рецидив преступлений не является редким в нашем обществе. Явление, которое происходит в повседневной жизни. Обращая внимание на науку, изучающую уголовные правонарушения, необходимо обратить особое внимание на законодательство Республики Казахстан: Уголовный кодекс. Следует остановиться на таких понятиях, как назначение наказания, обилие преступлений, рецидив преступлений. Я думаю, что для решения подобных глобальных проблем можно найти пути решения таких масштабных проблем, как углубление внимания не только к юридической науке, но и к другим наукам.

Ключевые слова: уголовное законодательство, норма, множество преступлений, назначение наказания, рецидив преступлений, законодательная система.

CAUSES AND CONSEQUENCES OF THE RECURRENT CRIME

Serikova L.S.

In this article, you will learn about recidivism, its legal regulation and the reasons for its occurrence, as well as ways to solve this problem. The Republic of Kazakhstan is a secular, democratic state. Since the independence of our state, the legal system has undergone progressive changes. Every year, the norms of the law are subject to qualitative changes. Our system of legislation has shown its effectiveness, keeping up with developed countries. In particular,

criminal legislation occupies a special place. So, in the public safety of storage, is the legislation ensuring in peaceful life. However, despite how effective the legislation is, the crime has not stopped. Recidivism is not uncommon in our society. A phenomenon that occurs in everyday life. Paying attention to the science that studies criminal offenses, it is necessary to pay special attention to the legislation of the Republic of Kazakhstan: the criminal code. It is necessary to focus on such concepts as sentencing, the abundance of crimes, and recidivism. I think that to solve such global problems, we can find ways to solve such large-scale problems as increasing attention not only to legal science, but also to other Sciences.

Key words: criminal law, norm, large number of crimes, sentencing, recidivism, legal system.

Мақаланың редакцияға келіп түскен күні: 05.10.2020 ж.

ӘОЖ 347.6

НЕКЕНІ БҰЗУ ӘЛЕУМЕТТІК ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚТЫҚ ПРОБЛЕМА РЕТІНДЕ

Садуакасова Л.Б.

Мақалада, қоғамның және мемлекеттің өміріндегі отбасының қаншалықты маңызы зор екендігі, некені бұзу, тоқтатудың әлеуметтік-құқықтық мәселесі қарастырылған. Сондай-ақ, көптеген ғалымдардың, зерттеушілердің осы мәселеге қатысты ой-түйіндері мен ажырасудың себептері анықталып талданған.

Кілт сөздер: отбасы, неке, салт-дәстүр, құқық, заң, мемлекет, ажырасу.

Отбасын әр адамның, қоғамның және мемлекеттің өміріндегі маңызы қаншалықты зор екенін бәріміз білеміз. Бұл әр адам үшін отбасы – махаббат, адалдық пен қолдаудың таусылмайтын көзі. Отбасында адамгершілік, рухани және төзімділік негіздері қаланады. Дені сау, мықты отбасы – кез-келген қоғамның тұрақтылығы мен өркендеуінің кепілі. Отбасы – бұл, ең алдымен, қоғамның мүшесі ретінде адамның көбеюі болатын әлеуметтік құрылым. Отбасында адамның дүниетанымы бастапқыда қалыптасады, сондай-ақ әлеуметтік қасиеттері де қалыптасады. Отбасы қоғам өмірінде, оны тұрақтандыруда, әлеуметтік шиеленісті жеңуде ерекше рөл атқаруға арналған. Біздің қоғам дамуының күрделі проблемаларын шешуде отбасының қоғамдық институт ретіндегі мүмкіндіктерін белсенді пайдалануға мүмкіндік беретін тетіктер мен технологияларды әзірлеу, отбасы саясатының аса маңызды міндеті болуға тиіс. Отбасы барлық өркениеттердегі әлеуметтік қауымдастық ретінде жаһандық дамудың маңызды элементі болып табылады.

Отбасының басты идеологиясы, оның адам мен қоғамның өмірі мен дамуы үшін тұрақты құндылығы көптеген ережелерде бекітілген. Бұл құжаттардың негізгі ережелерінің бірі – қоғам тарапынан отбасы институтын нығайту және қорғау, барлық мемлекеттердің ұлттық отбасылық саясатты. Бірақ қазақстандық отбасылардың бүгінгі проблемаларының ауырлығы алаңдатады. Депопуляция, өлімнің өсуі, халықтың қартаюы, өмір сүру ұзақтығының төмендеуі, адам денсаулығының нашарлауы, мүгедектікпен бірге демографиялық дағдарыс отбасына ауыр тиеді. Сонымен қатар, Қазақстан халқының көпшілігінің өмір сүру деңгейінің төмендеуі, жұмыссыздық, нашақорлық, қылмыс, болашаққа деген сенімсіздік. Мұның бәрі қоғамның негізгі құрылымына – отбасына әсер етеді. Ажырасу немесе некені тоқтату кез-келген отбасының проблемасына айналды.

Көптеген ғалымдар мен публицистер қайта құру жылдарынан бұрын неке-отбасылық қатынастар дәстүріндегі алаңдатарлық тенденциялар туралы жазған. Туудың төмендеуі, әсіресе ірі қалаларда, 90-шы жылдары біршама тұрақтандырылған ажырасулардың жоғары деңгейі, жалғызбасты адамдардың өсіп келе жатқан пайызы және

балалар мен жасөспірімдерді тәрбиелеудегі қиындықтар айтылды. Абсолютизация, автономия, өзін-өзі қамтамасыз ету, өзін-өзі дамыту сияқты отбасылық өмірді ұйымдастырудың принциптерін бұрмалап түсіну басқа жаққа әкелуі мүмкін. Мәселен, реформаларды жүргізудің алғашқы кезеңдерінде мемлекет оны коммерцияландыруға және өз бетінше өмір сүруге бағыттай отырып, әлеуметтік саланы қолдау деңгейін күрт қысқартты. Бұл ретте отбасы мен халық жаңа экономикалық қатынастарға көшуге, дағдарыс жағдайында өмір сүруге дайын емес болып шықты. Әлеуметтік бейімделу мәселесі (психологиялық, экономикалық, кәсіби және т.б.), әдетте, біржақты шешіледі, тек отбасының проблемасы ретінде, оның болып жатқан теріс өзгерістерге бейімделу процесі ретінде емес.

Зерттеушілер ажырасудың себептерін анықтады:

- әйелдің экономикалық дербестігі мен әлеуметтік теңдігін нығайту;
- отбасын құру кезінде жеке бақытқа, ең алдымен өзара неке махаббатына, махаббаттан таңдалған серіктеске қойылатын талаптардың артуына назар аудару;
- серіктестердің бірінде борыш сезімі жеткіліксіз дамыған;
- махаббат кездейсоқ байланыс үшін құрбан болған жағдайда отбасының жойылуы[1].

Отандық әлеуметтанушылардың пікірінше, ажырасуды алдын - ала анықтайтын негізгі жағдайлар – бұл өмір салтының урбанизациясы, халықтың көші-қоны, елдің индустриализациясы, әйелдердің эмансипациясы. Бұл факторлар әлеуметтік бақылау деңгейін төмендетеді, адамдардың өмірін едәуір анонимді етеді, олар жауапкершілік сезімін, тұрақты сүйіспеншілікті, бір-біріне өзара қамқорлық жасайды. Бірақ бұл тек фон: әр ажырасудың өзіндік негізгі және ілесіп себептері мен себепкері бар.

Сонымен қатар, неке мен отбасына көптеген жеке және әлеуметтік факторлар әсер етеді. Мұнда, ең алдымен, экономика мен саясат, әдет-ғұрыптар мен дәстүрлер, идеология, құқық, құқықтық сана мен мораль, жеке тұлғаның әлеуметтік көзқарастары, оның тәрбиесінің ерекшеліктері, мінезі және адамның тұлға ретіндегі басқа да көптеген жеке ерекшеліктері бар. Кейбіреулер ажырасу рәсімін жеңілдету нәтижесінде ажырасулар көбейді деп санайды. Әрине, сіз ажырасуды едәуір қиындата аласыз және тіпті оған тыйым сала аласыз. Ажырасуды әлеуметтік құбылыс ретінде түсіну оны тудыратын себептермен күресуді қамтиды. Некені бұзушы көбінесе неке қатынастарының жыныстық жағына назар аударады, ал ерлі-зайыптылардың үйлесімділігі ерлі-зайыптылардың адам табиғатына тән басқа қасиеттеріне байланысты болады. Некенің бұзылуының кез-келген себебі оқшауланбайды. Қалай болғанда да, олардың барлығы бір-бірімен байланысты, біреуі екіншісіне әсер етеді. Мұның бәрі бүгінгі күннің проблемалары. Неке мен отбасы басқа әлеуметтік институттар жүйесінде олармен тығыз байланысты жұмыс істейді. Заң – бұл экономикалық заңдар мен моральдық постулаттар, психологиялық факторлар мен медициналық рұқсаттар мен тыйымдар, идеологиялық көзқарастар мен саяси жағдайлар әсер ететін неке-отбасы қатынастарын реттеушілердің бірі. Мемлекет отбасының серіктесі ретінде оның жаңа әлеуметтік-экономикалық жағдайларға бейімделу процесіне белсенді қатысуға, отбасының әлеуметтік маңызды мүдделеріне, оның өмірлік белсенділігіне сүйене отырып, осы жағдайларды үнемі түзетуге шақырылады. Бұл отбасының қамқорлығы немесе оның функцияларын ауыстыру туралы емес, заңдар, жарлықтар, қаулылар, әртүрлі үкіметтік шешімдер арқылы қажетті макрошарттар құру туралы, олар көбінесе отбасының қоғамдағы өмірін анықтайды, белсендіреді немесе, керісінше, оның жұмысын қиындатады.

Бүгін жаһандық өзгерістер заманында отбасы құндылықтарын сақтап қалу, оның жастар санасындағы беделін арттыру, сол арқылы «жаңа әлеуметтік жаңғыру кезеңіне» бірлесе аяқ басу, бала тағдырына асқан жауапкершілікпен қарау – аса қажет қадамдардың бірі де бірегейі деп білеміз. Халқымызда «Ата көрген, оқ жонар, Шеше көрген тон пішер», «Балапан ұяда не көрсе, ұшқанда соны іледі», «Әкеге қарап ұл өсер, шешеге қарап қыз өсер», «Қызым үйде, қылығы түзде», «Баланы ұл қылып тәрбиелесең ұл болады, құл қылып тәрбиелесең құл болады» деген өмірден түйген даналық өлшемдері, тәжірибемен келген

ордалы ой тұжырымдары отбасынан басталатын тәлім мен тәрбиенің ақиқаттығын дәлелдейді.

Ерлі-зайыптылардың ажырасу себептері неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы Қазақстан Республикасы Кодексінің 19-бабының 2-тармағына сәйкес анықталады [2]. Статистика көрсеткендей, Қазақстанда көбінесе ажырасудың негізгі себептерін: өзара түсіністік, байланыс және терең қарым-қатынастың болмауы; зорлық-зомбылықтың орын алуы; өзімшілдік; өз қателіктерін мойындауға қабілетсіздігі: ерлі-зайыптылардың біреуінде отбасылық құндылықтардың болмауы; әлеуметтік-экономикалық проблемалардың орын алуы және діни көзқарастың қайшылығы сияқты мәселелер көрсетіп отыр. Сол арқылы отбасының емес, кейде адамдардың жеке басының мүдделері алға шығып жатады.

Ажырасу рәсімі кезінде сотта шешілуі қажет құқықтық мәселелерді бірнеше топқа бөлуге болады: балаларға қатысты шешімдер; тұрғын үй мәселелері; мүлік проблемалары. Отбасы бұзылған кезде әрдайым балалар зардап шегеді. Ата-аналардың ажырасуына, сот ісін жүргізуге және әке мен шешенің ажырасуына әкелген проблемалар бірінші кезекте баланың психикасы мен мүдделеріне әсер етеді, сондықтан ресми неке институтын түбегейлі жаңарту қажеттілігі туындайды. Мәселе отбасылық қатынастардың, неке мен ажырасудың құқықтық және құқықтық нормаларына қатысты. Бүгін отбасына деген қоғамдық пікірдің өзгеруіне қол жеткізу керек. Мәселені шешуге заңгерлермен қатар, психологтар, тәрбиешілер, БАҚ қызметкерлері мен дін қызметкерлері атсалысуы қажет.

Ал әлемдік тәжірибе көрсеткендей, ажырасулардың деңгейі бойынша алғашқы ондыққа енетін елдердің басым бөлігі экономикасы дамыған Еуропа елдері екен. Зерттеушілер тіпті дәстүрлі құндылықтарын берік ұстанатын мұсылман елдеріне де бұл індеттің кең тарай бастағанын айтады. Қайта әлемдегі ең дамыған сегіз елдің қатарына ене отырып, өз салты мен дәстүрін, рухани құндылықтарын, отбасындағы мәдениетін сақтап отырған Жапония, Оңтүстік Корея сияқты елдерге назар аударғанымыз жөн болар. Көршілес Өзбекстанда некенің бұзылу деңгейі 10%-дан аспайды. Ал біздегі статистикаға сүйенсек, бүгінде балалар үйіндегі 69-дан астам сәбидің 11-нің ата-аналары құқығынан бас тартқандар, 12-сі тастанды балалар, 22-сі уақытша орналастырылғандар, 2-еуі – жетім балалар. Былтыр денсаулығы кемшін балалардың 4-еуі отбасына берілді. Бала асырап алатын азаматтардың және басқа отбасына баратын балалардың құқықтарын күшейту мақсатында «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне жетім балалар мен ата-ана қамқорлығынсыз қалған балалардың құқықтарын қорғау мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Заң қабылданды [3]. Бұл бастаманың бала асырап алу ісіне оң өзгерістер әкелетіні сөзсіз. Басты мақсат – өнегелі отбасы моделіне сүйене отырып, отбасы құндылықтарын сақтау.

Отбасы заңнамасында отбасылық қатынастарды басқа құқық салаларымен реттелетін қатынастардан ажыратуға мүмкіндік беретін сапалы материалдық критерийлер жоқ. Отбасылық қатынастарды отбасында туындайтын қатынастар ретінде анықтауға тырысу да осы қатынастардың табиғаты туралы сұрақтарға жауап бере алмайды. Әлеуметтанулық мағынада барлық отбасылар заңды мағынада отбасын құрмайды. Бұл критерийлер некені бұзу кезінде туындайтын проблемаларды моральдық сезім мен жеке сенім негізі отбасылық қатынастарда маңызды рөл атқарған жағдайларда дұрыс, әділетті шешуге мүмкіндік береді. Ерлі-зайыптылардың екеуі де ажырасуға келіскен жағдайда, мемлекеттік органдар тек олардың ажырасу туралы келісімін тіркеуі керек. Бұл органдар өз әрекеттерін кез-келген жағдайды бағалаумен немесе шешім қабылдаумен байланыстырмауы керек. Қазір бұл тек АХАЖ органдарында некені бұзған кезде ғана бар.

Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» Жолдауында «Мен ажырасуға қарсымын, жастарды отбасы құндылығы, ажырасудың қасірет екендігі рухында тәрбиелеу керек, өйткені, оның салдарынан, ең алдымен, балалар зардап шегеді» деді [4]. Отбасы – қасиетті ұғым. Кез келген адам сол отбасында өніп, өсіп тамырын тереңге жаяды. Соңғы жылдары осы

кішкентай мемлекеттің берекесі қашып, ажырасатын азаматтар саны артты. Қазақстан әлем елдері арасында жүргізілген статистикалық көрсеткіштер бойынша алғашқы ондықта. Соңғы жылдардағы жүргізілген статистикаға жүгінсек, облыста ажырасу фактілері жиілеген. 18 бен 79 жас аралығы. Мамандар некеде тұрған ең қысқа мерзім – 3 ай дейді. Алуан түрлі себептермен ажырасуға талап-арыз жазып келетіндердің жас ерекшеліктері де әртүрлі. Мысалы, судья сот залында бірден үкім шығармай, себеп-салдарын анықтап, жұптарды қабылдап, әңгімелесіп, бағыт-бағдар беріп, олардың өмірге деген көзқарасына ықпал ете алатын адамдардың бірден бірі. Бірақ отбасындағы ана мен әкенің міндеті сол қалпында. Баланың риясыз күлкісі, алаңсыз балалық шағы бәрі-бәрі өзгеріссіз. Ал сол өмір заңын болмашы дүниеге бола өзгерту дұрыс па? Шешім шығару, бәрін өзгерту тек әр адамның өз қолында. Осылайша, некені бұзу көптеген адамдардың өміріндегі маңызды процесс болып табылады, сондықтан туындаған мәселелер мен мәселелерді дұрыс шешу бұрынғы ерлі-зайыптыларға, сондай-ақ олардың кәмелетке толмаған балаларына, бұл неке қай жерде бұзылатынына қарамастан айтарлықтай әсер етеді: сотта немесе АХАЖ-да.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Голода С.И., Авдеева А.А. Развод как социальная проблема // <https://soc.bobrodobro.ru/12675>.
2. Қазақстан Республикасының «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» 2011 жылғы 26 желтоқсандағы № 518-IV Кодексі // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1100000518>.
3. Тасболат А. Отбасы – мемлекет құндылығы, қоғам бірлігі // Egemen Qazaqstan. 4 қаңтар, 2020 // <https://egemen.kz/article/217604-otbasy-%E2%80%93-memleket-qundylyghy-qogham-birligi>.
4. Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан Республикасы Президентінің «ҚАЗАҚСТАН-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына жолдауы // Білім шапағаты Республикалық апталық газеті. 21 декабрь 2012 // <https://bsh.kz/news/4622>.

РАСТОРЖЕНИЕ БРАКА КАК СОЦИАЛЬНАЯ И ПРАВОВАЯ ПРОБЛЕМА

Садуакасова Л.Б.

В статье рассмотрены социально-правовые проблемы расторжения и прекращения брака, насколько важна семья в жизни общества и государства. Также были проанализированы причины расторжения или прекращения брака. Было изучено мысли многих ученых, исследователей по данному вопросу.

Ключевые слова: семья, брак, традиции, право, закон, государство, развод.

DIVORCE AS A SOCIAL AND LEGAL PROBLEM

Saduakassova L.B.

The article discusses the social and legal problems of divorce and termination of marriage, how important the family is in the life of society and the state. The reasons for divorce or termination of marriage were also analyzed. The thoughts of many scientists and researchers on this issue were studied.

Key words: family, marriage, traditions, law, state, divorce.

Мақаланың редакцияға келіп түскен күні: 08.10.2020 ж.

**ГУМАНИТАРЛЫҚ
ҒЫЛЫМДАР**

**ГУМАНИТАРНЫЕ
НАУКИ**

HUMANITIES

ABOUT THE KAZAKH STORY

Ashimova M. G., Turysbekova A. E.

The article deals with the issues of oral stories in Kazakh folklore and literary studies. The research and classification of stories are discussed, as well as the ways of development, individual types and their features are identified with the genre description of oral stories along with their role in folk prose.

Key words: genre, short story, poetics, folklore prose, oral story.

Introduction. As is known, the historical and theoretical problems of artistic folklore and professional literature in the Kazakh folklore and literary science have been studied much less in recent years. However, it is difficult to say that the problems of individual genres, the ways of their birth and development, the relationship with each other, and the theory of General genres have been successfully studied and are being studied. As for folklore itself, its poetic genres, especially epic forms, have long been the object of scientific research. Here we are not talking about fairy tales, but primarily about prose genres that do not belong to fairy tales. In addition to the monograph by S. Kaskabasov, the book by A. Seidimbekov, B. Baitanaev, and several articles by E. Tursunov devoted to the prose folklore of the Kazakh people, including fairy tales, there are no written works. These works mainly cover fairy-tale prose genres. S. Kaskabasov studied genres such as myth, legends, and E. Tursunov household stories about animals, B. Baitanaev the role of the story in fiction, A. Seidimbekov considered the legends of the Kazakh kui.

In this regard, it is necessary to say the following: we understand «folklore conversation» as a synonym for «oral conversation» and replace them. The reason for this is firstly, the story that in Kazakh Philology is usually understood as a «literary story». Therefore, in order not to be confused, it should be taken into account that the term «literary story» is not used in science (since in literature there is only the use of «story») and we decided to distinguish it from the literature called «folklore conversation». Secondly, the word story itself was originally carried by a conversation between two people, which means it is an oral story. If we refer to the truth, the story should have been a folk genre, but for various reasons it became a genre of literature. In this part, I would like to convince you that there is a mixed life with genres, using the phrase «oral conversation».

Materials and methods of work. In the middle of this century, an outstanding expert and researcher of Kazakh folklore Mukhtar Auezov noted that in addition to fairy tales, we have: «an oral novel (folk novel), a historical long story (Novella), a historical chronicle, the shortest story (Novella), a sharp story of an interesting structure, funny stories, legends of heroism, skillful biographical stories» [1, 236]. These types of prose folklore shown to scientists have not yet been systematically studied. Among the genres that he mentioned, we pay special attention to such types as historical story, historical chronicle, short story, funny story, biographical story. Because it directly concerns our object. However, M. Auezov does not have terminal goals in its names, so these genres were mentioned only in descriptive form. For example, a scientist understood a long historical story as a story in Russian, and the first short story was a Novella. Indeed, there is no doubt that this is a historical story, a short story, which is why we use these names in our work. Mukhtar Auezov: «as in artistic poetry, oral poetry without exaggeration and devotion has made its contribution, so in today's artistic prose, the oral story of the people is closely connected» [2, 237], he defined almost all types of folk prose and called it folk oral story. The opinion of M. Musrepov coincides with the idea of M. Auezov. About the fact that Kazakh folklore has a genre of short stories: «this should be called a genre of our literature, previously ignored. It can be called a genre of oral speech. This genre was in our folklore literature before. In ancient times, it was

called the word *biev* or oratorical word. As well as *aitys akynov*» [3, 37]. These words of Gabit Musrepov at first glance look like a modern literary (TV) story. However, if you carefully study, the writer describes some features of a folk story and it is not difficult to notice that its meaning is similar to the genre. For example, it is mentioned that the oral story is close to the word of the *biys* of the past time, thus accompanied by the *aitys* of the poets. Also, an oral story differs from the fact that it has a folklore character. Gabit Musrepov noted that the folklore story is transmitted on television and in literary form. In any case like Mukhtar Auezov he has no doubt that the folklore story currently has its place.

This genre has repeatedly been the subject of scientific relectures. Recently, researchers have focused on the specifics of the story as a small epic form, which indicates the relevance of this topic for modern literary studies. An extremely rich material on the historical and literary process of genre formation has been accumulated, and their subject-thematic specifics are being actively studied. However, what a story is is not exactly established, although in a number of scientific traditions there is a special term and there is an idea of a special story. an epic form that is neither a *Novella* nor a *Novella*. The article mainly examines the significance of the national Russian tradition in the development of the story genre and the influence of the artistic method (realism) on its characteristic features in a particular historical period the study of the possibilities of intra-genre division of a story, so diverse in its manifestations, usually goes in several Directions. It is based on either the subject of the image the character of the hero, the environment, their relationship, or a combination of characteristics of the genus and genre for example, a lyrical story, or similarity to neighboring genres for example, a short story. There are still unexplored issues related to the definition of inter-genre boundaries.

The selection of structural levels of the story is based on the functional difference between its compositional forms and the generality of their material embodiment in the work. We introduce the auxiliary technical term *intrigue* to denote the system of relations at the "lower" level of compositional forms, which is responsible for the logic of translating experience into history. *Intrigue* is characterized by the processality of mastering the depicted reality and the final increment of meaning the Second level (or in Bakhtin's terms - gradation) of compositional forms embodies aesthetic attitude to the hero of the author-Creator, "relieved in silence". Here, the system relations of the elements of the artistic whole demonstrate the statuesque model of the hero's existence as a way of his aesthetic evaluation.

Researchers of the genre of stories determine the current place of Kazakh storytelling in Kazakh literature. «I don't know,» he said. New names of Kazakh storytellers and writers should be distinguished by their traditional and creative handwriting. The direction of the subgenre of prose works is widely considered in the works of scientists and critics. In addition, there are many valuable works of literary criticism, studies that analyze the works of famous writers by grouping years by time of writing. However, the genre of the story is a topic with a wide range of topical issues that are being studied. In the research work, the ability to write and the ideological and artistic search of Kazakh artistic stories, their own style of character representation are analyzed. The system of images played by writers is studied. The significance of the use of objects in the composition of the story, in the description of the scene of the incident in the image of the hero is analyzed. It is impossible to cover the entire story, so the stories of each wave of writers written at each time were taken into study. The story is considered from two points of view: how traditional and modern genre additions and the problem of raising the subject are compared. It is said that prose spreads through the genre of storytelling. Kazakh history is a mirror of society. Therefore, we believe that every Kazakh story tells about the artistic Chronicle of the Kazakh people. Taking into account the Social period after the 1960s, it is quite natural that Russian literary scientists in the Soviet era had an opinion on the achievements of Kazakh stories, since Russian, Kazakh literature and literary studies were developed in parallel. Therefore, the works of Russian researchers were considered for comparison.

Results and discussion. Before describing oral speech in terms of genre, it is necessary to determine its place in the composition of folk prose, the conditions for its differentiation. Because it is difficult to name the characteristic qualities of one genre separately. You can see it in the center of your herd, combined with other genres, and observe its distinctive features. It is known that no genre will be pure and perfect. «We have to adhere to several conditions in the definition of genres. For example, what are the dominant elements in the piece, a major event, what conflict, what character, build, and looks like the audience and the performer, the presentation of the works: believe it or not the listener of the story the narrator?» [4, 33]. Of course, the conditions for identifying and differentiating genres are not limited to this stipulated. They include both the artistic quality and the artistic design of the truth, as well as the attitude to history. For example, genres in the form of poems and genres in the form of prose words, as well as the purpose of pronunciation, and their functions are different, so the conditions for their classification differ in their own aspects. If you take poems related to wedding and funeral rites, their pronunciation differs from the place and purpose of performing heroic or love songs. In contrast to folklore in verse form, the conditions for classification and differentiation of folklore in the form of a prose word differ. About this writes S. Kaskabasov, who specially studied folk prose: «works of folk prose can be divided into three groups depending on the purpose of pronunciation. The first group consists of works that pursue a cognitive goal. Such works explain to the listener the appearance of a creature, the world surrounding humans and various animals, their behavior (all types of myth, some legends). The second group includes works spoken with an objective, informative purpose. These works are often in the form of interviews of two people's stories. Here, in many cases, the speaker tells about the wonderful events that occurred at the very beginning or about the story he heard (Hickey, memorial). Works of the third group are pronounced for artistic and educational (aesthetic and educational) purposes. These works are highly artistic and have a well-developed plot. This includes all types of classic fairy tales» [4, 32]. Therefore, oral speech is mainly used for cognitive purposes. A memorial in international folklore science is considered to be the personal memories of people. Its peculiarity is that it is known to all residents of a particular place or environment. S. Kaskabasov also called this genre a memoir-a story. In our opinion there is a reason: the story most often tells about what he saw or passed his beginning. This way it will have several memorable characters. This is where the memorial sign will be shown in the story. For this reason, the double word memorat-story should be presented. But in another place of S. Kaskabasov's work, the author uses the name «oral story», says that it is a genre in the fairy-tale group of folk prose. Thus, in an oral conversation, there is reason to assert that the characteristics and properties that are present in the genres of fairy-tale prose folklore are characteristic. Like other unfair genres of folk prose, oral speech performs a more cognitive, moral, informative, reasoned function than an aesthetic one. Its main goal is to give listeners historical, political, religious, etc. information transmission, informing them about one event.

Conclusion. Therefore, it is presented in a concrete and simple form. These signs sometimes led to the opinion that oral conversation occurs only in the everyday sense. The plot, which is the main event framework of a folk work, can appear before the work and live beyond it, most often arises from being itself, is derived from thought. Any event cannot be a plot, for which the event is immediately recognized, pursued, acquires a folklore character and stabilizes, and then becomes an essay [5].

REFERENCES:

1. Auezov M. Complete collection of works: 50 volumes. - Vol. 41. Articles, research. - Almaty: Zhibek Zholy, 2009. - 287 p.
2. Auezov M. Full - length collection of works. - vol. 30. Articles, research, translation. - Almaty: Zhibek Zholy, 2007. - 425 p.
3. Musrepov G. Thought and feelings /Comp. S. Dautuly. - Almaty: Zhalyn, 1996. - 144 p.
4. P. Kaskabasov S. A. Kazakh folk prose. - Almaty: Nauka, 1984. - 270 p.

Articles:

5. Zhanuzakova K., Algazy U. Bulletin of Kokshetau state University named after sh.Ualikhanov. Philological series. No. 4/2016. Pp. 211-214.

ҚАЗАҚ ӘҢГІМЕСІ ТУРАЛЫ

Ашимова М. Г., Турысбекова Ә. Е.

Мақалада қазақ фольклортануы мен әдебиеттанудағы ауызша әңгіме мәселелері қарастырылады. Әңгімелерді зерттеу және жіктеу, сондай-ақ олардың даму жолдары талданып, ауызша әңгімелердің жанрлық сипаттамасы, олардың жеке түрлері мен ерекшеліктері, сондай-ақ халық прозадағы рөлі анықталады.

Түйінді сөздер: жанр, әңгіме, поэтика, фольклорлық проза, ауызша әңгіме.

О КАЗАХСКОМ РАССКАЗЕ

Ашимова М. Г., Турысбекова А. Е.

В статье рассматриваются проблемы устной речи казахского фольклорovedения и литературоведения. Анализируется изучение и классификация рассказов, а также пути их развития, определяется жанровая характеристика устных рассказов, их отдельные виды и особенности, а также роль в народной прозе.

Ключевые слова: жанр, рассказ, поэтика, фольклорная проза, устный рассказ.

Мақаланың редакцияға келіп түскен күні: 15.10.2020 ж.

УДК – 1/14 (0,75.08)

ФИЛОСОФСКИЕ АСПЕКТЫ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

Аликенова К.Н., Татубаева М.М., Софина М.С.

Статья отражает теоретические, практические, а также философские, аспекты внедрения инклюзивных технологий сопровождения детей с ограниченными возможностями здоровья и их родителей. Одним из главных вопросов, является готовность специалистов кабинета поддержки инклюзии к реализации программы сопровождения детей с ОВЗ.

В статье представлены данные, о поэтапном внедрении инклюзивного образования в Республике Казахстан. Авторы уделяют особое внимание вопросам реализации проекта «каждый ребенок достоин школы» и повсеместному открытию кабинетов поддержки инклюзии в общеобразовательных учреждениях. Также рассматриваются вопросы развития комплексной поддержки педагогов инклюзивного образования.

Ключевые слова: инклюзивное образование / интеграция / философия образования / педагогическая антропология / особые образовательные потребности / образовательная среда

Инклюзивное образование стало одним из принципов современного общества в противоборстве за принятие «другого», непохожего, борьбе с ущемлением прав, также за обеспечение равного доступа к образованию. Работа Мишеля Фуко и Пьера Бурдьё стали основой инклюзии, как социальной мысли. Философские дисциплины дают возможность мировоззренческого исследования вопросов инклюзивного образования. С философской и образовательной позиции целью исследования в критериях инклюзивного образования становятся антропологические качества трудности обучения и развития человека с ограниченными возможностями здоровья. Исходя из положения о том, что собственно человек с ограниченными возможностями здоровья, как и всякий нуждается в образовании, как единение телесного, духовного и добросердечного становления. Воплотить в жизнь это единство, возможно лишь только в диалогическом процессе. Диалогический процесс подразумевает систематическое и интенсивное взаимодействие человека с обществом. Данное взаимодействие должно осуществляться на протяжении его жизни и деятельности в критериях конкретного исторического времени.

Понятийный аппарат инклюзивного образования, опирается на философию. Закономерности и принципы общей педагогики, также являются концептуальной базой инклюзивного образования. Базовым общественно – философским принципом интеграции и инклюзии выступает категория свободы выбора. Интеграция как конфигурация общественного бытия учитывает потребности человека с ограниченными возможностями здоровья на свободу выбора. Реализация всевозможных общественных ролей и функций, предполагает неограниченное участие во всех общественных процессах, в процессе досуга, на работе и на всех ступенях образования.

Инклюзивное образование охватывает глубокие общественные нюансы жизни. Формирование нравственной и педагогической сред, которые приспособляются к образовательным потребностям любого человека. С подъемом влияния человеческого капитала, в современном мире, возросла необходимость обучения для правильного формирования свойств экономики и общества. Инклюзивное обучение, становится реальностью и непреклонно «приобщает» и «втягивает» в себя все государства мира. Инклюзивное образование – это учение, при котором все дети, независимо от их телесных, психологических, умственных и иных индивидуальностей, интегрированы в совместную систему образования.

Инклюзивное обучение основывается, на интеграции в существующую систему школьного образования, а также выступает в качестве образовательного института. Инклюзивное обучение ставит перед образовательной средой ряд трудных задач и вопросов. В отличие от заграничной системы образования, где инклюзия имеет большой опыт и правовое утверждение, наша отечественная инклюзия лишь начинает складываться и развиваться.

Началом реализации прав людей с ограничениями здоровья, послужила Конвенция ООН «О правах инвалидов» подписанная Республикой Казахстан в 2008 году.

Следующий важный шаг был сделан в 2016 году, он ознаменован ратификацией Казахстаном Конвенции «О борьбе с дискриминацией в области образования» и Конвенции «О правах инвалидов». Все положения конвенций обозначены в законодательстве государства, и отражены в Законе Республики Казахстан «Об образовании».

В сплоченном командном взаимодействии всех участников образовательного процесса реализуется доступность качественного обучения для всех. Плодотворное сотрудничество с родителями основывается на полном равенстве и реализуется на всех уровнях казахстанского образования детей. Для детей с особыми образовательными потребностями принцип инклюзивного образования означает, что разнообразию потребностей учащихся с ограниченными возможностями в развитии должна соответствовать образовательная среда, которая является для них наименее ограничивающей и наиболее включающей. Несмотря на всю актуальность, на современном

этапе развития, идея инклюзивного образования не находит устойчивой поддержки, ни в системе массового, ни в системе специального образования, вызывая больше сомнений и опасений, чем принятия и понимания, все же практика инклюзивного образования во многих регионах страны развивается в проектной и экспериментальной режиме. В подавляющем большинстве случаев инициатива в продвижении идеи инклюзии в самом начале её развития принадлежала представителям общественных организаций и родительских ассоциаций. Стоит отметить, то что большому шагу вперед к созданию без барьерной среды, послужило включение понятия «инклюзивное образование» в Закон РК «Об образовании» Принятие Государственной программы развития образования на 2016 - 2019 годы в части развития инклюзивного образования, подтверждает тот факт, что включенное образование, отныне не считается экспериментом. Это стало отправной точкой для принятия нормативных актов, сделан еще один шаг на пути к признанию детей с особыми образовательными потребностями равноправными членами общества и созданию для них новых по качеству условий для получения образования с соблюдением всех принципов инклюзивного образования.

В нашей стране с 2011 года поэтапно внедряется инклюзивное образование, все вышеизложенное осуществляется в соответствии с Государственной программой развития образования. Вместе с тем, если действовать только методом экстраполяции то есть методом формального переноса, даже самые наиболее удачные зарубежные модели образовательной интеграции, в неизменяемых условиях обучения и воспитания отечественных образовательных учреждений общего назначения теряют свою результативность. В свете всего сказанного, развитие отечественного инклюзивного образования неэффективно – без осмысления ее философии и теории. Преодолению сделанных ошибок, их предотвращение в перспективе и корректировке отечественных интеграционных процессов, способствует соотнесение реалий и практики отечественной инклюзии с теоретико - методологическими основаниями мировой образовательной интеграции. Данному, станет содействовать и последующая разработка философских и теоретико – методологических основ образовательной интеграции.

В Казахстане утверждается личностно – ориентированная модель научного познания, возвращение к национальным и мировым историко – культурным традициям. Эта задача реализуется с учетом возможностей новых информационных технологий.

Наука предполагает, что сама личность является центром схождения научных перспектив. Поэтому основным звеном научного самоопределения является решение вопроса об онтологическом статусе человека. Отрицание такого центра превращает философию науки в регистрацию поверхностных эффектов, создающихся скольжением смыслов и значений без надежды пробиться к безотносительным духовным смыслам и ценностям. Современные научные исследования становятся все более «многослойными», ориентируясь не на дисциплины, а на проблемы.

Разработка особых эталонов общественного образования для лиц с ограниченными возможностями здоровья, станет возможной при реализации философско – методологических мыслей и законодательных требований инклюзивного образования. Выделены три уровня школьного образования исходя из итогов обучения. 1-ый уровень является цензовым, то есть сравнимым с уровнем главного либо полного общего образования здоровых сверстников, 2-ой и 3-ий – принципиально не сравнимы с цензом. На этих уровнях сокращается «академический» элемент и расширяется область развития актуальных полномочий обучающихся. Эти уровни подразумевают разработку 4 вариантов эталона. Потребуется больше детальная разработка критериев удачливости изучения лиц с ограниченными вероятностями самочувствия. Определенные шаги по созданию инклюзивного образования в нашем государстве, учитывают методологические подходы, которые были разработаны в мировой практике и позволяют воплотить право на образование лиц с особыми образовательными потребностями. Кроме того, создастся

новый механизм сотрудничества специального и масштабного образования, будут адаптироваться образовательные программы для обучения лиц с ограниченными возможностями здоровья, снизится степень изолированности людей с ограниченными возможностями здоровья, повысится социальная адаптивность и активность в образовательной сфере.

Для всех членов образовательного процесса инклюзия очень важна. Она дает возможность «обычным» обучающимся получить навыки толерантной коммуникации, развивает эмпатию, чувство уважения к правам других, создает ощущение ответственности. Для педагогов актуализируется возможность практики личностно - нацеленного обучения. Впервые, в Республике Казахстан при помощи партии «Нұр Отан» и корпоративным фондом «Болашақ», открываются кабинеты поддержки инклюзии. Данная программа реализуется в рамках направленности «Содействие развитию инклюзивного образованию» проекта «Кедергісіз келешек» партии «Нұр Отан». Для обеспечения детей с особыми образовательными потребностями необходимой поддержкой в общеобразовательных учреждениях.

С 2015 года фондом «Болашақ» реализуется проект «Каждый ребенок достоин школы». Создание равных возможностей для детей с особыми образовательными потребностями (аутизм, ДЦП и иные ментальные расстройства) в получении качественного образования, является целью данного проекта. У детей с особыми образовательными потребностями появляется возможность посещать общеобразовательные учреждения. Проект предполагает обязательное методическое сопровождение учебного процесса, а также курации самого общеобразовательного учреждения. Для достижения данной цели открываются кабинеты поддержки инклюзии. Кабинет поддержки инклюзии (КПИ) – это дополнительное помещение в школе, где учащиеся могут получить помощь в соответствии со своими потребностями, не отрываясь от основного учебного процесса в общем классе. Кабинет поделен на 4 зоны: зона персональных занятий, зона массовых занятий, зона сенсорной разгрузки и зона работы учителя. Все зоны оснащены всем необходимым оборудованием. К примеру, в зоне сенсорной разгрузки, есть утяжеляющие одеяла, мячи, фитболы, маты.

Ключевая задача специалистов КПИ, заключается в гарантированном комфортабельном включении ученика в социальную среду общеобразовательного учреждения. Куратор составляет индивидуальную программу занятий, тьютор помогает ребенку в освоении школьной (адаптированной, если таковое требуется) и индивидуальной программы, а также учит взаимодействию с одноклассниками и другими учителями. Учитель КПИ наблюдает за процессуальной целостностью ведения ребят по обучающим программам. Специалисты КПИ в свободное от уроков в общем классе время, проводят индивидуальные и массовые развивающие занятия. Работа кабинетов поддержки инклюзии построена на методах прикладного анализа поведения. Специалисты КПИ изучают опыт западных стран, также открывают для себя новейшие методы и возможности обучения детей с особыми образовательными потребностями.

Фонд «Болашақ», для достижения своей цели, осуществляет следующее:

1. Определяет общеобразовательные учреждения, также оснащение кабинета поддержки инклюзии.
2. Формирует команду специалистов.
3. Выводит детей с особенными образовательными потребностями, из обучения на дому в обучение в общеобразовательном учреждении.
4. Обеспечивает грамотную организацию, проведения и контроля осуществления обучения.

Методическое сопровождение каждого ребенка обеспечивают кураторы проекта. Они ведут консультационную поддержку, разрабатывают индивидуальную программу развития, обучают работе по этой программе команду КПИ, которая состоит из учителя и

тьюторов (сопровождающих лиц). Посещать кабинет в сопровождении своего тьютора могут ученики разного возраста из разных классов.

«Очень важно, чтобы у детей была возможность посещать общеобразовательное учреждение, для дальнейшего развития и социализации.

Школа – это необходимый жизненный этап для каждого человека. Ведь родителям «особенных детей», также как и всем остальным родителям важно, чтобы их ребенок смог влиться в общество. В рамках проекта, дети с особыми образовательными потребностями получают возможность учиться в школе вне зависимости от своего диагноза. А кабинет поддержки инклюзии – целый, пусть и маленький мир, где дети с аутизмом и другими ментальными нарушениями получают возможность посещать общеобразовательную школу. Для каждого ребенка школа это маленькая жизнь, которая наполняет жизнь каждого ребенка. Помимо получения образования в школе он учится дружить, помогать, выручать. Цитируя слова французского писателя Антуана де Сент - Экзюпери «Единственная известная мне роскошь — это роскошь человеческого общения».

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Екжанова, Е.А. От интеграции к инклюзии/ Школьный психолог. – 2010. – № 16. – 16-31 августа.
2. Жить вместе и учиться вместе в начальной школе (классы с совместным обучением). – Мн.: Бел. Экзархат, 1999.
3. Загумённов, Ю.Л. Обеспечение равных возможностей для учащихся в получении качественного образования в условиях его диверсификации / Материалы межд. конф. Профильное обучение: состояние, проблемы, перспективы/ Минск, НИО. – 2007
4. Касабек А., Аликенова К. Н. Современная философия науки / Талдыкорган – Жетысуский государственный университет имени И. Жансугурова – 2016
5. Байменова Б.С. Развитие инклюзивного образования в Казахстане и за рубежом: учебное пособие / Алматы: издательство «Эверо», 2017.
6. Интернет – ресурс [inform.kz https://www.inform.kz/ru/inklyuzivnye-kabinety-otkroyut-vo-vseh-gorodah-kazahstana-do-konca-goda_a3513473](https://www.inform.kz/ru/inklyuzivnye-kabinety-otkroyut-vo-vseh-gorodah-kazahstana-do-konca-goda_a3513473)
7. Елисеева И.Г., Ерсарина А.К. Психолого-педагогическое сопровождение детей с особыми образовательными потребностями в общеобразовательной школе / Методические рекомендации, - Алматы: ННПЦ КП, 2019.

PHILOSOPHICAL ASPECTS OF INCLUSIVE EDUCATION IN GENERAL EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Alikanova K.N., Tatubaeva M.M., Sofina M.S.

The article reflects the theoretical, practical, as well as philosophical aspects of the implementation of inclusive technologies for accompanying children with disabilities and their parents. One of the main issues is the readiness of the specialists of the inclusion support office to implement the program for accompanying children with disabilities. The article presents data on the phased introduction of inclusive education in the Republic of Kazakhstan. The authors pay special attention to the implementation of the project "every child deserves school" and the widespread opening of offices for supporting inclusion in educational institutions. The issues of developing comprehensive support for teachers of inclusive education are also considered.

Keywords: *inclusive education / integration / philosophy of education / pedagogical anthropology / special educational needs / educational environment*

БІЛІМ БЕРУ ҰЙЫМДАРЫНДАҒЫ ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУДІҢ ФИЛОСОФИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Аликенова К.Н., Татубаева М.М., Софина М.С.

Мақалада мүмкіндігі шектеулі балалар мен олардың ата - аналарына ілесіп инклюзивті технологияларды енгізудің теориялық, практикалық, сонымен қатар философиялық аспектілері көрсетілген. Негізгі мәселелердің бірі - Инклюзияны қолдау кабинеті мамандарының мүмкіндігі шектеулі балаларды сүйемелдеу бағдарламасын жүзеге асыруға дайындығы. Мақалада Қазақстан Республикасында инклюзивті білім беруді кезең-кезеңімен енгізу туралы мәліметтер келтірілген. Авторлар «әр бала мектепке лайықты» жобасын жүзеге асыруға және білім беру ұйымдарына инклюзивті қолдау кеңселерін кеңінен ашуға ерекше назар аударады. Инклюзивті білім беру мұғалімдерін жан - жақты қолдауды дамыту да қарастырылған.

Түйінді сөздер: *инклюзивті білім беру / интеграция / білім философиясы / педагогикалық антропология / арнайы білім беру қажеттіліктері / білім беру ортасы*

Материал поступил в редакцию: 16.10.2020 г.

УДК 81'25

THE SIGNIFICANCE OF TEACHING LISTENING SKILLS ON FOREIGN LANGUAGES

Aidynova A.A., Turabay G.K.

The article defines the ways of experience of teaching listening skills and showing efficiency of using modern audio and video materials in the teaching of foreign languages. Students with -developed listening skills easily enter into the communication process. To develop skills in listening should develop a system of exercises based on contemporary approaches and audio and video materials produced by native speakers.

Keywords: *real communication, authentic materials, supplementary material, contemporary approaches, current approaches, communication process.*

Listening is a special case of perception. Perception from a psychological point of view is an active process of reflection by consciousness of the phenomena of objective reality, the result of which is the formation of the image of the object and operating with this image. The specificity of listening as a particular case of perception lies in the object, which is represented not by any phenomenon of reality or even by speech as a whole, but by oral speech. It is also obvious that listening involves the auditory channel of perception. In the perception of oral speech, as in perception in General, two processes can be distinguished. The first process is the process of discernment. Its essence is that the perceived object is decomposed into separate elements, which are then used to contrast this object with other objects, to distinguish it from other objects. Analysis procedures (selection of elements that make up an object, their ordering) are mandatory conditions for mental synthesis, that is, the formation of an image of an object in consciousness.

The term “listening” is derived from the Latin word “audire”, which means “hear”. In the classroom this term is known as “hearing a foreign language and understanding of speech.” Unfortunately, for a long time in theory and practice of foreign language, listening comprehension was not given a proper and deserved attention from methodologists and linguistics. This fact is explained by the fact that the Methodists more accentuated attention to teaching speaking, reading

and writing. As a result, in our country's method of teaching was not given insufficient attention to listening, while speaking skills were considered most important in real communication. But according to research (Burley-Allen, M.1995. Listening. The Forgotten Skill.) Found that in everyday life, people listen to 45% of the time, speak 30%, 16% read and write 9% [1, 35]. Thus, today we can say that listening has a very important place in the communications. Therefore, learning listening requires further exploration and further development of new approaches to teaching this type of speech activity.

A few years ago on the Republican information channel "Khabar" was told that in a village, South Kazakhstan region, close to the border with Uzbekistan, the inhabitants were very pleased with the installation of TV station "Khabar" Agency. «Glory to God on our televisions screens appeared our Republican channels»-glad alone, «Our children have started to forget Kazakh and started to communicate among themselves on the Uzbek language because we had only Uzbek channels on our television screens.» complained others. It means that children can learn language only by watching and listening. This may sound impossible, but the fact remains.

Here is another example. With listening, whether we like it or not, we encounter at the first day of our birth. Before you learn to walk, we have listened to all and everything, such as parents, people around us, radio or TV. Of course, the child does not have own vocabulary and understand it, but despite this, the children hear and try to talk. Some time later, gestures, facial expressions and tone of voice, and children begin to guess the meanings of words, speech and short phrases such as: "Tell Mama, give me your hand, come on, shut the door, take, etc. [2,42].

The above examples from everyday life gave us an idea about the active use of listening on English language lessons, which unfortunately still requires research and development.

After all, the main purposes of language learning-to learn to communicate in a foreign language. The process of communication includes listening and speaking. But to communicate abroad should be able to be understandable whether they heard the announcement on the train station or metro, news on television and radio or talking to a foreigner. Therefore, to my mind, the task of teachers today is to develop students' independence and self-confidence when faced with listening and communicating in real situations.

But for a successful real communication in context of course, should be used the real authentic materials. And they should be used not only as supplementary material, but also directly in the classroom as a foreign language major. Many teachers argue by saying that it is too difficult, we need to adapt to the level of students. But in real situations, foreigners will not adapt while communicating. Advertisements in subway and train station, news, advertising, and movies on TV, people on the street adapt his speech. For this reason, after graduating schools an universities, even the most diligent students have great difficulty in communication: they are not prepared for an authentic live real speech unchanged intended for native speakers, because they have been taught an adapted unreal speech. But it should be noticed that authentic speech can actually be quite complicated in the first stage and may discourage students and a teacher, but they should not immediately abandon the authentic materials. To do this, follow the only one golden rule-simplify the task, not material.

Students should be explained that not necessary to try to understand every English word, all they have to do is to concentrate and try to guess what was going on in general, using their known words and phrases. For example, consider the weather forecast on BBC News; the students here need to remember only the digits, temperature and the place, do not try to understand what was said. Over time, gradually, step by step, as the practice of listening skills as students will develop and they will have to try to understand the atmosphere pressure, wind direction, etc. In addition, in order to succeed in learning a foreign language should not try to translate every word in a row, it will slow the learning process. Especially beginners should avoid the transfer, because to do so they still do not know the language well enough.

What resources are concerned, there should be no problem, because this is a popular pop songs, documentaries and films, news on television and radio, a variety of programs, weather

reports, announcements and advertisements in English. All this can be used with great interest to students and for teachers, despite some difficulties in speech perception [3,98]

Current approaches to teaching listening

One of the fun exercises on listening is a “scoring” of the film. To do this, the teacher shows a five minute excerpt from the film turning off the TV sound. Students watch the scene trying to guess heroes. Then, in pairs or in groups of three-four, depending on the number of characters in the plot of the film, students can give voice to this piece and are role-playing game based on its speculation and fantasy. After the demonstration, the teacher role-playing games include sounds and shows a fragment again. Here is where the fun begins, as students compare their dialogues with the original text [4, 74].

Along with the films in the classroom of foreign language can be used popular songs, which compete with feature films on the authenticity and popularity among students and teachers. For songs themselves are a fun pastime, a fun workout and learning materials at the same time. Before listening to the song teacher introduces the artist and the title information, at the same time asks a few questions such as: What do you think about what or who will be performing songs? Who could write this song? After that, the students listen to the text and full empty seats at the same time heard the words of the song. After teacher can ask a few questions on the song to continue the discussion. For example: “What is the problem of young man?”, “Do they meet again?” After the discussion, you can do a few exercises for the development of vocabulary, such as “Give synonyms or antonyms”. For homework students are taught the song by heart and perform it in the next lesson. [5, 99].

With regard to advice students when listening to or watching video-clip of the text to help them can pursue the following methods:

- Listen to and read in English as often as possible, and more.
- Do not try to understand each word separately.
- Do not use dictionary for all words.
- Learn to understand the text in general.
- Learn to think in a foreign language.
- Simplify the task. Learn to concentrate on one task when working with complex text.

So to sum up, answering the question “What is the role of listening in learning a foreign language?”

✓ Students with well-developed listening skills to easily enter into the communication process.

✓ To develop skills in listening should develop a system of exercises based on contemporary approaches and audio and video materials produced by native speakers.

✓ To be untrained ear for spoken language seems huge stream of unintelligible sounds. So listening to learning to give more attention if we are really focused on teaching the communicative foreign communication in a foreign language.

Listening is a set of skills and abilities that are always included in other activities in practice. As pointed out by E. K. Imakaeva, the hearing may have different goals:

- 1) understand,
- 2) understand and remember,
- 3) understand and evaluate,
- 4) understand and do [6, p. 80].

In other words, understanding spoken language it rarely makes sense. Understanding the words of the interlocutor is necessary for something, that is, in order to respond appropriately within the framework of the dialogue and, more broadly, any interaction, to use and creatively process the information received. Therefore, the first step to the final stage is to include listening in other tasks. At this stage, the perception and understanding of speech ceases to be a goal and becomes a means without which it is impossible to solve another problem.

It should be noted that this technique allows you to shift the attention of students from the difficulties of perception of oral speech to solving other problems offered by the teacher, so that the block in the perception of oral speech is easier to overcome. As a rule, the control of text comprehension is also the control of its memorization. Memorization can be controlled through additional tasks that students complete after listening. This may be a retelling of the text; if a dialogue was listened to, a more difficult task may be for the students to play out this dialogue from memory or recordings, or to retell it in an indirect form. Any aspect of speech can be evaluated, starting from the content and ending with the linguistic properties of speech (its tempo, emotionality, grammatical structure, presence of errors, etc.). In terms of content, the work on drawing up a text plan and analyzing its composition seems to be effective.

Such tasks create excellent conditions for developing the ability to form a complete, multidimensional image of the text, without which it is impossible to participate adequately in communication. As for the "understand and do" pair, the action in this case should be understood in a broad sense, not only as a physical act, but also as a verbal response. Moreover, the latter aspect is even more important. Learning and acting out dialogues, as well as more creative tasks (for example, independently continuing the dialogue at a given beginning) help you develop this ability.

The teacher should also contribute to the disclosure of the student's personality by encouraging him to Express his opinion in relation to what he has heard, Express his agreement and disagreement, argue his own position, and so on. Dictation is also a promising form of work (which, unfortunately, is not used so often). Dictation creates an additional connection between what is heard and what is perceived visually. This is especially important when learning languages in which the discrepancy between pronunciation and letter designations of sounds is strong, and the same sound can be represented by different graphic means, that is, the correspondence between phonemes and letters of the alphabet is ambiguous.

Due to the fact that vision is involved, dictation is hardly the best tool for teaching listening. Moreover, this method can hardly claim to be a fixed asset. However, as an auxiliary tool, dictation should take its place among other methods and help to diversify the types of work, reducing the monotony of classes. Thus, in the process of learning to listen, it is necessary to take into account both the grammatical component itself (in the broad sense of the word that is, including phonetics) and the communicative component. The predominance of one of the orientations is undesirable, since it does not contribute to the comprehensive development of listening skills. At the same time, at the initial stage, the grammatical component itself should prevail, while at more advanced stages; the communicative component becomes more and more important.

LIST OF REFERENCES

1. Burley-Allen, M.1995. Listening. The Forgotten Skill. New York: John Wily Sons, Inc.
2. Buck, G.2000.Assessing Listening.Cambridge: Cambridge University Press.
3. Rost M.2002, Teaching and Researching Listening, London: Pearson.
4. Mendelson D. and J. Rubin. 1995. A Guide for the Teaching of Second Language Listening. San Diego, CA:Dominic Press
5. Morrow, K. 1997. Authentic Texts in ESP. English for specific purposes. London: Modern English Publications.
6. Ibakaeva E. K. Listening as a type of educational activity // Pedagogical education. 2009. No. 2. p. 78-83.

ШЕТЕЛ ТІЛДЕРІНДЕ ТЫҢДАУ ДАҒДЫЛАРЫНА ҮЙРЕТУДІҢ МАҢЫЗЫ

Айдынова А.А., Тұрабай Г.К

Мақалада шет тілдерін оқытуда заманауи аудио және бейне материалдарды қолдану тиімділігі мен тыңдау дағдыларын үйрету тәжірибесінің тәсілдері анықталған. Тыңдау қабілеті дамыған студенттер қарым-қатынас процесіне оңай енеді. Тыңдау дағдыларын дамыту үшін ана тілінде сөйлейтін аудио-видео материалдар негізінде жаттығулар жүйесін жасау қажет.

Кілт сөздер: шынайы қарым-қатынас, түпнұсқа материалдар, қосымша материалдар, қазіргі заманғы тәсілдер, қарым-қатынас үрдісі.

ЗНАЧЕНИЕ ОБУЧЕНИЯ НАВЫКАМ АУДИРОВАНИЯ НА ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКАХ

Айдынова А.А., Тұрабай Г. К.

В статье определены пути обучения навыкам аудирования и показана эффективность использования современных аудио и видео материалов в преподавании иностранных языков. Студенты с развитыми навыками слушания легко вступают в процесс общения. Для развития навыков слушания следует разработать систему упражнений, основанную на современных подходах и аудио- и видео материалах, производимых носителями языка.

Ключевые слова: реальное общение, аутентичные материалы, дополнительный материалы, современные подходы, текущие подходы, процесс общения.

Материал поступил в редакцию: 12.10.2020 г.

УДК-1/14(075.8)

МҮМКІНДІГІ ШЕКТЕУЛІ БАЛАЛАРДЫ ТӘРБИЕЛЕУДЕГІ ФИЛОСОФИЯНЫҢ РОЛІ

Аликенова К.Н., Мырзай М., Кәрімов Ж.

Бұл мақалада философияның арнайы білім беру сферасына әсер беруі, дамуын зерттеу туралы қарастырылған. Философия ғылымынан педагогика ғылымы бөлініп шыққаннан кейінгі педагогиканың жағдайы, бала тәрбиелеу мәселесіне философиялық негіздемелердің қатысты болуы көрсетілген. Мүмкіндігі шектеулі балалардың қоғам өміріндегі ролі, орны және қызметтері философиялық тұрғыдан қарастырылған. Мүмкіндігі шектеулі балалардың тәрбиесінде философиялық ұстанымдардың көмегі, ықпалы, тәрбиедегі орны туралы айтылған.

Кілт сөздер: философия, арнайы білім беру, мүмкіндігі шектеулі бала, тәрбие.

Арнайы педагогикада жоғары идеялық әлеуетке ие, қоғамдық сананың, әсіресе, мүмкіндігі шектеулі адамдарға деген көзқарастың қатынастарына айтарлықтай әсер ететін ауқымды материалдар жинақталды. Қазіргі жағдайда, арнайы педагогиканың пәндік бағыттарын саралаумен қатар, арнайы өркениеттің құбылысы ретінде арнайы педагогика мен арнайы білім берудің ең жалпы заңдылықтарын бейнелейтін интеграцияланған білімге

қажеттілік туындаған кезде, арнайы педагогиканың негізгі іргелі теориясын дамыту, оның әртүрлі жинақталған материалдарын синтездеу қажеттілігі туындайды. бөлімдері, ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың жекелеген топтарын оқытудың нақты эмпирикалық фактілерін сипаттаудан арнайы білім беру фактілері мен құбылыстарын жалпы теориялық түсіну деңгейіне көшу кезінде.

Арнайы педагогиканың тұтас теориясын құру үшін дамуында ауытқушылығы бар балалар туралы нақты фрагментті ақпараттардың механикалық үйлесуі емес, арнайы педагогиканың ішкі бірлігін сақтауға бағытталған ғылыми мәліметтерді мағыналы жүйелеу қажет. Бұл мәселені шешуде философия маңызды рөл атқарады, бұл әр түрлі ғылым салаларындағы білімдерді арнайы педагогика мәселелерін шешуге мүмкіндік береді.

Мүмкіндігі шектеулі тұлғаларға гуманисттік тұрғыдан қарау, арнайы педагогиканың басты мақсаттарының және міндеттерінің бірі.

«Гуманизм – адамның жеке тұлға ретінде құндылықтарын, оның еркін даму және өз қабілеттерін көрсету құқығын тану. Адамның қадір-қасиеті мен құқықтарын қадірлеуге қамтамасыз етуден тұратын басты құқықтық принциптердің бірі – оның иеліктеріне қамқорлық жасау.

Адамгершілік принципі Ата заңымызда айрықша аталған. Онда әркімнің өмір сүруге құқығы бар екені, сондай-ақ адам мен азаматтың ар-ожданы мен абыройына қол сұғуға болмайтыны жөнінде баяндалған. Сонымен қатар, адамның кінәлі екендігі сот үкімімен дәлелденіп, үкім заңды күшіне енбейінше, адам қылмыс жасады деп танылмайтындығы жөніндегі қағида орнықтырылған. Осылайша, кез-келген күдік дәлелденгенге дейін айыпталушы тұлғаның пайдасына шешіледі» [1]. Сонда бұл сөздерді сәл басқа тұстан қарастыратын болсақ, мүмкіндігі шектеулі тұлғалар толыққанды Қазақстан Республикасының азаматтары және оларды заң тұлға ретінде қорғайды.

Философиялық рефлексия ең алдымен маңызды, іргелі мәселелерге бағытталған, сондықтан жалпылаудың философиялық деңгейінде көптеген педагогтардың күш-жігерін үйлестіру қажет болатын арнайы педагогиканың маңызды концептуалды мәселелері мен даму перспективалары қарастырылуы мүмкін.

Арнайы педагогиканың түпкі негіздерін философиялық тұрғыдан зерттеу, атап айтқанда, арнайы педагогикалық іс-әрекеттің алғышарттарын анықтау мен талдауды, түзету білім беру модельдері мен идеяларын негіздеу мен сыни талдауды, мүмкіндігі шектеулі балаларға білім беру жүйесін дамытудың перспективалары мен басымдықтарын анықтаудан тұрады.

Арнайы білімге қатысты философия, біріншіден, дүниетанымдық негіз, соның ішінде педагогикалық құбылыстар эволюциясын анықтайтын адам және оның әлеуметтік-табиғи болмысы туралы ең жалпы идеялар жүйесі, екіншіден, әмбебап принциптер мен әдістерді қолдануды қамтитын әдіснамалық негіз ретінде әрекет етеді. арнайы білім беру процестерін зерттеу кезінде.

Арнайы педагогика мәселелерін зерттеу барысында философия бөлімдеріне сәйкес келесі негізгі дүниетанымдық аспектілерді ажыратуға болады: онтологиялық, гносеологиялық, аксиологиялық, философиялық-антропологиялық, тарихи-философиялық, әлеуметтік-философиялық. Онтологиялық аспект көмегімен болмыстың құрылымындағы арнайы білімнің орны ашылады. Гносеологиялық аспект оқу мен таным арасындағы байланысты анықтауға қызмет етеді. Аксиологиялық аспект педагогикалық басымдықтарды белгілеуге және арнайы білім берудің құндылық алғышарттарын нақтылауға ықпал етеді. Философиялық және антропологиялық аспект тұрғысынан мүмкіндігі шектеулі адам туралы ғылыми деректерді жалпылау жүзеге асырылады, бұл қасиеттер, жағдайлар, ішкі әлем, даму ниеттері, осы адамның өмір сүру ерекшелігі мен әлеуметтенуі туралы терең білімді ынталандырады. Тарихи-философиялық аспектіде өткен философтардың арнайы педагогикалық мәселелерге көзқарастарын қайта құру жүзеге асырылады.

Арнайы педагогиканың қазіргі жағдайын түсіну үшін әлеуметтік-философиялық аспект ерекше маңызға ие, бұл арнайы педагогика құбылыстарын әлеуметтік-мәдени тұрғыдан қарастыруға мүмкіндік береді. Арнайы білім - бұл арнайы әлеуметтік институт, оның дамуы өркениеттік трансформациялармен шартталған. Ұзақ мерзімді перспективада кейбір әлеуметтік индикаторлар педагогикалық жұмыс сапасына тәуелді болып шығатынын есте ұстаған жөн. Атап айтқанда, мүмкіндігі шектеулі адамның әлеуметтік қатынастар әлеміндегі орны көбіне арнайы білімнің табиғаты мен деңгейімен анықталады.

Бұл мәселені әлеуметтік-философиялық тұрғыдан зерттеудің өзектілігі сонымен бірге экологиялық және әлеуметтік катаклизмдер жағдайында ауытқу дамудың проблемалары жалпыға ортақ болып табылатындығымен байланысты. Осыған байланысты, арнайы білім маңызды әлеуметтік функцияны алады, ол қоғамның жақсаруына ықпал ету және сол арқылы оның өмір сүруін қамтамасыз ету.

Арнайы педагогика құбылыстары мен фактілерін философиялық-әдіснамалық тұрғыдан негіздеудің ерекшелігі әмбебап, шектеу қатынастарын білдіретін арнайы танымдық әдістер мен қатынастарды қолданумен байланысты. Арнайы білім берудің негізгі мәселелері соншалықты күрделі, сондықтан оларды бір ғылымның көмегімен шешуге болмайды, сондықтан бұл мәселелерді философиялық тұрғыдан зерттеудің негізі көбінесе белгілі ғылымдардың әр түрлі салаларындағы білімдерді талдауды, түсіндіруді және интеграциялауды қамтамасыз ететін пәнаралық тәсіл болып табылады.

Осы және басқа да ғылыми тәсілдерді жүзеге асыру арнайы педагогиканың теориялық және әдістемелік мүмкіндіктерін кеңейтуге жол ашады, осы бағыттағы зерттеулердің тереңдеуіне түрткі болады.

Ауру немесе даму кемістігі бар адамдардың өмір сүруі, емделуі және білім алуы проблемалары ұзақ уақыт бойы философтардың назарын аударды, бірақ философияда бұл мәселелерді зерттеу ұзақ уақыттан бері эпизодтық және үзінді болып қала берді.

Бастапқыда ауытқулар мен аурулар туралы пікірталастар жалпы философиялық көзқарастардан бөлінбеді, олар адам өмірінің басқа құбылыстары туралы ойлармен астасып жатты. Сонымен, Эфес Гераклиті «ауру денсаулықты жағымды және жақсы етеді» деп санайды, ал адам өмірінің мақсаты «жеңілдету», азаптан құтылу, сондықтан науқастарға азап әкелетін терапевтік шаралар сенімділік туғызбайды.

Платонның ойынша, заңдар мен әділеттілік – ол бір нәрсе, олардың негізінде күдіретті идеалды бастама жатыр. Одан басқа, ол мемлекеттік құрылымның типтері (аристократия, олигархия, демократия және тирания) мен табиғи қалыптасқан адамдардың түрлерінің арасынан байланыс табады. Әрбір мемлекеттің түрі ішкі тартыстардан, қарама-қайшылықтардан, киянат етудің арқасында опат болады. Платон аурулардың пайда болуы мен емделуі туралы өзіндік түсінік береді. Оның «Тимей» диалогында организмдегі алғашқы элементтердің арақатынасы мен ұрпақты болуының бұзылуынан туындаған дене аурулары және дененің жаман қасиеттері немесе сәтсіз тәрбиеден туындаған психикалық аурулар бар. Тірі жанның денсаулығы мен әсемдігі, Платонның пікірінше, жан мен тәннің пропорционалдығынан, олардың өзара тепе-теңдігінен көрінеді. Дене ауруын дәрі-дәрмекпен емес, «тәртіптелген өмір салтының» көмегімен жою ұсынылады. Платонның «Мемлекет» диалогында ауытқушылық мәселесі әлеуметтік мәнге ие болады, ал науқас адамдарға деген көзқарас қайшылықты болып шығады. Бір жағынан, Спарта әдет-ғұрыптары бойынша өмір бойы ауыр ішкі аурумен ауыратын адам өзі үшін де, қоғам үшін де пайдасыз екендігі атап өтіледі. Екінші жағынан, физикалық кемістігі бар адаммен достыққа жол беріледі. Платондық тәрбие тұжырымдамасы балаларды қабілеттеріне қарай ажырату және таңдау идеясына негізделген, сондықтан, шын мәнінде, бұл ұғым диагностиканың философиялық түсінігін жүзеге асырады[1,2].

Аристотельде құқықтың екі түрге бөлінуі туралы айқын позициялардың бірі айтылады. Еуропалық құқықтық ойдың одан арғы тарихында не адамның табиғи табиғатына акценттелген назарды немесе басқа да бастамада: құқық нормаларын

рациональді және ақылмен шығаруда. Аристотельдің этикалық ілімінде азғындау, зұлымдық, ақымақтық және тағы сол сияқты ауытқулар егжей-тегжейлі қарастырылады. Бұл ауытқулар азғындауға тән артықшылық немесе жетіспеушілік ретінде қарастырылады. Аристотельдің пікірінше, бақытты өмір үшін адам үшін бұл шектен аулақ болу және ортасында болу қасиетін ұстану маңызды. Аристотельдің салауатты өмірге арналған елді мекендердің орналасуына, су мен ауаның денсаулыққа әсері, некеге тұру уақыты, бала көтерудің оңтайлы жасы, нәрестелердің тамақтануы мен қозғалысы, аурулардың алдын-алуына қатысты ұсыныстары ерекше маңызды. Кейбір сауықтыру іс-шараларын нәресте туылмай тұрып бастау ұсынылды. Сонымен, аристотельдік философияда адам дамуындағы ауытқулардың алдын алу туралы түсінік бастау алады.

Ежелгі авторлардың еңбектерінде ұсқынсыз және ауру балалардан құтылу дәстүріне жеке сілтемелер келтірілген.

Ортағасырлық еуропалық философияда адамның даму ауытқулары христиан сенімі мен догматизм призмасы арқылы қабылданды. Мысалы, Августин Аврелийдің түсінігіндегі ауру нәпсімен байланысты және құлап, бағынбағаны үшін жаза болып табылады. Дене кемістігін емдеу, түзету бұл жағдайда құнсызданған, бірақ сонымен бірге тәубеге келудің және жан тазарудың маңызы артады. Бұл тәсілден заманауи психокоррекция идеясының белгілі бір прототипін көруге болады, бұл арнайы психологиялық-педагогикалық көмектің маңызды бөлігі. Дамудың бұзылуынан туындаған психологиялық қиындықтарды жоймай, бұзылудың өзін түзету қиын.

Жаңа заман дәуірінде дамуында кемістігі бар балаларды емдеу мен оқыту практикасының дамыған сайын девиантты дамудың философиялық талдауы спекулятивті теоризациядан эксперименттік мәліметтерді жүйелеуге дейін қайта құрылып, дәйекті бола түседі.

Француз ағартушысы Д.Дидро соқырлар туралы пікірталас кезінде Пуизодан туған соқыр және соқыр математик Н.Сондерсонның өміріндегі фактілерге сүйене отырып, адамның сенсациясының ерекшеліктерін көрсетіп, адамның интеллектуалды идеялары мен адамгершілік ұғымдары оның денесінің құрылымымен және сезім мүшелерінің күйімен тығыз байланысты екендігін көрсетті.

XX ғасырдағы әлеуметтік сілкіністер жағдайында мүгедектердің халық санындағы үлес салмағының артуы, оларды тәрбиелеу мен дамыту мәселелері түбегейлі идеологиялық мәнге ие болады. Бұл проблемаларға қазіргі заманғы батыс философиясының үш бағыты - экзистенциализм, психоанализ және постмодернизм өкілдері үлкен назар аударады.

Экзистенциализм философиясында патологиялық құбылыстарға экзистенциалдық мағына қосылады, ал бұл құбылыстардан құтылу шынайы болмысқа қарай қозғалумен байланысты. Адамның өмір сүруінің шынайылығының шарты оның бостандығын басқа адамдардың еркіндігімен үйлестіруге негізделген оның өзін-өзі жүзеге асыруы деп саналады. Рационалды емес күштер үстемдік ететін тұлғасыз болмыс әлемінде патологиялық құбылыстар кең таралған, кейде оларды тану қиынға соғады. Адам «болмыс кодын» өмір мен өлім шегінде болатын жағдайлардың шиеленісу жағдайында ғана жүзеге асыра алады. Экзистенциалистер ұсынған идеялар психотерапиялық практиканың дамуына айтарлықтай әсер етті[2].

Психоанализ невроздарды емдеудегі психоаналитикалық тәжірибе деректерін дүниетанымдық қорыту негізінде пайда болды. Невротикалық симптомдардың пайда болуы мәдениеттің репрессивті тежелуінің әсерінен бейсаналық импульстардың басылуымен байланысты, ал невроздарды емдеу олар жүзеге асқан кезде бейсаналықтың ниеттерін босату арқылы жүзеге асырылады. Арнайы педагогикада А.Адлердің ақаулығы бар баланы әлеуметтік бейімделу мен әлеуметтік төменгі деңгей кешенін өтеуге бағытталған процесс ретінде дамыту идеясы дамыды.

Постмодернизм қалыпты және патологиялық құбылыстардың, ессіздік пен ақылдың арасындағы шекараның жоқтығына баса назар аударады. Медициналық мәтіндерді талдау

негізінде клиникалық тәжірибеде осы құбылыстарды танудың қиындықтары атап өтілді, патологияның болмыс пен сананың әр түрлі қабаттарына сәулелену құбылысы ашылды. Постмодерндік идеялар жанама түрде түзету қызметін сынға алу тенденциясын негіздейді[3].

Орыс философиясында интегралды ғылыми пән ретінде арнайы педагогика мәселелерін жүйелі жүйелі талдау болған жоқ. Соған қарамастан, арнайы білім берудің кейбір мәселелері философиялық тұрғыдан қамтылды. Атап айтқанда, А.Г.Спиркин сананың «патологиялық субъективтілік» ауытқуларын, бұзылған сананың күйін және т.б.

Естімейтін зағип балаларды оқыту Е.В.Ильенков пен Ф.Т.Михайловтың еңбектерінде зерттелген. Сәтті экспериментті түсіну И.А. Соколянский және А.И. Мещерякова саңырау адамдарды «бірлесіп бөлінген іс-әрекет» арқылы оқыту туралы Е.В.Ильенков адам психикасының қалыптасуы өздігінен пайда болу немесе мидың өздігінен жүру процестерінің әсерінен емес, «адамның өмірлік белсенділігі», баланың мәдени заттарды белсенді игеру арқылы жүреді деген тұжырымға келді. Соқыр оқу материалдарын Э.В. Ильенков Д.И.Дубровскиймен идеал мәселесінде идеал тек мидың нейродинамикалық процесі емес, ең алдымен адамзаттың тарихи қалыптасқан рухани мәдениетінің тіршілік ету формасы деген тезисті негіздеу мақсатында таласта. Саңырау соқырларды оқытуды талдау Ф.Т.Михайловқа адамның санасының қалыптасуы адамдардың қарым-қатынасы мен белсенділігінде болатындығын көрсетуге мүмкіндік берді[4].

Аномальды балаларды оқыту мәселесі бойынша белгілі философиялық ойларды кейбір белгілі орыс ғалымдары айтқан. Л.С. Выготский, дефектологияның объектісі - бұл жетіспеушілік емес, бірақ жетіспеушіліктің ауыртпалығы бар бала. Ақау баланың дамуына кедергі келтіріп қана қоймайды, сонымен қатар әлеуметтік өтемақы дамуына серпін береді. Аномальды баланың дамуында Л.С. Выготский «жалпы және арнайы мектептердің әлеуметтік мақсаттары мен міндеттерінің ортақтығын» құралдарының айырмашылығымен орнатуға мүмкіндік берген жалпы және ерекше белгілердің бірлігін атап өтті. Л.С. Выготскийдің бұл көзқарастары қазіргі арнайы педагогика теориясының негізін құрайды[5].

Осылайша, арнайы педагогика философиялық идеяларды негіздеу және конкретизациялау үшін қызықты материал ұсынады, бірақ бұл материал философиялық деңгейде тек ішінара түсінік алды. Арнайы педагогиканың қазіргі дамуын жан-жақты философиялық тұрғыдан түсіну қажеттілігі әсіресе өткір.

Қазіргі уақытта арнайы білім беру жүйесі өзінің дәстүрлі құндылық негіздерін сыни тұрғыдан қайта қарауға, арнайы білім беру мекемелерінің қызметін материалдық қамтамасыз етудегі қиындықтарға және әлеуметтік қажеттіліктердің өзгеруінен арнайы білім беру көмегін дамытудағы дағдарысқа ұшырайды. Л.С.Выготскийдің көзқарастарын ескере отырып, Кун ғылыми даму туралы, арнайы педагогиканың дағдарысты жағдайынан шығу оның парадигмасының өзгеруі нәтижесінде пайда болады деп болжауға болады, яғни осы ғылыми саладағы теориялық және практикалық мәселелерді шешудің үлгісі. Арнайы педагогиканың жаңа гуманистік парадигмасын жасау мен жүзеге асырудың арқасында арнайы білімді қазіргі өркениет талаптарына жақындатуға және мүмкіндігі шектеулі адамдардың әлеуметтік-мәдени қажеттіліктерін толығымен қанағаттандыруға мүмкіндік туады.

Арнайы педагогиканың жаңа парадигмасын құрудың жетекші бағыттарын ізгілендіруге, фундаментализацияға және интеграцияға жатқызуға болады. Бұл бағыттарды философиялық зерттеудің міндеті - арнайы педагогиканың даму стратегиясы мен болашағы туралы сенімді білім алу үшін бірқатар тәсілдерді жүйелеу.

Гуманитарлық тұрғыдан түсіндірілген арнайы білім берудің мақсаты - мүмкіндігі шектеулі адамды толыққанды және лайықты тіршілік ету. Бұл мақсатқа жету бұл адамды қоғамдық қатынастарға қоспай-ақ, оның даралығын қалыптастыруды қолдаусыз да мүмкін

емес. Гуманистік көзқарас адам өмірінің тұтастығы идеясына негізделген, сондықтан осы тәсілдің нақты бір нұсқасын өмір бойы білім беру тұжырымдамасы деп санауға болады.

Арнайы педагогика парадигмасының өзгеруі жағдайында оның теориясының даму векторы фундаментализация болып табылады, ол фундаменталды ережелерді қайта қарау мен нақтылауда, жалпы негізгі теорияны күшейтуде көрінеді.

Арнайы педагогиканың негізгі сұрақтары қазіргі кезде жаңа іргелі мағынаға ие болуда. Философияға үлкен қызығушылық тудырады - бұл адам дамуындағы нормалар мен ауытқулардың айырмашылығы. Бұл арнайы педагогикадағы маңызды сұрақтардың бірі, өйткені оның пәнін анықтау оның түсінуіне байланысты. Дүниетаным тұрғысынан патологияны тану проблемасы қарапайым және бірімәнді шешімге ие емес. Шындығында, бұқаралық санада экстремалды пікірлер, біріншіден, барлық адамдардың қалыпты жағдайлары туралы, екіншіден, жалпы ауытқушылықтар туралы кең таралды. Бұл пікірлер нормалар мен ауытқулардың қоспасына негізделген, сондықтан олар арнайы педагогика үшін қолайсыз, арнайы педагогикалық көмекті мағынасыз және мағынасыз етеді.

Нормалар мен ауытқуларды саралаудың алғышарты - бұл құбылыстарды олардың айырымының жалпы параметрлерін орнатуға мүмкіндік беретін философиялық және категориялық талдау. Патологиялық даму мен қалыпты дамудың арасындағы айырмашылық сапалы да, сандық та болуы мүмкін. Дефектологияның дәстүрлі теориясында басты назар дизонтогенездің сапалық сипаттамаларына аударылды, бұл дамудың ауыр кемістігі бар балаларды оқыту мен оқытудың әлеуметтік қажеттілігімен байланысты болды. Соңғы жылдары оқуда қиындықтары бар жеңіл мүгедектігі бар оқушылар санының артуы байқалады. Арнайы білімге мұқтаж адамдар контингентінің құрамындағы өзгерістер дамудың сандық ауытқуларын зерттеуді жаңартты. Сонымен қатар, ауытқуларды диагностикалау кезінде баланың биологиялық, психикалық және әлеуметтік дамуының және оның тұлға ретінде интегралды қалыптасуының белгілі бір көріністерінің деңгейлерін ажырату маңызды. Түзетуді жүзеге асырған кезде жеке деңгей нормалары мен әлеуметтік-мәдени өмір нормалары арасындағы байланысты ескерген жөн. Арнайы білім беру арнайы білім беру қажеттіліктері бар балаларды қоғамның тарихи даму процесінде қалыптасқан әр түрлі нормалармен таныстырады, бірақ баланың дамуындағы бұл нормалар дараланып, жеке мінез-құлық нормаларына айналады.[6]

Білім беру жүйесін қалыптастыруда әр түрлі деңгейдегі интеграциялық процестер маңызды рөл атқарады. Қазіргі кезеңдегі арнайы білім беруде интеграция дамуында кемістігі бар балаларды және олардың сау құрдастарын бірлесіп оқыту мен тәрбиелеудің әртүрлі формаларында көрінеді. Егер біз интеграцияны жалпылама түрде ұсынатын болсақ, онда бұл процестің қайшылықты болатындығы белгілі болады, ол кейбір балалар мен ата-аналардың тілектерін қанағаттандырады, бірақ басқа оқушылар мен ата-аналардың мүдделеріне сәйкес келе бермейді. Арнайы білім берудегі интеграция проблемасы ерекше қажеттіліктері бар баланы сау балалар ұжымына қосумен шектелмейді. Интеграциялық тенденциялар арнайы білім берудің мазмұнында, оның әдістері мен дамуында ауытқуы бар балаларға арналған білім беру мекемелерінің жүйесінде байқалады. Бұл тенденциялар өте перспективалы, өйткені олар ғылым мен өркениеттің жалпы даму процестерімен байланысты.

Арнайы педагогиканың философиялық мәселелерінің дамуы осы ғылымның кезек күттірмейтін міндеттерін шешудің гуманистік шешімдерін іздестіруге ықпал етеді және мүгедектерді оқыту қиындықтарына жауап болып табылады. Арнайы педагогиканың іргелі негіздерін зерттеу өзінің дамуындағы қоғамдық қатынастардың қазіргі динамикасына сәйкес келетін жаңа кезеңге өтуді дайындайды.

ӘБЕДИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. К.Н. Әлікенова - Ғылым тарихы мен философиясы - Оқу құралы, Талдықорған, 2012.
2. «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия / Бас редактор Ә. Нысанбаев – Алматы «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998 ISBN 5-89800-123-9, X том.
3. Алейник Р. М. Образ человека во французской постмодернистской литературе // Спектр антропологических учений. — М.: ИФ РАН, 2006. — с. 199—214.
4. Переслени, Л. И. Аномальды балалардағы қабылдаудың бұзылу механизмдері Психофизиологиялық зерттеулер: университеттерге арналған оқулық.— Мәскеу, 1984. —198 с. (Аударма).
5. Выготский Л. С. Социалистическая переделка человека (оригинальная прижизненная публикация 1930 года) // Человек. 2016. Т. № 4. С. 122—131
6. Грошенков, И. А. Основные принципы работы по развитию познавательной деятельности у умственно отсталых школьников в процессе игр. — //Дефектология. — Питер, 1980. — 18—24 с.

РОЛЬ ФИЛОСОФИИ В ОБРАЗОВАНИИ ДЕТЕЙ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ ЗДОРОВЬЯ

Аликенова К.Н., Мырзай М., Кәрімов Ж.

В статье рассматривается влияние философии на сферу специального образования, исследование ее развития. Состояние педагогики после отделения педагогической науки от философской науки, актуальность философских оснований для проблемы воспитания детей. С философской точки зрения рассматриваются роль, место и функции детей с ограниченными возможностями в обществе. Обсуждаются помощь, влияние и место философских принципов в воспитании детей с ограниченными возможностями.

Ключевые слова: философия, специальное образование, дети с ограниченными возможностями здоровья, воспитание.

THE ROLE OF PHILOSOPHY IN THE EDUCATION OF CHILDREN WITH SPECIAL NEEDS

Alikanova K. N., Myrzai M., Karimov Zh.

The article considers the impact of philosophy on the field of special education, the study of its development. The state of pedagogy after the separation of pedagogical science from philosophical science, the relevance of philosophical foundations for the problems of raising children. From a philosophical point of view, the role, place and function of children with limited possibilities in society are considered. The help, influence and place of philosophical principles in the upbringing of children with disabilities are discussed.

Key words: philosophy, special education, special needs children, upbringing.

Мақаланың редакцияға келіп түскен күні: 15.10.2020 ж.

ҚЫТАЙ ТІЛІН ҮЙРЕНУДЕГІ ФОНЕТИКАЛЫҚ БІРЛІКТЕР

Жұмағали Қ.

Қазіргі қытай тіліндегі путунхуа буындары, әдетте, екі бөліктен тұрады бас әріп(бастапқы дауыссыз, дыбыс) және финал (қалған бөлігі буын құраушы мысалы р инициаль ing инициальды, буын инициалы болмауы мүмкін мысалы буынға сәйкес финал әр буын үшін міндетті болып табылады Путунхуа буындарында 21 ерекше және 38 финал бар.

Түйін сөздер: путунхуа, инициальды, финал, тон белгілері, Пекин ауыз-екі тілі, Траскрибирлеу ережесі.

Қытай тілі – Қытай Халық Республикасының халықаралық тілі.

Қытай тілі әлемдегі ең көне тілдердің бірі және 5 мыңнан аса жылдық тарихы бар. Қытай тілі – қытай – тибет тіл әулетіне жатады. Ол қытайдың және әлемнің басты тілдері және БҰҰ-ның жұмыс жасау тілі болып саналады. Қытайдағы 56 ұлт өкілдері 80-нен аса тілдерде сөйлейді.

Біз Қытай тілі туралы айтқанда, ойымызға Хандар (қытай халқының 94% -ын құрайды) Хуэйлар, Маньчжурлар келеді. Одан басқа шекаралардағы қытай эмигранттары(оңтүстік-шығыс Азиядағы, Европадағы және солтүстік Америкадағы) бір-бірімен қытай тілінде сөйлеседі. Қазіргі таңда жер шарының 1 миллиардтай тұрғаны өз туған тілі секілді қытай тілінде сөйлейді. Қытай тілі 7 диалекттік аймақтарға бөлінеді: солтүстік диалект аймағы жалпы мемлекет территориясының $\frac{3}{4}$ бөлігін және халықтың $\frac{2}{3}$ бөлігін құрайды.

Біздің үйреніп отырған Путунхуа – қытай әдеби тілі болып табылады. Путунхуаның әдеби дыбыс нормасы – Пекин ауыз-екі тілі, жалпы диалекты- солтүстік диалект,грамматикалық нормасы- заманауи қытай тілінің туындылары (байхуа).

Қытай тілі - көп тоналды тіл. Тон семантикалық функцияны орындайды.

bā	bá	bǎ	bà
сегіз	тарту	садақ ату	әке

Путунхуада 4 тон бар:

Тон белгілері: бірінші тон «ā»

Екінші тон «á»

Үшінші тон «ǎ»

Төртінші тон «à»

Нольдік тон Қытай тілі путунхуасында нольдік тонды дыбыстар бар. Нольдік тон әлсіз және қысқа оқылады. Нольдік тон транскрипциясында тональді белгі болмайды. Мысалы: 吗 ma ; 呢 ne ; 们 men.

Егер буын құрамында тек бір дауысты болса, белгі оның үстіне қойылады, мысалы, lù, hēn. Егер тон белгісі «i» дауысты дыбысының үстіне қойылса, дауысты дыбыс үстіндегі нүкте түседі де, nǐ, nín, ríng секілді жазылады. Күрделі аяқталған буындарда тон белгісі айтылған кезде ауыз кеңірек ашылатын дауысты дыбыстың үстіне қойылады, мысалы, hǎo.

Қытай таңбалары - әлемдегі ең көне жазулардың бірі. Қытайлық иероглифтердің саны өте көп, олардың 50 мыңнан астамы бар, оның 5-8 мыңы ғана қолданылады, ал 3 мыңы күнделікті өмірде қолданылады.Әріптік жазулардан айырмашылығы, қытай жазуы қазіргі әлемдегі жалғыз идеографиялық жазу болып табылады. Әдетте, әр иероглиф бір мағыналы буынды білдіреді. Қытайлық таңбалардың көпшілігі фондеограмма болып табылады, олар екі бөлімнен тұрады: кілт және фонетика. Қытай таңбалары бұрынғы жазу түрлерінен ауысты. Иероглифтерді жылдам әрі оңай жазу үшін екі мың жылдан бері иероглифтердің

жазылуын жеңілдетуге тырысулар жасалды. Иероглифтерді жеңілдету екі бағытта жүргізілді: иероглифтердің санын азайту және ерекшеліктерін жазуды жеңілдету.

Жеңілдетілген иероглифтер бұл аз белгілерден тұратындар. Жеңілдетілмеген иероглифтер толық немесе кешірілмеген деп аталады. Қытай заңнамасына сәйкес жеңілдетілген иероглифтер қазіргі Қытайда міндетті болды, жеңілдетілмеген иероглифтер ежелгі әдебиеттерді шығару үшін қолданылады. Толық иероглифтер салыстырғанда жеңілдетілген иероглифтердің бірқатар артықшылықтары бар: оларды тану, жазу және есте сақтау оңай.

Мысалы:

媽-мама ежелгі түрі

吗-жеңілдетілген түрі

Қытай тілінде терминдерден басқа выраженияныларда қолданылады, адам атынан, фамилиясынан, адамның атқаратын жұмысына қарай сәйкестендіріледі, мысалға:

директор, отель бастығы, инженер, режиссер, мұғалім т.б. Фамилия

айтқанда фамилия осы сөздердің алдында тұрады. Ең көп қолданылатыны

фамилия +мұғалім, мысалы - Chen laoshi 陈老师. Қытайда мұғалімді толық аты мен фамилиясын айтқан дәрекі болып келеді.

“Nin “ 您 сөзі екінші жақта тұрып, сіз деген мағынаны береді. Негізінен үлкен адамдарға немесе қария адамдарға қолданады. Және жастыларда бір бірімен сіз деп сөйлесуі мүмкін официалды стильде. Пекинның тұрғындары осылай сөйлеуді талап етеді.

Қытай иероглифтері жазудың идеографиялық түріне жатады. Хаттың әріптік-дыбыстық түрінен айырмашылығы, оны анықтау әдетте қиын.

Иероглифтерді тасымалдау және сөздіктерде иероглифтерді ыңғайлы іздеу мақсатында қытай үкіметі қытай тілінің фонетикалық транскрипциясы жобасын әзірлеу үшін ғалымдарды шақырды. Бұл жоба 1958 жылы 21 ақпанда ҚХР Халық Өкілдері Жиналысының 1-ші съезінің 5-ші сессиясында мақұлданды. Транскрипция кең таралған латын алфавитінің негізінде тондарды белгілеу үшін бес қарапайым таңбадан тұрады. Қытай тілінің транскрипциясы студенттерге иероглифтерді оқуға көмектеседі және пугунхуаны танымал етуді жеңілдетеді. Қытай тілін үйрену барысында сіз біртіндеп қытай тілінің слогтарын транскрипциялаудың артықшылықтарын байқайсыз.

Фонетикаға келетін болсақ.

1.Инициалдың айтылуындағы сәттер:

J және q, j және q білім беру орнында жалғыз, q ол ұмтылған емес, q ұмтылған, екеуі де дауыссыз аффрикаттар, тілдің артқы жағының ортаңғы бөлігімен қатты көтеріңкі дыбысталып кейін тар саңылауға өтеді; X-бұл қуыс дауыссыз дыбыс, оны айту кезінде тілдің ұшы төменгі тістерге тіреледі, ортаңғы бөлігі қатты таңдайға көтеріледі, бүкіл тіл алға қарай жылжиды, ал ауа ағыны пайда болған саңылау арқылы өтеді.

Назар аударыңыз: J, q, X дауыссыз дыбыстарын тек I және ü дауысты дыбыстармен біріге алады, сондай-ақ I немесе ü дауысты дыбыстарынан басталатын финалдармен біріктіруге болады.

2. Траскрибирлеу ережесі

(1) uei бас әріптен кейінгі құрмалас финал қысқартылған түрде жазылады, яғни ui ретінде. Тон белгісі i әрпінің үстіне қойылады. Мысалы: gui (қымбат).

(2) uen бас әріптен кейінгі құрмалас финал қысқартылған түрде жазылады, қысқартылған түрде un түрінде жазылады. Мысалы: lun.

(3) ü финалі J, q, X бас әріптерімен біріктірілген, u ретінде жазылады, яғни әріптің үстінде нүктелер жоқ. Мысалы: xue. Егер дауысты дыбыстан басталатын құрмалас финал буынды дербес түзсе, ü алдында u қосылады, ü үстінен екі нүкте түсіріледі. Мысалы: uyuān, xueyuān.

Назар аударыңыз: j, q, x белгілері u, a мен келіспейді.

Сөз тілдегі белгілі бір мағынасы бар, еркін қолданылатын ең кішкентай бірлік болып, ойды білдіретін негізгі материал ретінде қаралады. Қытай тілінің сөздері бір буынды, қос буынды және көп буынды болып келеді. Қытай тілінде бір иероглиф бір буынға өкілдік етеді де, бір буынды сөз бір иероглифтің міндетін атқарады. Ал қос буынды немесе көп буынды сөздер екі немесе екіден көп иероглифтер арқылы бейнеленіп отырады. Бір буынды сөздерге 大、读、看、报 сөздерін жатқызыуға болады; Қос буынды сөздерге 学生、名字、京剧、汉语 сөздерін жатқызыуға болады; Көп буынды сөздерге 办公室、图书馆、工作人员 сөздерін мысал ретінде келтіруге болады. Өздеріңіз көріп отырғандай, сөз де морфема сияқты бір буынды, қос буынды немесе үш буынды, тіпті көп буынды болып келеді. Қытай грамматикасын алғаш оқи бастаған студенттер осы ерекшелікерді басты назарда ұстағандары жөн.

Сөздер құрамына қарай өз ішінен дара сөз және күрделі сөздер деп екіге бөлінеді. Бір морфемадан құралып, сөзді қалыптастыра алса ол дара сөз (单纯词) болады. Ал екі немесе одан да көп морфемадан құралып, сөз қалыптастыра алса ол күрделі сөз (合成词) болады. Мысалы: (от) 火 – дара сөз, 火车 – күрделі сөз, өйткені ол 火 және 车-сынды екі морфемадан құралып, «поезд» деген бір сөзді білдіріп тұр. Бұл сөз жөніндегі шағын талдау жасауымыз. Келесіде сөз тіркесіне тоқталсақ.

Бір морфема және бір морфемамен бірігіп күрделі сөз құрайтындығын жоғарыда атап өттік. Енді сөз бен сөз қосылып, сөз тіркесін (词组) қалыптастыратынын қарастыратын болсақ. Мысалы: 小 / 王子 (жаңа / үй), 听 / 音乐 (музыка / тыңдау), 看 / 清楚 (анық / көру), 他 / 愿意 (ол / келіседі). Көріп отырғандарыңыздай, ең қарапайым сөз тіркестері екі сөзден құралған. Сол себепті, сөз тіркестері өз алдында жеке тұрып сөйлем бола алады. Айталық, 他 / 愿意 (ол / келіседі). Бұл сөйлемнің бір бөлегі де бола алады, мысалы: 你们知道他愿意 (сендер білесіңдер, ол келіседі). Аталмыш сөйлемнің құрамында “他愿意” «ол келіседі», - болып еніп отыр.

Қортып айтқанда, қытай тілінің негізгі фонетикалық бірліктері осы мақаламыз аясында негізінен көрсетілді. Қытай тілін енді үйрене бастаған білімгерлерге аз да болса көмегі тиеді деп ойлаймыз.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. 新实用汉语课本. – 北京: 北京语言大学出版社, 2011.
2. Тіл білімі туралы / Құраст, Назари. О., Қанапин О. – Үрімжі: Шынжаң халық, 1989.
3. 李德津., 程美珍. 外国人实用汉语语法. – 北京: 北京语言大学出版社, 2009.
4. 朱德熙. 语法讲义. – 北京: 商务印书馆, 2006.
5. 卢福波. 对外汉语教学实用语法. – 北京: 北京语言大学出版社, 2004.
6. 陆丙甫., 李胜梅. 语言研究论集. – 北京: 中国社会科学院出版社, 2001.

ФОНЕТИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ В ИЗУЧЕНИИ КИТАЙСКОГО ЯЗЫКА

Жумагали К.

В современном китайском языке звенья путунхуа, как правило, состоят из двух частей заглавной буквы (начальная гласная, звуковая) и финала (остальная часть, например, образующие звенья Р инициаль ing, инициаль ing, может быть не инициальным, например, в соответствии со слогом финал является обязательным для каждого звена в звеньях Путунхуа 21 особенный и 38 финал.

Ключевые слова: Путунхуа, инициальные, финальные, тоновые признаки, Пекинская устная, правила Транскрибровки.

PHONETIC UNITS IN CHINESE LANGUAGE LEARNING

Zhumagali K.

In modern Chinese language, Putonghua links usually consist of two parts of a capital letter (initial vowel, sound) and a final (the rest, for example, forming the links P initial ing, initial ing, may not be initial, for example, according to the syllable, the final is mandatory for each link in Putonghua links 21 special and 38 final.

Key words: Putonghua, initial, final, tone characteristics, The Beijing spoken language, the rules of Transcribable.

Мақаланың редакцияға келіп түскен күні: 19.10.2020 ж.

УДК – 1/14 (075.8)

ФИЛОСОФСКО – НРАВСТВЕННЫЕ ЦЕННОСТИ НА ПУТИ СТАНОВЛЕНИЯ ЦИФРОВИЗАЦИИ ОБЩЕСТВА

Карабута В.В., Абсалимова А.Б., Аликенова К.Н.

Данная статья рассматривает позицию философско – нравственных ценностей на пути становления цифровизации общества, а также пути формирования и реализации современного информационного социума. В статье описаны идеи философов Нового времени, затрагивающих учение о нравственных позициях общества, на основании которых в настоящее время открываются новые возможности для организации воспитательных процессов, направленных на гармоничное развитие.

Ключевые слова: цифровое общество, становление, философско - нравственные ценности, процесс глобализации, учение, воспитание.

На пути становления общества формировались и реализовывались в качестве научных открытий множества глобализационных процессов, обусловленные воздействиями научного, естественно – научного и философского познания разных эпох времени. Множества временных отрезков, включали в себя развития не только достижений в области науки, науки - познания, но и также развития иных нравственных ценностей, которые на сегодняшний день выступают как приоритетные на пути становления не просто общества, а становления именно цифровизации общества.

В становлении отношения философско- нравственной позиции человека, повлияло развитие определённых научных реформ, которые затрагивают технологические революции в истории человечества на пути цифровизации и глобализации. На наш взгляд, революция это естественный процесс, в ней проявляются не только ценности общества, но и желание что-то изменить и стремление к поиску сверхчеловека. Например, если рассматривать процесс становления и влияния технологических революций, то мы сможем понять на сколько общество пришло к готовности цифровизаций. В данной статье предложено описание этапов становления философско - нравственных ценностей, которые повлияли на цифровизацию общества поэтапно:

- первая революция произошла в VI-IV тыс. л. до н.р.э., ее называли неолитическая – переход от присваивающего хозяйства к производящему скотоводству и земледелию. Данная революция повлияла на рост численности населения, которое привело к разделению труда и присвоению имущества, это так же повлияло и на то что люди начали передавать информацию не только устно но и через письмо;

- вторая революция началась XVII по XIX вв., она несла в себе промышленный характер - то есть люди перешли от ручного труда к машинному производству. Эта революция повлияла на экономический рост, так как в постиндустриальном обществе она была не устойчива, не стабильна и невысока;

- третья революция произошла в XX в., так называемая научно-техническая революция – на данном этапе наука превратилась в производительную силу, что привело к быстрому росту и обновлению технологического производства. Она повлияла на дальнейшее развитие общества, созданию новых технологий которые улучшили жизнь общества;

- четвертая революция началась в конце XX в., она несла в себе информационный характер, который включал в себя массовое использование компьютеров, использование компьютерных сетей как передачу и обмен информации. Такое бурное развитие компьютерной техники повлияло на жизнь человечества, и стала называться информационное, цифровое общество.

На сегодняшний день, главная цель современной философии - массовая информация социальных технологий, интеллектуальных и культурных последствий. Современная – ново изменённая информационная цивилизация развивается настолько стремительно, что накопленный опыт быстро устаревает и теряет свою актуальность в процессе его реализации. Новая цифровая культура ориентирована на будущее, и, несомненно, на молодое поколение. Опыту старшего поколения не всегда удаётся соответствовать современным стандартам общества «нового» времени. Такие трансформации в социальном и культурном пространстве приводят к нравственно - ценностному выгоранию, впоследствии чего приводит к духовному кризису.

В основе познания - нравственных ценностей, на наш взгляд, стоит философия М.С. Кагана и его трёх форм предметности (знания, ценности и проект), в которых философ утверждал, что в сфере образования и развития личности главенствующими выступают лишь знания. Именно знания имеют неизмеримую ценность, которые стоят на пути развития и становления нравственной культуры современного общества [1].

В цифровизационном сообществе, культура ориентируется не только на духовное отражение общества и его восприятия, но, а также на нравственно – ценностные традиции, в понимании преемственности молодому поколению. Стабильность в развитии современного цифровизационного общества, зависит, не только от культуры этого общества, но и от его потенциала развития.

Культура, включая в себя социальный нравственный аспекты, обладает поистине необъяснимыми способностями, ведь она способна влиять на жизнь человека, его коммуникацию в современном цифровом мире. Обладает способами самоопределения и самовыражения человека в окружающем его мире, примером служит глобальная цифровизация не только общества в целом, но и его сознания.

Опираясь на философские взгляды Касабек А.К., Аликиновой К.Н и в которых обосновываются, что: «В культуре техногенных обществ иная ориентация, в них идея социального прогресса стимулирует ожидание перемен и движение к будущему, а будущее полагается как рост цивилизованных завоеваний, обеспечивающих все более счастливое мироустройства.», философы так же подчеркнули, что «... в техногенной цивилизации возникает особый тип автономии личности: человек может менять свои корпоративные связи, он жестко к ним не привязан, может и способен очень гибко строить свои отношения с людьми, погружаться в разные социальные общности, а часто и в разные культурные

традиции.» [2]. Поддерживая взгляды данной точки зрения, мы считаем необходимым развивать в личности такие качества, которые помогут ему понять всю сущность нравственности и помогут обрести новый смысл жизни в современном обществе.

В современном обществе, где преимущество в использовании информационно-коммуникационных технологий, развивается необходимость в общении и нахождении компромисса. Преодоление отрицательных сторон этноцентризма и нравственно-ценностного кризиса становится главной проблемой в формировании современного общества. Так как без нравственного отношения к иной культуре невозможно построить диалог. Ведь каждая культура особенна по своему, она имеет свою особенность и структуру, и нам необходимо для развития нравственно-культурных ценностей изучить и дешифровать субъектам коммуникационного действия ее значимость. В связи с тем что, классическое наследие – это нравственный ориентир, который всегда помогает человеку, а особенно юной личности разобраться что из себя представляет хорошо, что плохо. Развитие нравственности в современном цифровом обществе, по нашему мнению, просто необходимо для развития диалога и дружеского отношения друг к другу.

Воспитание нравственности подрастающего поколения в цифровом обществе – является актуальной проблемой, которая привлекала внимание многих мыслителей, ученых во все времена и продолжает это делать до сих пор. Тема развития нравственности в наше время играет важную роль, ведь нравственность помогает личности, проводить рефлексию человеческих свершений, помогает осознать смысл ценности этических норм. В таких смыслах заключена нравственная мудрость современного поколения, позволяющая ориентироваться в мире, в которой представлена правда о жизни. По мнению Гераклита «Разумение, величайшая добродетель, и мудрость в том, чтобы говорить правду и действовать в согласии с природой, ей внимая» [3].

Для того что бы лучше узнать о нравственности, нам необходимо обратиться к идеям философов Нового Времени таким как Ф.Бэкон, Р.Декарт. Фрэнсис Бэкон в своей работе «О достоинстве и приумножении наук» писал, что в нашей власти воздействовать на душу, волю и стремление. Человеку необходимо выделять свои привычки, упражнения, навыки, воспитание, а также важно постоянное общение, дружба, похвала, упреки, уговоры, законы, книги, занятия и прочая деятельность [4]. Данные факторы помогут лучше определить состояние души человека и его нравственное поведение. Философ считает необходимым использовать метод положительного примера, для того чтобы исправлять моральную испорченность примерами нравственности наставников и моральностью их учений, что немаловажно на современном этапе на пути глобализации общества.

Французский философ Р. Декарт, бравший за основу то, что основное наше вниманием должно опираться на заботу о правильной жизни, предлагает тем, чтение хороших книг и литературы, которые помогают найти диалог с авторами, он так же подчеркивает, что в произведениях можно найти много поучительного, полезного которое будет направлять читателя к добродетельности. Проанализировав предположение Р. Декарта о нравственности можно сделать вывод, что правила морали руководят человеком в житейских его делах, а нравственность склоняет к добродетели [5].

Рассмотрев современные методы развития личности по работе В.П.Кохановского, в которых философ рассуждал что «среди современных методов образования становятся активные формы: деловые игры, тренинги, изучение типичных и не типичных ситуаций, информационные технологии и пр.»[6].

Мы считаем, что данные методы могут взаимодействовать с нравственностью, которая поможет понять важность использования в современном цифровом обществе именно этических норм. Человек учится нравственности не только извне, но и получает данное качество как индивид который может так же быть примером для мобильного общества. Прежде всего необходимо познакомить человека с правилами морали для того, чтобы он понял важность ее использования, которая поможет ему в построении своего

правильного нравственного отношения к жизни. Ведь мораль, склоняющая к добродетели, определяет внутренний мир человека, что немаловажно в нашем цифровом обществе.

Исходя из полученной информации, мы приходим к выводу, что в процессе развития цифровизации и формирования новой культуры, необходимо сформировать стратегию, направленную на формирование личности человека, моделей его поведения, ценностных приоритетов конкретного общества, соответствующих нравственному поведению в обществе, а также опирающуюся на современное информационное общество. Важными и необходимыми приоритетами развития современного информационного общества и культуры остаются личностное совершенствование духа, коммуникативных навыков и тем общения, что позволит преодолеть трудности разрешения нравственно-ценностных кризисов.

Развитие цивилизации в XXI веке во время цифровизации должно способствовать духовности, ненасилию, культурному творчеству и личностному росту человека. Это поможет преодолеть трудности в изменении этики и ценностей в сфере коммуникации. Общеизвестно, что культурное наследие является суммой всех культурных достижений человека и фактически является его «памятью», в связи с этим информация о нем имеет важное культурное значение для всего мира. На основе этой информации в цифровизационном обществе открываются новые возможности для организации воспитательных процессов, направленных на гармоничное, нравственное развитие для подрастающего поколения.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Гуссейнов, А. А. Ненасилие [Электронный ресурс] / А. А. Гуссейнов // Институт Философии Российской Академии Наук: официальный сайт. - URL: <http://iphras.ru/elib/2038.html>.
2. Современная философия науки [Текст]: Учебное пособие / Аманжол Касабек, Кульпан Аликенова.- Талдыкорган: ЖГУ им.И.Жансугурова, 2016.- 212с.
3. Фролов Э.Д. Факел Прометея: очерки античной мысли. Л.: ЛГУ, 1981. 160 с.
4. Бэкон Ф. Сочинения: в 2 т. Т. 1. М.: Мысль, 1977. 567 с.
5. Декарт Р. Сочинения: в 2 т. Т. 1. М.: Мысль, 1989. 654 с.
6. Кохановский В.П., Лешкевич Т.Г., Матяш Т. П., Фатхи Т.Б., 2004 ° Оформление, изд-во «Феникс», 2004

ҚОҒАМДЫ ЦИФРЛАНДЫРУДЫҢ ҚАЛЫПТАСУ ЖОЛЫНДАҒЫ ФИЛОСОФИЯЛЫҚ ЖӘНЕ АДАМГЕРШІЛІК ҚҰНДЫЛЫҚТАР

Карабут В.В., Абсалимова А.Б., Аликенова К.Н.

Бұл мақалада философиялық және моральдық құндылықтардың қоғамды цифрландыруды қалыптастыру жолындағы ұстанымы, сондай-ақ қазіргі заманғы ақпараттық қоғамды қалыптастыру және іске асыру жолдары қарастырылады. Мақалада қазіргі уақытта үйлесімді дамуға бағытталған білім беру процестерін ұйымдастырудың жаңа мүмкіндіктерін ашатын қоғамның моральдық ұстанымдары туралы ілімге қатысты қазіргі философтардың идеялары сипатталған.

Тірек сөздер: сандық қоғам, қалыптасу, философиялық және адамгершілік құндылықтар, жаһандану процесі, оқыту, тәрбие.

PHILOSOPHICAL AND MORAL VALUES ON THE WAY TO DIGITALIZATION OF SOCIETY

Karabut V.V., Absalimova A.B., Alikanova K.N.

This article examines the position of philosophical and moral values on the path of digitalization of society, as well as the ways of formation and realization of the modern information society. The article describes the ideas of Modern philosophers that affect the doctrine of the moral positions of society. On the basis of which new opportunities are currently opening up for the organization of educational processes aimed at harmonious development.

Keywords: digital society, formation, philosophical and moral values, the process of globalization, teaching, education.

Материал поступил в редакцию: 13.10.2020 г.

УДК-1/14(075.8)

АРНАЙЫ БІЛІМ БЕРУДІҢ ФИЛОСОФИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Калиева Ж.Т., Аликанова К.Н

Аңдатпа: Қазіргі таңдағы арнайы білім беру саласының философиялық негіздерінің қалыптасуы маңызды үрдістердің бірі. Антика дәуірінен бастау алған философиялық негіздер бүгінгі күні арнайы педагогиканың жаңа парадигмасының үш негізгі бағытын бағытын қарастырып отыр. Олар: гуманизация, фундаментализация, интеграция (инклюзия). Арнайы білім беру үшін философия нақты және негізгі деген сұрақтарға бағытталған, сондықтан философиялық деңгейдегі жалпыласуда басқаларына қарағанда маңызды концептуальді мәселелер мен «арнайы педагогиканың» жекеше дамуы қарастырылуы мүмкіндіне жол ашады.

Тірек сөздер: арнайы білім беру, философия, педагогикалық құбылыстар, парадигма, бағыт, гуманизация, интерграция, инклюзия.

Философия педагогиканың негізі болып табылады, өйткені кез-келген педагогикалық теория белгілі бір философиялық тұжырымдамаларға негізделген. Осыған байланысты арнайы педагогиканың мәселелерін зерттеу кезінде философия бөлімдеріне сәйкес келесі дүниетанымдық аспектілер бөлінеді:

- онтологиялық-болмыс құрылымындағы арнайы білімнің орны;
- эпистемологиялық-оқыту мен танымның байланысын анықтау;
- аксиологиялық-арнайы білім берудің басымдықтары мен құндылық алғышарттары;
- философиялық-антропологиялық мүмкіндігі шектеулі адам туралы ғылыми мәліметтерді жалпылау;
- тарихи-философиялық-өткен философтардың арнайы педагогикалық мәселелер туралы көзқарастарын қайта құру;
- әлеуметтік-философиялық — әлеуметтік-мәдени контексте арнайы педагогика құбылыстарын зерттеу [1].

Болмыс құрылымындағы арнайы білімнің орны онтологиялық аспект арқылы анықталады. Оқыту мен танымның байланысын анықтау үшін эпистемологиялық аспект қызмет етеді. Педагогикалық басымдықтарды белгілеу және арнайы білім берудің құндылық алғышарттарын нақтылау аксиологиялық аспектке ықпал етеді. Позициядан

философиялық және антропологиялық аспект мүмкіндігі шектеулі адам туралы ғылыми мәліметтерді жалпылайды, бұл қасиеттер, күйлер, ішкі әлем, даму ниеті, осы адамның өмірі мен әлеуметтенуінің өзіндік ерекшелігін терең білуге ынталандырады. Тарихи-философиялық аспектте өткен философтардың арнайы педагогикалық мәселелер туралы көзқарастары қайта құрылды.

Арнайы педагогиканың қазіргі жағдайын түсіну үшін әлеуметтік-философиялық аспект өте маңызды, бұл арнайы педагогиканың құбылыстарын әлеуметтік-мәдени контексте қарастыруға мүмкіндік береді. Арнайы білім-бұл ерекше әлеуметтік институт және оның дамуы өркениеттік өзгерістерге байланысты. Ұзақ мерзімді перспективада кейбір әлеуметтік көрсеткіштер педагогикалық жұмыстың сапасына тәуелді екенін есте ұстаған жөн. Атап айтқанда, әлеуметтік қатынастар әлемінде өмір сүру мүмкіндігі шектеулі адамның жағдайы көбінесе арнайы білімнің сипаты мен деңгейімен анықталады.

Арнайы білім беру үшін философия - ең алдымен, педагогикалық құбылыстар эволюциясын реттейтін, адамның әлеуметтік табиғи болмысын және адам туралы жалпы түсініктерді бір жүйеге біріктіретін дүниетаным негізінде алға шығады және екіншіден арнайы білім беру процесін игерудегі әдіс тәсілдер негізінде әмбебап принциптерді қолданудың әдіснамалық негізі ретінде қарастырылады. Арнайы педагогика жоғары дүниетанымдық әлеуетке ие, қоғамдық сананың қалыптасуына, атап айтқанда, мүгедектерге деген көзқарасқа айтарлықтай әсер ететін кең материал жинады. Қазіргі заманғы жағдайлар, арнайы педагогиканың пәндік салаларын саралаумен қатар, қазіргі өркениеттің феномені ретінде арнайы педагогика мен арнайы білімнің жалпы заңдылықтарын көрсететін интеграцияланған білімге қажеттілік туындаған кезде, арнайы педагогиканың негізгі іргелі теориясын оның әртүрлі бөлімдерінде жинақталған материалдар синтезінде дамыту қажеттілігі туындайды, ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың жекелеген топтарын оқытудың жеке эмпирикалық фактілерін сипаттаудан арнайы білім беру фактілері мен құбылыстарын жалпы теориялық түсіну деңгейіне көшу.

Арнайы педагогиканың тұтас теориясын құру үшін даму мүмкіндіктері шектеулі балалар туралы нақты эскиздік ақпаратты механикалық біріктіру емес, арнайы педагогиканың ішкі бірлігін сақтауға бағытталған ғылыми деректерді мазмұнды жүйелеу қажет. Бұл мәселені шешу үшін арнайы педагогиканың мәселелерін шешу үшін ғылымның әртүрлі салаларындағы білімді біріктіруге мүмкіндік беретін философия маңызды рөл атқарады.

Философиялық рефлексия, ең алдымен, маңызды, іргелі сұрақтарға бағытталған, сондықтан жалпылаудың философиялық деңгейінде көптеген мамандардың күш-жігерін үйлестіруді қажет ететін арнайы педагогиканың маңызды, тұжырымдамалық мәселелерін, даму перспективаларын қарастыруға болады.

Арнайы педагогиканың шекті негіздерін философиялық зерттеу, атап айтқанда, арнайы педагогикалық іс-әрекеттің алғышарттарын анықтау және талдауды, түзету және білім беру модельдері мен идеяларын негіздеу және сыни талдауды, мүмкіндігі шектеулі балалардың білім беру жүйесін дамытудың перспективалары мен басымдықтарын анықтауды қамтиды.

Арнайы білімге қатысты философия, біріншіден, педагогикалық құбылыстардың эволюциясын анықтайтын адам мен оның әлеуметтік-табиғи болмысы туралы ең жалпы идеялар жүйесін қамтитын дүниетанымдық негіз ретінде, екіншіден, арнайы білім беру процестерін зерттеуде әмбебап принциптер мен әдістерді қолдануды көздейтін әдіснамалық негіз ретінде әрекет етеді.

Арнайы педагогиканың толық жүйелі теориясын құру үшін, дамуында кемістігі бар балалардың ерекшелігі туралы үздік мәліметтердің механикалық түрде бірігуі емес, керісінше арнайы педагогиканың ішіндегі бірлікті қолдауға бағытталған ғылыми тұрғыдан жүйелі, мазмұнды мәліметтердің қажет екені сөзсіз.

Арнайы педагогика өте кең мағынаны қамтиды, яғни ол жоғарғы дүниетаным

потенцияларына ие болу, қоғамдық саналықтың, соның ішінде «мүмкіндігі шектеулі адамдарға» деген қарым-қатынастың бекітуіне айтарлықтай әсер етеді.

Бұл мәселені шешуде маңызды рөлді философия алады, ол біліммен ғылымның әр саласы арқылы арнайы педагогиканың мәселесін шешуге мүмкіндік береді. Бұл жердегі философия алдымен нақты және негізгі деген сұрақтарға бағытталған, сондықтан философиялық деңгейдегі жалпыласуда басқаларына қарағанда маңызды концептуальді мәселелер мен «арнайы педагогиканың» жекеше дамуы қарастырылуы мүмкін. Ғылым мен философия тарихы көрсеткендей, ғылыми білімнің басталуы әлемдік тәртіпті ұғымдарда түсінуге және оны түсіндіруге тырысумен байланысты [2].

Бастапқыда ауытқулар мен аурулар туралы пайымдау жалпы философиялық көзқарастардан бөлінбеді, адам өмірінің басқа құбылыстары туралы ойлармен тығыз байланысты болды. Сонымен, Эфес Гераклиті "ауру денсаулықты жағымды және жақсы етеді" деп санайды және адам өмірінің мақсаты "жеңілдету", азаптан арылу болып табылады, сондықтан пациенттерге қайғы-қасірет әкелетін емдік шаралар сенім тудырмайды.

Түпнұсқалық түсіну шығу және емдеу аурулардың берілді у Платон. Оның "тимотей" диалогында дененің алғашқы элементтерінің арақатынасы мен өзара туылуының бұзылуынан туындаған дене аурулары және психикалық аурулар (ақылсыздық пен надандық) ерекшеленеді, олардың себебі дененің жаман қасиеттері немесе нашар білім. Платонның пікірінше, тірі жанның денсаулығы мен сұлулығы жан мен дененің пропорционалдылығымен, олардың өзара тепе-теңдігімен көрінеді. Дене ауруын дәрі-дәрмектермен емес, "реттелген өмір салтын" қолдану арқылы жою ұсынылады. Антика заманын философтардың (Плутарх, Сенека) еңбектерінде ауру, кем балалардан құтылу, оларды өлтіру дәстүрі туралы жазылған.

Аристотельдің этикалық ілімінде бүліну, ашуланшақтық, ақымақтық және т.б. сияқты ауытқулар егжей-тегжейлі қарастырылады. Аристотельдің пікірінше, бақытты өмір үшін адамға бұл шектен аулақ болу және ортаға ие болу маңызды.

Француз ағартушысы Д. Дидро Пуизо мен соқыр математик Н. Саундерсонның өмірінің фактілеріне сүйене отырып, адам сезімдерінің ерекшеліктерін атап өтті және адамның зияткерлік идеялары мен моральдық ұғымдары оның денесінің құрылымымен және сезім мүшелерінің күйімен тығыз байланысты екенін көрсетті.

Медицина мен арнайы педагогиканың эмпирикалық базасының кеңеюі дизонтогенездің мәні, себептері мен формалары туралы теориялық түсініктерді нақтылауды қажет етті, сондықтан ауытқулардың философиялық классификациясын құру үрдісі пайда болды. [3].

Арнайы педагогиканың қалыптасуының басында мүгедектерге көмек көрсетудің тиімділігі жеткіліксіз болды. Бұл адамның мәні мен сипаты іс жүзінде өзгермейді және оны түзету мүмкін емес деп санайтын А.Шопенгауэрдің түзету-педагогикалық көмегіне теріс көзқарасты түсіндіруі мүмкін. Ф. Ницше түзету әдістерін табиғи емес және пайдасыз деп айыптаған. Сонымен бірге, Ф.Ницшенің үстемдікке ұмтылу және ауыр белгілерді жеңу туралы идеялары дамудың бұзылыстарын өтеу мүмкіндіктерін зерттеуге негіз болды.

XX ғасырдағы әлеуметтік толқулар, өмір сүру мүмкіндігі шектеулі адамдар үлесінің көбеюі жағдайында олардың білімі мен дамуы проблемалары түбегейлі дүниетанымдық мәнге ие болады. Бұл проблемаларға қазіргі батыс философиясының үш бағытының өкілдері — экзистенциализм, психоанализ және постмодернизм көп көңіл бөледі.

Экзистенциализм философиясында (К.Ясперс, А. Камус, Дж. П. Сартр және т. б.) патологиялық құбылыстарға күнделікті мағына беріледі, ал бұл құбылыстардан құтылу қозғалыспен шынайы өмірге байланысты. Адамның өмір сүруінің шынайылығының шарты оның бостандығын басқа адамдардың бостандығымен үйлестіруге негізделген өзін-өзі жүзеге асыру болып саналады. Әлемдегі қолсыз өмір сүруінің, қайда господствуют иррационал күшін, патологиялық феномендері бар кең таралуы, кейде қиын болады тануға

болады. Адам болу шифрін тек жағдайлардың шиеленісінде, өмір мен өлім шегінде ғана түсіне алады. Экзистенциалистер ұсынған идеялар психотерапиялық практиканың дамуына айтарлықтай әсер етті.

Психоанализ (З.Фрейд, А.Адлер, Г.Юнг және т. б.) невроздарды емдеудің психоаналитикалық тәжірибесінің деректерін дүниетанымдық жалпылау негізінде пайда болды. Невротикалық симптомдардың пайда болуы мәдениеттің репрессиялық тыйымдарының әсерінен бейсаналық импульстарды басумен байланысты, ал невроздарды емдеу оларды жүзеге асырған кезде бейсаналықтың ниеттерін босату арқылы жүзеге асырылады. Арнайы педагогикада а.Адлердің әлеуметтік бейімделуге және әлеуметтік кемшілік кешенін өтеуге бағытталған процесс ретінде ақауы бар баланың дамуы туралы идеясы дамыды.

Постмодернизмде (М.Фуко, Ж.Делез және т. б.) қалыпты және патологиялық құбылыстар, ақылсыздық пен ақыл арасындағы шекаралардың болмауына назар аударылады. Медициналық мәтіндерді талдау негізінде клиникалық тәжірибеде осы құбылыстарды танудың қиындықтары байқалады, патологияның болмыс пен сананың әртүрлі қабаттарында иррадиация құбылысы ашылады. Постмодерндік идеялар түзету әрекетін сынға алу тенденциясын жанама түрде негіздейді. Соқыр-керендерді оқыту тәжірибесі Э.В.Ильянков пен Ф.Т.Михалковтың еңбектерінде зерттелген.

Зағиптарды оқыту материалдарын Э.Ильянков қолданды. Дубровский идеалды тек мидың нейродинамикалық процесі ғана емес, ең алдымен адамзаттың тарихи қалыптасқан рухани мәдениетінің болу формасы деген тезисті негіздеу үшін өте қолайлы мәселе бойынша. Соқырларды оқытуды талдау Ф.Т. Михайловқа адам санасының қалыптасуы адамдардың қарым-қатынасы мен іс-әрекетінде жасалатынын көрсетуге мүмкіндік берді [4].

Осылайша арнайы педагогика философиялық ойлардың нақты болуына және негізделуіне қажетті өте қызықты материал береді, бірақ бұл материал философиялық деңгейде тек бөлшек-бөлшек ой-өрісін алады.

Арнайы педагогиканың философиялық негіздерін әзірлеу мүмкіндіктері шектеулі тұлғалардың білім алуының күрделі жағдайларын шешу үшін ықпалын тигізеді.

Арнайы педагогиканың жаңа парадигмасы үш негізгі бағытта қалыптасады, олар:

1. Гуманизация гуманистік түсіндіруде арнайы білім берудің мақсаты-мүмкіндігі шектеулі адамның өмірін толыққанды және лайықты ету. Бұл мақсатқа жету бұл адамды әлеуметтік қатынастарға қоспай да, оның жеке басының қалыптасуын қолдаусыз да мүмкін емес. Гуманистік тәсіл адам өмірінің тұтастығы идеясына негізделген, сондықтан өмір бойы білім беру тұжырымдамасы осы тәсілдің нақты көріністерінің бірі ретінде қарастырылуы мүмкін.

2. Фундаментализация Арнайы педагогика парадигмасының өзгеруі жағдайында фундаментализация оның теориясының даму векторына айналады, ол іргелі ережелерді қайта ойластыру мен нақтылауда, жалпы базалық теорияны нығайтуда көрінеді. Арнайы педагогиканың негізгі мәселелері енді жаңа іргелі дыбысқа ие болуда. Философия үшін үлкен қызығушылық-бұл адам дамуындағы нормалар мен ауытқулардың айырмашылықтары туралы мәселе. Бұл арнайы педагогикадағы маңызды мәселелердің бірі, өйткені оның пәнін анықтау оны түсінуге байланысты. Дүниетанымдық тұрғыдан алғанда, патологияны тану мәселесі қарапайым және біржақты шешілмейді. Факт мынада: экстремалды Пікірлер бұқаралық санада кеңінен таралды, біріншіден, барлық адамдардың қалыпты жағдайы туралы, екіншіден, жалпы аномалия туралы. Бұл пікірлер нормалар мен ауытқулардың араласуына негізделген, сондықтан олар арнайы педагогика үшін қолайсыз, арнайы педагогикалық көмекті мағынасыз және мағынасыз етеді.

3. Интеграция. Қазіргі кезеңде арнайы білім беруде интеграция даму кемістігі бар балалар мен олардың сау құрдастарын бірлесіп оқыту мен тәрбиелеудің әртүрлі формаларында көрінеді. Егер интеграцияны жалпылама түрде ұсынсақ, бұл процестің

сәйкессіздігі белгілі бір балалар мен ата-аналардың қалауына сәйкес келеді, бірақ әрқашан басқа студенттер мен ата-аналардың мүдделеріне сәйкес келмейді. Арнайы білім берудегі интеграция мәселесі ерекше қажеттіліктері бар баланы дені сау балалар ұжымына қосу арқылы ғана шектелмейді. Интеграциялық тенденциялар арнайы білімнің мазмұнында, оның әдістері мен даму кемістігі бар балаларға арналған оқу орындарының жүйесінде байқалады. Бұл тенденциялар өте перспективалы, өйткені олар ғылым мен өркениеттің жалпы даму процестерімен байланысты.

Инклюзия (ең заманауи термин):

1. мүмкіндігі шектеулі балаларды білім беру процесіне қосу, бұл мектептерді қайта құру және оқу бөлмелерін қайта құру, олар барлық балалардың қажеттіліктері мен қажеттіліктеріне жауап береді;

2. оқыту барлық оқушылар өз құрдастарымен бірге тұрғылықты жері бойынша білім беру мекемесінде оқитын қағида бойынша ұйымдастырылған;

3. мүмкіндігі шектеулі студенттердің қажеттіліктерінің әртүрлілігі олар үшін ең аз шектелетін және ең көп кіретін білім беру ортасына сәйкес келеді;

4. "жалпы білім беру" мен "арнайы" арасында ешқандай айырмашылық жоқ, ол барлық балалар бірге оқиды және оқу бағдарламалары олардың мүмкіндіктеріне сәйкес таңдалады [5].

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Коржова Г.М., Байтурсынова А.А. История специального образования в Республике Казахстан. - Учебное пособие. - Алматы: КазНПУ им. Абая, 2003

2. Әлікенова К.Н., Ғылым тарихы мен философиясы: оқу құралы. /— Талдықорған: ЖМУ. 2012.

3. Байтурсынова А.А. Арнайы педагогика. – Алматы., 2009

4. Специальная педагогика / Под ред. Н.М.Назаровой. - В 3 т. - М.: Академия, 2008.

5. Т.Ғабитов //Философия: жоғары оқу орындары студенттеріне арналған оқулық /. - Алматы: Қаржы Қаражат, 2002.

ФИЛОСОФСКИЕ ОСНОВЫ СПЕЦИАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Калиева Ж.Т., Аликунова К.Н.

Аннотация: одним из важнейших процессов в становлении философских основ специального образования на Современном этапе. Философские основы, начатые с античной эпохи, сегодня рассматривают три основных направления новой парадигмы специальной педагогики. Это гуманизация, фундаментализация, интеграция (инклюзия). Для специального образования философия ориентирована на конкретные и основные вопросы, поэтому в обобщении философского уровня могут рассматриваться важнейшие концептуальные проблемы и личностное развитие «специальной педагогики».

Ключевые слова: специальное образование, философия, педагогические явления, парадигма, направление, гуманизация, интеграция, инклюзия.

PHILOSOPHICAL FOUNDATIONS OF SPECIAL EDUCATION

Kaliyeva Zh. T., Supervisor: K. N. Alikanova

Annotation: one of the most important trends in the formation of the philosophical foundations of the modern sphere of special education. Philosophical foundations dating back to

antiquity today consider the three main directions of the new paradigm of special pedagogy. These are: humanization, fundamentalization, integration (inclusion). For special education, philosophy is focused on specific and basic questions, so generalization at the philosophical level allows us to consider more important conceptual issues than others and the individual development of "special pedagogy".

Keywords: special education, philosophy, pedagogical phenomena, paradigm, direction, humanization, integration, inclusion.

Мақаланың редакцияға келіп түскен күні: 10.10.2020 ж.

ӘОЖ 378.147.2.811.112.2

THE EFFECTIVENESS OF THE GROUP METHOD IN THE FORMATION OF REFLEXIVE COMPETENCIES OF FUTURE TEACHERS OF FOREIGN LANGUAGES

Orynbayeva U. K., Orazova G. S.

The article touches upon the problem of the need to form the reflexive competence of future teachers of a foreign language. It presents the definition of the concept "reflexive competence" as an integral quality of an individual. The author describes in detail the group method of forming the reflexive competence of future teachers of a foreign language. The most productive forms of organization of the educational process, directed to the formation of the specified competence (case study, training). It has been made to determine the need for this competence.

Key words: reflexive competence, future teacher, group work, principle of facilitation.

INTRODUCTION

At the current stage of development of the Republic of Kazakhstan, special attention is paid to the democratization and individualization of all spheres of society. This has led to changes in the parameters of the social order in the education system. At present, the labor market as a whole focuses on the need to build competencies among future professionals, aimed at developing an individual capable of continuous self-education. According to the latest state program for the development of education in Kazakhstan, this trend is the realization of personal abilities and qualifications of specialists as a key indicator of the success of the higher education system [1].

In this regard, S.S. Kunanbayeva sets a strategic goal for students and foreign language teachers, demanding new conditions and rule. She requires about the formation of intercultural and communicative competence [2].

As one of the requirements of this is the self-analysis and self-assessment of reflection. It is an integral part of reflection. She notes that reflection in its turn is a key vector of teacher development [3, p.71].

In this regard, it was determined that a graduate of a pedagogical university should be a person who is ready and capable of developing new knowledge and skills necessary for the formation and action. The state educational standard of higher education on specialty 5B011900 "Foreign language: two foreign languages" emphasizes the importance of recognizing the social significance of the future profession, readiness for the motivation formed for the implementation of pedagogical activities; possibility of self-organization and self-education; determines the possibility of designing a trajectory of personal development and professional growth.

METHODS AND MATERIALS

One of the most effective ways to develop the reflexive competence of a future foreign language teacher is the group method. The process of reflection allows all participants to

understand the ideas expressed by the group activity method, to overcome tensions and share ways of working.

C. Yu. Stepanov called reflexive competence the professional quality of an individual. It allows the implementation of reflexive processes. It ensures self-development and growth. It is a creative approach to professional activity. It is called the achievement of its maximum efficiency and effectiveness [4, pp. 5-14]. Yu. B. In Kusheverskaya's work, reflexive competence is described as a systemic component of professional and pedagogical competence, which is defined as the quality of the individual.

Reflection allows group members to understand the problem, how to solve it, It allows them critically evaluate their understanding and approach. Based on the analysis of psychological and pedagogical literature, in modern pedagogy it is defined as the concept of "Reflection - self-analysis of action and its consequences". In foreign language vocabulary reflection is defined as thinking about one's inner state, self-knowledge [5, pp.4-6].

S. Yu. Stepanov says that reflexive competence is "the professional quality of a person that allows effectively and adequately implement reflexive processes, to realize reflexive abilities". He noted that it provides development and self-development. It allows to achieve a creative approach to professional activity, its maximum efficiency and effectiveness.

One of the most effective methods of reflexive competence of a future foreign language teacher is the group method. The group activity method performs various functions: monitors the progress of work in groups, answers questions, adjusts the work schedule in search of answers to discussions, and, if necessary, helps individual students or the group as a whole.

Group methods of activity:

- cooperative learning (students interact in small groups, solving common problems);
- group discussion (joint activities of students performed under the guidance of the teacher in order to solve group tasks);
- "brainstorming" (creating groups to generalize ideas, analyze the situation and evaluate ideas, stimulate students' views on the topic or question on conflicting opinions);
- "Round table" and "American Mosaic" methods ("cutters");
- Cognitive methods of "survival" and "think".

According to L.G.Olekh, sustainable development is an objective and subjectively effective dialectic of social processes, cooperation, joint action [6]. G.M.Andreeva in the works found a special analysis of the potential of group work [7]. K.Rudestam [8] notes these are opportunities for reflection and support from people with general difficulties. In the process of group interaction, the perception of values and the needs of others is realized.

In a group, a person is accepted, trusted, cared for and supported, helped and felt as a helper. According to the scientific literature, in the process of group interaction there is an attempt to identify oneself with others, and the person uses emotional relationships to assess their feelings and behavior. Feedback is important in assessing a teacher's attitudes and behaviors and influences the development of his or her self-concept.

Group work can facilitate the process of self-examination and introspection. When the process of self-development and change is stimulated in association with others, as a result, self-confidence increases. Krichevsky R.L. and Dubovskaya E.M. speak about the impact of the group process on the development of personal qualities that correspond to the category of "confidence": responsibility, self-confidence, self-esteem, emotional stability [9].

In the research of Sh.A. Amonashvili, guided by the idea of cooperation, people can purposefully change the living conditions, improve their quality and thereby change themselves. It can improve their spirituality, knowledge, expand their capabilities [10].

In the anthology of moral pedagogy, we find the following data: only freedom can be prepared through action, only cooperation can prepare for social harmony and cooperation. Further, one of the main qualities of a person that helps to cope with life's difficulties, to overcome difficulties and to achieve perfection is the ability to unite and cooperate with others. Only in the

process of cooperation can a person overcome his feelings of inadequacy and make a valuable contribution to the development of all mankind [11].

In writing the article, we used the principle of facilitation. In this direction E.N. Gusinsky, E.Ph. Zeer, K. Rogers, W.A. Slattenin recognize and facilitate the principle of effective teaching management.

The principle of facilitation is a pedagogical category, which provides a normative position for the creation of conditions for students to become aware of their individuality, independence. The idea of the principle is based on the student's potential, in support of his aspirations for self-actualization and self-realization.

The implementation of the principle of facilitation contributes to the effective organization of the process of group work, which is one of the important factors in the formation of future specialists' ability to build relationships in a team. Facilitation facilitates interaction within the group. In the process of group work within the framework of a problem situation, students jointly participate in solving a problem, learn to help each other and reach agreement and agreement in search of ways to solve it.

The implementation of this principle contributes to the formation of future teachers of a foreign language the ability to search for constructive solutions, collegial discussion, coordination of actions of each participant in the educational process. The implementation of the principle of facilitation leads to an increase in the effectiveness of group work, involvement in the educational process of future teachers of a foreign language.

Thus, in order to develop students' speaking skills, we arranged group lessons, where control was exercised not only over the group as a whole, but also over each student separately. The main priority was to give each student the opportunity to speak, despite the time constraints.

We arranged group activities, where there was control not only for the group as a whole, but also for each student in isolation. The main priority was to give the opportunity to speak to each student, regardless of the time limit.

1. The teacher asks the main questions. Cases were distributed to each student the day before or during the lesson. The content of the case, for example, during the internship there were deviations from the plan during the teaching of the student.

Author's decision. Offer the student to complete the most important tasks of the course. If he really masters the material, this task will not be difficult for him. If the student completes the task, the teacher should give an "automatic" grade, if there is no objection to this issue.

Case № 2. I gave an example of the situation when I was a methodologist at school during the internship. When explaining the lesson analysis, the student said that he did not have time to listen to it and asked. I released him from the analysis class, but continued to monitor his progress. That day, the student made a mistake because he did not know the ins and outs of professional practice, but I remained silent, given his independence and desire to show only the best. As a result, this insignificant mistake led to great difficulties.

Author's decision. After the lesson there was a small meeting, where the day was summed up. With the help of leading suggestions and questions, the student realized his mistake. An overview of possible actions to address the deficiencies was then provided. Due to his desire to show his best side, this student was able to conduct positive lessons and then participate in all analytical lessons and did not hesitate to participate in the discussion to clarify.

CONCLUSION

Thus, the group approach is aimed at building the reflexive competence of future foreign language teachers. Signs of the formation of reflexive competence are the specialist's perception of the essence and values of their own pedagogical activity, positive perception of their pedagogical activity and its results, independent change of unfavorable course of events, finding optimal and effective solutions to non-standard pedagogical situations.

LIST OF USED LITERATURE:

1. Государственная программа развития образования РК на 2011-2020 годы (утверждена Указом Президента РК от 7 декабря 2010 года №1118)
2. Кунанбаева С.С. Современное иноязычное образование: методология и теория – Алматы, 2005. -264с
3. Кунанбаева С.С. Компетентностное моделирование профессионального иноязычного образования-Алматы,2014. -208с.
4. Степанов, С. Ю. Принципы рефлексивной психологии педагогического творчества, / С. Ю. Степанов, Г. Ф. Похмелкина, Т. Ю. Калошина // Вопросы психологии. – 1991. – № 5. – С. 5–14
5. Дьюи Д. Психология и педагогика мышления/- М., 1997. Абенова Г. Т. Влияние групповой работы на формирование рефлексивных способностей учащихся начальной школы // Молодой ученый. -2016. -№26.1. -С. 4-6.
6. Олех, Л.Г. Проблемы переходности. Россия в мире [Текст] / Л.Г. Олех. – Новосибирск: СибУПК, 2000. – 292с
7. Андреева, Г. М. Социальная психология [Текст] / Г. М. Андреева. – М.: Аспект Пресс, 2000. – 376 с
8. Рудестам К. Групповая психотерапия. Психокоррекционные группы: теория и практика /пер. с англ., общ. ред. и вст. статья Л. А. Петровской. – М.: Прогресс, 1990. 368 с.
9. Кричевский, Р.Л. Психология малой группы: теоретический и прикладной аспекты [Текст] / Р.Л. Кричевский, Е. М. Дубовская. – М., 1991. – 138 с.
10. Амонашвили Ш.А. Школа жизни / Ш.А. Амонашвили. – М. Издательский дом Шалвы Амонашвили, 2000. – 144с. - ISBN 5-89147-0209.
11. Марцинковская, Т. Д. Психология развития [Текст] / Т. Д Марцинковская – М.: Академия, 2001. – 352 с.

**БОЛАШАҚ ШЕТЕЛ ТІЛІ МҰҒАЛІМІНІҢ РЕФЛЕКСИВТІК
ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДА ТОПТЫҚ ӘДІСТІҢ ТИІМДІЛІГІ**

Орынбаева Ұ.Қ., Оразова Г.С.

Мақалада болашақ шетел тілі мұғалімдерінің рефлексивті құзыреттілігін қалыптастыру қажеттілігі туралы мәселе қозғалады. Онда «рефлексивті құзыреттілік» ұғымының анықтамасы жеке тұлғаның ажырамас сапасы ретінде ұсынылады. Автор болашақ шетел тілі мұғалімдерінің рефлексивті құзыреттілігін қалыптастырудың топтық әдісін терең сипаттайды. Көрсетілген құзыреттілікті қалыптастыруға бағытталған оқу процесін ұйымдастырудың неғұрлым өнімді нысандары (кейс-стади, тренинг). Бұл осы құзыреттіліктің қажеттілігін анықтау үшін жасалды.

Кілт сөздер: *рефлексивті құзыреттілік, болашақ мұғалім, топтық жұмыс, жеңілдету принципі.*

**ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МЕТОДА ГРУППОВОЙ РАБОТЫ
ПРИ ФОРМИРОВАНИИ РЕФЛЕКСИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ
БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА**

Орынбаева У.Л., Оразова Г.С.

В статье затронута проблема необходимости формирования рефлексивной компетенции будущих учителей иностранного языка, представлено определение понятия

«рефлексивная компетенция» как интегрального качества личности. Автором подробно охарактеризован групповой метод при формировании рефлексивной компетенции будущих учителей иностранного языка. Установлены наиболее продуктивные формы организации учебного процесса, направленного на формирование означенной компетенции (кейс-стади, тренинг) сделан вывод о необходимости данной компетенции.

Ключевые слова: рефлексивная компетентность, будущий учитель, групповая работа, принцип фасилитации.

Мақаланың редакцияға келіп түскен күні: 16.10.2020 ж.

УДК 81'42; 801.7

ФОРМАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ИНТЕРТЕКСТУАЛЬНЫХ ВКЛЮЧЕНИЙ В БРАЧНОМ ОБЪЯВЛЕНИИ

Рысдаулетова Б.Т.

В данной статье рассматриваются формы интертекстуального взаимодействия (аллюзии, цитаты и косвенная речь), которые встречаются в текстах брачного объявления, а также особенности маркирования этих интертекстуальных включений. Статья позволяет несколько расширить представление исследователей в области современной лингвистики и смежных с ней научных дисциплин о коммуникативных сферах бытия интертекстуальности и одновременно о коммуникативно-прагматических возможностях интертекстуальных включений.

Ключевые слова: интертекстуальные включения, аллюзия, цитаты, косвенная речь, маркированность.

Изучение интертекстуальности в жанре «брачное объявление» дает основание утверждать, что он открыт для межтекстового взаимодействия, которое обнаруживает существенную специфику. Эта специфика обусловлена экстралингвистическими характеристиками жанра и проявляется, прежде всего, в особенностях видов предтекстов, с которыми вступают во взаимодействие тексты брачных объявлений, и в функциях интертекстуальности. Многими лингвистами интертекстуальность понимается как видимое присутствие фрагментов одного текста в другом (Т.Ю.Аветова, А.А.Мальченко, И.П.Шишкина и др.). Они рассматривают в качестве основных форм межтекстового взаимодействия аллюзии, цитаты и косвенную речь. В текстах брачного объявления встретились все эти **формы интертекстуального взаимодействия**. Они характеризуются разным количественным соотношением, что дает основание сделать вывод о большей или меньшей характерности той или иной формы для жанра «брачное объявление». Рассмотрим названные формы интертекстуальности последовательно.

Аллюзии являются наиболее характерной формой межтекстового взаимодействия в брачном объявлении. При этом они возникают преимущественно на основе текстов художественной коммуникации, а также пословиц и поговорок. Актуализируясь в виде аллюзии, фрагмент исходного текста может либо сохранять исходную форму, либо подвергаться формальным трансформациям. Приведем примеры, в котором интекст сохраняет исходную форму:

1) *Герой нашего времени*

Предприниматель/адвокат, любитель гольфа и гурман, эстет и джентльмен, индивидуалист и путешественник, имеющий многое, хочет обладать всем! Внутренняя сила, внешний класс, профессиональный успех – мне недостаточны... [5, №36]

В данном случае в аллюзии на заглавие произведения М.Ю.Лермонтова «Герой нашего времени», предтекст формально не трансформирован.

2) *Человек в футляре* будет рад познакомиться с женщиной, ведущей здоровый образ жизни. О себе: вегетарианец, не пью, не курю, йога. [4, №15]

В приведенном примере аллюзия на заглавие произведения А.П.Чехова «Человек в футляре». Интекст сохраняет исходную форму.

3) *Не хочу учиться...*

Студентка четвертого курса (стройная) любит шоколад + спорт, чипсы + кино, сосиски + концерты, кто еще? Прошу позвонить, пространство 6 + вокруг него. [5, №13]

Здесь интертекстуальное включение, аллюзия на слова главного персонажа «не хочу учиться, а хочу жениться» пьесы Д.Фонвизина «Недоросль», формально не трансформировано, но отправитель приводит не полную строчку из рассказа, а только ее часть, за счет чего создается импликация: «хочу выйти замуж».

Рассмотрим далее трансформированные аллюзии:

1) *Без солнышка нельзя пробыть,*

Без тебя не смогу прожить.

Хочу отдать то, что имею, очень хочу получить то, чего так не хватает. Люда. [5, №26]. Здесь автор объявления, трансформируя народную поговорку, акцентирует ее содержание по отношению к себе.

2) *Мужчины мира, на минуту встаньте!...* Услышьте меня: ищу доброго лидера, умеющего отстоять свой внутренний мир и личные ценности от моего посягательства. [5, №33]

В данном примере используется интертекстуальное включение: «Мужчины мира, на минуту встаньте!...», восходящее к песне «Колокольный звон». Формальная семантическая трансформация проявляется в замене первого компонента исходной строчки («Люди мира – мужчины мира»), а также включение интекста в контекст, контрастный по отношению к исходному: если в песне слова «Люди мира, на минуту встаньте» означают призыв народов к миру, то в объявлении призыв «Мужчины мира, на минуту встаньте» приобретает смысл: «Мужчины, обратите внимание на данное объявление!».

Цитаты и косвенная речь также закреплены за определенными видами предтекстов. В форме цитат актуализируются высказывания известных людей. Это обусловлено, на наш взгляд, традицией, а также необходимостью предельно точно донести до читателя содержание таких высказываний. Приведем пример:

«Человеку не надо дворцов в сто комнат

И апельсиновых роц у моря...»

П.Леонов

Хочу простого женского счастья! Марина (43/168/54). [4, №11]

В данном примере отправитель использует высказывание писателя П.Леонова, которое реализуется как цитата, что дает возможность автору объявления передать содержание «чужого слова» в аутентичной форме.

В форме косвенной речи имеют тенденцию актуализироваться высказывания друзей отправителя или других окружающих его людей, используемые им с целью самохарактеристики. Преимущественное оформление таких высказываний в виде косвенной, а не прямой речи, можно объяснить тем, что в этих случаях автору важно передать мысль субъекта, но необязательно донести до адресата исходную форму. Приведем пример:

Говорят, что я обладаю не только сильным характером и хорошей внешностью, но и очень успешный, великодушный и ласковый!... Неужели не могу познакомиться с остроумной, нежной, жизнерадостной женщиной до 40 лет? [4, №8]

В примере содержится высказывание окружающих отправителя людей, характеризующее его. Оно актуализировано в форме косвенной речи, что отражает

намерение отправителя передать содержание «чужого высказывания» в целом, не отображая его точную форму.

Таким образом, наблюдения показывают, что способ актуализации интертекстуальных включений в брачном объявлении во многом зависит от вида предтекста. Доминирующей формой интертекстуальности являются аллюзии по причине преобладания в текстах данного жанра интертекстуальных включений из текстов художественной коммуникации и включений, основанных на пословицах и поговорках. Менее характерными формами являются цитаты и косвенная речь по причине меньшей характерности предтекстов, актуализируемых в этих формах для брачных объявлений.

Особенности маркирования интекстов.

Особенности маркирования интертекстуальных включений в брачном объявлении обусловлены *способом актуализации интекста* в сообщении (в форме аллюзии, цитаты или косвенной речи), который предполагает определенный характер маркирования интекста. Кроме того, избирая способ маркирования интекста, отправитель исходит из своих предположений о том, является ли предтекст и конкретное включение известным адресату, поскольку адресант заинтересован в том, чтобы интекст был распознан читателем, что влечет за собой необходимость в достаточной степени маркированности интекста.

Аллюзии характеризуются в текстах брачного объявления нулевой или имплицитной маркированностью, свойственной аллюзиям в целом.

Нулевая маркированность используется в следующих случаях:

1) если отправитель уверен в том, что адресат знает предтекст и поэтому способен легко распознать скрытое в тексте интертекстуальное включение; при этом отправитель создает «игру» с читателем, побуждая его самостоятельно, без «подсказок» разгадать присутствие чужого текста в данном тексте. Например:

О, где ж источник вдохновенья,

Где сладостной весны дурман?

Невезенья пусть все ж рассеется туман

Еврей познакомится с еврейкой 50-55 лет. [5, №32]

Здесь аллюзия на строки из романа А.С.Пушкина «Евгений Онегин», представленная в первых строках объявления, не маркирована. Это обусловлено уверенностью отправителя в том, что адресату предтекст известен и, следовательно, он сможет самостоятельно, без особых усилий его декодировать.

2) если отправитель желает убедиться в начитанности адресата, придавая этому требованию особую значимость. Данная причина применения нулевой маркированности встречается весьма реже, чем первая, указанная нами. Например:

Поднималась ли ты на горы Кавказские? Посещала ли замок Иф? Восхищалась ли водопадом Ниагарским? Одного ума не хватает – ты должна быть действительно образованной женщиной, которая не будет утомлять меня болтовней о покупках. Давай лучше вместе расширять наш горизонт юмором и весельем. [5, №18]

В этом примере содержатся три аллюзии на произведения М.Лермонтова, А.Дюма, Ф.Купера. Здесь очевидно интексты не маркированы и скрыты в содержании сообщения. Однако не только отсутствие маркированности аллюзий, но и способ их семантической интеграции в высказывании «скрывает» их от читателя как интертекстуальные включения. Так, автор не спрашивает напрямую о том, читал ли он эти произведения, а употребляет по отношению к ним глаголы: «поднималась», «посещала», «восхищалась». При этом реципиент может оказаться в растерянности, не зная, имеются ли ввиду настоящие горы, замок и водопад (тогда фразу можно интерпретировать буквально); такой трактовке способствует отсутствие фамилий авторов произведений. А также в тексте не содержится прямой вопрос в отношении того, читал ли реципиент произведения известных писателей. То, что отправитель намеренно скрывает интертекстуальное включение, становится ясным

из последующих строк: «Одного ума не хватает – ты должна быть действительно образованной женщиной...». Таким образом, автор, используя при введении интекстов нулевую маркированность, уясняет этим не только начитанность, но и общее развитие адресата.

Имплицитная маркированность актуализируется, если отправитель желает создать оптимальные предпосылки для декодирования интертекстуального включения адресатом, предполагая, что оно не является широко известным. При этом в качестве имплицитного маркера используется графическое выделение интекста (например, жирность шрифта, кавычки). При введении одного интекста разные маркеры могут применяться одновременно с целью оптимального обеспечения декодирования интекста читателем. Приведем примеры:

1) *Любви всё время мы ждём, как чуда...*

До сей поры я занималась лишь карьерой. А сейчас? Время ли для старых и новых мечтаний? ЖЕНЩИНА, 38, стройная, самостоятельная ищет мужчину, профессионально состоявшегося, с чувством юмора. [4, №23]

В этом объявлении аллюзия на песню «Ищу тебя (Всегда быть рядом)» (автор текста Л.Дербенев), представленная словами «Любви всё время мы ждём, как чуда...», маркирована графическим выделением (жирность шрифта).

2) *Ищу высокого блондина в черном ботинке, независимого, с веселым нравом, чтобы стал моей «игрушкой». О себе: жизнерадостная, без материальных проблем, с избытком оптимизма. [5, №6]*

Здесь две аллюзии на названия фильмов «Высокий блондин в черном ботинке» и «Игрушка» имплицитно маркированы одна жирным шрифтом, вторая кавычками.

Наиболее часто при актуализации интертекстуальных включений в форме аллюзий используется нулевая маркированность, поскольку большинство интекстов восходит к прецедентным текстам и по этой причине интертекстуальные включения могут быть распознаны без дополнительных сигналов со стороны автора.

Перейдем к рассмотрению характера маркированности *цитат и косвенной речи*, в форме которых актуализируются высказывания известных людей и друзей отправителя. Они характеризуются *эксплицитной* маркированностью, проявляющейся в указании автора высказывания, введение цитаты маркируется, кроме того, кавычками. Эксплицитная маркированность продиктована в этих случаях необходимостью указать читателю на принадлежность высказывания другому лицу, конкретному автору или другу отправителя и сигнализировать высказывание как «чужой голос», а не как вымышленное самим отправителем суждение. Рассмотрим это на следующем примере:

1) *«Кто позволит мне быть свободным, сделает меня своим рабом» (Жан Поль). Женщина, 42 года, статная, домохозяйка. Тел... [5, №8]*

Здесь высказывание Ж.-Поля Рихтера маркировано обозначением его фамилии в скобках, а также графически - кавычками, с целью указания на принадлежность суждения другому лицу.

Таким образом, анализ способов маркирования межтекстового взаимодействия в текстах брачного объявления позволяет сделать вывод о том, что в данном жанре присутствуют все три формы маркированности интертекстуальных включений: нулевая, имплицитная и эксплицитная. При этом наиболее часто встречается нулевая маркированность (50%), обусловленная преобладанием в текстах брачного объявления аллюзий как основной формы интертекстуальности, а также использованием прецедентных предтекстов. Имплицитная маркированность составляет 30%, а эксплицитная приблизительно 20%. Характер маркированности определяется каждый раз способом актуализации интекста в объявлении, а также видом предтекста.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Аветова Т.Ю. Роль интертекстуальности в создании художественного образа (на материале романа Ч.Диккенса «Наш общий друг») // Интертекстуальные связи в художественном тексте (Межвузовский сборник научных трудов). – СПб.: «Образование», 2003. – С. 67-76.
2. Мальченко А.А. «Чужое слово» в заглавии художественного текста // Интертекстуальные связи в художественном тексте (Межвузовский сборник научных трудов). – СПб.: «Образование», 2003. – С. 76-82.
3. Шишкина И.П. Творчество И.В.Гете и художественная структура произведений немецких писателей XIX-XX веков (к проблеме интертекстуальных связей) // Интертекстуальные связи в художественном тексте (Межвузовский сборник научных трудов). – СПб.: «Образование», 2003. – С. 28-38.
4. ГБО. 2018, №8, 11, 15, 23.
5. Караван. 2018, №6, 13, 18, 26, 32, 33, 36.

**НЕКЕ ХАБАРЛАНДЫРУЛАРЫНДАҒЫ ИНТЕРМӘТІНДІК
ҚОСЫМШАЛАРДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ**

Рысдаулетова Б.Т.

Бұл мақалада неке туралы хабарландыру мәтіндерінде кездесетін интермәтіндік өзара әрекеттесу формалары (тұспалдаулар, дәйексөздер және жанама сөйлеу), сондай-ақ осы мәтінаралық кірмелерді белгілеудің ерекшеліктері қарастырылады. Мақала заманауи лингвистика және онымен байланысты ғылыми пәндер саласындағы зерттеушілердің интермәтіндік қатынастың коммуникативті салалары туралы және сонымен бірге интермәтіндік кірмелердің коммуникативті және прагматикалық мүмкіндіктері туралы түсініктерін біршама кеңейтуге мүмкіндік береді.

Кілт сөздер: *интермәтіндік қосындылар, тұспалдау, дәйексөздер, жанама сөйлеу, таңбалау.*

**FORMAL FEATURES OF INTERTEXTUAL INCLUSIONS IN A MARRIAGE
ANNOUNCEMENT**

Rysdauletova B.T.

The current article describes the ways of inter-textual cooperation (allusions, quotations and reported speech) that are frequently used in the marriage announcements. The labeling features of inter-textual inclusions are also mentioned in the article. The present article lets broaden in a way the notions of researchers in the field of modern linguistics and related scientific disciplines about communicative spheres of intertextual being and at the same time about communication-pragmatic possibilities of intertextual inclusions.

Key words: *intertextual inclusions, allusion, quotations, indirect speech, marking.*

Материал поступил в редакцию: 13.10.2020 г.

ҚАЛИХАН АЛТЫНБАЕВТЫҢ ЭПИКАЛЫҚ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ТАРИХИ ТАҚЫРЫП

Төлебаева Қ.Т., Есенбек Ж.Б.

Мақалада XX ғасырдағы қазақ әдебиетінің көрнекті өкілдерінің бірі Қ. Алтынбаевтың көркем мұрасын зерттеу мәселелері зерттеледі, атап айтқанда, оның поэмалары егжей-тегжейлі талданады.

Кілт сөздер: *әдебиет, суырып салма ақын, эпикалық шығармала, поэма, жанр.*

Ата-бабаларымыз «әдебиет» деген ғажайып мұра қалдырып кеткен. Онда қазақ елінің қанында, жанында болған қасиеттің бәрі бар. Әдебиет тарихында халықтың рухани өресі де, мәртебесі де, тұрмыс-салты да, мінез-құлқы да көрінеді.

Қазақ халқы ақынға кенде емес. Сонау өткен ғасырда өмір сүрген жаужүрек жыраулардан бастап бүгінгі күнге дейінгі поэзия әлеміне көз салсақ қазақ халқының бүкіл ақыл-ойы, арман-мұраты, жеңісі мен жеңілісі ең алдымен ақын жүрегінен жарық береді.

Тарихқа зер салып қарасаңыз, сондай суырып салма ақынымыз, айтыс майталманы, Семей өңірінің әдеби ортасы тұрасында соны пікірлер білдіріп, тиянақты зерттеулер жүргізген зерттеуші, халықтың асыл мұраларын жинаушы, шежіреші - Қ.Алтынбаев. Ақынның қаламы жүйрік, әдеби жанрлардың қай түріне болсын еркін көсіліп жазды. Нақты айтсақ, өлең, дастан, зерттеу мақалалар мен очерктері әртүрлі мерзімді баспасөз беттерінде жарық көрді.

Материалдар мен жұмыс әдістемесі. Белгілі ғалым Е.Ысмайылов: «Қалихан жазып та, қолма-қол суырып та айтатын жалынжа жас талант. Қалиханның ақындық өнер үлгісі Исаны еске түсіреді», - деп зор баға берген.

Төл әдебиетіміздің өткен тарихына, оның даму жолында да поэманың басқа жанрлармен бірге дамып, айрықша орын алып келе жатқандығын көруге болады. Поэманың алғашқы нышаны сонау ерте заманнан бой көрсете бастағаны белгілі. "Ер Тарғын", "Алпамыс", "Қобыланды" т.б. батырлық жырлар, "Қозы Көрпеш-Баян сұлу", "Қыз Жібек" секілді лиро-эпостық жырлар, одан бергі "Қабанбай батыр", "Шақшақұлы ер Жәнібек", "Олжабай батыр" т.б. тарихи жырлар, сондай-ақ шығыстық үлгідегі қисса-дастандар — терең тағлымда, күрделі құрылымды эпиканың жанр санатынан екендігі белгілі.

Нәтижелер және оларды талқылау. Ал, халық ақындары Жамбылдың "Өтеген батыр", "Сұраншы батыр", Нұрпейістің "Құбағұл", Төлеудің "Ақтайлақтың толғауы", "Кешубай қиссасы", т.б. эпикалық сарындағы жыр-дастандарын да сол ауыз әдебиетіндегі қазіргі қазақ поэмаларының өзіндік бастау түрлеріне жатқызамыз. Осы тұрғыдан алғанда қазақ поэмасы ғасырлар теңінен сұрыпталып көркемдік дәстүр құрап халықтың рухани қазынасының алтын қорына айналып отыр.

Ұлттық әдебиетімізде поэма жанрындағы көркемдік дәстүр — аса күрделі де өзекті мәселелер қатарынан орын алады. Дәстүр тұтастығы әдебиеттану ғылымында өткен ғасырдан бастап кеңінен қарастырыла бастады. М.Әуезов, Ә.Марғұлан, М.Қаратаев, З.Қабдолов, Р.Бердібай, Е.Ысмайылов, С.Қасқабасов, Р.Нұрғали, Ә.Нарымбетов, т.б., ғалымдар өз еңбектерінде халық поэзиясы мен халық ақындары шығармашылығындағы дәстүр мен жаңашылдық мәселелеріне байланысты жан-жақты ғылыми талдау жасап, тұжырымды пікірлер айтқан.

Халық шығармашылығынан поэманың кемелденуі, өсіп-өркендеуі - өзіне дейінгі әдеби дәстүрдің ең жақсы, ең озық қасиеттерін бойына сіңіруінде. Соның ішінде қазақ халқының ежелден келе жатқан ауыз едебиетінің эпикалық дәстүрінен, әлем өдебиетінің озық үлгілерінен, халық ақындарының мейлінше нәр алып, қалыптасқаны тарихи шындық.

Қ.Алтынбаевты лирикалық өлеңдер ғана емес, көлемді көркем шығармалар да жазған эпик ақын ретінде танымыз.

Ежелгі аңыз-шежілерді, эпикалық жырларды мол игерген, жастайынан ауыз әдебиетінен сусындап өскен Қ.Алтынбаев 13 тен аса поэмаларды дүниеге әкелді. Ең алғаш «Тепек батыр», «Қойбағар батыр» атты дастандарын жазады. «Екі айқас», «Мүгедек үкімі» поэмалары азамат соғысы тақырыбына, «Революция семсері», «Дала перзенті» революционер Уғар Жәнібековтің бейнесін жасауға арналса, «Ақырғы айқас», «Мамай батыр» дастандары қазақ батырларының ерлігін мадақтап дәріптесе, «Соғыс, солдат, балдақ» поэмасының сюжеті Ұлы Отан соғысының оқиғаларынан алынған. Партизандар отрядында болып, жараланып екі жанарынан айырылған қазақ солдатын орыс жұбайы жетектеп келеді. Поэmanın кейіпкері – Қалиханның өз ағасы. Қос жанары сөнген батыр солдат туған жер көркін, келбетін бір сәт болса да көруді армандайды:

Армысың, Қапанбұлақ, Балықты көл,
Бармысың бауырындағы халық түгел?
Ей, қызыл күн, қарызға бір минутке
Иненің жасауындай жарықты бер,-

деп қиыла сұрайды. Отаны үшін, елі үшін басын өлімге байлаған, қос жанары-шамшырағы болашақ ұрпақтың бақыты үшін айырбастаған солдат ерлігіне сүйінісін әрі соғысқұмар жандарға лағнет айтасын.

Талай тарихи оқиғаға куә болып, кейде мейірі түсіп, ықыластана қарап, кейде мұная күрсінген Жер-ана өзі ғана білер тарихтың айқара жамылған беймәлім көрпесінің сырын ашқан, көне құжаттардың шаң басқан беттерін дұрыс парақтаған, ауыз әдебиетінің жемісін жете меңгерген ақын ғана өткен өмірді, оның тарихын қайта жаңғыртады.

Ұлылығын бүкіл әлем мойындаған дарындар қатары санаулы десек, сол данышпандар шоғырының ішінен қазақ халқының бір туар перзенттері, Семей өңірінің қос алыбы Абай мен Мұхтардың алар орны ерекше. Поэзия құдайы мен проза құдайының күдіреттілігін бүкіл әлем, дүние жүзі таныды.

Әлем деңгейінде өткізілген Абайдың 150 жылдық және Мұхтардың 100 жылдық мерейтойлары бұл ұлы тұлғалардың Семейдің емес, қазақ халқына ғана емес, бүкіл адамзатқа ортақ Абай мен Мұхтар екенін дәлелдеп берді. Мұхтар Абайды танытты, Абай Мұхтардың атын шығарды.

Қ.Алтынбаевтың «Аралдағы ақ қайын» поэма толғауы М.Әуезовтің 80 жылдық мерей тойына арналса, «Жер кіндігі-Қарауыл» атты суреттеме –дастаны ұлы Абайдың 150 жылдық торқалы тойының өтілу барсын суреттеген.

Қ.Алтынбаевтың шоқтығы биік «Ақырғы айқас» дастаны әдебиетімізге салмақты үлес қосты.

Алапат соғыстар кезінде асқан ерлік көрсетіп, мың сан қолға басшылық жасаған батырларды әрқашан қастерлеп өтеміз. Қара қылды қақ жарған әділ ердің құнын екі ауыз сөзбен бітіретін түйіні қиын дауларды шиеленістірмей шеше білетін дана да тапқыр билерді қазақ халқы батырдан кем дәріптемеген.

Еліміз ақындар мен батырларға ежелден бай. Боранбай (Би баба) Қалмақанұлы Жоңғар басқыншылығына қарсы әйгілі қолбасшы батыр әрі Найман елінің қабырғалы биі болған.

Қ.Алтынбаевтың «Ақырғы айқас» дастанында кешегі ел басына күн туғанда ата жұртын құба қалмақ шабуылынан қорғаған ерлердің: Қаракерей Қабанбай, Қанжығалы Бөгенбай, Шапырашты Наурызбай, Би Боранбай, Шынқожа сынды халық батырларының ерлігі өз оқырманын еліктіріп, елжіретіп, қан қыздыра жырланады. Ағыл-тегіл сөз құйылыстары, жанды қимыл, қызу ұрыс, батырлар жекпе-жегіне келгенде тіпті өршеленіп, төгіліп кетеді.

Ежелгі эпикалық жырларды, ертегі аңыз, шежіре, халық өлеңдерін мол игерген ақын өз дастанында патриоттық сезім, эпикалық екпін, лирикалық нәзіктік беруге тырысқан.

Қ.Алтынбаевтың:

Е, бұлдыр-бұлдыр күн өткен,
Бұрынғыда кім өткен.
Кер замандар кешегі
Кетер емес жүректен, -

деп басталатын дастаны тарихтың әр бетінен сыр шертеді.

Ел боп айла таба алмай
Ес кеткенде шығыпты
Қаракерей Қабанбай.
Он қазақ бірін жеңе алмай,
Жеңем деп тіпті сене алмай
Қан жұтқанда шығыпты.
Қанжығалы Бөгенбай.
Шалдыққанда шығыпты
Шапырашты Наурызбай.
Қорыққан күнде шығыпты
Қалқаманұлы Боранбай.
Шығыпты ерлер, шығыпты
Жасаққа жиып жігітті, -

деп толғай отыра, Қ.Алтынбаев қазақтың туын жоғары көтеріп «Елім деп еңіреген» батырлардың есімдеріне тоқталып өтеді.

Үйсіннің әрі қабырғалы биі, әрі орақ тілді ақыны Сарышуаш кезінде Қабанбай туралы былай толғапты:

Тоғыз таңба Найманнан,
Тоғыз құйрық ту алып,
Тоғыз түмен қол шықса,
Қол ағасы - Қабанбай.

Қабанбайдың жалғыз Найманның емес, үш жүздің жасағына басшылық еткенін, керемет тұлға екенін көрсетеді.

Сол сияқты Наурызбай, Бөгенбай батырлар да өз еліне еңбегін сіңірген жандар. Дастан жоңғарлар мен қазақ арасындағы соғысты суреттеумен өрбиді. Дастанның әр жолы қайраттықпен қайсарлыққа толы. Өткен тарихты да білдіру, ұлтын сүйеге шақыру, адамшылық қасиеттерді уағыздау — ақынның басты мақсаты.

Семіз найман Шыңқожа
Жігіттің көкжал арланы.
Кең жазыққа қалың қол
Ошарылып орнады, -

деп ақын Шыңқожа батыр есімін әйгілеп, істерін дәріптеп, мадақтайды, мақтан етеді.

Тарихи тұлға - Би Боранбайдың образы ақын бейнелеуінде былайша көрінеді:

Бес Байыстың көсемі
Бұлжымастан келетін
Болжап айтқан есебі.
Ақсауытын көрпе ғып,
Тоқымы болған төсегі.
Қалқаманның баласы
Би Боранбай деседі,-

Би Боранбайдың қолбасшы батыр емес, қабырғалы би болғандығын мақтан ете насихаттайды.

Осылай бұл қоныстан ойрат ауды,
Жай аумай күңіреніп зарлап ауды.
Халықтың құдіретті дауылынан
Бүрісіп, домаланып қаңбақ ауды,-

деп ақын қазақ-қалмақ шапқыншылығы жеңіспен аяқталғанын шебер суреттейді.

Халқын тыныш өмірге кенелтіп, қамқор болған қаһарман батырлардың ерлік-істерін ақын шебер суреттейді.

Ақын:

Қалған соң олар қорғап жерді байтақ,
Біз жүрміз молшылықта үрлеп —шайқап.
Еліктей еркін жайлап ен даланың
Қырандай кеңістікті шала байқап.
...Біз енді Тәуелсіз ел -Қазақстан!,
Көңілім таң нұрындай таза бүгін!

Кешегі батырларымыздың төккен маңдай терлері тәуелсіздік пен елімізге бақыт құсына әкелді.

Дастандағы оқиғалардың желісі жинақы, мазмұны тартымды. Дастанның негізгі бағыты қазақ жерінің, халқының бостандығы, еркіндігі үшін жанын салып жүрген ерлердің күресін, қысылған шақтағы амалсыз әрекеттерін көрсету болған.

Ел, жер, халық болғаннан кейін тарих та болады. Ал, тарих батырсыз болмайды. Осындай ірі тұлғаларымыздың біздің жерімізде болғандығын мақтан тұтамыз.

Би Боранбай қазақ халқының өлең-жырында болсын, ең алдымен ауызға алынатын ардақты есімнің бірі болып тарихта қалды. Ел қорғаны болған ерлерін халық ешқашан ұмытпай, есіне сақтайды. Міне, Қ.Алтынбаевтың «Ақырғы айқас дастаны» осының дәлелі.

Қ.Алтынбаевтың «Мамай батыр» дастанында жоңғар қолына ойсырата соққы берген батырлардың ерлігін дәріптейді. Ақын сол кезеңге бүгінгі ұрпақтың кегін қозғап, елдің жылап өткен күніне ызалы жиіркеніш тудырмақ. Соның асылын аршып алып, бүгінгі заманның кәдесіне асырып, керегіне жаратпақ. Ақынның мұраты, нысанасы осындай.

Жазғаным жаманнан жиренсін деп,
Жақсысын үлгі тұтсын үйренсін деп.
Кім айтар ескі күннің шежіресі
Бүгінгі шалдарменен бірге өлсін деп
Айтарын дас ұрпаққа айтып өтсін,
Кіргенше жер қойнына сыршыл кеуде.

Сұрапыл шабуыл, рахымсыз қырғын, ауыр күйзеліс халық басына қатер тудырды. Осынау бір қиын кезеңде Ордабасында үш жүздің баласы бөтуға келіп, ата жауға бірігіп аттануға анттасты. Әбілхайырды сарбаздыққа сайлады. Екі тізгін, бір шылбыр көреген көкірек қайратты қолға тиді.

Халық сендей соғылып тұралғанда, жеңем деп сене алмай қан жұқанда «Қаракерей Қабанбай, Қанжығалы Бөгенбай сынды елім деп еңіреген ел қорғаны-батырлар шығыпты.

Ел боп айла таба алмай
Ескеткенде шығыпты
Қаракерей Қабанбай.
Жарылып бас қарбыздай
Жұлынып мойын жалбыздай,
Шалдыққанда шығыпты
Шапырышты Наурызбай.

Қ.Алтынбаевтың «Мамай батыр» атты тарихи дастанының бас кейіпкері - Мамай. Мамай образы халық жүрегінде сақталғанындай нақты да нанымды, жарқын да жалынды болып шыққан. Ақынның поэма жазуындағы тәжірибесі, көркемдік әдісті меңгеру жолындағы ізденісі, тарихты сергек сезіне білушілігі, талғамның нәзіктілігі. Мамай тұлғасының толыққанды болып шығуына көмектескен.

1728 жылы Балқаштың күнгейіндегі Таң тауында қанқұйлы ұрыс болды. Мамайдың аруақты батыр екеніні жоңғармен шайқаста танылды. Әсіресе жоңғардың жәңгір атты батырымен жекпе-жек үстіндегі Мамай ерлігі ерекше. Ақынның Мамай ерлігін жау

батырын сипаттау арқылы көрсетуі де ұтымды. «Ер ермен шайқаста танылады», «Мамай батырдың белдескен осал болса, оның ерлігі де, қайрат-қимылы да онша шоқтықты көрінбес еді. Жыршы-ақынның әділдігі де осында, ол жау батырының да оңай қарсылас еместігін дастанның сюжет-композициялық құрлымында нанымды бейнелеген. Жәңгірді жекпе-жек айқаста жеңу тек батырдың батырының қолынан келетіндігін ақын айқын көрсетеді.

Көзіне тірідей дөң басында жылап қалған «Әнет баба», «емендей иілмейтін ер Көкенайдың бүгіліп бара жатқаны елестеген», намыс атына ширыққан Мамай бейнесін ақын былай сомдайды:

Мамайдың 18-ге толған кезі,
Қабылан боп күш иесі қонған кезі.
Сүйегі қорғасындай ауыр тартып,
Еті шымыр, сырты жұмыр болған кезі.
Кірпігі жөнді ашылмас жайшылықта,
Ашылар қысылтаяң қайшылықта.
Қайнаған қаһарының белгісі бұл,
Қарайды сол кез оқтай шаншылып та.

Ақын ертедегі дәстүрлік жырларда кездесетін, батырлардың жауымен жекпе-жекте күшінің басымдығын көрсету үшін қолданатын тәсілдерді дәл осы дастанында еркін қолданған.

Екеуі найзаларын төске тіреп,
Найза ұшы тесе алмай тұр сауытты іреп.
Осал жау көрінбейді екеуі де,
Алқынды самайлардан тер сіркіреп.

Дастанның сюжет желісінде, композициялық құрылысында әңгіме болатын оқиғаларды даралап, суреттеу тәсілінде ақынның өзіндік ерекшелігі, бояуы бар.

Мамай жанына жаны үйлескен жарын, ал Қызжан асылын, қайратын таныған, «армандаған бақыты зор» адамын табады. Ақын қыз сұлулығын бейнелі сөз маржандарын арқылы беріп, табиғатпен бірге өскен, біте қайнасқан, бірге жаралған халықтың әсемдік, көркемдік танымын танытады.

Жолбарыспен айқасқанда ақын «біреуі адам, біреуі аңның ері» деп батыр бейнесін ашар көркем детальды да орынды қолданады.

Жаугершіліктен үдере көшкен елдің ел үлкен арманы құнарлы жерге, жайлы қонысқа табан тіреу болған. Халқына суы-сүт, жағасы-бал қаймақ өзен-көлі бар жер тауып беретін Мамай сияқты елге пана ерлер. Мамайдың алдындағы басты мақсаты – халқына жайлы қоныс, тұрақты мекен іздеу. Осы үшін еліне Жерұйық іздеген Асақайғыдай ел аралап, жер көреді. Ақыры іздеген Жерұйығын табады.

Ақын жұпар ауасы ер Мамайдың сай-сүйегін балқытқан Орданы, табиғат көркін келісті бейнелеулермен суреттеу арқылы бізді сұлулық, әлемдік әлеміне, шынайы көркемдік дүниесіне ынтазар етеді.

Бұлағы қыз бұрымы құлап түскен,
Қалшының сәндеп өрген өрімі екен.
Шомылған сонау көлде аққу мен қаз,
Құс па әлде, құс кейістес пері ме екен?!

Мамайдың өмірінен коштасар шағындағы соңғы ойы да салмақты. «Ел алдындағы қасиетті борышымды, парызымды өтей алдым ба?!» деп, елінің ертеңін, болашағын ойлап қам жейді.

Қорытынды. Ақын туған жерін, халқын қалтықсыз сүйген осынау үлкен жүректі жанның жарқын образын жасап, оның халық деп соққан ізгі жүрегін танытқан. Тарихи тақырыпқа арналған бұл шығарманың бүгінгі ұрпақты тәрбиелеуде ерекше маңызы болуының бір сыры осында.

Қ.Алтынбаевтың эпикалық шығармаларындағы пішін мен мазмұн, тілдік-стильдік өрнектер оның даралық сипатын айқындайды.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Алтынбаев Қ. Қалбатау. Өлеңдер, толғаулар, айтыс-дастандар және зерттеу мақалалар. Алматы: Мерей, 1997.-179 б.
2. Садуақасов Ә. Тарихыңды танып біл. Алматы: Шартарап, 1996.-295 б.
3. Тарихи жырлар. 1-том. Алматы: Білім, 1995.-288 б.
4. Алпысбаев Қ. Поэма және сюжет. Алматы: Қазақ университеті, 1992.-124 б.
5. Мамай батыр. Зерттеулер, дастан, өлеңдер. Алматы, 1998.-90 б.
6. Жанр және поэтика мәселелері. Алматы, 2004.-300 б.

ИСТОРИЧЕСКАЯ ТЕМА В ЭПИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ҚАЛИХАНА АЛТЫНБАЕВА

Төлебаева Қ.Т., Есенбек Ж.Б.

В статье исследуются проблемы изучения художественного наследия одного из ярких представителей казахской литературы XX века- К.Алтынбаева, в частности, детальному анализу подвергаются его поэмы.

Ключевые слова: литература, поэт-импровизатор, эпическое произведение, поэма, жанр.

HISTORICAL THEME IN THE EPIC WORKS OF KALIKHAN ALTYNBAYEV

Tolebaeva K.T., Yessenbek Zh.B.

In this article investigates the problems of studying of one of the famous represent of Kazakh literature in XX century K. Altynbaev, in particular, his poems.

Keywords: literature, poet-improviser, epic work, poem, genre

Мақаланың редакцияға келіп түскен күні: 09.10.2020ж.

ӨӨЖ 82:81-26(092)(=512.122)

ӘБІШ КЕКІЛБАЕВТИҢ «ҮРКЕР» РОМАНЫНДАҒЫ ТАРИХИ ШЫНДЫҚ ПЕН ШЕШЕНДІК СӨЗДЕР

Турсыбекова А.Е, Ашимова М.Г., Жазыбекова А.К.

Ә.Кекілбаев шығармаларында қазақтың ұлттық мәдени игіліктерінің ішінде елдің рухани қазынасы саналатын шешендік сөздер сонымен қатар шындық пен шынайылыққа аса көңіл бөледі. Өйткені аталардың қасиетті өсиеті – замандар мен ғасырлар бойы мысқалдап жинаған, ақыл елегінен өткен, өмір тәжірибесінің тарихи санасының даналық қорытындысы, адамгершіліктің ереже-қағидасы ретінде бағаланады олар. Себебі, болашақтың тұтқасы, иесі ұрпаққа амандық, парасаттылық, ізеттілік, өжеттік, мейірім, өнер-білім, құт-береке, ұзақ өмір, үлкен табыс тілеу ежелден адамзаттың асыл мұраты болған.

Кілт сөздер: темірқазық, бедел, пейіл, серт, менталитет, шешен.

Халқымыздың қадір-қасиетін танытатын менталитетіне оның Алла бойына дарытқан шешендік өнері жатады. Шешендік өнер - кез-келгенге қонбайтын киелі қасиет. Ол - ешкімнің бетіне жел болып тимейтін мінезді, кең ойлап, кең пішетін кемеңгер, көп тыңдап, аз сөйлейтін, сөйлесе жетеңе жеткізе тоқетерін айтатын, ешкімнің ала жібін аттамайтын адал, тура сөйлеп, «туғанына жақпайтын», ұлттың қамын жеп, халықтың намысымен өртеніп, ойды септеп, қолымен от көсеп отыратын кемеңгер адам. Сол кемеңгерлердің арқасында Ұлы Дала түрмені білмей, қоғамды бұзықтардан қорғап, заманды түзеп, жас ұрпақты береке-бірлік, ізгілікке ауыздандырып келді. Әбіш Кекілбаевтың шешендері мен билері: Төле, Қаздауысты Қазыбек би, Әйтеке би, Мәті билері осы деңгей, өлшемде көрінеді. Әсіресе, Әбілқайырдың бойындағы көжеден көп сұлтанның бәрінен табыла бермейтін үздік қасиеттерді ерте таныған сұңғыла Мәті би оны үнемі қоштап, қолдап, қатесін түзеп, сара жолға салуға көп еңбек сіңірді. Ол – қызыл тілім мен сара көкірегімнің жолына тұзақ болады деп иініне асыл ілмей, алдына мал түсірмей, жанына ағайын-жекжат жолатпай, қара қылды қақ жарған нағыз тура би атанған, кісілігі мол абыз адам. Жаугершілік заманда қалмақтың қонтайшысы қолға түскен Мәтіге: «Дүниедегі ең үш тәтті нәрсені қателеспей айтып берсең, басыңа бостандық берем», - дегенде ол: «Ақ некелі жардан тәтті не болушы еді, ақтан туған ұлдан не тәтті болушы еді, азамат екенінді біліп өлген ажалдан тәтті не болушы еді» [8, 85-б], - деп қазақтың кемеңгерлігі мен келістілігін мойындатып, тұзағын өз қолымен ағыттыртқан ғой. Демек, Мәті би ақ некелі жардың ардан аттамай, асыл қаныңды айнытпай, сертіне берік, жаныңа адал серік боп өтетін; ақ некеден, асыл қаныңнан жаралған ұлың қанын сұйылтпай, ата дәстүріне кір шалдырмай, жеткен биігінді сеңгірге жеткізіп, көсегенді көгертіп, өрісінді кеңейтпек, даңқыға даңқ үстемек; ішкені мен кигеніне мәз, тойғанына кекірігі азған, халқын сорып, көз жасынан дәулет жиып, төңірегіне топ жиып, елді алатайдай бүлдіріп, жылаулар мен араздықтан бедел тапқан азғындықтан қашық жүріп, еңбегін, білімін, өнерін, тапқан-таянғанын жұртының керегіне жұмсап, туған елін құлы етуді аңсамай, құлы боп етуді асқақ арманына, мүддесіне айналдырып, Темірқазығынан айнымаған адам ғана азамат деген атқа лайық екенін аз сөзге көп мағына сыйдырып, тыңдаушысы қара болсын, хан болсын ой теңізіне табанда шым батырып жіберетін даналық мектебі – шешендік өнеріне не жетсін.

Шешендік өнер-өте күрделі ұғым. Шешен болу үшін ақ дариядай ақтарылған тілің болуы аз, арғы-бергі шежірені, халықтың басынан кешкен тарихын, бай ауыз әдебиеті үлгілерін, әдеті мен ғұрпы, салт-санасы, дәстүрін, философиясын, саяси-әлеуметтік жағдайларды, қоғамның қатпарлы құбылыстарын, көршілердің де жай-жапсарын көкейге түйген, ел басқарған игі жақсылардың кейінгіге қалдырған өнегелі істері мен қордалы көкіректерінің аңыз боп жеткен асыл мұрасын кеудесіне құйып алып, соның нұрын, шұғыласын елінің игілігіне жаратқан ғана шешен, би, абыз танылып, халқының жадынан өшпес қадірлісіне айналады. Көзі тірісінде олар «азамат» саналып, халқының тізгініне олар өлермендікпен жармаспай, халық тізгінін олардың қолына өздері ұстатып, соңынан ереді. Қаласа, қолындағы шамшырағы, қайраулы алдаспаны болуға, теңізді жұтуға да әзір. Сол Мәтінің «ақ некесінен», «ақтан туған» жалғыз ұлы Тайлан әкесінің күн көрістік қана дәулетінен қорынып ұзақ үйлене алмай жүреді. Сонда әкесі: «Әкең-Мәті, досың - Әбілқайыр болса, саған қандай қалың керек. Қасыңа сұлтанды ерт те, сұлтан түсетіндей бір үйдің ту сыртынан барып ат басын тарт. Ар жағын өзің көресің!.. Өзіңнің болашақ қадіріңді, әкеңнің атын, досыңның абройын тегін үйдің босағасына тастай салма» [8, 88-б], - дейді абдыраған баласына. Айтқандайын-ақ, ерлігімен, ұстамды мінезі, азаматтық тұрлаулығымен Әбілқайыр ханға дос болған Тайлан батыр, сәтті бір күні Садыр руының атақты байы, сыртқы сұлулығы ішкі сұлулығымен үйлесіп, жігіт біткеннің көкейін тескен Патшайым атты қызы бар Жомарттың үйіне кеп аттан түседі. Жомарт құтты қонақтарды қуана қарсы алып, ағайын-туғанын түгел шақырып, жабылып жүріп күтіп, кетерінде бұйымтайларын сұрайды. Әбілқайыр досы, Мәті бидің баласы Тайланға Патшайымын

қосуын өтінеді. Байлықты мақсат тұтпайтын, киелі отбасының қадірін білетін Жомарт бай екі сөзге келмей, Әбілқайырдың көзінше, жалпақ жұрттың алдында Тайлан батыр мен Патшайымға әкелік ақ батасын беріп, еш қалыңмалсыз Мәті бидің босағасын аттатады. Соның алдында ғана Тайлан киімінің қораш екенін, ат әбзелдерінің ескіргенін әкесіне ескерткенде, ол саспастан ұлының атына мініп базарға барып қайтуына кеңес берген-ді. Ол базар аралап жүргенде бір келбеті келіскен саудагер оған сәлемдесіп, әрнәрсенің нобайын айта келіп, мұнан: «Мәті бидің баласы емессіз бе? - деп сұрап қалады. Тайлан жөнін айтады. Сол-ақ екен әлгі саудагер Тайланды үйіне ертіп барып, қонақ етіп, күтіп, кетерінде астына бар әбзелдерімен ат мінгізіп, шырттай киіндіріп шығарып салады. Бәр-бәрі көрген түстей Тайланды таң-тамаша қалдырады да, осының сырын әкесінен сұрағанда, ол жайбарақат қана: «Бала әкеге бес жыл жұмбақ, әке балаға өмір бойы жұмбақ» деген ғой. Әкеңнің қадірін әлі түсінбегенің бе, балам» [8, 88-б], - депті. Өмір дегенің қып-қызыл майдан. Сол майданда пенде қайда жүрмейді, не істемейді, қандай адамдармен қарым-қатынас жасамайды. Сондай сәттерде кейде жазықты боп әлдекімдерге тәуелді боласың, немесе қиянаткерлердің құрығына түсіп жазықсыз жапа шегесің. Қатігез қол ажалыңнан бұрын жер қаптырары да Аллаға аян. Сыйынған Алла, не құдіреті жүріп тұрған адамнан күдер үзгенде, саған көзі түсіп, айдаладағы біреу құрықтан босатып, қақпаннан құтқарса, ажалыңнан сақтап, қызыр боп ұшырасса, есепсіз жақсылығын өткізсе ұмытар ма едің?... Жомарт та, әлгі саудагер де – «аштықта жеген құйқаның» дәмін татқан кісілігі жоғары жандар. Мәті бидің тағдырлары сынға түскенде қол үшін беріп, сатусыз жасаған періште пейілінің қайтарымын өмір бойы күтіп жүргендіктен, олар қызырды бірден танып, атан түйеге жүк болар шарапаттың тайлаққа жүк боларын ғана қайтарып, «тілдерін тістеп қалады». Көрген жақсылықты көзінше мойындағысы келмей, киелісіне күйе жағып немесе есіктен шыға бере жарылқаушысын жамандап, жауыр аттай құйрығын сабалап, жалын шайнап, шала бүлінетін жабылар аз ба?... Өзіне сенімді Мәті бидей мықтылар, өмірден опық жегендерді қиянаткерлердің әлімжеттігінен талай жерде жолы кесіліп, бойы өспей, тұйыққа тірелгенде, Алладан медет сұрағандарды әмірі күштінің жердегі елшісіндей әділ би қолтығының астында қанаты барды аспанға ұшырып, екі аяқты пендені «Жиделібайсынға» жетелеп әкелген кездері көп-ті. Тегі, есепсіз жасаған жақсылықтың қайтарымы мол, ақ жаңбырдың солған тамырды иітері де есепсіз емес пе? Мәті бидің басқаға жасаған сатусыз жақсылығы, ақ жаңбырлығының қайтарымы әзірге теңіздің тамшысындай, ат аунаған жерде қалған түктей. Әркімді жел жағынан жүргізе бермейтін, байлығы мен атағынан ат үркетін Жомарт байдың қызын қалыңсыз құшып, көк тиын шығындамай киініп, астына тұлпар мінгеніне есі кеткен Тайлан батыр әкесінің хан алдындағы, қара халық алдындағы беделінің зорлығын түсінеді, ғибрат алады.

Адал еңбегіне сеніп, адал жүріп, адал тұратын, халықтың қамын жеуден басқаға бұра тартпайтын Мәті би ауарайын қапысыз болжайтын әулиедей қоғам тынысын, оны басқарып отырған, басқарғысы келетін ел иелеріне анықтама, бағаны дәл береді. Тәуке хан өліп, орнына баласы Болатты ортақ таққа отырғызғанда осы Мәті би: «Жақсы хан таққа мінсе, өзі талапайға түсер, жаман хан таққа отырса, елі талапайға түсер. Осы неменді бала кезімнен білетін едім, тоңқандап жырадан шықпаушы еді, көк төбенің басына шығып, белін көтере жүріп, бетін желге бұрып шабына қарап түзге отырғанын бір көрмеп едім. Иә, жасық шығар. Иә, пасық шығар. Қайсысы болғанда да айдарларыңнан жел есе қоймас» [8, 91-б], -деп әліне қарамай беліне шоқпар байлап жүрген сұлтандардың биік мансапқа өңменін созғанымен, көксегеніне жетсе, халықтың жұлынын үзетінін бетке баса айтады. Ел билеуге ақыл-парасаты жетпейтін, мұрнынан әріні көрмейтін, тоқпақпен, айқаймен халықты мұратына жеткізе алмайтын кеудемсоқ, шенқұмар, дүниеқоңыз, жыртқыш пиғылды сұлтандардың ірі іске қабілетсіз, ұсақ-түйектен әріге аспайтын тоңмойындығын Мәті Әбілқайырға осылай образды тілмен жеткізеді. Мәті бидің іс-әрекеттері, өмір сүру салты, адамдармен қарым-қатынасы, дарқандығы, өткір ақылы, парасатты шешімі, әділет жолынан айнымайтын қайсар, принципті байламдары ел басқару институттары қалыптаспаған қазақ

қоғамында өмірдің өзі туғызған ерекше менталитетімізді білдіретін беріге жеткен үрдіс.

Қоғамды азып кетпеуден, жаудың табанында тапталудан сақтап қалған қатал тәртіп, ел қолдаған жол. Сол жолдың көшбасшысы, ел тағдыры қабырғасын қайыстырған, жалпақ жұрт ісі мен ақыл-парасатын, ерлігін мойындаған кемеңгер билер мен жүрек жұтқан батырлар болған. Билер мен батырлардың көңілінен шықпаған ханның күні қараң, талапайға түседі, өйткені оның кемпарықтығы тар өрістілігі, кеудемсоқтығы, өзімбілемдігі елді «талапайға» түсірмек. Әділ билер мемлекеттің барометрі, компасы саналған. Хан мен билер, батырлардың бірлігі бекем жерде алынбайтын қамал, шешілмейтін мәселе жоғын тарих айғақтап берді. Батырлар мен билердің әділдік жолынан айнамайтын берендігі, ел ісін септеуде біліктілігі, тәжірибесі мығым болса, хан есептесіп, бірін-бірі қолдап отырған, сыйластығы, кемелдіктері үлкен достыққа ұласып, мемлекеттің көсегесі көгерген. Бұл да өзін жердегі құдай санаған монархтарды тәубасына келтіріп, халыққа жақындастырудағы қара халықтан шыққандардың елжандылығы, кеудесі алтын сандық кемеңгерлігінің шарапатынан. Риясыз, есепсіз достық қазақи менталитет тұрғысынан келгенде, бір-бірінің көңіліні аулап, көңілінен су ішуден көрінеді. Мәселен, Бөкенбай батыр қанша әйел алғанмен бір перзенке зар болады. Сол Бөкенбайға белгісіз бір тіленші балпанақтай бала сыйлап кетеді. Бөкенбайдың тілегін құдай береді. Жиғанын шашып, той жасайды. Батырлар, елдің игі жақсылары ағылып, қуанышын бөліседі. Төңірегіндегі ығайлар мен сығайларын – нөкерін ертіп Бопай ханым мен Әбілқайыр кілем жапқан арғымақ ат жетелеп келіп, кіндік әке атанады. Кейіннен Тіленші 4 жасқа толғанда Кіші жүз ханы бәйбішесі мен Мырзатай, Бәйбекті ертіп тоқым салар тойына ат арытып жетеді. Кіндік әкесі мен шешесінің келгеніне басқадан бұрын Тіленші қуанып, мәз-мейрам болады. Ойнап жүрген шаң-шаң қалпы «қара шұнақ бала» төрде отырған ханның мойнына бір-ақ ырғып мініп алады. Әкесінің зекіп «доңыз түс, шапшаң түс» дегеніне қыңбайды. Әлден уақытта барып Әбілқайыр да әкелік мейірімі шуақ шашып, екірене: «Апырай, қазақ пен қалмақта ешкімді иығыма шығармасын деп жүргенде мына қара сирақ табынның қылғанын қарашы» [8, 153-б], - дейді. Кіндік әкесіне еркелеп, өз әкесіне дес бермеген отты, қайсар бала Әбілқайырдың мойнынан түспей қасарысып: «Қамшысын бермесе түспеймін» - деп сары ала қамшысын қалайды. Ол баланың меселін қайтармай, қалағанына келіскен соң барып, аунап түсіп, қамшыны ұстай-мұстай көрімдік сұрап ауылды кезіп кетеді. Л.Толстой: «Великая литература рождается тогда, когда пробуждается высокое нравственное чувство» [24, 156-б], -демекші, Ә.Кекілбаев «Елең-алан», «Үркер» дилогиясында халық ретіндегі қазақтың ғасырлар бойы бірлігіне, татулығына сына қақса да бөлінбес үздік мінез, қасиеттерін көрсетуді мақсат еткен. Кіші жүздің ханы - Әбілқайырға Бөкенбай батыр нағашы-жиенді. Әкесі Абдолла сұлтан қара найза қара батырға Құттыбикені беріп қолын ұзартқан. Құттыбикеден Бөкенбай туған. Әкесінің жолын қуып, жау қайырған алып батырдан батырлығын еншілеген сол Бөкенбай қазір ызғындай, сен шап, мен атайын, «кілең алмас қылыштай жалаңдаған» Жеті рудың тізгінін мығым ұстап отыр. Батырлығының үстіне қара тілге де, ақыл-парасат, ел билігіне де өресі мен өрісі олқылық танытпаған ел ағасы. Сұңғыла Әбілқайыр басқадан кетсе де, Бөкенбайдан, Мәтіден екі елі ажыраспасы хақ. Қуанышта денесін еркін жазса-басына жастық, қасіретте тоңдырмайтын қойны мамық-осылар. Мұндайда қалай «жоғарғы адамгершілік қасиет», есепсіз сияпат елжіреген жүректен туып жатпауға тиіс?.. Демек, жеке адамдар арасындағы сыйластық, құрмет өз кезегінде олар тізгінін ұстаған руға, тайпа, халыққа жасалғаны деп ұққан жөн. В.Шкловский де Л.Толстойдың адамгершілік шарапатының нұрынанан «жаратылған» әдебиет жайлы әйгілі түсінігін: «Искусство – это попытка понять, анализировать изменяющуюся нравственность» [23, 105-б], - деп кеңіте түседі. Ә.Кекілбаев та басқаға көп жанаса, сырын аша бермейтін болат езу, сұсты ханның Мәті, Бөкенбай десе шілденің күніндей атпапты екенін характерлік бояуын келістіре жағып, шүбәсіз талдап жеткізеді.

Қазақ қаны таза, жаны жомарт, ұлтжанды, ақыл, жүрек, қайраты бекем азаматты жерге қараптаған. Түптің түбінде ондай шүлен жаратылған азаматқа адамнан қайтпайтын

жақсылықты Алладан тілеген. Өйткені, Алла көптің тілегін қолдап, сүйген құлын алтынмен аптамаса да күміспен шомылдырмақ. Ол да – қазақ пейілінің менталитетінен өркен жайған шындыққа бергісіз аңыз. Сол аңызды тарқатайық. Ханға да, қараға да, мұсылман мен «кәпірге» де сыйы өткен Бөкенбайды жаратқан бір перзенттен тарықтырады. Неше әйел алса да, балалары тұрақтамай, ерні жібімейді. Жас келіп қалды, артымда ізбасарым жоқ, құраған ағаштай, бұтақсыз жап-жалаңаш күйімде бұл опасыз жалғаннан өтемін бе деп күндіз күлкіден, түнде ұйқыдан қалған күндері туған еді...

Адами сезім арпалысымен біраз уақыт өтеді. Бөкенбай қалмақтармен қидаласқан көп жорықтардың бірінен мол олжамен оралып келе жатқанда, тау-тау шағылдың арасынан алба-жұлба біреу төбе көрсетіп, ақтанау тұлпарының жалына жабысады: «Бөкенбай батыр, жаудан алып келе жатқан олжанды мойнымдағы мына дорбама айырбастайсың ба? – деп жолын кес-кестейді. Мына ойда жоқта тап болған қайыршыға, оның төбеден түскендей қитұрқы сөздеріне, қалауына, оның үстіне айырбасқа ұсынатын затының «татымсыздығына» ақылы айран болған Бөкенбайдың абыржыған кейпін аңдап, жұмбақ бейтаныстың тілегін де құлағы шалып қалған күйеу баласы, жорықтас серігі, батыр Есет:

- Бөке, қайда қалмай жатқан дүние. Жауға кеткенше мына пақырға кетсін. Патихасы тиер. Аузына құдай салып тұрған шығар», - дейді. Бөкенбай Есеттің ақылына жығылып, жаудан олжалап келе жатқан малдан өзіне тиесілісін қайыршыға сабақ жібін қалдырмай алдына салғызып береді. Қалағаны қылшығы құрамай тиген пақыр алғанын місе тұтпай, жомарт батырға қайырыла тіл қатып: «Ау, батыр, мен сенен садақа сұрап тұрған жоқпын, саудаласып тұрмын. Алдыма жылқы салсаң, астыма ат мінгіз. Қанжығама қоржын іл. Қолыма қару бер. Әйтпесе, ол жылқыңды жал асқасын бір қарақшы қуып кетсе қайтем?! Ат мінгізгенде де, астындағы ақ танауды түсіп бересің, қоржын ілгенде де мынау қанжығандағы қоржынды ілесің. Қару бергенде де де беліндегі бес қаруды түгел сыпырып бересің», - дейді. Батыр айтқан бетінен қайтқан ба, қайыршының сұрағанын сөзге келмей қолына ұстатады. Бірақ пақырың анау айтқандай өлермен дүниеқоңыз, қызыл сөзден қуырдақ қуырған сұйық болмай шықты. «Елге барғанда ұлан-асыр той жасайсың соның байғазысы деп батырдың берген жылқысын тастап кетеді. Қайыршы дорбасын Бөкенбайдың әйеліне ұсынып тұрып: «Қызырдың бергеніне тіл өтпейді, қайыршының ұстағанына көз тимейді. Бірақ бұл сырды ешкімге айтпа. Тіпті, төсектес күйеуіңе де айтпа» [8, 155-б], - дейді құпиялап. Сол «қайыршы» дорбасындағы «құпия» - қызылшақа күйіндегі қазіргі 4 жасар Тіленші. Қызыр сыйлаған Тіленшінің дүниеге келгенінен жұрт бейхабар, Бөкенбайдың өз белінен жоралған жаны үстіндегі «мырзасы». Міне, қазақ ғұрпында елге еңбегі сіңген біртуар ұлына тілеген жалғызды осылай табыстырған. Бөкенбайдың бары – халықтікі, халықтың ниет, пиғылы Бөкенбайда, ханынан бастап қарашысына дейін құдайдан бір, қызырдан екі тілеп сұрап алған Тіленшіні «төбелерінде ойнатыуының» осындай аңыздық сипаты бар.

Қорытынды: Суреткер Ә.Кекілбаев – көркемдік құрығын көздеген нысанасына қапысыз салуға машықтанған эпик жазушы. Оның біз талдап отырған шығармалары «Не болды?» деген мәселелерді күйттемейді, «Неге олай болды?» деген сұрақтарды талдайды. Қалай өмір сүруді көлденең тартады. Сол арқылы заман, уақыт, сол уақыт тудырған кейіпкердің ұлттық бейнесі қалыптасады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Кекілбайұлы Ә. Он екі томдық шығармалар жинағы. – Алматы: Өлке, 1999. – 399 б.
2. Л.Н.Толстой в воспоминаниях современников. Москва: 1978. т.2. Стр. 156
3. В.Шкловский О теории прозы. - Москва: Советский писатель, 1983. стр. 278

ИСТОРИЧЕСКАЯ ИСТИНА И ОРАТОРСКИЕ СЛОВА В РОМАНЕ АБИША КЕКИЛЬБАЕВА «УРКЕР»

Турысбекова А.Е., Ашимова М.Г., Жазыбекова А.

В произведениях Кекильбаева особое внимание уделяется красноречивым словам, истине и подлинности, которые считаются казахским национальным культурным духовным богатством. Потому что святыне дедовы заветы - это мудрое заключение исторического сознания жизненного опыта, которое переживало все времена и века, как правило, расценивается как принцип нравственности. Потому что желание будущему поколению благополучия, добропорядочности, вежливости, храбрости, добра, искусства, образования, долгих лет жизни, большого дохода благородное наследие человечества.

Опорные слова: менталитет, оратор, жесткий, репутация, железный кол.

HISTORICAL TRUTH AND ELOQUENCE IN ABISH KEKILBAYEV'S NOVEL «URKER»

Turysbekova A.E., Ashimova M.G., Zhazybekova A.K.

In the works of Kekilbayev, special attention is paid to eloquent words, truth and authenticity, which are considered the Kazakh national cultural and spiritual wealth. Because the Holy grandfather's Testaments are a wise conclusion of the historical consciousness of life experience, which has endured through all times and centuries, as a rule, is regarded as a principle of morality. Because the desire for the future generation of well-being, integrity, courtesy, courage, kindness, art, education, long life, a large income is a noble heritage of humanity

Reference words: mentality, speaker, tough, reputation, iron stake.

Мақаланың редакцияға келіп түскен күні: 12.10.2020 ж.

UDC 541.124

AGATHA CHRISTIE AND DETECTIVE GENRE

Tastemirova A.E., Nurbekova G.N., Zhailaubay D.A.

This article contains the exact definition of the word detective and gives a detailed view on examples of this genre. A large part of the article is used to introduce with the great author of the detective novels - Agatha Christie. The authors provide an answer to the question "Why Agatha Christie's works are popular in so many countries?" Some sections include the examples of her works and characters.

Key words: detective genre, Agatha Christie, a style of writing, an analysis, plots, an idea, a theme, characters.

Intricate riddles and complex ways to solve them attracted people at all times. With the development of progress and science, secrets caused more and more discussion and debates, and everyone, in the end, determined their position. Echoes of various riddles have found their place on the pages of a unique, special literature, which is called "detective" (from "detego" - to reveal, to expose).

Detective is a specific genre of popular literature and cinema of the twentieth century. Detective can be called the most popular genre among all the others. Intricate plots, intrigues, investigations and adventures capture and captivate readers of various ages: from young to old.

Analyzing the detective genre, it is impossible not to say about one of its most striking representatives, who literally made a revolution in detective literature, immortalizing the classic detective. It is about lady Agatha Christie. Everyone who has studied or written about Agatha Christie agrees on one point. She is very famous - woman writer ever. During her 85 years of life, she authored 78 crime novels, 150 short stories, 6 conventional (not crime) novels, 4 non-fiction books, and 19 plays. By one count, more than 2 billion copies of her works had been sold in 104 languages - outselling even William Shakespeare. But, despite all of this fame, Agatha Christie was a complex woman, whom few people fully understand. The public's knowledge of Christie is limited, because she carefully avoided public appearances and never gave public speeches.

The question is often asked why Christie became internationally popular, and has remained popular, in so many cultures and languages?

We know that she had an uncontested genius for constructing complex plots. The leitmotif of her work is the rule of law, the triumph of reason, and the protection of the rights and freedoms of all members of society. The red line through her work is the "idea of Nemesis", a fair justice. In addition, the writer preferred to describe everyday aspects and traditional English foundations. Her works are characterized by poignant simplicity, thereby gaining trust and recognition from readers.

Agatha Christie's special writing style is admirable. She managed to keep the rules and regulations of the detective genre in her books, while at the same time adding her own personality to them. The writer could predict exactly where in the work and by what means it is possible to lull the reader's vigilance, thereby diverting suspicion from the real culprit. That is, with the relative simplicity of the plot, the reader cannot guess the true criminal, his motives and motives until the last pages. In addition, the writer often used such a descriptive technique when the criminal turned out to be a previously acquitted person who had an "ironclad" alibi, and, it would seem, there was no motive for committing the crime ("Death in the clouds"). At the same time, almost all participants and witnesses of the action, as well as minor criminals (thieves or Blackmailers) could fall under suspicion. The writer rarely describes children's images, and in general, the children appear in her works only as episodic characters. Exceptions are such works as "Evil under the sun" and "Crooked house".

Of course, the most important idea of all the works of Agatha Christie is that the detective who investigates crimes is an excellent psychologist, he studies the behavior of people, their psychology, makes certain conclusions and inferences, based on which he comes to solve the mystery of the crime. Often in the novels of the writer, the detective hero faces a serious opponent, who is also strong in psychology and has a sharp mind. However, this is the whole point of her works: the detective always exposes the criminal, no matter how insidious and cunning the actions of the latter may be. May justice prevail.

The main characters of her works differ from each other. The most recognizable detectives of detective novels of the writer, of course, are Hercule Poirot (a Belgian citizen, a pedant, knows human psychology and uses this knowledge in solving crimes, little man, like a penguin, wearing a fancy mustache), a charming miss Marple (the way Agatha Christie was not chosen arbitrarily, as some traits of the heroine is similar to the nature of the grandmother of the writer). Due to the specificity of her writings and imagination, she created images that are recognizable from the first pages of the novel.

In addition to Hercule Poirot and miss Marple, a special place in the writer's work is occupied by secondary characters: military men, various ranks, tired of the essence of life, provincial aristocrats and their families, rich and influential people, famous artists, poor artists - the image of which was of particular interest to the writer.

The main theme of lady Agatha's work absolutely fits into the accepted canons of the classic detective story – it is a mystery. Her works are filled with a wide variety of puzzles, games that make your imagination and logic work. As a rule, the Central event of Christie's novels is a murder or several murders (Less often - a robbery). At the same time, the crime is often hidden, veiled. Time frames in the works of the writer do not have clear boundaries, so they can vary from the events of one day ("Murder by alphabet") or even a few hours, and stretch for years ("Five piglets"). It is often impossible to determine the time of action, because the time is lost. The place of action is also variable, that is, events can unfold as in the walls of one house, mansion, island ("Ten little Negroes») so it is on the scale of a city or village ("Meeting with death"). Agatha Christie also often liked to send her character Hercule Poirot on a trip to different cities and countries. In such works, much attention was paid to the life and traditions of the local population ("Murder on the Orient Express", "Death on the Nile"). In her works, you can often find a love line ("Murder on the Golf course", "The mystery of the blue train").

Also, lady Agatha invented two detective moves that violate the foundations and rules of the classic detective:

- 1) the narrator can be a murderer ("The death of Lord Edgware");
- 2) all the actors can be murderers ("Murder on the Orient Express").

As mentioned above, in the works of Agatha Christie, the detective often faces a worthy opponent - a criminal. In the novels of the writer there are no ordinary murderers and thieves who commit a crime banal, openly, without subtext. Criminals are smart, but they all have a number of qualities that ultimately play rough tricks on them - they are self-serving, arrogant, and vain. Crimes are not committed for the sake of good intentions: often for the sake of obtaining an inheritance or material gain, eliminating a competitor, a witness, or a bored husband, but sometimes murder occurs just for fun.

Each of the characters in Agatha Christie's books, be it a detective, a criminal or a minor character, extraordinary plots, intricate riddles, unique detective mazes - all this makes the works of lady Agatha unique, original and memorable. Writing a detective story is accompanied by many difficulties in following certain rules, as they are a very important part of this genre. In many ways, the success of detective works depends on creating special conditions for the scene, the characters, the history of the crime, the image of the criminal and, of course, the detective. All characters contain three facets: physiological, sociological, and psychological. It is especially important to observe the description of these facets in the work on the main characters: the detective and the criminal.

All things considered, a special niche in the detective world was occupied by the incomparable Agatha Christie, who brought her own special style to the genre. In addition to the traditional detective canons lady Agatha brought her own special personality to her novels.

LIST OF REFERENCES:

1. Bannikova I. A. On the stylistic context of the detective and methods of its research and application - M.: 2010.
2. Borev Yu. Esthetics. Theory of literature: an Encyclopedic dictionary of terms. M.: 2013.
3. Volsky N. N. Classic detective. Poetics of the genre - M.: 2005
4. How to make a detective: a collection of articles by G. K. Chesterton, R. Knox, S. S. van Dyne / Per. V. Voronin. - M.: Raduga, 2004
5. Christie A. Collected works in 20 vols/ Comp. A. Titov. - M.: Article - print, 1995-2002.
6. Christie A. Short stories. Advanced. Serial design of A.M. Dragovoy. M.: Iris-press, 2003

АГАТА КРИСТИ ЖӘНЕ ДЕТЕКТИВТІК ЖАНР*Тастемирова А.Е., Нұрбекова Г.Н., Жайлаубай Д.А.*

Бұл мақалада детектив сөзінің нақты анықтамасы және осы жанрдың мысалдары туралы толық түсінік берілген. Мақаланың көп бөлігі детективтік романдардың ұлы авторы Агата Кристи жайлы жазылған. Авторлар "Агата Кристидің шығармалары неге көптеген елдерде танымал?" деген сұраққа жауап беріп, кейбір бөлімдерде оның шығармалары мен кейіпкерлерінің мысалдарын келтіріп жазған.

Кілт сөздер: *детектив жанры, Агата Кристи, жазу стилі, талдау, сюжеттер, идея, тақырып, кейіпкерлер.*

АГАТА КРИСТИ И ДЕТЕКТИВНЫЙ ЖАНР*Тастемирова А.Е., Нұрбекова Г. Н., Жайлаубай Д.А.*

Данная статья содержит точное определение слова детектив, и дает подробное представление о примерах этого жанра. Большая часть статьи применена для знакомства с великим автором детективных романов - Агатой Кристи. Авторы дают ответ на вопрос "Почему произведения Агаты Кристи пользуются популярностью во многих странах?" Некоторые разделы содержат примеры ее работ и персонажей.

Ключевые слова: *детективный жанр, Агата Кристи, стиль письма, анализ, сюжеты, идея, тема, персонажи.*

Мақаланың редакцияға келіп түскен күні: 13.10.2020 ж.

UDC 541.124

STRUCTURAL AND COMPOSITIONAL FEATURES OF SHORT STORIES BY SOMERSET MAUGHAM*Tastemirova A.E., Nurakhmetova I., Yelubayeva A*

The article analyzes the structural and compositional features of short stories by S. Maugham. Controversial and generally accepted approaches to the study of the language and style of a work of art.

Keywords: *structure, composition, story, language, style, discussion.*

The outstanding English writer V.S. Maugham was one of the most widely read prose writers of the last century. He lived a long life (1874 - 1965), wrote novels, fictional essays, essays, plays, memoirs, stories, which are popular even now, have been translated and published in our country many times. As an author of tales, he is among the most prominent classics of this genre in world literature. The problematic of his stories most often refers to the everyday and psychological sphere, where he proved himself to be a master of recreating the character, environment, place, and time of action. For S. Maugham's stories, the unity of content and form, an interesting plot, and characters are typical. The plots depend on real facts, as the writer himself emphasized, varied in content and pragmatism, but not confused in intrigue. The complexity of presentation is most often due to the interaction of compositional speech forms - the transition from narration to description, reflection, improperly direct speech, dialogue. Sometimes this transition is imperceptible, elusive, which contributes to the integration of the text.

These structural features are characteristic of S. Maugham's stories; they carry out a pragmatic division of the text, based on the individual author's display of the dynamics of the plot, the rhythm of the narrative, the relationship of the characters. In S. Maugham's tales, a three-dimensional division of the text into the introduction is noticeable, the middle and the end, which forms the plot in structural and compositional terms. This three-dimensionality, inherent in the story as a genre of small form, in different ways, denoted in philology. From the point of view of the theory of literature, this is a tie-in, culmination, denouement (epilogue) of the plot.

In the structural-compositional analysis of S. Maugham's stories, we share the principle that “Structurality is an integral attribute of real-life objects and systems”.

Based on the foregoing, we analyze the structural and compositional parameters of S. Maugham's stories, which create their content-textual integrity: beginning, middle, and end of the plot.

I. Beginning of stories and their forms.

1. Unlike others, in the book “Jane” the beginning, is represented by the following depiction, and a detailed portrait of the heroine forms the basis of the plot of the story of the same name:

“I remember very well the occasion on which I first saw Jane Fowler. It is indeed only because the details of the glimpse I had of her then are so clear that I trust my recollection at all, for, looking back, I must confess that I find it hard to believe that it has not played me a fantastic trick ... I had no notion what her age was. When I was quite a young man she was a married woman a good deal older than I, but now she treated me as a contemporary.” [15, p. 315-316].

The beginning is quite intriguing, and then at the level of the entire text, Jane's portrait acts as a structural element that forms the middle and end of the story. Each subsequent meeting of the author with Jane is a new description of her appearance, clothing, manner of dialogue; There were three such meetings, and she is getting more interesting and younger. Unfortunately, the volume of the article does not allow for original descriptions.

2. Another form of the beginning is found in the stories of S. Maugham - the beginning from the end. Such a composition requires the artistic skill of the author, since the end is already known, and therefore the narrative must be believable, arousing interest, creating plot tension. These traits are characteristic of the story “The Lion's Skin”.

3. The beginnings in the descriptions of the portrait of the character are varied, often detailed: “The Alien Corn”, “Jane”, “The Missionary Lady”. For example start this story:

“She was certainly fifty, but a life of convictions harassed by never a doubt had left her face unwrinkled. The hesitation of thought had never lined the smoothness of her brow, her features were bold and regular, somewhat masculine, and her determined chin bore out the impression given you by eyes. They were blue, confident and unperturbed. They summed you up through large round spectacles. You felt that here was a woman to whom command came easily. ... She wore a dress of violent silk, heavy embroidered, and a toque of immense pansies which, on a less respectable head, would have been almost saucy. ... She spoke fluently, with the even flow of water turned on a tap. ... You felt that she knew what she meant... and meant what she said.” [14, p. 248].

The description is consonant with the self-confident statements of the woman, like generally devoid of all common sense. For instance:

“... the fact remains that two and two make four and you can argue all night and you won't make them five. Am I right or am I wrong? ”; “... We can't do more than we can. ”; “... No one can eat their cake and have it.”. The interlocutor had no choice but to adequately answer her: “Most men live long enough to discover that every cloud has a silver lining ”, etc. [14, p. 249], which ML liked very much, and she recognized him as an equal to her intellect.

“A good many people were shocked when they read that Captain Forestier had met his death in a forest fire when trying to save his wife's dog, which had been accidentally shut up in the house.” [15, p. 129].

And further, in the middle of the text, it tells about the circumstances, reasons, and motivation for such an act.

Summarizing the analysis of the forms of the beginning of S. Maugham's stories, it can be noted that most often this is an introduction to the topic, which, due to prospective details, arouses interest and a desire to read the text to the end. Dialogue for introduction is not characteristic, the beginning is a concise form of the writer's address to the reader, his thoughts aloud, depiction.

II. The middle of a story - is an event, a situation that arouses the author's interest; this is the core of the story, it is usually monothematic. Here, the interweaving of narration, description, and dialogue stands out most clearly. It can be argued that in this part the author's dialogue prevails, therefore S. Maugham's stories are easy to stage. Description, a dialogue in the middle of the story and turns into a monologue, for example in "The Force of Circumstances".

In the middle of the story, the main character is introduced, and from him directly or other actors indirectly. Structural heterogeneity determines the presence of a secondary storyline, which contributes to the disclosure of the image of the protagonist through his actions, actions, behavior, but all formational variations are united by the author's point of view and work on the monothematic nature of the story. Here it is possible to introduce the image of the narrator, and the outsourced narration allows you to create a "story within a story" in the text: one plot, and the second as the author's "I", often in the first person. This is a confidential conversation with the reader, but objective as if detached from the main character, and at the same time constituting the structural integrity of the story.

III. The end of stories - often takes the form of formational framing. In this case, events return to the beginning, the main idea of which is confirmed or denied by the final phrases. In some cases, such a frame structure is consonant with the beginning of the story, in others it is the author's resume, short ironic ending; sometimes an intriguing beginning is revealed only at the end, but always the ending is a conclusion with a pronounced evaluative meaning. Here are some examples. In Jane's story, the last words emphasize the amazing quality of this personality stated at the beginning of the story:

"I certainly gave her the last word. I felt Jane would always have the last word. She was priceless." [15, p. 351].

In "The Lion's Skin," an ironic phrase is addressed to the wife of the deceased: "Mrs. Forestier, he was a very gallant gentleman." [15, p. 169]. The neighbor's words create an ironic subtext about the meaninglessness of sacrificing for vanity. At the end of The Missionary Lady, after remarking on the intelligence of this woman, the author concludes: "Her conversation was devastating." Thus, the final complex syntactic whole laconically signals the completion of the text, forms a logical-semantic connection with the beginning. Like the preface and afterword to a text, the beginning and end are related to the title of the story and its own by prospecting contribute to the unambiguous interpretation of his ideas.

Summarizing the data of the analysis of the structural and compositional features of S. Maugham's stories, it can be noted that it is rather difficult to classify them. First, stories vary in length - from 5,000 words to 15,000; they are diverse in subject matter, representation of characters, descriptions of the environment, and background of events; in the structure of texts, there is a wide variety of compositional speech forms, although the dialogue and improperly direct speech prevail. We recommend starting the analysis of a short story with its structure, which reveals the mechanism of the arrangement of parts, sections, and the sequence of presentation of the material that indicates the formation of a logical structure as a whole through the interconnection of a complex syntactic whole of the statement. In addition, it is possible to systematize the structure according to a certain scheme, visual, and even graphical presentation of the composition of the text.

All philologists recognize the important role of fiction in teaching a foreign language. On an abundant reading of original literature writes O. Akhmanova: "Reading the great masters of English literature is a *conditio sine qua non*. ... The educated foreign anglicist is somebody who

must have covered thousands of pages of classical English literature. Without this his knowledge of the language will always be superficial, he will never be able to appreciate what he is reading... or writing” [12, p. 20].

The article is made in line with the problem of professional and pedagogical orientation in teaching English as a specialty in one of the significant aspects of teaching students - the ability to read, understand, and adequately interpret a literary text, and then write essays and scientific works based on broad philological positions. This approach stimulates thought processes, enhances language culture, develops skills in understanding the figurative structure and ideological content of the reading. No one denies modern approaches and methods of scientific research - this is a natural process of the development of science. Research from the standpoint of the cognitive paradigm provides access to the deep meanings of the text at different linguistic levels, helps to determine its inherent and individual author's levels.

There is a long tradition in language science not only discussion of general theoretical problems but also debatable based on the current state of philological science, trends, and specific research results of scientists. Therefore, traditional methods of language research and the style of a work of art, analysis of the linguistic nature of the visual means and their functions, the author's individuality in their use in the text are very effective in the preparation of a philologist at the first stage of his studies at university activities.

LIST OF REFERENCES:

1. Oxford Advanced Learner's Dictionary / Compiled by A.S. Hornby. Oxford: OUP, 1994.
2. Galperin I.R. Text as an object of linguistic research. / I.R. Galperin - Moscow: Nauka, 1981 - p.138
3. Making it All Right: Modern English Short Stories. M.: Progress Publisher, 1978. p.458
4. Maugham W. S. Short Stories. / W. S. Maugham - M.: Progress, 1977. - p.407
5. Akhmanova O. What Is the English We Use? / O. Akhmanova - M.: Moscow University Press, 1978. - p.157
6. Vinogradov V. V. About the theory of artistic speech. / V. V. Vinogradov - M.: Sov. Russia, 1971. - p.316

СОМЕРСЕТ МОЕМ ӘҢГІМЕЛЕРІНІҢ ҚЫСҚА ҚҰРЫЛЫМДЫҚ ЖӘНЕ ҚҰРАМДЫҚ ЕРЕКШІЛІКТЕРІ

Тастемирова А.Е., Нұрахметова І. М., Елубаева А. А.

Мақалада С.Моем әңгімелерінің құрылымдық-композициялық ерекшеліктері талданды. Көркем шығарманың тілі мен стилін зерттеуге қатысты даулы және жалпы қабылданған тәсілдер де қарастырылады.

Кілт сөздер: құрылымы, композициясы, әңгімесі, тілі, стилі, пікірталас.

СТРУКТУРНО-КОМПОЗИЦИОННЫЕ ОСОБЕННОСТИ КОРОТКИХ РАССКАЗОВ СОМЕРСЕТА МОЕМА

Тастемирова А. Е., Нұрахметова І. М., Елубаева А.А.

В статье анализируются структурно-композиционные особенности рассказов С. Моема. Рассматриваются также спорные и общепринятые подходы к исследованию языка и стиля художественного произведения.

Ключевые слова: структура, композиция, рассказ, язык, стиль, дискуссия.

Мақаланың редакцияға келіп түскен күні: 13.10.2020 ж.

USE OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN THE LANGUAGE OF THE DETECTIVE GENRE (ON THE EXAMPLE OF THE WORK OF AGATHA CHRISTIE)

Tastemirova A.E., Aidynova A., Kamidenova K.

The article defines the idea that the language of the detective genre gives the dialogues of the characters naturalness and emotionality, which is an indicator of the stylistic coloring of the detective genre. We have identified phraseological phrases using examples of the works of Agatha Christie and identified their structural and semantic characteristics, especially in the context of their application.

Keywords: *phraseological unit, analysis, phraseological combinations, structural and semantic characteristics, detective genre's language, semantic monolithic, stable combinations, context.*

Language, as a social phenomenon, is closely related to the realities and traditions of the people - its bearer. It can be argued without a doubt that all cultural and everyday events in the life of society are reflected in the language. One noteworthy aspect of the science of language is phraseology. Phraseology is a stable indivisible phrase and the national wealth of the language. They liven up speech, make it colorful. Stable turns are an expressive stylistic means. Without them, it is difficult to imagine a text rich in speech. Knowledge of the units of phraseology facilitates the understanding of journalistic and literary texts. Competent use of phraseological units makes speech fuller and livelier. With the help of idioms, as with the help of various shades of colors, the information aspect of the language is complemented by a sensory-intuitive description of our world, our life (Anichkov I.E., 1997, 15). [1]

Many works of Russian and foreign authors are devoted to the study of phraseological expressions (Sh. Balli, L. Bloomfield, A. V. Kunin, A. S. Hornby, N. M. Shansky, N. N. Amosova, A. I. Smirnitsky, V.V. Vinogradov, V.N. Telia). In this work, we investigate one of the sides of the extensive composition of stable expressions in the language - the phraseological units themselves. An idiom (or phraseological unit, also phraseological unit) can be used to designate one of the most imaginative and safe ways to make speech emotional and laconic. The spectrum of idioms is wide: we can find quotes from historical characters, ambiguous philistine expressions and crude witticisms, since phraseology is not only the most extensive, but also the most democratic area of the vocabulary of the language, borrowing units from various areas of human existence.

When studying the phraseological composition of the modern English language, we consider it necessary to familiarize yourself with the concepts of an idiom (or phraseological unit) presented in various linguistic sources. The definition of the general nature of phraseological units was given by S. Bally: "combinations that have become part of the language are called phraseological phrases".

Akhmanova O.S. gives definitions of an idiom and a phraseological unit in the Dictionary of Linguistic Terms: "Idiom: 1. A word combination that reveals in its syntactic and semantic structure the specific and unique properties of a given language. 2. The same as a phraseological unit". Actually an idiom is a phraseological unit that has pronounced stylistic features, thanks to which its use introduces into speech an element of play, joke, deliberation "(O.S. Akhmanova, 1969, 165).[2]

A "phraseological unit" is explained as "a phrase in which the semantic monolithic (integrity of the nomination) prevails over the structural separateness of its constituent elements (the selection of the attributes of an object is subordinated to its integral designation), as a result of which it functions as part of a sentence as an equivalent of a separate word" (Akhmanova O.S., 1969, 503). [2]

Galperin I.R. gives the following designation of phraseological units: "In every language there are combinations of words in which the meaning of the whole dominates over the meaning of the constituent parts, or, in other words, the meaning of the whole combination is not entirely accurate, and sometimes not at all deduced from the sum of the parts that make up this combination. Such combinations are called phraseological units. One of the most characteristic features of phraseological combinations is their stability, that is, the stability of the location of the components of the combination and the semantic unity of the entire combination. Phraseological combinations are the property of the language and are included, along with individual words, in the lexical inventory of a given language. They are used in speech as ready-made units of language, that is, they are reproduced in speech, but they are not reorganized, as is the case in the cases of the so-called free combinations" (Galperin I.R., 1958, 169).[3]

There is an opinion that the language of the detective does not need additional means to make the works of emotion. Taking into account the relevance of our article and trying to refute the ingrained opinion about the emotionlessness of the detective's language, we defined the subject of research as a corpus of phraseological units in the detective genre using the examples of the works of Agatha Christie.

We examined the body of phraseological units in the original works of Agatha Christie's «Ten Little Negroes», «The Lamp», identifies their structural and semantic characteristics, especially in the context of their application.

After analyzing the corpus of phraseological units selected from the detective prose of Agatha Christie, we came to the following conclusions:

As a result of the analysis of phraseological adhesions - absolutely indivisible, indecomposable stable combinations, the general meaning of which does not depend on the meaning of the words constituting them - the peculiarities of their use by the author were revealed in the form of the following phraseological units, presented by the author in the amount of 8 units:

➤ **To sail pretty near the wind** - to be one step away from breaking the law, to act risky. "By Jove, he'd **sailed pretty near the wind** once or twice!" (Ten Little Negroes, p. 12);

➤ **As the crow flies** – the shortest way.

"This place, Negroes Island, was really no distance at all **as the crow flies.**" (Ten Little Negroes, p. 14);

➤ **To pay one's respects** – express condolences.

"I must go and **pay my respects** to my host and hostess." (Ten Little Negroes, p. 39);

➤ **To be my (his, her,...) pigeon** – this is my (his, her, ...) business.

"Armstrong – eh? So **he's our pigeon!**" (Ten Little Negroes, p. 227).

➤ **Starved to death** - to have nothing to eat, to die from lack of food.

"And – er - the child **starved to death,**" he concluded in the same tones as he might have announced that it supposed to haunt the place?" asked Mrs. Lancaster. ("The Lamp", p. 119)

➤ **Breathe a word** - to tell a secret.

"He tried to speak and she bent down **to breathe the word.**" ("The Lamp", p. 123)

➤ **Blind understanding** – to catch something up quickly.

"Geoffrey has that-a **blind understanding**. All children possess it." ("The Lamp", p. 123)

➤ **Moments of dead calm** – to feel the silence.

"Finally she heard them in **moments of dead calm;** a child's sobs – dull, hopeless, heart-broken." ("The Lamp", p. 123)

As a result of the analysis of phraseological units - such stable combinations of words in which, in the presence of a common figurative meaning, signs of semantic separation of components are clearly preserved - the author revealed the peculiarities of their use in the form of the following phraseological units presented by the author in the amount of 6 units:

➤ **To lose one's nerve** - to quail

"Old Macarthur **lost his nerve** a bit, made some colossal blunders, sacrificed some of his

best men.” (Ten Little Negroes, p. 83);

➤ **To talk about somebody behind his (her) back** - talk about someone behind their backs “Later, he’d had an uneasy feeling that people were **talking about him behind his back.**” (Ten Little Negroes, p. 84);

➤ **To spill the beans** - give a secret

“Then, last night, some unknown lunatic **spills the beans.**” (Ten Little Negroes, p. 98);

➤ **On the tip of one’s tongue** – spin on the tongue

“Why make me say it? When it’s **on the tip of your own tongue.** *Anthony Marston was murdered, of course.*” (Ten Little Negroes, p. 114);

➤ **To trust somebody a yard** - do not trust at all.

“I don’t know – exactly. But I wouldn’t **trust him a yard.**” (Ten Little Negroes, p. 129);

➤ **To feel it in one’s bones** – feel something with your whole being.

“Let’s get finished. I **feel it in my bones** we’re not going to find anything.” (Ten Little Negroes, p. 133);

Having subjected the analysis of phraseological combinations - stable turns, which include words with both free and phraseological related meaning - we identified the peculiarities of their use by the author in the form of the following phraseological units, presented by the author in the amount of 4 units. For instance:

➤ **To run an eye over (through) something** - skim through something.

In the corner of a first-class smoking carriage, Mr. Justice Wargrave, lately retired from the bench, puffed at a cigar and **ran an interested eye through the political news in *The Times*.** (Ten Little Negroes, p. 6);

➤ **Go to pieces** – go bankrupt.

And if *she goes to pieces*, his neck’s in danger! (Ten Little Negroes, p. 99);

➤ **To keep cool** – maintain equanimity.

“You must **keep cool.** This isn’t like you. You’ve always had excellent nerves.” (Ten Little Negroes, p. 105);

➤ **To put somebody out of the way** – to kill.

“I can believe that Rogers **put his wife out of the way** – if it were not for the unexpected death of Anthony Marston.” (Ten Little Negroes, p. 114);

So, after analyzing the data obtained, we come to the conclusion that the author uses a very diverse phraseological unit in his works. We also noted that phraseological units are used mainly in dialogical speech, in the reflections of heroes, and, as a rule, in tense moments of the plot. This indicates the author's desire to give the characters' dialogues naturalness and emotionality, which is an indicator of the stylistic coloring of the detective's language.

LIST OF REFERENCES

1. Anichkov I.E., 1997. “Papers on linguistics”. St.-Petersburg, Nauka.
2. O.S. Akhmanova, 1969. “Linguostylistics: Theory and method”, MGU
3. Galperin I.R. 1981. “Stylistics” Moscow
4. Agatha Christie. 2002. Ten Little Niggers. - “Manager” Press
5. Agatha Christie. 2003. “Short stories”, - “Airis” Press.

ДЕТЕКТИВ ЖАНРЫНЫҢ ТІЛІНДЕ ФРАЗЕОЛОГИЯЛЫҚ ТІРКЕСТЕРДІ ҚОЛДАНУ (АГАТА КРИСТИ ШЫҒАРМАЛАРЫНЫҢ НЕГІЗІНДЕ)

Тастемирова А. Е., Айдынова А. А., Камиденнова К. А.

Мақалада детектив жанрының тілі кейіпкерлер диалогына табиғилық пен эмоционалдылық береді деген ой тұжырымдалған, яғни бұл детектив тілінің

стилистикалық бояуының көрсеткіші болып табылады. Біз зерттеу тақырыбында Агата Кристидің шығармаларынан фразеологиялық сөз тіркестерді анықтау арқылы олардың құрылымдық-мағыналық сипаттамаларын және қолдану аясын зерттедік.

Кілт сөздер: фразеологиялық бірлік, талдау, фразеологиялық тіркестер, құрылымдық-семантикалық сипаттамалар, детектив жанрының тілі, семантикалық монолиттілік (біртұтастық), тұрақты комбинациялар, контекст.

УПОТРЕБЛЕНИЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ В ЯЗЫКЕ ДЕТЕКТИВНОГО ЖАНРА (НА ПРИМЕРЕ ТВОРЧЕСТВА АГАТЫ КРИСТИ)

Тастемирова А.Е., Айдынова А.А., Камиденкова К.А.

В статье сформулировано представление о том, что язык детективного жанра придает диалогам персонажей естественность и эмоциональность, что является показателем стилистической окраски детективного жанра. Мы определили фразеологические словосочетания на примерах произведений Агаты Кристи и выявили их структурные и семантические характеристики, особенно в контексте их применения.

Ключевые слова: фразеологизм, анализ, фразеологические сочетания, структурно-смысловые характеристики, язык детективного жанра, семантическая монолитность, устойчивые комбинации, контекст.

Мақаланың редакцияға келіп түскен күні: 13.10.2020 ж.

УДК 390

МОҢҒОЛИЯ ҚАЗАҚТАРЫНЫҢ БҮГІНІ

Хуанган Ө.

Жаһандану жағдайындағы қоғамдық өзгерістердің ықпалы әлемнің әртүрлі халықтарына әртүрлі әсер етуде. Сондай өзгерістердің ішінде шет елде тұрып жатқан этникалық қазақтарда бар. Қаншалықты алыс жақта өмір сүрседе атамекендері Қазақстанға деген жүректері ерекше толқитыны сөссіз.

Кілт сөздер: диаспора, этникалық бірегейлік, репатриант, Моңғолия, ұлы көш, ұлттық құндылық.

Моңғолиядағы қазақтардың көбісі отаншыл болып келеді. Мұның астарында үлкен сыр бар. Себебі жат елде тұрудың астында көрінбейтін сағыныш болады. Шет елде тұрып жатқандықтан ол жақтағы қазақтар өздерінің ұлттық бірегейлігін бағалайды және оны өмірлік қағидалардың бірі ретінде қабылдайды. Замануи дамудың лебі Қазақстанмен шетелде тұрып жатқан қазақтардың бәріне бірдей әсер етуде.

2018 жылдың шілде тамыз айында мен Моңғолияда іс-сапарда болдым. Бұл жердегі қазақтар өздерінің ұлттық бірегейлігін бағалайды және оны өмірлік қағидалардың бірі ретінде қабылдайды. Моңғолия қазақтарының мінездері, рухтары, өмірге деген қызығушылықтары ерекше қарапайым.

Жаһандану жағдайындағы қоғамдық өзгерістерге сәйкес, бүгінгі таңдағы Моңғолиядағы азғантай қазақтардың қарекет көзі, рухани өмірі қаншама күрделі болғанымен олардың келешек ұрпақ алдында қол қусырып қарап отырмай, қазақы табиғи ерекшеліктері бар өз өмірлерін жасауда. Моңғолия жеріне орналасқан қазақтардың кешегі аға буын ұрпағы өз ұрпақтары үшін қан төгіп қоныстанған болатын, ал бүгінгі ұрпақтары

тер төгіп еңбек ете жүріп ерекше диаспоралық мәдениет қалыптастырды. Бұл жақтағы қазақтардың сыры мен қыры әлі де толық ашыла қойған жоқ.

«Моңғолия қазақтары бүгінгі таңдада көшпенді өмір сүреді. Маусымдық ауа райына байланысты, қыста қыстауға көшеді. Бұл үшін таудың ығында жекелеген «ыстық үй»-деп атайтын үйлер салынған жерлер бар. Жаз маусымында кигіз үй тігіп «қырға» шығады. Бұл жақтағы қазақтар құратын кигіз үйдің көбісі «мұңғұл үй» болып келеді.

Негізі, бұрын Баян-Өлгей мен Ховда халқының көбісі киіз үймен жайлап, күзеп, қыстап жүрген болса, оның біразы қазіргі таңда отырықтанып бара жатыр. Жалпы түгелдей отырықтанып отырмайды, әсіресе жаз жайлауда үш-төрт ай бойы киіз үй тігіп, бие байлайды. Кигіз үйдің оң жағында бүркіт отырады тұғырымын. Бұл көрініс жиі кездеседі, осы бір дала қыранына деген қызығушылықпен сүйіспеншілік әрбір қазақтың үйнен біленді. Кез-келген кигіз үйдегі ошақта құрт қайнатылып, сүт пісіріліп жатады. Былайша айтқанда, кәдімгі ерте-кездегі қазақтардың тұрмыс-тіршілігі сол қалпында бұзылмай сақталған деуге болады.

Күн салқындап, шөп сарғайып, күздің қара суығы сезіле бастағанда, жайлауда жатқан жұрт артынып-тартынып күзеуге көшеді. Күзеуде қауырт жұмыс басталады. Қыстың қорасы жөнделеді, жылына бір рет ғана шабылатын шабындықтардан аздап болсада шөп алынады. Қыстау үйлер тастан немесе кірпіштен салынады. Ағаш бұл елде өте аз, сондықтан оны көп қолдана алмайтын. Ал қазіргі таңда Ресейдің Алтай өлкесінен тасып әкелудің қол жетімдігіне байланысты, көптеге тұрғын үйлер ағаштан салынуда. Бұндай көріністі Баян-Өлгей қаласынан көп көруге болады. Тұлба сұмын мен Қобда сұмын ауылдарының маңында қызыл кірпіш шығаратын шағын зауыттар бар. Сол аймақтың тұрғындары мүмкіндігінше баспаналарын сол кірпіш зауыттарда қызмет атқара отырып салып алған.

Мен сұхбаттасқан Баян-Өлгей қазағы Сыдық ақсақал «немерелерім бесінші сыныпқа дейін сабақты ана тілінде оқиды. Ал кейін орта буынға ауысқанда қосымша моңғол, ағылшын, орыс тілі қосылып кіріп, жоғарғы буынға өткенде көп сабақтар моңғол тілінде өтеді. Бірақ, бұл Моңғолиядағы қазақ жастарының ана тілінде сөйлеуіне еш кедергі емес дейді. Кішкентай балалар қазақ балабақшаларына барып, тәлім-тәрбие алады екен. Бір қызығы Баян-Өлгейдегі бала бақшалардың бәрі тек қазақ тілінде тәрбиелейді. Бұл өз кезегінде бесіктен шыққан балаға тұнық қазақи тәрбие беруіміздің үлкен бастамасы болып отыр. Ал бүгінде білім қуып, Моңғолиядан Қазақстанға аттанған қазақ жастары аз емес екенін атап өтті. Айтуынша, дені оқуын тәмамдағаннан кейін, атақонысында тұрақтап қалады екен. Қазақстанға келгеніміз дұрыс деп ойлаймын. Келешекте елдің дамуына тамшыдай болса үлес қосқандары дұрыс қой.

Осы жағынан келген кең қолтық мұңғыл мемлекетіне алғысымыз шексіз. Өйткені біз Қытайдағы қазақтармен салыстырғанда ешқандай саяси қысым көрмей кең өмір сүрудеміз»-деп сөзін қортындылады.

Бүгінде Моңғолиядағы көп қазақ Қазақстанға көшіп келуді армандайды. Онында өзіндік себебі бар, әр отбасының келешек ұрпағы қазақ елінде білім алып, осы елде тамыр жаяды деген ойдан туындаған болса керек. Атажұртынан жырақта жүрген кез-келген қандасымыз қазақ еліне көшуді үнемі ойлап жүретінін жасырмады. «Өзге елде қанша жерден бай бол, батыр бол, кезінде ата-бабамыздың қаны төгілген Ұлы қазақ өзіне тартып тұратыны белгілі дүние. Біздің тарихи Отанымыз, ұлы еліміз бар деп ойлап жүреміз»- деп өз ойын білдірді.

Моңғолия қазақтарының ұлтаралық мәселеде алаңдаушылығы аздап болсада байқала бастағандай, өйткені қазіргі таңда Моңғолия қазақтарының жағдайы, тұрмыс-тіршілігі жақсы. Алаңдауға еш себеп жоқтай көрінеді. Экономикалық, рухани жағынан ешқандай саяси да руханида қыспақ жоқ. Ресей және Қытаймен шекаралас болғандықтан, алыс-беріс, сауда-саттық үшін бұл елге жиі барып келуде де шектеулер жоқ.

Сыдық ақсақалдың баласы Сыдықұлы Асылбектің айтуынша қазір Қытайға барып келген кейбір адамдар «енді ол елге баруға болмайды екен»-деп жатыр. Бақылау тексеріс күшейіп кеткен, айтуларынша, қалта телефонның іші-сыртына дейін ақтарып барып өткізеді. Бірақ та, Моңғолия қазақтарына қысым көрсетіп жатқан жоқ қой. Біз сауда жайымен барып келеміз»-деп құтыламыз дейді. Бұдан шығатын тағы бір ой-тұжырым Моңғолиядағы қазақтарға алаңдайтын мәселе болатын сияқты. «Қытайдағы қазақтың басынан кешіп жатқан дүниелерін көріп, біздегі адамдар «ертең сол саясатты мұңғұл мемлекеті де бізге жасауы мүмкін ғой»-деп қобалжығаны рас. Сондықтан да олар қазақ еліне қоныс аударғысы келеді. Өйтпесе, моңғол жерінде жан баға алмай, күн көре алмай отыр деген сөз емес. Келешегі үшін, артынан ерген бала-шағасы үшін алаңдайды. Ертең баласы ержеткенде «әке-шешеміз неге бізді қазақ еліне жеткізіп кетпеген»-деп өкпе-реніш айтуы мүмкін деп ойлайды. Сол себепті қазір көбі Қазақстанға алдымен балаларын жіберіп, соңын ала өздері келіп, орналасып жатқан жағдайлар жиілеп келеді.

Жалпы тұрғылықты елді мекендер бойынша жергілікті әкімшілік атауларыда қызық сұмын, баг (бақ) яғни шағын аудан болып кете береді. Негізінен қазақтар мекендейтін аймақ Баян-Өлгий (Бай-Өлке , Байбесік) аймағы 1940-шы жылы 8 (тамыз) айында Моңғол Республикасының кіші құрылтайының (пленум) шешімімен орнаған болатын.

Баян-Өлгий аймағы батыс Моңғолияда орналасқан. Алтай тауының сілемдерімен Қытаймен, солтүстігінде Сийлхэм жотасында ресейдің Алтай Республикасымен, шығысында Увсы аймағымен, оңтүстігі Ховда аймағымен шектеседі. Аталған жерлерде этникалық қазақтар көп кездеседі. Және де қазіргі таңда осында өмір сүріп келеді [1].

Жалпы халықтың 90% күн көрісі мал шаруашылығы болып табылады. 2015-шы жылдың басында 8872 кіші кәсіпкерлікте, 18398 малшы, бас саны бойынша 2 миллион 24 мың малы бар. Моңғолияда тұратын қазақтар жергілікті қазақтар сияқты сиыр етін, жылқы етін, қой етін жейді және көп шәй ішеді. Бірақ қазақтар моңғолдарға қарағанда шәйді тұзбен ішпейді. Одан 4717 түйе, 77291 жылқы, 144761 сиыр, 850620 қой, 943657 ешкі саналған. Барлық мал санының 11.2 % ірі қара , 88.8% ұсақ мал еленеді. Бір үйге 138 басты малдан келеді. Жыл сайын ішкі және сыртқы рынокқа 200 мың тонна ет, 900 тоннаға дейін қой жүнін, 300 мың данаға дейін әр түрлі малдың терісін өткізетін мал шаруашылығы аймақ халқының сұранысын қанағаттандырады. Аймақта Ресейге шығатын Қызыл үй, Қытайға шығатын Даян шекаралық кеден бар. Осы аталған кедендік бекеттерде ұлты қазақ азаматтарда қызмет атқарады [2].

1993 жылы Батыс Моңғолия электрожелісінің Хандгайты-Улаангом бөлігі арқылы Ресейдің Сібір БЭЖ-не қосылған. Қазіргі таңда бұл электрожелісі сұмындарға (селоларға) қосылған. Барлық сұмындарда 24 сағат бойы тоқ көзімен қамтылғанын ерекше айта кеткен жөн. Аймақта азық-түлік комбинаты, шикізат өңдеу цехтары, құрылыс материалдарын өңдейтін заводтар көптеп жұмыс жасап жақсы дамып келеді. Хотгор көмір кені аймақ халқын көмірмен қамтиды. Баян-Өлгий аймағында вольфрам, полиметал, мыс, алтын, күміс, караметалдың рудалары бар. Баян-Өлгий қаласында әуежай жұмыс істейді. Үш әуе компанияның ұшақтары тұрақты түрде жолаушылармен жүк тасымалдайды.

2015 жылдың соңына қарай аймақ тұрғындарының жалпы саны 101,8 мың және өткен жылмен (2014жыл) салыстырғанда 8,6%-ға өсті. 1000 адамға шаққандағы туу 29.0%, таза өсім 23.4%, 2016 жылмен салыстырғанда туу 5.5% азайып, таза өсім 8.2%-ға қосылған. Халық санының 36.3%-ын 15 жасқа дейінгі балалар, 4.6%-ын 60 жастан асқан қарттар құрайды. Аймақтың халық санының 59.1%-ы 15-63 жас аралығында болғаны еңбек жұмысына жарамды екенін көрсетеді. Осы жылы 262 адам көшіп келіп, 1328 адам көшіп

кеткен. Олардың 822-сі Қазақстанға қоныс аударған [3].

Баян Өлгей аймағы бойынша жалпы 43 білім беру мектебі бар. Олардың 38-і қазақ тілінде, екеуі моңғол және тыва тілінде білім береді. Өлгей қаласында 12 жылдық бес орта мектеп, Дарын, Білге-Тегін орта мектебі, Бастама мектебі, Зайд мектебі, Моңғол -Түрік біріккен лицейі, Қобда университетінің филиалы жұмыс жасайды [4].

Моңғолия Республикасының Баян-Өлгий аймағынан 10 жылдық орта мектепті бітіруші жастар Ел астанасы Уланбатор қаласындағы жоғарғы оқу орындарында және Ховда аймағындағы Педагогикалық Университетте оқуын жалғастырып мамандық иеленеді. Моңғолиядағы қазақ жастары АҚШ-тың 10 жоғарғы оқу орнында, Жапония, Қытай, Корей, Түркия, Египет, Пакистан, Ресейдің Иркутск, Свердловск, Санк-Петербург, Томск, Москва, Украинаның Киев, Харьков, Литва, Эстон, Өзбекстанның Ташкент, Қырғызстанның Бишек, Индияның Дели, Қазақстанның Талдықорған, Павлодар, Астана, Алматы, Өскемен, Шымкент, Қарағанды, Түркістан қалаларындағы жоғарға оқу орындарында оқып білім алып келеді, бүгінде жалғасуда [5].

1970-жылдан бастап Қазақ телевидениясының барлық бағдарламаларын тамашалауға қол жеткізді. Әсіресе тәуелсіздік алғаннан кейінгі Қазақстан каналының «Балапан» бағдарламасы жас ұрпақты тәрбиелеудегі еңбегі аса үлкен болды. Моңғолиядағы қазақ бүлдіршіндері қазақтың әдеби тілінде жазып, сөйлеуге, қазақ мәдениетін игеруге өзін қазақ деп сезінуге баулыды. Балапан бағдарламасының әсерінен жас ұрпақтар қазақтың рухани құндылықтарын бойына сіңіріп, ұлттық мақтанышын тудыруға қуатты әсер етті. Бұл моңғолия қазақ жастарының Қазақ еліне деген сүйіспеншілігін арттырып,

Қазақстанда өзгенің отаны ретінде сезінуге тәрбиеледі. Ұлтқа деген жастардың сүйіспеншілігін орнықтырды.

Мұндай мүмкіндікке қол жеткізу ең әуелі Моңғолия мемлекетінің ұлттар саясатының дұрыс қалыптасқанын көрсетеді. Онымен қатар Қазақстан интелегенциясының үкіметінің шетелдегі қазақтарға байланысты саясаты дұрыс басталғанын көрсетеді. Сондай-ақ Моңғол

Ұлттық Радиосының аймақтық бөлімшесінің қазақ тіліндегі бір сағаттық бағдарламасы таратылады. Аймақ орталығында 4FM радио станциясы, Қазақ тілінде «Дербес», «Наз», «МНВ Баян-Өлгий» телеарналары, KAZNEWS, BAIOLKE web порталдары жұмыс жасайды. Аймақ көлемінде ұялы байланыстың халықаралық стандартына сай Mobicom, G-mobile, Unitel, Skytel операторлары бар.

Қазақстанға 1993 жылдан бері «Ұлы көштің» нәтижесінде 150 000 адам қоныс аударған статистикалық сан хабар таратылған. Олардың ішінде Ұлт рухын көтеріп, ұлттық тарихын, рухани мәдениетін бұдан 3000 жылдан бастап зерттеп, зерделеп жүрген белгілі түрколог ғалым, Халықаралық Келал Ататүрк атындағы тарих Құрымының (академик) мүшесі доктор, профессор Қаржаубай Сартқожаұлы, доктор, профессор Зардыхан Қиянатұлы, Мемлекеттік Қазақстан ҒА-ның мүшесі корреспондент мүшесі Дөрбетхан Сұрағанұлы, ақын Солдатхан Орайханұлы, Имашхан Байбатырұлы сияқты ағаларымыздың еңбегін ерекше айтуымыз керек [3.93].

Осылайша Моңғолияда тұратын қазақтар Моңғолдардан кем емес, керісінше артық деңгейде өмір сүреді. Әлем өркениетпен қалыспай білім алып, қазіргі заманғы техника технологины меңгеріп ХХІ ғасырға аяқ басты.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Баян-Өлгий аймгийн статистикийн хэлтэс [https://www. bayanulgii. Adebiportal@gmail.com](https://www.bayanulgii.Adebiportal@gmail.com)
2. Баян-Өлгей аймагының энциклопедиясы .Уланбатыр. 2010 5 бет.
3. Қинаятұлы З. Жылаған жылдар шежіресі. – Алматы: «Мерей», 1995. – 298 бет.
4. Баян-Өлгей Қазақ радиосына 40 жыл . Уланбатыр. 2009
5. Баян-Өлгий аймгийн статистикийн хэлтэс [https://www. bayanulgii. Adebiportal@gmail.com](https://www.bayanulgii.Adebiportal@gmail.com)

КАЗАХИ МОНГОЛИИ НА СЕГОДНЯШНИЙ ДЕНЬ

Хуанган Ө.

Влияние общественных преобразований в условиях глобализации оказывает различное влияние на различные народы мира. Среди таких изменений есть этнические казахи, проживающие за рубежом. Как бы они далеко не жили из родины все равно их сердца всегда особо бьются к родине Казахстану.

Ключевые слова: диаспора, этническая идентичность, репатриант, Монголия, великая кочеводство, национальные ценности.

KAZAKHS OF MONGOLIA TODAY

Khuangan O.

The impact of social transformations in the context of globalization has a different impact on different peoples of the world. Among these changes are ethnic Kazakhs living abroad. No matter how far they live from their homeland their hearts always beat especially for their homeland Kazakhstan.

Key words: Diaspora, ethnic identity, repatriate, Mongolia, great nomadism, national values.

Мақаланың редакцияға келіп түскен күні: 07.10.2020 ж.

УДК 81'25

ЭМОЦИОНАЛЬНЫЕ СЛОВАКТЫ

Шыныбекова А. С., Тұрабай Г.К.

«Сөйлеу этикеті» түсінігі «қатынас мәдениеті» түсінігімен тығыз байланысты. «Қатынас» феномені психология, философия, лингвистика, семиотика, педагогика, этика, эстетика және т.б. көптеген ғылымдардың негізінде дамып келеді. «Қатынас» феномені ХХ ғасырдың 60-шы жылдарынан бастап әлеуметтік-психологиялық теория деңгейіндегі барлық формадағы адамдардың психологиялық өзара әрекеттері ретінде зерттеле бастады. Қазіргі уақытта қатынас психологиясының қарқынды дамуына байланысты қатынас — адамның өзара қарым-қатынасының ерекше түрі ретінде анықталады. «Қатынас мәдениеті — көптеген қызметтер: педагогикалық, публицистикалық және т.б. саласындағы кәсіби құзырет белгісі болып табылады». Қатынас мәдениеті адамдардың

мыңдаған жылдар бойы қалыптастырған белгілі бір ережелері мен нормаларын сақтауға негізделген. Орта ғасырдан бастап адамдар арасындағы қатынастардың ережелері мен нормалары, соның ішінде «қоғамдағы адам әдептерінің әлеуметтік жинақталған нормалары» — этикет те жүйелене бастаған болатын. Этикет деп адамның рухани мәдениетімен, оның басқа адамдарға (айналасындағылармен тіл табысуы) және этикеттік маңызы бар заттарға (киімі, шапшаңдығы және т.б.) деген қатынасы айтылады. Адамдардың сөйлеу қатынасы тілдік әдептер деп аталуы қабылданған әдептің маңызды бөлігін құрайды.

Түйін сөздер: сөйлеу этикеті, қарым-қатынас, эмоция, эмоциялық сөйлеу актілері, мақтау, мақтау айту, кінәлау.

Сөйлесімнің мазмұны мен формасы, ең бірінші кезекте, сөйлеушінің мақсаты – иллюкутивтік күшпен анықталады. Бұдан басқа сөйлеушінің тілден тыс барлық білімдері, олардың әлеуметтік және психологиялық сипаттамасы маңызды орынға ие. Сөйлеуші өзінің мақсатына байланысты қандай да бір сөйлесімдік жанрды, «сөйлесімнің анықталған, қатыстық тұрақты, тақырыптық, композициялық және стилистикалық түрін» таңдап алады [1]. Сөйлеу актілерінің, соның ішіндегі экспрессивтік, эмоциялық мәніндегі ең көп тараған, күрделі түрлері – мақтау мен кінәлау. Аталған сөйлеу актілерінің мақсаты – ақпаратты беру емес, ақпараттық ретінде болатын бағалау ретінде қарастырылады (Н.Д. Арутюнова, Е.М. Вольф). Бағалау сөйлесімдерінің құрылымы мен семантикасында өзінің ерекшеліктері болады. Бағалаудың табиғаты мен негізін, оның берілу ерекшеліктерін көп жақты зерттеген ғалымдар: Е.М. Вольф, Ю.Д. Апресян, Н.Д. Арутюнова, Н.А. Лукьянова және тағы басқалары.

Бағалаудың сөйлесімдері сөйлеу актілерінің теориясында қарастырылған. Жанама мағыналық мәні мақтау айтудың, комплименттің жасырын мәртебелік сөйлеу актілерінде айқын көрінеді. Бұл сөйлеу актілері зерттеушілердің мәдени салыстырмалы жағынан назарларын аударды. Комплимент жағымпаздыққа қарағанда еш мақсатсыз мақтау айтуды білдіреді. Мақтау айту **эксплицитті және имплицитті** болады. Комплименттің сөйлеу актілері екі қадамды құрылымды білдіреді: мақтау айту (комплимент) – мақтауға жауап айту. Мұндай сөйлеу актілерінің түрлері қатынасқа қатысушылар арасындағы дистанцияға байланысты ажыратылады. Осыны схемамен мынандай модификацияда берейік:

Мақтау айтуға берілетін жауап түрлері

А. Мақтау айтуға берілетін дұрыс жауап

келісу

қабылдау → уәждеме → аудару

түсініктеме беру белгісі → қайта адрестеу → қайтару

қарапайым → жоғары

Б. Мақтау айтуға берілетін кері жауап

келіспеу

жоқтығына жауап беру

жауап беру

төмендету сұрақ қабылдамау

қарсыласу көну

Комплиментті қабылдаудың формальді белгісі жымию, алғыс, бас шұлғу болып келеді. Және де эксплициттік мақтай айту адресатты қатты қобалжытады. Күдікті көзқарас пен үзіліс адресаттың мақтау айтудың себебін түсінуге тырысқан көңілін көрсетеді. Эксплицитті таңба түрінде комплимент алмасу ең алдымен бір-бірін аз білетін адамдарға тән құбылыс. «Жақсы пальто!» – мақтау сөзінің - «Иә, бұны кисең, жылы болады» – жауабы мақтау сөйлесімінің түсініктемесі ретінде оны қостайды. Түсініктеме берудің көтеріңкі түрі де кездеседі және ол достар арасындағы қатынаста ғана айқын көрінеді: «Көйлегің әдемі екен!» – «Мен де әдемімін». Уәж нақты түсінік беруді көрсетеді. Комплиментті қайтадан адресатқа жіберу және қайтару мақтау айтудың жанама қабылдану түрі болып есептеледі: «Сен жақсы ойнадың!» – «Сен де

биіктен көріндің». Мақтау сөзбен келіспеу төмендету түрінде берілуі мүмкін («Сіздің шашыңыз қандай керемет!» – «Күнделікті қарапайым»), сұрақ түрінде («Сақинаң қандай керемет еді!» – «Кекетіп тұрсың ба?»), орын беру, көну ретінде («Сен өте жақсы жауап бердің!» – «Жоқ, басқалар жақсы жауап берді»), қарсы келу («Туфлиіңіз әдемі екен!» – «Қатты қысып тұр») тақырыпты ауыстыру, реакциялық жауаптың жоқтығы түрінде кездесе береді. Этикет шарты дистанциялық қатынасты қолдауға ұмтылуды бейнелейді. Басқаша айтқанда, әртүрлі қоғамдастыққа тән әр алуан сөйлеу актілері материалында этикеттің шамасын салыстыра отырып, қоғам мәдениетінің көп немесе аз дәрежедегі иерархиялығы туралы қорытындыға келуге болады. Тым айқын берілген мақтау сөйлесімі бір нәрсені алудың ұмтылысы ретінде қабылданады және жақтырмау реакциясын туғызады.

Мұнда біз мақтау мен кінәлау екі анатомиялық сөйлеу актілерін арнайы бөліп алдық та, олардың экстралингвистикалық факторларға - әрекет сипатына, автор мен адресат сипаттарына негізделген жүзеге асырылу ерекшеліктерін қарастырамыз. **Кінәлаудың сөйлеу** актісі м сөйлеуші тыңдаушысының кері эмоциялық реакциясын туындату үшін адресаттың әдебіне келіспеу бағасын береді. Мысалы:

Кінәлау

Есенов. Мәселені жолдас министр кең қойып отыр. Әңгіме сан миллион қойың жөнінде, жолдас Першин. Мешеулікті айттыңыз, жақсы айттыңыз, бірақ сол мешеуліктің тірі пішіні дәл осы отырған сіз. Сіз бар жерге талғаусыз, ойсыз жаңа тұқымдарды жаппай араластыруға салғансыз да, былықтырып қойғансыз. [М.Әуезов. Асыл нәсілдер. 336- бет.]

Бұл сөйлеу актілерінде байқап отырғанымыздай, сөйлесушілер арасында дистанция сақталынған. Яғни, қатынас ресми түрде өтіп отыр. Сипаттарына қарай ақпаратты жеткізу, нақтылауға көбірек жақын. «Отырған сіз», «салғансыз», «былықтырып қойғансыз» етістікті тіркестерін қолдана отырып, сыпайылық та сақталған, әрі астарлы ашу, зіл де бар. Бұл зілдің адресаты белгілі – Першин. Кейіпкер адресантына хабар да айтып отыр, тікелей кінәлап, айыптап та отыр.

Кісі. Біле тұра мүлде басқа өріске айдап отырсыз, онымен қанағаттанбай жетекшісіне телефон соғып, дауыс көтеруді бойыма лайық деп таптыңыз. Айтыңызшы, мұндай правоны сізге кім берді?

Тағат. Сіз менен жауап алғалы келдіңіз бе?

Кісі. Ашу шақырмаңыз, салиқалы жауап беріңіз, ол сіздің ішкі мәдениетіңізді танытады.

Тағат. Мәдениеттің жолында намысымды құрбан ете алмайтынымды біліп қойғаныңыз артық болмас деп ойлаймын.

Кісі. Қызық екен! Мен сіздің арыңызға тиген жоқпын. Қандай намыс туралы сөз қозғап отырсыз? Бұл жерде намыс туралы мен сөйлеуге тиіспін, ал сіз алдымды орап отырсыз.

Кешірім сұраңыз!

[Д.Исабеков. Жеті желкен. 35- бет.]

Балшекер. Сенсің, осының бәріне кінәлі, сенсің! Ертең ең алдымен бар адамның қарғысы сені атады. Осыдан жалғызым табылмассын, мен де қаламын осы далада, ақ қарды жастанып, қаламын көміліп...-227 бет. С.Ж.

Мақтау сөйлеу актісі – сөйлеушінің оң эмоциялық реакциясын қалыптастыру үшін адресаттың әдебіне оң қараған, оң баға беруі.

Нағыз жорық сигналы! Алдарында орманнан қалың жау армиясы тұрған сияқты. Жарайсыңдар, туыстарым! Ха-ха-ха!

Ректор. Жоқ! Олай ойлай көрмеңіз. Сіз маған емес, басқаға керексіз.

*Профессор. Інім! С-солай де! Айтышы, осындай **асқақ сөздерді** қайдан жаттап ала қоясыңдар және қашан ұмытасыңдар осы. Мен бұлай үйретпеп едім ғой.*

*Ректор. Шәкірт қанша биік өрлесе де, ұстазының алдында аласа. ... Маған ренжімеңіз, менің бұл ұсынысым сізге жасап отырған жақсылығым емес. Мен сіздің **ғалымдығыңызды, ұстаздық қабілетіңізді құрметтеймін**. Сондай адамның қасында болғанын, бірге қызмет еткенін қалаймын. Сіздің ақылыңыз бізге әлі де қажет, соны түсініңіз. Бұл ойыма қалай*

қарайсыз?

[Д.Исабеков. Жеті желкен. 247- бет.]

Бұл қарастырылған мысалда сөйлеушінің статусы, қызметтік дәрежесі – жоғары болғанымен, адами қатынас бойынша одан да жоғары есептелетін қатынас бар, ол қатынас ұстаз бен шәкірттік қарым-қатынас, осы жағдайды алсақ, ректор – профессордың шәкірті. Сөйлесімнің басынан бастап аяғына дейін сыпайылық принциптері сақталынған, сөйлеу этикетінің элементтері қолданылған. Бұл құбылыс адресаттардың жоғары интеллектуалдық дәрежесін де, статустық дәрежесін де байқатады. Және де мақтау айтылатын сөйлесімде сөйлеу конвенциясының шынайылық белгісі де сақталынған, яғни сөйлеуші тыңдаушысының іс-әрекетіне, әдеп-мінездеріне, әдеп ережесінің нормасына сәйкес келмейтін – жағымпаздану мақсатында емес, өмірде бар шынайы фактілерді констатациялай отырып, коммуникативтік шынайы интенциялық дәрежеде берген. Мұнда біз қолданылған тілдік құралдар арқылы мақтау айтып отырған адресанттың ғана емес, автордың да образын байқаймыз. Сөйлеу актісі коммуникативтік сәтті қатынас деп бағалауға болады. Сөйлеуші баға бере отырып, өзінің субъективтік ойына ғана емес, жақсы, жаман туралы қоғамда қабылданған түсініктерге де сүйенетінін айтып өткен дұрыс. Референттік жағдаятқа қатыспайтын адамның тәртібі бағаланатын сөйлесімдер де қарастырылатын мысалдар бар. Бұл – қатынастың канондық емес жағдаятында қолданылған кінәлау мен мақтау сөйлесімдері.

Аманкелді. *Пай-пай-ай!.. Қанды ауыздың өзі екен! Өнерлегенін-ай, өзін..*

Петр. *Айтпа деймін. Мұлт кету дегенді білмейді.*

Аманкелді. *Жақсы екен, Петра, жақсы екен! Бір мергеннің арманы осындай-ақ болар.*

Петр. *Саған арнап жаралғандай. Өзі де сені күтіп тұр, сен ал. Алеша да жабысып бағып еді, өкпелесе де бермедім.*

Аманкелді. *Сені білмейтін кім бар бұл маңайда. Шығырды біз-ақ салдырып берейік, Сатпай-ақ қой мылтығыңды, өзің ұста.*

[М.Әуезов. Аманкелді. 7, 197 бет.]

Қараменде....*Айтып отырған сөзіңнің жеңілі білегінің күші бар, жүрегінің түгі бар, осы отырған аламанның маңдай алды бір туысқан бауырыңның қанын төгіп, жасын ағызамын дейсің. Ел шырқын бұзамын дейсің. Қай сөзіңде мақұлдық бар? Қай сөзіңде қасиет бар? Неңді қадір тұтайын! Қайран халқым, азғаның ба әрекетпен осындай!*

Жомарт. *Қазаққа қамқор болған Қараменде деп аталып едің! Ұғушы құлақ болса, айтылмай қалған сөз жоқ! Батагөй қарттың сөзін сенің аузыңнан естіп отырмыз.*

[М.Әуезов. Еңлік-Кебек. 37- бет.]

Мұндай сөйлесімдер тақырыптық, композициялық және стилистикалық талданатын жанрларға жақындау болып келеді және тікелей перлокутивтік тиімділігі қарастырылмаса да жанама түрде, кейінге қалдырылған мұндай тиімділігі жүзеге асырылған. Толықтай құрылымда құрылған кінәлау мен мақтау сөйлесімі мынандай семантикалық компоненттерден тұрады: баға беру қатынасындағы субъект, бағалау, әдеп объектісі, бағалау қатынасының өзі баға беру негізі, баға берудің анықтаушы-интенсификаторы. Бұл компоненттер кінәлау мен мақтауда коммуникативтік алмасу белгісіне байланысты әртүрлі толықтыруларға ие болады [2,47]. Және де бұл компоненттер әртүрлі эксплицитті (сөзбен берілу формалары) дәрежесімен сипатталады. Бағалау модальдік деңгейінің құрамына үш түрлі элементтері кіреді: жай уақытта эксплициттелінетін (бағалау объектісі), ережеге сай, имплицитті элементтер (бағалау шкаласы, баға беру стереотипі, баға беру аспектісі) және эксплицитті және имплицитті түрде жүзеге асырылатын элементтер (бағалау субъектісі, аксиологиялық предикаттар, бағалаудың уәждемесі) құрамына кіреді, қандай да компоненттің берілуіне байланысты сөйлесім қандай да бір модификацияны қабылдайды. Мысалы:

- *Жақсы орындаған жұмысыңыз үшін сізді мақтауға болады.*
- *Сіз өте жақсы жұмыс істедіңіз.*
- *Жақсы жұмыс.*
- *Жақсы.*

- Міне, нағыз жұмыс және т.б..

Баттал. *Шырақтарым, сендердің бұл істерің балалық емес, азаматтық. Мүмкін, кейбіреуің біздің осында не керегіміз бар дейтін шығарсыңдар. Жо-о-оқ... Сендер он қолынан өнер тамған жассыңдар... Сендер, істің ғана емес, бар жаңалықтың да тетігін білетін нағыз жұмыскер, қойдың да бар бабын меңгеріп алған білімді шопансыңдар.*

[С.Жүнісов. А. Жалын. 1978. 286 бет. Қызым саған айтам.211 - бет.]

Аплаш. *Сол айтпақшы, Батекеңді, Горький айтқан үлкен әріпті Адам еткен, республика көлемінде аты-шулы ардақты халық қалаулысы депутат еткен- Еңбек! Советтік Конституцияда алтын әріппен жазылған; біздің елде еңбек етуге әркімнің қақысы бар. Батекең болса, жай ғана қатардағы еңбеккер емес, еңбектің небір үлгісін көрсеткен, кейінгі жас жеткіншектерге, соғыс жылдары бізге, бүгінгі күнгі барша ұрпаққа өнеге көрсетуші ақсақалымыз.*

[С.Жүнісов. А. Жалын. 1978. 286 бет. Қызым саған айтам.214 - бет.]

Мұқат. *Түу орысша қалай таза айтасың. Жетік адамға орысшаның қазақшадан түк айырмасы жоқ екен-ау!*

[Д.Исабеков. Жеті желкен. 235- бет.]

Қандай да бір модификацияны таңдау жағдаятпен, қатынас шартымен, коммуниканттардың өзара қарым-қатынасымен анықталады. «Мақтау» мен «кінәлау» актілерінің сипатын қарастырсақ, кез-келген сөйлесімнің референттік сипаттамасы болады (мұнда біз Э.Бенвенист, Е.В.Падучева, А.М. Ломовалардың көзқарастары тұрғысынан қарастырамыз) [3]. «Мақтау» мен «кінәлау» актілерінің негізінде сөйлеуші оң не болмаса теріс бағалайтын қандай да бір жағдаят (әдеп) жатады. Барлық әдептерді екі: бір жақты бағаланатын, өйткені қоғамда қабылданған нормамен сәйкес келетін және оған деген субъективтік қатынасқа байланысты ғана қандай да бір баға берілетін, тура нормамен сәйкес келмейтін топтарына бөлуге болады. Бірінші топты жалпы түрде мына модель түрінде беруге болады: Х – У-ды алдады, Х – У-ды ренжітті, Х жұмысын атқара алмады (кінәлау); Х жетістіктерге жетті, Х – У-ге көмек көрсетті, Х өзін жақсы ұстайды (мақтау). Референциалдық жағдаят сөйлесімнің баяндалатын бөлігінде беріледі, ал оның бағасы – модустық түрде беріледі. Екеуінің біреуі берілмей, астарлап айтылуы мүмкін. Сөйлесімде әдеп үнемі көріне берілмейді:

Жалмұқан. *Елдің ендігі қазығы мен емес, сен болып қалдың, көндік! Сонда мешіт маңын аққан жас, жосыған қанға айналдырмақ па едің? Кім қалды тақымың тимеген? Тал түсте аппақ сақалды хазіретімді қуып жіберіп, мешітімді тартып алдың! Хат танымасаң да хазірет дегіздің өзіңді!*

[Ғ.Мүсірепов. Ақан сері, Ақтоқты. 132- бет.]

Керісінше, сөйлесім баяндалатын бөліктен ғана тұруы мүмкін, ал барлық бағалау элементтері преуспозицияға ауыстырылады. Мұндай құрылым кінәлау сөйлесіміне тән. Мысалы:

Кәрібай. *Меніміше, жүрек қалауы дегеннен гөрі, әдеби тілмен айтқанда жастыққа тән алып-ұшқан албырттық, балалық деген үйлесімділік пе деймін.*

Талап. *Әдеби тілде «жастық жалын, жастық жігер» деген сөз бар. Сіз өңкей жасықтау сөздерге үйірсіз, Кәрібай Асарович!*

Талап. *Міне, меніміше, бұл – сіздердің мәселелеріңіз... Оларға жатақхана, кітапхана, асхана.*

Кәрібай. *Иә, хана-хана, ханалар керек, тек ақыры бәрі де хана болып қалып жүрмесе...*

Талап. *Кәрібай Асарович, осы сіздің ылғи бүйректен сирақ шығара беруге жаныңыз құмар екен.*

[С.Жүнісов. Әр үйдің еркесі. 202, 203 - беттер.]

Баттал. *Өздері тіпті жеті жұрттың тілін біле ме, немене, Өнерлі зой, өнерлі бүгінгі заманның жастары.*

Балшекер. *Өнерлі бар болсын. Құр сайраған тіл, алған білім не керек орнына жұмсай алмаған соң. Есіл-дерті сән, әлем-жәлем киім! Құр сорайған бой демесең, ой жоқ. Баяғыда біздер*

қаршадайымыздан...

Баттал. *Е, ол кездің жөні бөлек. Қазір, немене, балалар не ішейін, не киейін демейді.*

[С.Жүнісов. Әр үйдің еркесі. 185 - бет.]

Тағат. **О, не деге ұқыптылық!** Дәл он бір. Гуманитарлық ғылым адамдарында өте сирек кездесетін дәлдік. Саламатсыз ба? Жоғары шығыңыз. Отырыңыз!

Тағат. Ақымақ басқа әумесер сөз қонады. Балкім, керісінше, Радикке сен үйретіп жүрген шығарсың. Иә, сен, сен!

[Д.Исабеков. Ертеңді күту. 13- бет.]

Мақтау сөйлесімінде бағалау компоненті сирек түсіріліп айтылады. Тек қана жақсы әдепті айтып қана мақтау қиынға соғады:

Баттал. *Оу, айта берсін, Балшекер. Мың қаралы қой қатарымен маңырағанда ашымайтын ми...- бұл... ән емес пе... қалай-қалай айтады, **молодес, балалар!***

Балшекер. *Ертеден қара кешке селтеңдеп, сарнай бергенше, сабақтарыңа дайындалмайсыңдар ма? Түтімдей бір сана болсайшы, биыл мектеп бітіретіндерің бар ма ойларыңда?*

[С.Жүнісов. Әр үйдің еркесі. 185 - бет.]

«Мақұлдаудың максимумы - басқаларды бағалаудағы позитивті максимум. Әрине, әңгімелесушінің коммуникативті іс-әрекетіне теріс баға беру туралы сөз болуы мүмкін емес. Әдептілік қағидасы әңгімелесушілерге «жеке тұлға болуға», кез-келген жағдайда, серіктестің сөйлеу әрекетінің ерекшеліктерін тікелей теріс сипаттауға тыйым салады» [4,167]. Норма бағалау шкаласының оң аяқталуымен сәйкес келетіндіктен, мұндай әдептер нормадан ауытқу емес, норманың өзі ретінде қабылданады. Сондықтан да мақұлдауды беру үшін қосымша сөздік құралдар қажет болады: Сіздер жұмысты орындап шықтыңыздар. Жарайсыңдар! Кінәлау сөйлесімінде де сөйлеуші бағалау элементін түсіре отырып, қатты айтуды төмендетуге тырысады бұл мақтауда керісінше болатын құбылыс. Жалпыға бірдей қабылданған құндылық шкаласын теріске шығарып, дұрыс емес әдептерді мақұлдайтын, оң әдептерді қостамайтын сөйлесімдер де кездеседі. «Однако наиболее интересная прагматическая ситуация связана с конфликтном самоооценоч участников речевой коммуникации. Нормальные самооценки, а также самооценки не сильно отклоняющиеся от «этического стандарта», являются фактически одним из условий успешного развертывания коммуникативного акта» [4,171].

Қараменде. *Араңа кедергі болып отырған сөзге келсем: о заманда бұл түс шайысатын іс емес еді. Қатынды не ел шауып, егер қылып жаттан аларсың, не **ағанды өлтіріп жеңгенді аларсың** деген аталарыңның айтқан сөзі еді. Е жігіттің жесірін өзіңдей жігіт алса, еркек, болып туған өз кегін өзі алушы еді.*

Немесе

Есен. *Айтты ғой сонау би, шын батыр өз кезегін өзі іздеп алушы еді деп. Мен арысы Найман, берісі өз кегімді қуған батырмын. Менің басыма сөз қалса, осы жолда кездесем Кебекті ең алдымен жекпе-жекке шақырам. Өз қолыммен өлтіремін. Одан соң елде жыйылып отырған Найман да мұнда келіп отырған жыйын да менің намысымды жыртып келіп отырған жоқ. Ел намысын қуып келіп отыр. Бекер ме еді, айтышы кәні? Іркілетін жерім жоқ. Найманның алғашқы айтқан екі сөзі сөз. Мұнда келген билердің табанында бұдыр жоқ болып тайғанаса өзі қатын болсын. Бірақ, мен ұстадым ел кегін. Мына Найман ерлері бірге ұстайды менімен.*

Дауыстар. *Рас айтады! Сөз осы! Сол! Сол-ақ! Солай-ақ!*

[М.Әуезов. Еңлік-Кебек. 36-37 - беттер.]

Мұндай сөйлесімдер парадокстық белгісі бар сөйлесімдер ретінде қабылданады. Екінші әдептер тобына екі жақты түсіндірілетін, оң да теріс те бағаланатын актілер жатады, өйткені норма туралы түсінікпен сәйкес келмейді. Бұған адамның кез-келген қарапайым әрекеттері жатады, мысалы:

- Ол ауылға кетіп қалды (жаман да емес, жақсы да емес).
- Сен газет оқып отырсың (жаман да емес, жақсы да емес).
- Әсем күйеуге шықты (жаман да емес, жақсы да емес).

Мұндай жағдаятты бейнелейтін сөйлесім тек баяндалатын бөліктен ғана тұрмайды, ол тек модустық бөліктен ғана тұрады. Сонымен, мақтау мен кінәлаудың барлық компоненттерінің - модустық және айтылатын берілуі сөйлесімде қандай әдеп берілгеніне байланысты болып келеді. Сөйлесімдегі репликалардың авторлар образы қатынастың канондық және канондық емес жағдайында әртүрлі беріледі. Мақтау мен кінәлау авторларының тура қатынас жасауында мәртебесі бойынша адресаттан жоғары немесе мәртебесі тең болу керек. «Жоғарыдан төменге қарай» қатынасы дидактикалық салаға тән қасиет. Мұнда сөйлеудің ресми белгісін байқататын перформативтік реңк қолданылады:

- Мен сіздің шешіміңізді қолдаймын.
- Менің сізге ескерту жасауыма тура келіп тұр.
- Мен сізді мақтағым келіп тұр...

Оқытушы-оқушы жағдайында бір ғана барлық бағалау құрылымның жүзеге асырушы компоненті – предикат қолданылатын сөйлесім жиі қолданылады: «Жақсы», «Жаман», «Дұрыс», «Дұрыс емес», «Ұят» т.б. Сонымен және т.б.. баламен қатынаста мақтау ретінде әдеп нормасының экспликациясын қолданған дұрыс болады:

Кәрібай. *Сіздің методикаңыз, сонда қалай илесеңіз солай көне беретін саз балшық па, пластилин ба?*

Кәрібай. *25 жыл мұғалім болып, мұндай бейбастықты көргенім жоқ. Не деген сұмдық!*

Гүлсім. *Талап Бақытжанович, сіз бұл мәселені тым ушықтырмаңыз. Жас мұғалімсіз.*

Коллектив алдында ұятқа қалмаңыз.

Қанат. *Дегенмен жаппай төмен баға алу ұят екен өзі.*

Талап. *Терең талдау жоқ. Ең қынжыларлығы - ұрандаған бос сөздер. Ал ең ұяты – көпшілігің оқулықтағы кейбір абзацтарды сөзбе-сөз көшіргенсіңдер...*

Талап. **Өте дұрыс.** *Бұл- біздің еліміздегі ұлы қағида!*

[С.Жүнісов. Әр үйдің еркесі. 7, 194,195,197 - беттер.]

Балшекер. *Сол ғой, сол ғой бұлардың тойтаңдайтыны. Әбден ойларына келгендерін істейді. Шаш қойыстарын көрдіңіз ғой, бәрі әшейін, Менделеев! Қыздр мен ұлдар бір-бірімен бастарын алмастырып алған сияқты.*

- Кішілерді ренжітуге болмайды.

[С.Жүнісов. Әр үйдің еркесі.185 - бет.]

Мұндай жалпыланған сентенциядағы сөйлесімдерді тура кінәлауға жатқызуға болмайды, өйткені мұнда тыйым салу мен бұйырудың белгілері бар. Қатынастың симметриялық жағдайында автордың образы өзінің коммуникативтік мақсатын ашық тауып, тура баға, әсіресе, теріс баға бере алмайды. Сыпайылық принципіне сүйене отырып, кінәлаудың авторы өзінің ойын жалтарушылық жауапты қолдана отырып, мысқылмен жанама түрде береді:

Тағат. *«Балаң ер жетсе- өрісің кеңиді» деген рас екен-ау, ұлым. Сенің арқаңда, құдайға шүкір, енді милициялармен жекжаст бола бастадық.*

Радик. *Менің арқамда жиырма бір жасыңызда әке боп едіңіз, қырық үшке қараған шағыңызда бас құда болдыңыз. Менің осы еңбегімді қалай ақтар екенсіз.* [Д.Исабеков. Ертеңді күту. 16- бет.]

Тағат. *Арық қойдың етіндей сөзіңде маңыз жоқ, бәрі көпірген көбік. «Жаман ит қораға қарап үреді». Не жұрт пайдасын, не бас пайдасын ойламайтын қияли. Сеніңше, бәрінен безініп, мына сен сияқты көрінген көк аттыдан көшеде таяқ жеп жүруім керек пе?» (Сұрақ түріндегі жанама кінәлау)-18 бет.*

Ережеге сай емес қатынас жағдаяттарында коммуниканттардың мәртебелік шекарасы белгіленбейді. Кез-келген адамның «сыртынан» және кез-келген нәрсе үшін мақтау мен кінәлауға болады, бірақ сөйлесімнің формасын таңдауды этикет шектеп отырады. Егер де бұл шектеу болмаса, кінәлау ұрысқа айналады. Сонымен, коммуникативтік актінің сәттілігі үшін сөйлеуші өзінің коммуникативтік мақсатына және рөлдік белгілеріне сәйкес әрекет етеді. Кінәлаудың авторы өзінің мақсатын жүзеге асыру үшін әртүрлі тілдік қолданыстардың құралдары мен тәсілдерін, стратегиясын пайдаланады. «Лигвистикада коммуникативтік

стратегия деп кооперативтік немесе конфронтациялық стратегияны белгілейтін нақты тактикалардың жиынтығы арқылы жүзеге асырылатын коммуниканттың ауқымды мақсаты айтылады. Әрбір субъектінің үйреншікті стратегиялық тактикасына сүйеніп, стратегиялық бағытын ұстай отырып, өзінің мақсатын жүзеге асыруы түсініледі» [5,30].

Мақтау мен кінәлау адресатының образдары оң және теріс белгілер жағына сәйкес беріледі. Сөйлеу актілерінде зерттеушілер адресаттардың бірнеше түрлерін: жалғыз, ұжымдық, бұқаралық және квазиадресатты бөліп алған. Бұл аталған адресаттардың барлығы бұл сөйлесімдерде кездесе бермейді. Тікелей қатынас жасау шартында иерархия бойынша автордан төмен, бірақ жоғары емес жалғыз адресаттың болуы үнемі кездесетін құбылыс. Ұжымдық адресат та тікелей қатынас кезінде кездеседі, бірақ бұл жағдайда да мұндай сөйлесімдердің мазмұны мен формасына белгілі бір шектеулер қойылады. Мысалы, ұжымдық адресатты мақтауға болады:

– Балалар, сіздер, бақылау жұмысын өте жақсы жаздыңыздар.

Осы фразаның теріс мағынасын («минус» таңбасын) (сізде бақылау жұмысын өте нашар жаздыңыздар) кінәлау сөйлеу актісіне жатқызуға болмайды, бұл сөйлесім қандай да бір фактіні хабарлап тұр. Бұл жерде белгілі сөйлеу актісіне жатқызу сөйлесімнің мазмұнына ғана байланысты болып келеді. Тілдік мәніне қатысты айтсақ, онда «диалогтың алғашқы формасынан алыстау дәрежесі бойынша тілдік құралдарды жеке таңдау еркіндігі шектеулі болады.

Өзін-өзі мақтау сөйлеуде сирек кездеседі, өйткені қатынас ережелері бойынша мақұлданбайды (қарапайымдылық максимасының бұзылуы). Аталған адресаттың түрлерінен басқа тағы да екеуін: анықталмаған және белгісіз түрлерін бөліп алуға болады. Айтылғандардан мынандай қорытынды жасауға болады. Мақтау мен кінәлау сөйлеу актілері мазмұны бойынша компоненттері сөйлесімнің коммуникативтік алмасу белгісіне байланысты айырмашылықтары болса да семантикалық компонентер құрамы бойынша ұқсас болып келеді. Қатынастың нақты жағдайында мақтау мен кінәлау сөйлеу актілерінің толық семантикалық моделі сирек жүзеге асырылады, көбінесе қандай да бір модификация түрінде беріледі. Бұл модификацияны референттік жағдаят, автор мен адресат образдарының сипатын анықтайды.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – М.: Искусство, 1979. – 424 с.
2. Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки. М., 1985. С. 47.
3. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений. Л., 1988. – 388 с.
4. Клоев Е.В. Речевая коммуникация. – М., Рипол Класик, 2002. – 316 с.
5. Жумагулова Б.С. «Прагматика русского полемического дикурса». Автореферат на соискание уч. степени д.ф.н., – Алматы. 2010, 30 б.
6. Киселева Л.А. Вопросы теории речевого воздействия. Л., 1978.
7. А.Ж. Машимбаева. Тілек-бата сөздерінің суггестиясы мен прагматикасы. Алматы, 2009. – 124 б.

АКТЫ ЭМОЦИОНАЛЬНОЙ РЕЧИ

Шыныбекова А. С., Тұрабай Г. К.

Понятие "речевой этикет" тесно связано с понятием "культура общения". Феномен "отношения" развивается на основе многих наук психологии, философии, лингвистики, семиотики, педагогики, этики, эстетики и др. Феномен "отношения" начал изучать с 60-х годов XX века как психологическое взаимодействие людей всех форм на уровне социально-психологической теории. В настоящее время отношения, связанные с интенсивным развитием психологии общения, определяются как особая форма взаимоотношений человека. «Культура общения является признаком профессиональной компетенции в области многих функций: педагогической, публицистической и др.». Культура общения основана на соблюдении определенных правил и норм, сформированных

людьми в течение тысячи лет. С середины века начали систематизировать правила и нормы отношений между людьми, в том числе «социально — накопленные нормы человеческих привычек в обществе» - этикет. В этой связи, в соответствии с Законом Республики Казахстан "О религиозной деятельности и религиозных объединениях", подзаконные нормативные правовые акты, регулирующие отношения в сфере религиозной деятельности и религиозных объединений, регулирующие отношения в сфере религиозной деятельности, а также в сфере религиозной деятельности и религиозных объединений, регулирующие отношения в сфере религиозной деятельности и религиозных объединений. Речевое общение людей представляет собой значительную часть привычки, которую воспринимают как языковые привычки.

Ключевые слова: речевой этикет, отношения, эмоции, акты эмоциональной речевой речи, похвалы, обвинения.

EMOTIONAL SPEECH ACTS

Shynybekov A.S., Turabay G.K.

The concept of "speech etiquette" is closely related to the concept of "communication culture". The phenomenon of "relationship" is developed on the basis of many Sciences of psychology, philosophy, linguistics, semiotics, pedagogy, ethics, aesthetics, etc. The phenomenon of "relationships" began to be studied in the 60s of the XX century as a psychological interaction of people of all forms at the level of socio-psychological theory. Currently, relationships associated with the intensive development of communication psychology are defined as a special form of human relationships. "The culture of communication is a sign of professional competence in the field of many functions: pedagogical, journalistic, etc." the Culture of communication is based on compliance with certain rules and norms formed by people over a thousand years. Since the middle of the century, they began to systematize the rules and norms of relations between people, including "socially accumulated norms of human habits in society" — etiquette. In this regard, in accordance with the law of the Republic of Kazakhstan "On religious activities and religious associations", bylaws regulating relations in the field of religious activities and religious associations, regulating relations in the field of religious activities, as well as in the field of religious activities and religious associations, regulating relations in the field of religious activities and religious associations. Human speech communication is a significant part of the habit that is perceived as language habits.

Keywords: speech etiquette, communication, emotion, emotional speech acts, praise, praise, blame.

Мақаланың редакцияға келіп түскен күні: 12.10.2020 ж.

УДК 378.147.2:811

МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ ҚАТЫСЫМ ТҮЛҒАСЫНЫҢ ТІЛДІК КӨРІНІСІ

Уалиева С.А., Машанова С.М.

Бұл мақалада мәдениетаралық құзырет, қатысым ұғымдарының ара қатынасы және тілдегі көрінісі қарастырылады. Сонымен бірге мәдениетаралық құзыретті қалыптастырудың тиімді жолдары мен мәдениетаралық қатысым тұлғасы және мәдениетаралық қатысымдық құзыреттілік құрамында мәдениетаралық қатысым деңгейін қалыптастыратын, оқыту жүйесін бейнелейтін субкомпетенциялар қарастырылады.

Мәдениетаралық қатысым, құзірет тілдік тұрғыда зерттеліп, көптеген еңбектердің нысаны болған, бірақта бұл ұғымды анықтауда түбегейлі негіздің болмауы, зерттеу жұмысы тақырыбының қанишалықты өзекті екенін көрсетеді. Мәдениеттің тілдегі әсері ол тілдің қандай да бір маңызды қызметі және мәдениет тіл арқылы көрініс табады, сол арқылы пайымдалады. Мәдениетаралық құзірет дағдылары болашақ маман тұлғасын қалыптастырудың қажетті алғы шарттарының бірі болып табылады. Шетел тілінде қарым-қатынас жасау барысында мәдениетаралық құзірет дағдылары қалыптасады. Зерттеудің өзектілігі мәдениеті жоғары, өмір сүруге қабілетті, біліктіліктері мен іскерліктердің негізгі құндылықтарың меңгерген мәдениетаралық қарым-қатынас субъектісін қалыптастыру.

Түйін сөздер: қатысым, құзірет, мәдениетаралық қатысым, субқұзірет.

Кіріспе. Тіл- адамзат арасындағы қарым-қатынас пен болмысты танудың басты құралы ғана емес, қоғамдағы рухани-мәдени, тарихи өзгерістердің куәсі. Сонымен бірге, ол тарихи өзгерістердегі ақпараттарды бойында сақтай отырып, ұрпақтан ұрпаққа жеткізуші құрал. Тіл-адамзаттың баға жетпес құндылықтарының бірі. Негізгі тілдік зерттеулер екі бағытта жүргізіліп келеді: бірі-тілді басқа ғылым салаларымен (психология, мәдениеттану, әлеуметтану, философия, елтану) байланысты зерттеу; екіншісі тілдің құрылымдық жүйесін тереңірек және ұлттық тілдің табиғатын толық ашып көрсету мақсатындағы тілдік бірліктердің тұлғасы мен мазмұндық жағын, олардың арақатынасын тілдің өз заңдылықтары тұрғысынан қарастыру. Маман даярлау өмірдің жаңа талабына сәйкес түбегейлі өзгеріске түсуде. Қоғамға тек маман ғана емес, мәдениетаралық қарым-қатынасқа түсе алатын құзіретті маман иесі қажет. Сондықтанда, өзінің төл мәдениетінің негізінде тілін үйреніп жатқан елдің мәдениеті арқылы, шетел тілін меңгереді. Яғни, тілмен мәдениетті байланыстыра қарастыру, тілдің маңыздылығын ашады.

Негізгі бөлім. Қазіргі кезде көптеген зерттеу еңбектерінде тіл мен мәдениет ұғымдарының байланысы жаңаша қырынан танылуда. Тіл- ол қарым-қатынас құралы және сөйлесу ғана емес, ол адам өмірінің материалдық және рухани мәдениетінің сол ұрпаққа тән тума қасиеттерін сақтаушы, жинақтаушы құралы болып табылады. Мұны тілдің кумулятивтік қасиеті деп танымыз. Әлеуметтік өмірде адамдарды жеке тұлға ретінде, ұлт өкілі ретінде қалыптастыру- тілдің тағы бір қоғамдық қызметі ретінде қарастырылады. Мәдениет қоғамдық фактор, бірақ оның мәдени тұғырға көтерілуіне әлеуметтік ортаның ықпалы зор, өйткені бір этностың мәдениеті екінші халыққа оның тілдік деректері арқылы баяндалады. Тілдік деректер деп отырғанымыз мәдениетті сипаттаушы сөз символдары мен тілдік таңбалар. Ендеше жоғарыда аталған мәдениет ұлттық менталитет заңдылықтарының түп негізі тіл қасиетінде көрініс табады. Қазіргі кезеңде мәдениетаралық қатысым тұлғасын қалыптастыру шетел тілдерін оқытудың негізгі мақсатын құрайтын, мәдениетаралық байланыс құзіретін негізгі бөліктерінің бірі болып саналады.

Қазіргі кезде шетел тілін үйретудің ең негізгі міндеттерінің бірі-тілді шынайы толыққанды қарым-қатынас құралы ретінде үйрету. Сондықтан да отандық әдістемеде дұрыс мәдениетаралық қарым-қатынас және мәдениет диалогын жүргізуге қабілетті тілдік тұлға дайындау мәселесі алдыңғы орында тұр. Тіл, ұлттық ерекшеліктер, қоғамдық жүріс-тұрыс нормалары, орындалатын жұмысқа деген көзқарас айырмашылықтары қарым-қатынасты жүзеге асыруда қиындықтар тудырады. Бұл мәселені шешудегі ең негізгі қиындық басқа мәдениетті өз мәдениет елегімізден өткізуде жатыр. Бұл мәдениетаралық қатысымдар тиімділігі өздігінен қалыптаспайды, оған мақсатты түрде үйрену керек. Оны жүзеге асырмас бұрын, жалпы мәдениетаралық қатысым ұғымын талдау қажеттігі туындайды.

Кейінгі кезде қарым-қатынасқа түсу, бұрынғыдай белгілі бір пәннің, уақыттың аясында шектеліп қана қоймай, әртүрлі мәдениетаралық байланыстарға түсіп, елін, тілін, мәдениетін, әлемдік аренаға таныстыру мәселесіне бағытталып отыр. «Мәдениетаралық

қатысым» білім аспектісінің пайда болуы мемлекеттер арасындағы байланыстың артуына, көші-қонның ұлғаюына байланысты әлеуметтік тұрғыдан негізделеді. Осы мәселені жүзеге асырудың ең басты жолы білімгерлердің бойында мәдениетаралық қатысымдық біліктілікті қалыптастыру [1,3-11]. Мәдениетаралық қатысымдық біліктілікті қалыптастыру үшін тілді, ұлтты, мәдениетті бір-бірінен ажыратпай бірге қарау керек. Яғни, «*тіл*», «*ұлт*», «*мәдениет*» өзара тығыз байланыста қарастыру, тілді оқыту процесінің жемісті болуына септігін тигізері анық.

Құзіреттің ең басты және қолданыстағы түріне мәдениетаралық қатысым құзіретін жатқызуға болады. Мәдениетаралық қатысым теориясының негізін қалаушы американдық антрополог Эдвард Холл болып саналады. Ол өзінің еңбектерінде бірінші болып «қатысым» мен «мәдениеттің» өзара байланыстарына талдау жасаған және әртүрлі мәдениеттердегі уақыт пен кеңістікке сипаттама берген ғалым. Э.Холл өзінің зерттеулерінің нәтижелеріне негізделе отырып «өзге» мәдениет өкілдерімен байланысты зерттеу қажеттілігі мен өзектілігін дәлелдейді. Ғалымның артынан АҚШ-та әртүрлі мәдениеттер өкілдерімен әрекеттесуге арналған біршама психологиялық және әлеуметтік зерттеулер жүргізілді [2,88].

Мәдениетаралық құзіретті элементтері бойынша ғылыми-негізде модель жасаған және анықтаған - Д. С. Деардорф. Ол ең танымал мәдениетаралық эсперттерді ғылыми жұмысына біріктіріп, мәдениетаралық құзірет процесінің модельін жасады. Ғалым оны төрт элементке бөліп қарастырды: ***көзқарас, білім, дағдылар, ішкі және сыртқы нәтижелер.***

Бұл элементтер жеке тұлғаның мәдениетаралық коммуникацияда табысты болуына арналған барлық мүмкіндіктерді көрсетеді [3,48]. Яғни, тұлға бойында адаптация, икемділік, эмпатия, жанашырлық сияқты қасиеттер болғаны, оның жоғары дәрежеде мәдениетаралық құзіреті дамығандығын аңғартады. Мәдениетаралық құзіретті қалыптастыру өмір бойы жүзеге асатын процесс. Сондықтан мұнда жеке тұлғаға мәдени білім алу үшін ешқандай шектеу қойылмайды.

XX ғасырдың 70-ші жылдардың аяғы мен 80-шы жылдардың басында «*Мәдениетаралық қатысым*» термині ғылыми бағыт ретінде келе бастады. Осы кезеңде ресейлік тіл танушылардың Е.М.Верещагин мен В.Г.Костомаровтың «Язык и культура: лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного» атты еңбектері жарыққа шықты. Ғалымдар өз еңбектерінде тіл мен мәдениет арасындағы тығыз байланысты негізге ала отырып, тілдік қатысымдық құзіретті қалыптастыру мақсатында тіл мен мәдениетті қатар оқытудың тиімді жолдарын ұсынды [4,145].

Сонымен бірге ресейлік ғалымдар В.Г.Костомаров пен Е.М.Верещагин мәдениетаралық қатысымды «коммуникативті қатысымға түсетін екі мәдениет өкілінің бір-бірінен адекватты түсінуі» деген болжам береді. Ғалым В.Г.Костомаровтың ойынша, тілді үйренушінің мәдениет деректерін қабылдау қабілеті қалыптасады дей келе, «мәдениетаралық қатысымдық құзірет – өзге ұлттың мәдениетке деген көзқарасын үйрену болып табылады. Демек, өзге ұлттың тұрмысын білу арқылы өз мәдениетін, тілін байытады және қабылдау қабілеті арқылы әлемдік мәдениет көрініс пайда болады [4,101].

Мәдениетаралық қатысымның жиі қолданылатын анықтамасы-түрлі ұлттық мәдениеттерге қарасты қарым-қатынас жасаушылардың өзара іс- әрекеті. Бұл ұғымға толық анықтаманы атақты ресейлік лингвист-ғалым И.И.Халеева берді: «Мәдениетаралық қатысым әртүрлі тілдер мен мәдениеттерге жататын адамдардың өзара іс-әрекетінің ерекше үдерістерінің жиынтығы болып табылады. Ол әрекеттесу арқылы жүзеге асырылады» [5, 5-11].

Ал ресейлік әдіскерлер Н.Д.Гальскова мен Н.И.Гездің пайымдауынша, мәдениетаралық қатысым жасау кезде тұлғаның өзін қалыптастыра алу қабілеті туындайды. Оның қалыптасуы шеттілдік код пен тұлғаның мәдени тәжірибесін дамытудың өзара байланысында жүзеге асады. Бізде ғалымдардың берген анықтамасын қолдай отырып, мәдениетаралық қатысым – басқа қоғам өкілдерімен тілдік қатынас жасау кезінде тіл

бірліктерінде көрініс табатын мәдениет құндылықтарды игеру негізінде еркін қарым-қатынасқа түсе білу қабілеті деген пікірдеміз [7,90].

Ал отандық ғалым-академик С.С. Құнанбаева құрған шеттілдік білім берудің когнитивті-лингвомәдени әдіснамасы мен теориясы мәдениетаралық қатысым құзыретін қалыптастырудың әмбебап ғылыми теориялық негізі болып табылады.

Академик С.С. Құнанбаева «мәдениетаралық қатысым коммуниканттар арасындағы вербальды және вербальды емес қарым- қатынас үрдісі» болып табылады деген тұжырымдама жасай келе, «мәдениетаралық қатысым» ұғымын былайша екі түрлі түсіндіреді:

- «Қарым қатынас» және «қатысым» ұғымдарының бірдей мағынадағы ұғымдар ретінде қарастырылуы. Яғни, бірдей мағыналық байланысты тудырудағы қызметтеріне қарай, қатысым құрылымында міндетті түрде хабарлама көзі болады, яғни сөзбен қатысымның жалпы жүйесі болуы тиіс.

- Тек қарым-қатынаста, соның ішінде мәдениетаралық қарым- қатынаста мағына берілмейді, керісінше, жалпы жаңа мағына туындайды деп тұжырымдайды, осы жерден «қарым-қатынас» және «қатысымның » өзара айырмашылығын байқауға болады, сондықтан оларды бір мағыналы деп есептеуге болмайды [5, 121].

«Мәдениетаралық қатысымның» қалыптасу тарихын талдаудан түйетініміз, «мәдениетаралық қарым-қатынас», «тіл – сана – мәдениет» деп аталатын бірлескен негізі бар ғылым саласы екенін дәлелдейді.

Мәдениетаралық қатысымның тиімді болуы, білімгерлердің *мәдениетаралық құзіретінің* қалыптасу деңгейіне байланысты. Мысалы, ғалым Б.Спицберг мәдениетаралық қатысымды нақты жағдаяттың байланыста мінез-құлықтың тиімді және орынды көрінісі» ретінде қарастырады [8,19].

Ал орыс ғалымы Г.В. Елизарова мәдениетаралық құзіретке мынандай анықтама береді; «Білім, іскерлік және қатысым негізінде ортақ құндылықтарды құру арқылы мәдениетаралық қарым-қатынасты жүзеге асыра алу және қол жеткізе алу қабілеті». Мәдениетаралық қатысым құзіретін қалыптастырудың негізгі мақсаты-мәдени құндылықтарын жоғалтпай мәдениет медиаторы қасиеттерін меңгеру. Шеттілдік білім беруде негізгі құзірет болып «мәдениетаралық қатысым» субъектін қалыптастыратын «мәдениетаралық қатысымдық құзіреті» танылады [9,49].

С.С. Құнанбаева «мәдениетаралық қатысымдық құзіреттілік» құрылымында тұлғаның әрекетіне қажетті шетел тілін меңгерудің мәдениетаралық қатысымдық деңгейін қалыптастыратын, оқыту жүйесін бейнелейтін к субқұзіреттерді былаша атап көрсетеді: Лингвомәдени субқұзірет, қатысымдық субқұзірет, әлеуметтік субқұзірет, әлеуметтік-мәдени субқұзірет, когнитивтік субқұзірет, жеке тұлғаға бағытталған және концептуалдық субқұзірет.

- Ұлттық тілдік сана мен менталитеттің лингвомәдени көрінісі ретінде тілдік тұлға бойында өз мәдениетінің негізінде әлемнің алғашқы концептуализациясын қалыптастыратын, шетел тіліне ауысу кезінде «реконцептуализацияның» негізін қалайтын *лингвомәдени субқұзіреттілік*;

- тілдік тұлға бойында «екінші когнитивтік сананы» басқа лингвосоциумның концепті мен бейнесі ретінде қалыптастыратын, сондай-ақ оның когнитивтік жүйесінде «басқа ортаның тілі» мен әлемі туралы біліммен сәйкес келетін екінші конструкцияны қалыптастыратын субқұзіреттіліктің бұл түрі өз тілі мен мәдениетінің негізінде екінші когнитивтік сананы қалыптастыруды көрсетеді;

- адам санасындағы шынайы тілдің өңделуінің ортақ интегративтік механизмі нәтижесі ретінде басқа социумның «көрінісін» тілді оқи отырып концептуалды түрде ұйымдасқан бейнелеуді қамтамасыз ететін *концептуалдық субқұзіреттілік*;

- тілді ойлау мен таным үрдісінің бөлінбейтін бөлшегі ретінде қарайтын *когнитивтік субқұзіреттілік*. Когнитивтік субқұзіреттілік менталдық құрылымдар қатынас

күзiреттiлiгi немесе қатысымдық күзiреттiлiк әртүрлi адамдармен әртүрлi жағдайларда үйренген тiлде сөйлесе бiлу қабiлетiнiң болуы деген бiрнеше түсiнiк бар. Мұнда басты назар қатысымдық мақсаттарды дұрыс шеше бiлуге аударылады. Ол тiлдесiмдi қажет етпейтiн жердiң өзiнде мәселенi сөзбен шешуге тырыса бiлу дағдысының болуымен байланысты.

Көптеген зерттеулерде мәдениетаралық қатысымдық күзiрет ұғымы шетел тiлiн оқыту саласындағы қалыптастыру нысаны ретiнде түсiндiрiледi, яғни «мәдениетаралық күзiрет» ұғымының көп мағыналы екенiн дәлелдейдi. Сонымен бiрге, түрлi мәдениеттiң өкiлдерi арасында қарым-қатынасты түсiндiретiн мәдениеттану мен мәдениетаралық қатысым саласында мәдениетаралық қатысымды басқару қабiлетi ретiнде қолданылады [8,72]. Ғылыми педагогикалық әдебиеттерде мәдениетаралық қатысымның компоненттiк құрамы әртүрлi пiкiрталас тудырады. Мәдениетаралық қатысым ұғымын түсiндiрудегi әртүрлi әдiстердiң болуына қарамастан, шетел тiлiн оқыту саласында оны барлық мамандар бiрдей түсiнедi. Ал, Ян ван Экт мәдениетаралық қатысым құрылымында шеттiлдiк қатысымдық күзiреттiң теориялық үлгiсiнiң элементтерi бар деп есептейдi. Ғалымдар мәдениетаралық қатысымның құрылымына келесi компетенциялар мен субкомпетенцияларды жатқызады:

- коммуникативтiк күзiрет – адамдармен өзара қарым-қатынас тәсiлдерiн меңгеру, демек халықаралық қатынаста, шетел тiлiнде қатынас дағдылары болуы;
- әлеуметтiк күзiрет – басқалармен бiрiгiп әрекет етуге ниет пен дайындық, яғни жағдаятты басқара алу iскерлiгi;
- дискурстық күзiрет – мағыналық қатысым негiзiнде жеке айтылымдарды түсiнiп, логикалық тұрғыдан қолдана алу iскерлiгi [9,67].

Бiздiң ойымызша, жүзеге асатын iс-әрекеттiң жетiстiгi соған байланысты, сол себептен мәдениетаралық қатысым жалпы мәдениеттiң компоненттерi сияқты үлкен рольге ие. Мәдениетаралық қатысым теориясы шеттiлдiк бiлiм берудiң қазiргi парадигмасын жүзеге асырушы концептуалды практикалық тұғырнама ретiнде когнитивтiк-лингвомәдени әдiснамаға негiзделедi. Мәдениетаралық қатысымдық күзiретiнiң статусын толыққанды түрде айқындау үшiн, когнитивтiк-лингвомәдени әдiснамаға негiзделген академик С.С.Құнанбаеваның ұстанымдары маңызды. Мәдениетаралық қатысымдық күзiрет шетел тiлi мен шет тiлдiк мәдениеттi үйренудегi қажеттi күзiрет болып табылады, сонымен бiрге мәдениетаралық қатысымдық күзiрет ұлттық ерекшелiктердi тани бiлуден, өз халқының мәдениетi мен өзге ұлттар және әлем мәдениетiн салыстырудан, саралай бiлу қабiлетерiнен тұрады.

Қатысым ең негiзгi екi аспектiнi қамтиды; тiлдiк және мәдениетаралық. Бұл аспектiнiң тiлдi үйретудегi басты мақсаты – екi адам арасындағы сұхбатты жеңiлдету, интуитивтi түрде түсiнiстiкке жету. Сондықтан әрбiр бiлiмгер осындай органикалық және тұтас тiл меңгеру моделiн таңдау барысында, өзi қызығушылық танытып отырған тiлдi меңгерумен қатар, сол елдiң географиялық, климаттық, тарихи, күнделiктi тұрмысы мен салт-дәстүрiнен қосалқы хабардар болады. Демек, тiл мәдениетпен тығыз байланысты, сонымен қатар, тiл мәдениеттiң көрiнiсi. «Мәдениетаралық қатысымның» ұғым ретiнде ғылыми теориялық қолданбалы саласы жоқ, оның көпқырлылығы мен аралас ғылымдармен байланыстылығы, бүгiнде оның бiр ғана классификациясының барлығын көрсетедi, ол – қатысым мен мәдениеттi зерттеудегi амалдардың типологиясы [10,19]. «Мәдениетаралық қатысымның» қалыптасу тарихын талдаудан түйетiнiмiз, «мәдениетаралық қарым-қатынас», «тiл – сана – мәдениет» деп аталатын бiрлескен негiзi бар ғылым саласы екенiн дәлелдейдi.

Қорытынды. Бiлiмгерлердiң қатысымдық, когнитивтiк, лингвомәдени, әлеуметтiк - мәдени, интеллектуалдық мәдениетiн қалыптастыру үшiн тiлдiк норманың заңдылықтарын игертiп, оны әрекеттiң мақсатына қарай тиiмдi пайдалана бiлу қажет. Коммуникативтi

актінің көлемінде тіл әлеуметтік және мәдени дамудың жемісі, демек, тіл мәдениет пен әлеуметтік құбылыстардан тыс өмір сүрмейді.

Яғни мәдениетаралық қарым-қатынас біліктілігіне қол жеткізу үшін, сол елдің тілін ғана меңгеру аз, сол тілде сөйлейтін халықтың мәдениетін де меңгерумен бірге өз әлемін, тілін, мәдениетін білу қажет.

Берілген анықтамаларды негізге ала отырып, мәдениетаралық қатысымдық күзірет өзге мәдениетті қабылдай алу және басқа ұлт өкілдерімен қарым-қатынасқа түсе алу қабілеті деп қарастырамыз. Ол өз кезегінде өз мәдениеті мен өзге мәдениетті салыстырып қарауға, басқа тілде қалыптасқан мәдени құндылықтарды жетік түсінуге үйретеді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Дмитриев Т. Д. Много культурность как дидактический принцип/ Педагогика. 2000. - №10. - с. 3 - 11.
 2. Холл Э. Основные теории межкультурной коммуникации. –М.: 1999 .-88б.
 3. Александрова А.Е. Лингвокультурологический аспект концептуальной области возраста и его учет в обучении русскому языку американских студентов : автореф. дис. ... канд. пед. наук. – СПб., 2007. - 19
 4. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура. -М.: Издательство Пермского Университета, 1997.-145б.
 5. Халеева И.И. Интеркультура-третье измерение межкультурного взаимодействия. Актуальные проблема. Межкуль.коммун.Сб.науч.тр.-Москва:МГЛУ.1999.Вып.:444.5-11б.
 - Гальскова Н.Д., Гез Н.И. Теория обучения иностранным языкам. Лингводидактика и методика. Пособие для учителя. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: АРКТИ, 2003. — 90 б.
 6. Құнанбаева С.С. Қазіргі шеттілдік білім берудің теориясы мен практикасы - Алматы, 2011. - 51б.
 7. Спизберг Б. Развитие коммуникационной компетенции. Вестник, Социальные и гуманитарные науки, Тувинский государственный университет. 2014.-19б.
 8. Елизарова Г.В. Культура и обучение иностранным языкам. Издательство КАРО 2005.-49 б.
 9. Петровская Л. А. Компетентность в общении.- М.: ММУ баспасы.- 1989. — 73 б.
 10. Canelé M., Swain M. A Theoretical Framework for communicative competence. In Palmer A., Groot, P., Trosper, G. 2005.-72б.
- Интернет қоры**
11. <https://www.volgmed.ru/uploads/journals/articles/1244615695-2005-3-82.pdf>
 12. <https://zen.yandex.ru/media/cognifit/kommunikativnye-kompetencii-kak-nauchitsia-effektivnomu-obscheniiu-5a8321fe8139ba2bcf8a0e51>

ОТРАЖЕНИЕ ЯЗЫКОВОЙ ЛИЧНОСТИ В МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ

Уалиева С.А., Машанова С.М.

В этой статье рассматривается взаимосвязь межкультурной коммуникации и компетенции с помощью которых можно сформулировать взаимопонимание, компетентность и субкомпоненты, представляющие систему обучения, формирующие уровень взаимодействия в рамках межкультурной компетенции.

Межкультурная компетентность - это выражение языковой проницательности, многогранное развитие идеи и актуальность, представляющая наибольший интерес для

дальнейшего исследования проблемы межкультурной коммуникативной компетенции. Одним из самых важных языковых факторов в мире является лингвистическая идентичность культуры и языка. Межкультурная компетентность является одной из основных проблем, стоящих перед обществом в наше время. Важно подчеркнуть основные ценности, культурное наследие страны изучаемого языка, развитие профессионализма во всех сферах жизненной деятельности.

Ключевые слова: взаимосвязь, компетенция, межкультурное взаимодействие, межкультурная компетентность, субкомпетенции.

REFLECTION OF LANGUAGE PERSONALITY IN CROSS-CULTURAL COMMUNICATION

Ualiyeva S.A., Mashanova S.M.

This article explores the interconnection of intercultural communication and competence with the help of which it is possible to form a mutual understanding, competence and subcomponents representing the learning system that form the level of interaction within the intercultural competence.

Intercultural competence is an expression of linguistic discernment, a multifaceted development of ideas and relevance, which is of the greatest interest for further research on the problem of intercultural communicative competence. One of the most important linguistic factors in the world is the linguistic identity of culture and language. Intercultural competence is one of the main problems facing the society in our time. It is important to emphasize the basic values, the cultural heritage of the country of the studied language, the development of professionalism in all spheres of life activity.

Key words: interconnection, competence, intercultural coexistence, intercultural competence, subcompactation,

Мақаланың редакцияға келіп түскен күні: 13.10.2020 ж.

УДК – 1/14 (075.8)

РОЛЬ ФИЛОСОФСКОГО ЗНАНИЯ В РАЗРАБОТКЕ ВОПРОСОВ ОБУЧЕНИЯ И ВОСПИТАНИЯ ДЕТЕЙ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ

Хайруллина Г.Т., Аликенова К.Н.

В статье рассматриваются особенности педагогических подходов к вопросу обучения и воспитания детей с ограниченными возможностями. В качестве ведущих концепций определены философские теории, представленные в виде понятий и других содержательных характеристик системы воспитания. Личностно-ориентированный подход является главнейшим фактором социализации ребенка, где значение приобретает факт развития его самосознания посредством надлежащего образного воздействия.

Ключевые слова: Дети с ограниченными возможностями, социальная среда, педагогический процесс, философское знание, педагогическая теория, концепция воспитания.

Вопросы получения образования детьми с ограниченными возможностями и их активная социальная интеграция являются актуальными, что получило широкое обсуждение общественно-социальных и государственных институтов. Решение проблем вынужденной социальной изоляции детей возможно через внедрение новых подходов к процессу интеграции систем традиционного и специального образования и воспитания.

Процесс обучения и воспитания детей с ограниченными возможностями имеет свои специфические особенности. Для одной группы детей он облегчает дальнейшую социализацию, а для других способствует формированию чувства эмпатии и сопричастия, повышает мотивацию к деятельности [1]. С учетом ведущих концепций философской науки стратегии и содержание учебно-педагогического процесса обретает смысл и становится приемлемым и эффективным.

Обучение и воспитание детей с ограниченными возможностями понимается как процесс вовлечения и приобщения ребенка к сфере образного восприятия и понимания окружающего мира.

Не подвергается сомнению тот факт, что для эффективности любых научных исследований и их внедрения в практику возможны только при осуществлении межпредметных связей и системного межнаучного подхода к предмету изучения. В этом контексте философия науки представляется одним из основных источников развития педагогической науки, а также служит фундаментальной базой составляющей специальной педагогики.

Если провести параллель между философией и специальной педагогикой, то нужно проанализировать историко – философский аспект, включающий труды известных философов различных эпох. Античные философы (Сократ, Платон, Аристотель и другие) в своих трудах затрагивали вопросы этики и морали. К примеру, Платон полагал, что с одной стороны “больной человек бесполезен для себя и для общества”, но вместе с тем античный философ допускал дружеского участия к человеку с недостатками в развитии.

Другими словами, философы того времени не вдавались в проблемы патологии глубоко, а лишь размышляли о них, как о других явлениях человеческой жизни. Если взять философию Средневековья, то мы видим, что она базируется на религиозных воззрениях. Августин Аврелий в своих трудах указывал на отклонение в здоровье, как расплату за грехи.

Новым этапом в отношении к людям с проблемами здоровья можно назвать эпоху Ренессанса. Философы эпохи Возрождения, такие как поэт Франческо Петрарка, возвеличивают человеческий разум, осмеивают религиозные ханжество и являются основоположниками гуманистического взгляда к людям с пороками развития.

Гуманистические тенденции развивает, и философия Нового времени. Это эпоха называется в истории философии – эпоха рационализма (XVII-XIX вв). По мнению философов – рационалистов (Р.Декарт, Б.Спиноза и другие) разум человека формируется в процессе жизненного пути и лишь только благодаря личностным усилиям индивида.

Эту мысль продолжает И.Кант. Антропологическая концепция И.Канта делит болезни: на болезнь бессилия – слабоумие и на болезнь извращенности – умопомешательство. Заслуга И.Канта в том, что он обосновал необходимость государственной благотворительности к бедным, больным и инвалидам. [2].

Ключевое понятие в Новейшей современной философии (XX в) – толерантность как основополагающая ценность и социальная норма традиционного, современного общества.

Традиционному обществу или обществу “закрытого типа” автономия личности несвойственна. В современных техногенных обществах автономия личности интерпретируется как возможность активного деятельностного отношения ко всем происходящим процессам. Стремление рассмотреть человека в его связи с остальным миром, полагая мир как органическую целостность, выступает важным мировоззренческим ориентиром, способным привести к изменению традиционных для техногенных

цивилизаций представлений о предназначении человека и его деятельности [3].

Философскую основу обучения и воспитания детей с ограниченными возможностями составляют понятия и содержательные характеристики системы воспитания, сформированные в качестве основных постулатов в выработке обучающих стратегий. В первую очередь, - это ребенок с ограниченными возможностями как субъект учебно-воспитательного процесса, также учитель и его роль в ходе учебно-воспитательного процесса, и социальная среда, сформированная для решения специальных педагогических задач, и опосредующая течение, и результативность учебно-воспитательного процесса с детьми с ограниченными возможностями [4].

Фундаментальными являются знания, имеющие выражение в основных философских направлениях:

- онтологии, рассматривающей теории бытия на основе первичности и вторичности духовно-материальных ценностей для человека и роли сознания в его развитии;
- аксиологии, определяющей нравственно-эстетические и духовно-познавательные ценности в качестве ведущих компонентов воспитания человека;
- гносеологии, рассматривающей в качестве предмета познания природу и сущность истин бытия.

Существующие педагогические теории, получившие развитие как отражение сущности познания в контексте перечисленных философских направлений, представляют ряд фундаментальных истин для воспитания человека:

- идеализм как отражение настоящего реального в духовном развитии;
- реализм как сущность преобладания материального в настоящем;
- неотомизм как представление ценностей божественного абсолюта в вечности и времени, и выделении дуалистичности духовного и материального с преобладанием духовного;
- прагматизм представляющий определение ценностей человека как относительных в его жизнедеятельности, при значимости его опыта, приобретенного при взаимодействии с социальной средой;
- экзистенциализм, определяющий право выбора для человека в субъективной реальности;
- диалектический материализм, определяющий ценности как продукт сознания общества, обозначающий объективность и материальность реальности, где духовные явления имеют вторичную природу.

При организации социально-педагогического процесса с детьми с ограниченными возможностями формы обучения являются способами выражения содержания деятельности. С помощью используемых форм работы содержание деятельности обретает смысл и становится приемлемым и эффективным для использования [5].

Социализация особого ребенка понимается как процесс вовлечения и приобщения ребенка к сфере образного восприятия и понимания окружающего мира. Это является одним из главных, существенных факторов его социализации, в процессе которой немаловажное значение приобретает факт развития его самосознания посредством надлежащего образного воздействия.

Меры и способы дифференцированного обучения рассматриваются на уровне создания структуры интегрированного обучения детей с ограниченными возможностями, возможностей для определения слияния образовательно-воспитательных аспектов общеобразовательной и коррекционной специальной школы [6].

Для развития самосознания ребенка особо важен вопрос осмысления педагогического воздействия, как педагогического процесса, реализуемого для достижения процессуальных и сущностных результатов обучения и воспитания. Философские концепции, получившие развитие в психолого-педагогической мировой науке, определили междисциплинарный подход в определении ведущих аспектов воспитания и обучения.

Учет личностных особенностей ребенка, особенностей его душевной организации в формировании возрастных психических новообразований является главным при построении образовательных траекторий обучения воспитания. Концепция гуманизма в воспитании в качестве принципа мировоззрения является представлением безграничных возможностей человека в процессе воспитания личности, где ведущей идеей является ценности чести и достоинства личности воспитуемого, право на счастье. В ходе педагогического процесса ребенок является субъектом собственного всестороннего развития, а не объектом воспитания.

Гуманизм воспитания отражается в переосмыслении подходов к обучению через восприятия ребенка как целостной личности, уважение внутреннего мира ребенка, его индивидуальности, особенностей поведения. Важным является учет интересов и мотивов ребенка в деятельности при применении методов и приемов воспитания [7].

На этом этапе определяются учебно-воспитательные цели, направленные на приобщение к общечеловеческим ценностям через выделение значимого для каждого ребенка. Личностно-ориентированный подход является ведущим в процессе развития самооценности личности ребенка, способствует формированию индивидуальности и неповторимости.

Для этого в учебно-педагогическом процессе предусматриваются мероприятия, содержание которых направлено на раскрепощение личного потенциала ребенка, его «творческого начала». Обучающийся сможет в полной мере проявить себя, реализовать свой скрытый потенциал. Данная форма работы усиливает интерес к деятельности, способствует повышению мотивации к познанию чего-либо нового. Именно посредством такого подхода можно воспитать из неуверенного в себе ребенка, человека целеустремленного, решительного и неординарного.

На современном этапе инклюзивного обучения философские основы мировоззрения общества представляют фундамент для организации учебно-воспитательных условий и определения методологических основ через познание закономерностей воспитания детей с ограниченными возможностями. На основании этого, большая часть детей, с наиболее тяжелыми формами заболеваний или ограничениями деятельности, смогла быть включена в образовательный процесс: обучение в специальных группах, индивидуальное обучение на дому, посещение центров психолого-педагогической адаптации и коррекции, медико-социальной реабилитации.

В процессе деятельности у ребенка формируются трудовые навыки, происходит усиление ощущения самооценности, происходит формирование чувства контроля действий. В некоторых случаях, дети могут быть ограничены говорить и слушать, или вообще могут быть лишены таких возможностей. Невербальные средства общения способствуют прояснению интенсивных чувств и переживаний ребенка с ограниченными возможностями. Средства творческой деятельности создают условия для выражения деструктивных состояний, снижая их активность или ликвидируя их полностью [8].

Возможность интегрировать детей с ограниченными возможностями в обычную группу детей, характеризуется не столько возможностями ребенка, сколько качеством работы педагога образовательного учреждения и созданных в нем условий для развития детей с особыми нуждами.

Таким образом, вопросы инклюзивного обучения и воспитания рассматриваются через осмысление основополагающих концепций философской науки, через определение общей теории образования как парадигмы для разработки целей воспитания, используя личностно-ориентированный и междисциплинарный подход. Специальная педагогика как отрасль общей педагогики получили развитие на основе гуманистической концепции обучения и воспитания.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

- 1 Рубинштейн С.Я. Экспериментальные методики патопсихологии. - М., 2001.
- 2 Екжанова, Е. А., Стребелева, Е. А. Коррекционно-развивающее обучение и воспитание [Текст]: методическое пособие / Е. А. Екжанова, Е. А. Стребелева. – М.: Просвещение, 2005. – 272с.
- 3 Аманжол Касабек, Кульпан Аликенова Современная философия науки./Учебное пособие Талдыкорган., 2016. – 192с.
- 4 Советова О.С. Основы социальной психологии инноваций. [Text] СПб.: Изд-во СПб ГУ, 2000
- 5 Основы социальной работы: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Под ред. Н.Ф. Басова. [Text] – М.: Издательский центр «Академия», 2004.
- 6 Забрамная С.Д., Левченко И.Ю. Психолого-педагогическая диагностика нарушений развития (курс лекций). - М. В.Секачев, 2007.
- 7 Джилл К. Социальное предпринимательство: миссия - сделать мир лучше = Understanding Entrepreneurship. The Relentless Pursuit of Mission in an Ever Changing World. [Text] // Джилл Кикал, Томас Лайонс - М.: Альпина Паблишер, 2014. - 304 с.
- 8 Кохановский В. П. История философии. Ростов-на-Дону : Феникс, 2010.
- 9 ЛЕГА В. П. История западной философии. Ч. 1 : Античность, Средневековье, Возрождение / ПСТГУ. М., 2007.

МҮГЕДЕК БАЛАЛАРДЫҢ БІЛІМІ МЕН ТӘРБИЕСІН ДАМУДАҒЫ ФИЛОСОФИЯЛЫҚ БІЛІМНІҢ РӨЛІ

Хайруллина Г.Т., Аликенова К.Н.

Мақалада мүмкіндігі шектеулі балаларды оқыту мен тәрбиелеу мәселесіне педагогикалық көзқарастардың ерекшеліктері қарастырылған. Тәрбие жүйесінің тұжырымдамалары және басқа да мазмұндық сипаттамалары түрінде ұсынылған философиялық теориялар жетекші ұғымдар ретінде анықталады. Тұлғалық - бағдарланған тәсіл баланың әлеуметтенуінің басты факторы болып табылады, мұнда тиісті елестету әсері арқылы оның өзіндік сана-сезімін дамыту фактісі маңыздылыққа ие болады.

Тірек сөздер: *Мүмкіндігі шектеулі балалар, әлеуметтік орта, педагогикалық процесс, философиялық білім, педагогикалық теория, тәрбие тұжырымдамасы.*

THE ROLE OF PHILOSOPHICAL KNOWLEDGE IN THE DEVELOPMENT OF THE EDUCATION AND UPBRINGING OF CHILDREN WITH DISABILITIES

Khairullina G.T., Alikanova K.N.

The article discusses the features of pedagogical approaches to the issue of teaching and upbringing of children with disabilities. Philosophical theories, presented in the form of concepts and other meaningful characteristics of the upbringing system, are defined as the leading concepts. The personality-oriented approach is the main factor in the socialization of the child, where the fact of the development of his self-awareness through the appropriate imaginative influence acquires significance.

Keywords: *Children with disabilities, social environment, pedagogical process, philosophical knowledge, pedagogical theory, upbringing concept.*

Мақаланың редакцияға келіп түскен күні: 15.10.2020 ж.

ПЕДАГОГИКА ЖӘНЕ ПСИХОЛОГИЯ

ПЕДАГОГИКА И ПСИХОЛОГИЯ

PEDAGOGY AND PSYCHOLOGY

THE IMPORTANCE OF PROFESSIONAL COMMUNICATIVE COMPETENCE OF FUTURE PEDAGOGUE IN MULTILINGUAL EDUCATION

Beginimbekova S.B., Sapargaliyeva A.Zh.

This article presents the importance of the communicative competence of future teachers in preparing for professional activities in the context of multilingual education. Today, multilingualism plays a key role in education. In order to implement the concept of foreign language education, comprehensive training of multilingual-based personnel is necessary. In this regard, the possession of high communication skills by a specialist is a primary task in the success of his professional activity.

Key words: *multilingualism, communicative competence, communicative skills, future pedagogue, pedagogical communication, interaction*

The problem of training a modern teacher is one of the most important social and pedagogical problems. In the distant past, developing pedagogy as a science, K. D. Ushinsky paid special attention to the problem of the teacher and the system of his training. Even at the beginning of his teaching career, K. D. Ushinsky stated that the most significant drawback in public education is the lack of good mentors who are specially trained to perform their duties. [1]

Currently, there are increasingly high requirements for the training of qualified teachers. This is due to the fact that a modern teacher must catch the changes of the younger generation and take into account their individual needs in education. The cultural and socio-economic situation in our country has changed dramatically in recent years.

These circumstances led to the emergence of orientations to education. One of the most important strategies for the development of Kazakhstan is multilingual education, which implies, on the one hand, the preservation of the best Kazakhstani educational traditions, on the other, the development of international qualifications in the individual, their linguistic consciousness, which is based on mastering the state, native and foreign languages. For the effective implementation of this concept, the labor market needs high-quality training that helps to increase the prestige of the teaching profession and the competitiveness of a specialist with a multilingual specialization. Thus, modernization of the future teachers' professional training provides the increasing not only the level of theoretical knowledge, but also improving practical communication skills.

The value sphere of multilingual education includes the following components:

- the formation of students' core competencies: linguistic, communicative, and intercultural;
- the objective necessity of maintaining a lifestyle in a multicultural society;
- the development and consolidation of communicative skills and skills in specially created conditions for the training of multilingual specialists;
- the focus on solving speech-based tasks of professional training through multilingual training;
- the multilingual education requires intellectual effort in the process of studying the subject content in several languages, which ensures the formation of professional competencies in general.

The competence approach in the system of professional education has indicated the need to consider communicative competence from the standpoint of the importance of the process of interaction of participants in pedagogical activity. In the system of professional and pedagogical competencies of a teacher, the leading one is considered to be the communicative competence, since the basis of his professional activity is the processes of communication with students. In the process of communication, information is exchanged, and the learning process itself is based on a

communicative act. [2] Underestimating the importance of communication and the presence of a high level of communicative competence of the teacher is difficult to achieve high results in achieving the tasks solved in the course of educational activities. Understanding the importance of communicative competence, the practicing teacher is interested in the continuous development of the present communicative competence.

Communicative competence of a teacher is closely linked with the concept of "pedagogical communication", which has a number of semantic and functional aspects: communication as an art of interaction between the teacher and learner; communication as the main didactic unit in the academic interaction; communication as a manifestation of communicative competence; communication as an indicator of psychological safety of the educational environment; communication as a phenomenon of the educational-pedagogical discourse [2, p. 12]. Communicative competence is based on pedagogical communication. However, the concept of "communicative competence" is broader than "pedagogical communication". The first is a multi-functional type of human activity in the limitless field of human-to-human communication. Pedagogical communication has boundaries set by the tasks of the educational process, its content and possible ways to solve them. The main subjects of pedagogical communication in the field of professional education are the teacher and the student. The basis of communicative competence is the personal characteristics of the individual in the unity of his feelings, thoughts and actions that unfold in a specific social context. The development of teachers' communicative competence consists in promoting self-organization of more effective development of communicative culture, which is self-improvement of the means of organizing communicative interaction. Communicative competence is not an innate ability, but an ability formed in a person in the process of acquiring social and communicative experience.

Comparing with other professional competence, the teacher's communicative competence is defined by at least three components: cognitive (what the specialist knows about this issue); operational (how the specialist implements his knowledge in practice); motivational (how the specialist relates to this field of activity).

The teacher's communicative competence is manifested in such universal communication skills as:

- working with information – search, selection, structuring, design, transfer;
- creating text – message, question, judgment, remark;
- oral text perception – active, passive, reflexive, empathic listening;
- understanding at various levels – language, cognitive, and metacognitive.

One of the conditions for the successful formation of communicative competence of future teachers is the application and use in the learning process of such forms, methods and techniques of training students as psychological training, role-playing training, group socio-psychological training, practical training on the formation of communication skills and professional communication [3]. Interactive learning technologies and the project method are also effective means of forming communicative competence.

The use of project activities in the process of training future teachers contributes to the formation of skills and abilities to work in collaboration (collective planning; interaction with any partner; mutual assistance in a group in solving common problems; business partner communication); educational management (process design, planning activities, time, resources; decision-making and forecasting their consequences, analysis of their own activities); communication activities (dialogue, discussion, questions; defending your own point of view, finding a compromise); presentation work (skills of monologue, ability to confidently hold yourself during a speech, answer unplanned questions). By introducing the project method in the training of future teachers, professional and personal development of each student is achieved, and, characteristically, with the appearance of interest in project activities, there is an increase in the study of special disciplines. The project method is organically combined with interactive learning technologies, enabling future teachers to master the essential components of cooperation.

The formation of communicative competence among students of a pedagogical University will be carried out most successfully if the following pedagogical conditions are implemented:

- subjects of the educational process will understand communicative competence as the teacher's readiness to interact with students in the framework of a humanistically oriented educational process;

- the educational process at the University will be accompanied by active dialogical interaction between the teacher and the student;

- practical application of human-value orientations in relation to the student's personality;

An education system can be considered effective when its result is a competent person who not only has knowledge, professionalism, and high moral qualities, but also knows how to act appropriately in the proper circumstances, applying their knowledge and taking responsibility for the results of their activities. Modern society requires a young specialist to be ready to solve problems of theoretical and practical significance, to further professional and career growth, and to be competitive in the changing conditions of the labor market [2, p.27].

Within the framework of multilingual education, it is necessary to take into account the specifics of future professional activities of students. To effectively prepare University graduates for professional activities in the context of cross-cultural interaction, a comprehensive training program should be developed that takes into account interdisciplinary connections and the complementary nature of modern scientific knowledge. The training process in the framework of multilingual education should be carried out in accordance with the programs of special disciplines and include elements of professional activity, professional education and situations of professional communication [4]. In this case, the level of motivation of students to learn foreign languages will increase and, as a result, the effectiveness of training will increase. Realizing that knowledge and qualifications are becoming priority values in human life in the information society, a modern specialist should strive to keep abreast of the development of their professional field in world practice, and for this it is not always enough to have information in their native language. In this regard, it should be noted that the objective significance of communicative proficiency is an important quality in the formation of a specialist's personality and a leading factor in the formation of professional competence of future specialists [5].

LIST OF REFERENCES :

1. State program for the development of the education system of the Republic of Kazakhstan for 2016-2019. Astana. MES. 2015. 24 s
2. Talyzina N. F. Theoretical problems of programmed learning. Moscow: Moscow state University. UN-TA, 1969. 133 p.
3. Asadullin, P. M. Competence approach to the formation of pedagogical activity of the future teacher in the educational process of the University Text. / P. M. Asadullin // Bulletin of the BSPU. 2004. - №2 (5). - Pp. 11-18.
4. Bermus A. G. Quality System of professional and pedagogical education. Rostov n / A: Rostov publishing House, 2002. p. 83.
5. Alexandrova N. V., Tarabanova V. A., Eidemiller E. G. Communicative competence: Efficiency in the profession // Journal of practical psychology. 1999. No. 7-8. Pp. 36-41.
6. Weinreich U. Monolingualism and multilingualism / U. Weinreich / / New in Linguistics. - Moscow, 1972. - Issue. 6: Language contacts. - S. 25-60.
7. Hymes, Dell H. (1972). "On communicative competence". In Pride, J.B.; Holmes, J. Sociolinguistics: selected readings. Harmondsworth: Penguin. pp. 269–293.

ЗНАЧЕНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩЕГО ПЕДАГОГА В ПОЛИЯЗЫЧНОМ ОБРАЗОВАНИИ

Бегимбекова С.Б., Сапаргалиева А.Ж.

В данной статье представлена значимость коммуникативной компетенции будущих педагогов в подготовке к профессиональной деятельности в условиях полиязычного образования. На сегодняшний день полиязычие в образовании играет ключевую роль. В целях реализации концепции иноязычного образования необходима комплексная подготовка полиязычно-базируемых кадров. В свою очередь, обладание специалистом высоких коммуникативных навыков первостепенная задача в успешности его профессиональной деятельности.

Ключевые слова: полиязычие, коммуникативная компетенция, профессиональные навыки, будущий педагог, педагогическое общение, взаимодействие

БОЛАШАҚ ПЕДАГОГТИҢ КӨПТІЛДІ БІЛІМ БЕРУДЕГІ КӘСІБИ КОММУНИКАТИВТІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІНІҢ МАҢЫЗЫ

Бегимбекова С.Б., Сапаргалиева А.Ж.

Бұл мақалада Болашақ педагогтардың көптілді білім беру жағдайындағы кәсіби қызметке дайындаудағы коммуникативтік құзыреттілігінің маңыздылығы көрсетілген. Бүгінгі таңда білім берудегі көптілділік басты рөл атқарады. Шет тілінде білім беру тұжырымдамасын іске асыру мақсатында көптілді-негізделген кадрларды кешенді даярлау қажет. Өз кезегінде, маманның жоғары қарым-қатынас дағдыларына ие болуы оның кәсіби қызметіндегі нәтижелілігінің басты міндеті болып табылады.

Кілттік сөздер: көптілділік, коммуникативтік құзыреттілік, кәсіби дағдылар, болашақ педагог, педагогикалық қарым-қатынас

Мақаланың редакцияға келіп түскен күні: 12.10.2020.

УДК 159.9

ADOLESCENT CHILD DEVELOPMENT AND THE IMPACT OF DIVORCE ON ADOLESCENTS

Iskakova M.A., Nurzhanova T.T.

The article deals with the features of the psychoemotional state of adolescence, the characteristic features of modern adolescents after their parents' divorce. Physiological, psychological, and socio-psychological causes of difficulties in children of this age are described.

Keywords: Parents, divorce, adolescence; overcoming difficulties, physiological, psychological, socio-psychological causes of difficulties.

Family breakdown is an important problem in modern society. Currently, there is a rapid increase in the number of divorces. According to statistics, the number of children who are brought up in conflict, single-parent families has increased dramatically in recent years. Among these children, and teenagers. The adolescent is affected by the breakdown of the family in its own way,

as at this age children become more receptive, sensitive, and aggressive.

Adolescence is the transition from childhood to adulthood.

F. Dolto calls this period "the movement to the zone of change". He said that this is a period of "extreme vulnerability" from which teenagers are protected either by depression or negativity, which further increases their weakness." [1, p. 5]

Swiss psychiatrist C. G. Jung believed that the normal development of personality is associated with the process of self-perception, self-restoration of a person, when a person makes decisions, is responsible for their actions, etc. [2, p. 54]

Many authors consider the process of autonomy and individualization as the normal development of a teenager's personality. For example, according to the psychologist A. Adler, in the process of personality formation, the active participation of the person himself is important, which should be reasonable, conscious and active, only then will harmony arise in the teenager. [1.p.79]

Based on the analyzed scientific literature, we can say that adolescence is an important moment of social development, which has a special burden in the formation of personality. Intensive development and saturation of the child's social position "I and society" provides socially useful activities, because in it the teenager gets the opportunity not only to draw attention to himself, to Express himself, but also to see his "I" in the assessment of other people, to feel that society recognizes him. This is the mechanism for developing a social position of a teenager in relation to society, which acts as a starting point, a necessary internal condition for the further development of his activity as a form of expression of consciousness, self-consciousness, personal self-determination, which is the most important moment of the individual's inclusion in the social movement that connects him to the social movement of society. Externally set, pedagogically "imposed" on a teenager, socially useful activity forms" an adequate motivational and need sphere, since, on the one hand, it meets the expectations of a growing person, his potentials, on the other - it provides him with practice for the development of self-consciousness, forming the norms of his life.

It is also necessary to formulate a number of conclusions on this issue:

- Family is the main and irreplaceable factor in the formation of a teenager's personality;
- In adolescence, the environment, family situation and Hobbies determine the nature of the future realization, awareness of their life prospects and professional intentions;
- The divorce of parents leaves an incorrigible imprint on the entire length of the future life of a teenager, as well as his psychological and emotional States;
- The emotional balance of a teenager who is going through a divorce depends on the newly formed relationship with their parents during the divorce process and, consequently, after it;
- Adolescents who have experienced parental divorce are more likely to display deviant behavior (drug and alcohol use, Smoking, and suicide).

One of the reactions associated with divorce in a teenager is shock and refusal to believe what happened. It occurs when the child does not realize the depth of the problem and does not believe in what happened. Children usually react this way because they didn't see their parents fighting, didn't know about problems and conflicts. For children, this is the collapse of the world picture, the loss of security and love.

Influence of family on the adolescent

Almost all studies indicate that parents have a huge influence on adolescent behavior. Almost all teenagers consider themselves part of their families.

Many modern studies have identified types of family relationships that have different effects on the development of a teenager's personality. V. Satyr, summarizing the experience of her psychotherapy work, identified two types of families - "Mature" and "problem". "Mature" families differ from "problematic" ones in that "parents believe that changes are inevitable - both in the development of children and in the life of adults. They accept change as an integral part of being." [3, p. 52]

A teenager evaluates parental love and care by the amount of time they are willing to spend on him, by the interest they show in his life, by their willingness and desire to be close to him. Parental support contributes to high self-esteem and academic success, thanks to the support of parents, a teenager can have a trusting relationship with his family. However, if the family does not pay much time and attention to their child, they may develop inferiority complexes, the child will learn poorly, and will commit impulsive actions.

Example:

"I am the captain of the team, but my father and mother have never come to watch me play. Sometimes they are too busy, sometimes they are too tired, and sometimes there is no one to sit with their little sister. At school, everyone admires me, the girls just hang around the locker room, the kids even ask for autographs... But what does it matter if the two closest people don't care!" [5, p. 423]

Teenagers expect support, friendship, and attention from their parents. But in terms of communication with teenagers, you need to find a "Golden mean", because if you constantly impose your society, teenagers will start to move away. They like to spend time with their friends, and they don't like it when their parents try to take on this role. They need the support, support, and interest of adults, not their peers.

The older teenagers are, the less their parents' love for them is shown: they do not pay attention, almost do not spend their time, in General, do not participate in the lives of their children. This is often due to the fact that adults do not consider the opinion of their children, consider themselves more experienced in life, they think that a teenager is just a small child, without an opinion, etc. Studies have shown that the more parents treat their children with respect and consider their opinions, the more relaxed the atmosphere in the family will be.

It is very important to be able to empathize, understand and listen to children in their Teens. Some families show absolute indifference to the experiences of their children. It is very important for teenagers to know that their parents will treat their experiences with understanding and seriousness. They need empathy from their parents if they have an "unhappy love", understanding if they got a bad grade at school, you need to listen to your child if he has problems with friends, all this is very important for a teenager, because for him these are significant problems and they should not be treated with skepticism. It is important that the teenager feels supported by their parents and trusts them as much as possible.

Example:

"we want our parents to be able to come to us with their problems and be sure that they will understand us. Many parents simply do not listen to us, do not even give us the opportunity to explain anything. It does not prevent them from at least sometimes looking at things from our position" [4, p. 424]

Research has shown (Olsen, 2000) that adolescents are more likely to turn to their mothers for advice than to their fathers. They are more empathetic, understand the problems of children, it is easier to talk to them, and fathers are more likely to be judgmental. Communication is extremely important in the family. [4, p. 445]

Distrust is one of the annoying factors for teenagers. It is important for them to know that their parents trust them with their secrets, their problems, i.e. they do not hide anything from them. Some parents do not trust their children, as they project on them the problems of their past, anxiety, and guilt, writes F. Rice.

For example, mothers who have given birth to a child out of wedlock are very distrustful sexually. In General, it is very important for teenagers that their parents trust them in intimate relationships. We need to talk about the relationship between the sexes. In adolescence, an attitude towards the opposite sex begins to form and it is important to show the teenager how to behave, what is possible and what is not.

But in addition to absolute trust in the child, it is extremely important to show care. There is the term "attachment style" of a teenager. F. rice divides attachment into three main styles: safe,

insecure anxious, insecure avoidant. [4, p. 427]

Teenagers with a secure attachment are open to communication, trusting, usually raised by parents who show care and love. These children are self-confident, socially adapted, and do well in school. Teenagers with insecure anxious attachments, raised by parents who were constantly around their children. These are children who are angry, insecure in relationships, who are afraid of being abandoned. Teenagers with insecure avoidant attachments are usually detached from other people, afraid of disappointment. The parents of such children were cold and indifferent.

There are also families where the child is being followed, they do not trust him and use physical violence. Teenagers in such families have a persistent hostility to their parents, difficulties in communicating with the outside world, and distrust of adults.

Also F. Rice says that emotions, love and positive affects are very important in the family (affect is the emotions that "rage" within the family [4, p. 425]).

Affects can be positive or negative. Positive affect is associated with attachment, love, and intimacy in the family. Negative affect is associated with hostility, coldness. In a family where negative affects reigns indifference, parents show little love, at least outwardly it does not show, they do not hug children, do not kiss, do not praise, etc. So F. Rice believes that teenagers also need external love, i.e. external manifestations.

One girl said: "I don't even remember my parents ever saying they love me. They probably think that I already know this; and I so want them to at least occasionally tell me that they love me, or in some other way let me understand it " [4, p.425].

If you don't show external love, children can become closed, withdrawn, or starved and obsessed with where to get love. Teenagers use different methods to attract the attention of their parents, both positive and negative methods. They can deliberately make mischief, do things that irritate their parents, behave like bad children, but all this comes from the fact that they lack something, lack attention. Or teenagers, on the contrary, get good grades, go out of their way, do everything right, do not make mistakes, only to be praised by their parents, noticed.

Recognition and approval from parents is important for teenagers. Parents often criticize their children without showing their approval of their actions. In particular, teenagers want to be accepted as they are, to be forgiven for their mistakes, not to be scolded for their shortcomings. It is necessary to treat the child as an adult.

It is best for parents to be flexible with their children, adaptable, and tolerant in their views and behavior. Personal example of parents: the ability to set a good example to follow; follow the same principles that are taught to children, since the identification process in adolescents partly takes place in the family.

Of course, the influence of the family on the teenager is very great. Parents need to find the best way to interact with their child, take into account his wishes, listen to his opinion, and most importantly perceive him as he is. You need to understand that the teenage period will end, and during this time you need to have time to give the child everything you need in terms of emotions, values, and principles. After all, in adolescence, the basic values are laid, which in the future will accompany a person.

Another reaction is fear, anxiety, and uncertainty about the future. Children are not aware of how they will communicate with the parent who leaves, whether they will communicate at all, whether they will love them and spend time with them.

Similarly, teenagers may feel anger and hostility toward the parent who is being blamed for the divorce, or toward both. A teenager can accuse their father or mother of abandoning their family, say that they hate them, will never forgive them, and so on.

"Why did you make dad leave?", "I hate you for leaving mom for another woman!"

Often, the anger of teenagers is directed at both parents.

Some teenagers are also concerned about public opinion.

"How so? What will my friends think?"

There are cases when teenagers are also concerned about their parents' feelings.

Another common experience is guilt and self-blame. The teenager blames himself for what happened, as his parents often quarreled over him. It seems to him that if he had behaved differently, everything would have been fine, his parents would have been together. In such cases, the teenager closes in on himself, becomes more vulnerable, tries to do everything right.

Divorce is often accompanied by mourning, says F. Rice. Teenagers have feelings of loss, sadness, and depression. After all, after a divorce, you have to adapt to the absence of one of them.

Example:

"The most difficult thing was to get used to living without a father. I didn't even know how much I needed him until he left us" [4, p. 466].

If, after a divorce, one of the parents starts dating someone else, begins to start another family, then teenagers have a zealous reaction. The child becomes touchy because he is forced to share his love. It seems to him that they will love him less, that he is a stranger in this family. Often, teenagers in such situations are just offended that nothing happened in their family, but in the new one everything will work out. In addition, you need to learn to adapt to new people, to a stepmother or stepfather, to new brothers and sisters. For a teenager who has already had such an event as a divorce, it is very difficult to perceive and submit to something new.

Children who survive divorce are traumatized for life. Adolescents experience behavioral problems, both as adults and at an early age. Children who have divorced parents usually do worse at school, are more likely to conflict with their peers, have sex early, and so on. Children have worse self-esteem, behavior problems, they almost stop communicating with their parents, are distrustful of others and new people.

Teenagers whose parents are divorced are more likely to get divorced in the future.

There are many factors that determine the problems experienced by teenagers after divorce. [6, p 199]

First, it is a psychological trauma.

Secondly, it is stress and conflict that caused the divorce.

Divorce is associated with long-term changes in the child's lifestyle. Children begin to rush between their parents, so as not to lose touch with either of them.

Thus, it is necessary to positively involve both parents in the life of children during divorce, as well as to develop relations aimed at cooperation in the post-divorce period between parents and their children. In addition to the conscious, purposeful upbringing carried out by parents, the child is affected by the entire family atmosphere, family conditions: social status, occupation, material level, level of education, value orientations of family members. Therefore, any deformation of the parent family leads to negative consequences in the development of the child's personality.

LITERATURE:

1. Dolto F. On the side of a teenager. - EKB., 2010
2. Jung K. G. Psychoanalysis - Moscow, 2006
3. Adler A. Practice and theory of individual psychology. - Moscow, 2010
4. Rice F. Psychology of adolescence and youth/ ed. E. I. Nikolaeva - SAINT Petersburg, 2010
5. Satyr V. Family psychotherapy. - SPB., 2006
6. Zakharov A. I. Neurosis in adolescent children - L., 1982
7. Tseluiko, V., M. Incomplete family: psychological and socio-legal features; forms and methods of psychological and social work in the period of pre - and post-divorce situations / V. M. Tseluiko, A.V. Vasilenko, E. A. Dementieva: Textbook for students and students of the faculty of psychology, social work and social pedagogy. - Volgograd: publishing house of volgogr. UN-TA, 1999.

ЖАСӨСПІРІМ КЕЗІНДЕГІ БАЛАЛАРДЫҢ ДАМУЫ ЖӘНЕ АЖЫРАСУДЫҢ ЖАСӨСПІРІМДЕРГЕ ӘСЕРІ

Искакова М.А., Нұржанова Т.Т.

Мақалада жасөспірімнің психоэмоционалды жағдайының ерекшеліктері, ата-анасы ажырасқаннан кейінгі қазіргі жасөспірімдердің сипаттамалары қарастырылады. Осы жастағы балалардың қиындықтарының физиологиялық, психологиялық және әлеуметтік-психологиялық себептері сипатталған.

Түйінді сөздер: ата-аналар, ажырасу, жасөспірім; қиындықтарды жеңу, қиындықтардың физиологиялық, психологиялық, әлеуметтік-психологиялық себептері.

РАЗВИТИЕ ДЕТЕЙ В ПОДРОСТКОВОМ ВОЗРАСТЕ И ВЛИЯНИЯ РАЗВОДА НА ПОДРОСТКОВ

Искакова М.А., Нуржанова Т. Т.

В статье рассматриваются особенности психо - эмоционального состояния подросткового возраста, характерные черты современных подростков после развода родителей. Описаны физиологические, психологические и социально - психологические причины трудностей детей этого возраста.

Ключевые слова: Родители, развод, подростковый возраст; преодоление трудностей, физиологические, психологические, социально-психологические причины трудностей.

Мақала редакцияға келіп түскен күні: 15.10.2020 ж.

УДК 378-147-81

THE PECULIARITIES OF COMMUNICATIVE COMPETENCE OF THE FUTURE PEDAGOGUE ON EXAMPLE OF ENGLISH LANGUAGE

Mametkanova A.B., Sapargalieva A.Zh.

The formation of foreign language communicative competence among future English teachers is regarded in the article. It is mentioned with arguments as an important component of the stage of formation of the future teacher in common.

Key words: communicative competence, educational system, pedagogue, proficient, methodology.

Introduction. The process of the formation of a new education system focused on the entry of our country into the global educational space is accompanied by the search for new methodologies for effective teaching, moreover, the new political situation, the expansion of international cooperation and international contacts require today a deeper knowledge of a foreign language. Foreign languages are becoming one of the main factors of both socio-economic and general cultural progress of our society.

World leadership in economic, social, cultural or any other industry belongs to those countries where the intellectual potential of the population is predominantly developed. Therefore, the development of the education system is a fundamental mechanism for the development of the

state [2].

In the Address of the Head of state Kassym-Jomart Tokayev to the people of Kazakhstan (September 1, 2020), it was noted that the system of professional education should be aimed at developing competencies that are in demand in the labor market [1]. As a result of the ongoing reforms of the education system in our country, the requirements for the professional level of teachers and teaching staff are increasing. Today they need to be active subjects of professional activity, to have a high level of communicative competence, which is an important component of professional qualities and allows them to effectively solve the problems of teaching and educating the younger generation.

In modern conditions, it is becoming more and more obvious that humanity is developing along the path of expanding interconnection. A number of scientific papers have shown that communication is an important component of a large group of professionally significant qualities of a specialist, as a quality necessary for the enhanced performance of any pedagogical activity. This is sociability, emotional expression, developed speech (correct pronunciation, logic, harmony of presentation of thoughts), pedagogical tact.

In the current foreign language textbooks for educational institutions, their quality has noticeably improved - the structure of the subject has been significantly changed, the content has improved, the methodological apparatus has been strengthened, the questions and tasks in the textbooks have become more consistent with their purpose, they have more questions that develop the speech and mental activity of the student. With the improvement of the selection and arrangement of educational material in textbooks, the interest of students in learning, the analysis of foreign language text material has increased somewhat.

In turn, today practice shows that the formation of foreign language communicative competence of future English language teachers is at an average level. Some of them believe that communication skills and skills are not perfect enough and do not ensure productive participation in the act of communication. Future teachers of English experience difficulties in practical knowledge of a foreign language due to their poor vocabulary and insufficient linguistic and cultural vocabulary, skills and abilities in speech activity [2].

The State Program for the development and functioning of the languages [3] emphasizes the importance of substantiating the communicative method. There is a trend-strengthening the communicative orientation of the educational process makes learning effective and promising. Teaching a foreign language in Kazakhstan suggests a communicative approach, which is becoming increasingly widespread, which is able to prepare students for spontaneous communication in a foreign language.

However, the issue of the formation of the communicative competence of specialists in the field of foreign language education and the formation of communicative competence in the modern educational platform of our country has not been sufficiently developed. In particular, in the domestic pedagogical theory there is no unified approach to the definition of the concept of "communicative competence of a future English teacher", its content and essence are not disclosed, specific features of the communicative activity of an English teacher are not identified, possible ways of forming communicative competence in the educational process in high school.

In fact, the English language teaching is perceived by many as course of teaching the grammar and vocabulary of the language. However, if the language learners are asked what their goal is, they would most probably answer that it is to be able to communicate in that language [4]. Communicative language teaching based on the idea that students best learn language when they actively use it. There are 2 ways of teaching someone to swim: first is to say stroke, stroke and stroke and the second is to take the child and drop him in deep end. We have to let them to spread the wings. However, we continue to approach language teaching traditionally through the grammar, but not through the communication. Therefore, the results of teaching still nearly the same, learners might know the structure of the language, but at least, it is hardly to say, they are able to communicate in English, despite the fact, the focus of English language teaching has moved

from merely teaching grammar and vocabulary, to forming and improving the skills for effective communication. Teaching them the grammar is perceived as a priority. From my own experience of teaching English language at school, I wanted them to know the “wh” questions, the usage of “to be”, and then we studied Past Simple. Finally, students had to study a whole year before they could ask anybody what they did yesterday. Moreover, students were behaving like Pavlov’s dogs: they could say something in English in the classroom, but not anywhere else. This prevents to the development of the teachers as well. In other words, many teachers’ language abilities have plateaued, teaching one context day after day without any improvement.

R. Milrud defines communicative competence [5], in a broad sense, as “areas of successful action” that exist as: knowledge of the subject, that is, to extract language from memory; communication skills, effective use of language outside of school. Successful application of the communication approach in foreign language teaching means that students know the language, demonstrate communication skills, and are able to successfully apply these skills in the real world.

In linguistics terminology, a language course should not only have one “linguistic competence” as its goal, as it is a part of the communicative competence. Furthermore, communicative competence consists of several branches. But, first of all, what does the communicative competence mean itself? Communicative competence is a term coined by Dell Hymes in 1966[7] in reaction to Noam Chomsky’s (1965) notion of “linguistic competence” [6]. Communicative competence is the intuitive functional knowledge and control of the principles of language usage. As Hymes observes [8]:

“...a normal child acquires knowledge of sentences not only as grammatical, but also as appropriate. He or she acquires competence as to when to speak, when not, and as to what to talk about with whom, when, where, in what manner. In short, a child becomes able to accomplish a repertoire of speech acts, to take part in speech events, and to evaluate their accomplishment by others.”

As for the content of the communicative competence, E.N. Solovova [9] said it consists of personal competence, grammatical competence (linguistic competence), sociolinguistic competence, strategic competence, discourse competence. We need to define all above -mentioned terms, in order to understand the structure of English language teaching, moreover, defining the emphasis of that of that can lead to the forming of language abilities of the proficient English teacher.

Personal competence is the combination of personal skills required for successful teaching. Grammatical competence is the capacity of using properly linguistic forms and structures of the language. What words do we have to use? How do we put words into phrases and sentences?

Sociolinguistic competence is the capacity to adapt your language to different contexts. Cultural awareness is necessary for the correct interpretation of what is happening in a particular situation in a foreign cultural environment. Ignorance of the socio-cultural context can be a crucial factor when communicating with native speakers. Which words, phrases and sentences can be appropriate to particular topic? How can I express, for instance, authority or respect? How can we know the attitude another person is expressing?

Strategic competence: a precise use of communication strategies. How can we express our opinion or ideas in case we cannot remember the precise word or the right form of the verb?

Discourse competence (which was implemented by Canale in 1983): it means cohesion and coherence (putting together the words, phrases and sentences in order to create conversations, messages, articles).

All the above- mentioned parts of the communicative competence means that the learner, who have been taught successfully can engage in intercultural communication, as the communication is best acquired by communicating. A communicative methodology will therefore encourage students to practice language in pairs and groups, where they have equal opportunity to ask, answer, initiate and respond. The teacher assumes a counseling role, initiating activity, listening, helping and advising. Students are encouraged to communicate effectively rather than

merely to produce grammatically correct forms of English. Positive learning strategy is questioning for clarification, asking for explanation and examples about the materials of the learning subject. As saying goes, happy brains learn better, do not fear the questions from students, at least you can throw it back for exchanging opinions and making a discussion, which contributes to the enhancement of communicative competence.

However, the situation in our educational process needs to tackle the problem of forming and developing the communicative competence. What are the key features? First of all, we have to rectify the educational programs. Curriculum in our country is obsessed testing students, particularly what they know about language, but not the performances, in terms of how they can communicate effectively.

The future teachers are so dependent on the sources, materials and technology, but they are missing a bigger picture, ignoring the communication effects. If to mention a technology, which is used to deliver more grammar to students and not to create an action, where students can communicate, take part in discussion. From this point, the technology is used in a kind of degraded sense. Regarding the trainers for current teachers, they are often disappointed in them, like an actor that enacted, because it prevented them to do what they really used to enjoy with teaching.

All this testifies to the absence of a model and methodology for the formation of a foreign language communicative competence of future teachers in the educational process. It is higher school, which is an important component of the stage of formation of a future teacher and teacher, which should become a priority institution for the formation of the communicative competence necessary for a specialist in his future professional activities.

In conclusion, I want to say that when we talk about the study of a foreign language, that is, changes in language behavior through the already formed experience, it is understood that under the influence of activity on the part of the student, positive changes occur in the conditions of a new language habit, trends, perception of new information and knowledge. In other words, education should also proceed in the mainstream of the formation of new values, in the process of which the student, engaging in the study of the questions and problems posed, developing his thinking, will begin to delve into the study of concepts and master the foundations of a new linguistic subject, as a result of which he will be able to develop his own potential and receive necessary information.

REFERENCE LIST:

1. The Address of the Head of state Kassym-Jomart Tokayev to the people of Kazakhstan (September 1, 2020)

2. The State Program for the development and functioning of the languages № 110 от 29 июня 2011 года. Источник: primeminister.kz

Textbooks and books:

3. Geest, A.J.M. Van Deer "Some aspects of communicative competence" ISBN-10: 9023212614 P.114-143

4. Scott Thornbury '30 Language Teaching Methods' ISBN 978-1-108-40848-6 P. 75-93

5. "Second Language Instruction/acquisition Abstracts" ISBN 0 - 521 - 55907 - 3 P.226

6. Chomsky, Noam (1965). Aspects of the theory of syntax. ISBN 978-0-262-53007-1. Cambridge: M.I.T. Press. P. 3-65

7. Hymes, Dell H. (1966). "Two types of linguistic relativity". In Bright, W. Sociolinguistics. The Hague: Mouton. pp. 114–158.

8. Hymes, Dell H. (1972). "On communicative competence". In Pride, J.B.; Holmes, J. Sociolinguistics: selected readings. Harmondsworth: Penguin. pp. 269–293.

9. E.N.Solovova The methodology of teaching foreign language ISBN:978-5-17-049091-2

АҒЫЛШЫН ТІЛІ МЫСАЛЫНДАҒЫ БОЛАШАҚ ПЕДАГОГТЫҢ КОММУНИКАТИВТІ ҚҰЗІРЕТТІЛІГІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Маметканова А.Б., Сапарғалиева А. Ж.

Мақалада болашақ ағылшын тілі мұғалімдерінің коммуникативтік құзіреттілігінің қалыптасу маңыздылығы қарастырылады. Аталған құзіреттілікті қалыптастырудағы заманауи мәселелер мен оларды шешу жолдары туралы айтылады.

Кілт сөздер: коммуникативті құзіреттілік, білім жүйесі, педагог, біліктілік, тиімділігі, методологиясы.

ОСОБЕННОСТИ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИЯ БУДУЩЕГО ПЕДАГОГА НА ПРИМЕРЕ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Маметканова А. Б., Сапарғалиева А. Ж.

В статье рассматривается необходимость формирования коммуникативной компетентности будущего учителя английского языка как составляющая общей профессиональной компетентности. Затрагиваются современные подходы к проблеме формирования коммуникативной компетентности будущих учителей.

Ключевые слова: коммуникативная компетенция, система образования, педагог, профессионализм, эффективность, методология.

Мақаланың редакцияға келіп түскен күні: 14.10.2020 ж.

УДК159.9

МІНЕЗ-ҚҰЛҚЫ АУЫТҚЫҒАН ЖАСӨСПІРІМГЕ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ КӨМЕК КӨРСЕТУ

Мамилина С.К., Онгарбаева С.С.

Бұл мақалада көптеген балалар мен жасөспірімдер қоғам дамуының қазіргі кезеңінде құрдастары мен ата-аналары тарапынан зорлық-зомбылыққа жиі ұшырауы. Нәтижесінде олар агрессивті болып, қылмыстық элементтердің қолына түседі және қылмыс жасайтындығы қарастырылады. Бұл үрдістер кәметке толмағандардың қадағалаусыздығы мен құқық бұзушылықтарының алдын алу, олардың құқықтарын қорғау, әлеуметтік оңалту және бейімдеу проблемаларын кешенді шешу, сондай-ақ мінез-құлқында әртүрлі ауытқулары бар балалар мен жасөспірімдерге ізгілікті және алдын алу тәсілдерінің қажеттілігін куәландырады.

Тірек сөздер: Жасөспірімдер, қылмыс, кәметке толмағандар, психологиялық көмек.

Жастар субмәдениетімен жұмыс «Жастар есірткіге қарсы», «Жастар және салауатты өмір салты», «Жастар жарқын болашақ үшін» және т.б. қозғалыс түрінде ұйымдастырылуы мүмкін.

Осы тәсіл шеңберінде жағымсыз мінез-құлықты бейтараптандыратын «Қолдау аймақтары» мен жағдайлар жасау орынды. Мұндай жүйенің кемшіліктерінің бірі әлеуметтік факторлар мен ауытқитын мінез-құлық арасында тікелей тәуелділіктің болмауы болып табылады. Алайда, жалпы алғанда, бұл тәсіл өте тиімді көрінеді.

Психологиялық превенция (алдын алу, психопрофилактика):

- бейәлеуметтік мінез-құлықты тудыратын қолайсыз факторларды жоюға, сондай-ақ тұлғаның осы факторлардың теріс әсеріне тұрақтылығын арттыруға бағытталған алдын алу;
- тәуекел тобындағы балалармен жұмыс жасауда нерв-психикалық бұзылыстарды анықтауға және оңалтуға бағытталған алдын алу;

– мінез-құлықтың бұзылуымен қоса жүйке-психикалық бұзылуларды емдеуге бағытталған алдын алу. Бұл ретте әлеуметтік-психологиялық жұмыс, егер ол девиантты мінез-құлықты тудыратын жағдайлар мен себептерге әсер ету нысанында, оның ерте кезеңдерінде өтетін болса, неғұрлым тиімді болып табылады. Сонымен қатар, осы балалармен профилактикалық жұмысты ұйымдастырудың басқа да нысандары бар:

Біріншісі, әлеуметтік орта жағынан оң психологиялық әсер етуді ұйымдастыру. Бұл қызметтің негізінде қоршаған ортаның девиацияны қалыптастыруға детерминациялаушы әсері туралы ғылыми түсінік жатыр. Әлеуметтік факторларға әсер ете отырып, тұлғаның жағымсыз мінез-құлықын болдырмауға болады. Бұл алдын алу жүйесі балалар мен жасөспірімдерде салауатты өмір салтын қалыптастыруға бағытталған. Бұл жүйені практикалық ұйымдастыру және жүзеге асыру бұқаралық ақпарат құралдары арқылы мүмкін болады: арнайы бағдарламалар, жастар кумирлерінің сөз сөйлеулері, арнайы таңдалған кинофильмдер – осының барлығы қазіргі уақытта байқалатындарға қарағанда сапасы өзге деңгей болуы тиіс.

Екіншісі-лекция, әңгіме, арнайы әдебиет немесе бейне және телефильмдер тарату түрінде жүзеге асырылатын психопрофилактикалық жұмыстың бізге үйреншікті бағыты. Тәсілдің мәні оң конструктивтік шешімдер қабылдау қабілетін арттыру мақсатында тұлғаның когнитивтік процестеріне әсер ету әрекеттерінен тұрады.

Бұл әдіс, әрине, позитивті білім көлемін арттырады, бірақ мінез-құлықтың өзгеруіне тиімді әсер етпейді, өйткені ақпараттың өзі девиация деңгейін төмендетпейді. Бұл ретте кейбір жағдайларда балалар мен жасөспірімдерді әр түрлі девиациялармен таныстыру оларға деген қызығушылықтың күшеюін ынталандырады, ал балаларды қорқыту процесі сондай – ақ мінез-құлықтың осы түріне деген дұрыс емес қызығушылықты ынталандыратын когнитивті-эмоциялық диссонанс тудыруы мүмкін.

Девиация проблемасы бойынша жасөспірімдермен әңгімелесуде теріс элементтердің әсерін сипаттаған кезде, мысалы, есірткінің іс-әрекеттерін және олардың жеке тұлғаға тигізетін әсерлерін сипаттаған кезде егжей-тегжейлі мәліметтерді қозғамау керек. Әңгімелесу мазмұнын девиантты мінез-құлықтың салдарын және одан бас тарту тәсілдерін талқылауға, тұлғалық өзін-өзі дамыту бойынша белсенді ұстанымды қалыптастыруға бағыттаған жөн.

Осы тәсілдің перспективалық дамуына қорқытушы балалар мен жасөспірімдердің ақпараттың басым болуынан ішінара бас тартуға, сондай-ақ ақпаратты жынысы, жасы, әлеуметтік-экономикалық сипаттамалары және т. б. бойынша саралауға ықпал етуі мүмкін.

Үшінші – балалар мен жасөспірімдерді әлеуметтік-маңызды іскерліктер мен дағдыларға белсенді оқыту. Бұл жұмыс жүйесі көбінесе әртүрлі топтық тренингтер түрінде жүзеге асырылады:

- теріс әлеуметтік әсерге резистенттілік (тұрақтылық) тренингі. Тренинг барысында девиантты мінез-құлыққа деген көзқарастар өзгереді, стратегияларды тану дағдылары қалыптасады, стратегиялар дамиды, құрдастарының қысымы жағдайында «жоқ» деп айту қабілеті дамиды, ата-аналар мен басқа да ересектердің (мысалы, ішімдік ішетіндер) жағымсыз әсері туралы ақпарат беріледі.);

– ассертивтілік немесе аффективті-тұтас оқыту тренингі. Девиантты мінез-құлықтың эмоциялық бұзылулармен тікелей байланысты деген көзқарасқа негізделген. Бұл проблеманың алдын алу үшін жасөспірімдерді эмоцияларды тануға, оларды тиімді түрде көрсетуге және күйзеліспен нәтижелі күресуге үйретеді. Топтық психологиялық жұмыс барысында шешім қабылдау дағдылары қалыптасады, өзін-өзі бағалау жоғарылайды, өзін-

өзі анықтау және позитивті құндылықтарды дамыту процестері ынталандырылады;

– өмірлік дағдыларды қалыптастыру тренингі. Өмірлік дағдылар деп тұлғаның аса маңызды әлеуметтік-психологиялық іскерліктерін түсінеді. Ең алдымен, бұл қарым-қатынас жасай білу, достық байланыстарды қолдау және тұлғааралық қарым-қатынаста жанжалдарды конструктивті шешу. Бұл сондай-ақ өзіне жауапкершілік қабылдау, мақсат қою, өз позициясы мен мүдделерін қорғау, өзін және қоршаған ортаны өзгерту мақсатында Өзін-өзі бақылау, сенімді мінез-құлық дағдыларын арттыру қабілеті.

Жасөспірімдермен жұмыс істеуде бұл жүйе әсіресе тиімді.

Төртінші-девиантты мінез-құлыққа балама қызметті ұйымдастыру. Бұл нысан девиантты мінез-құлықтың орнын басатын әсері туралы Әлеуметтік-психологиялық көзқараспен байланысты. Мысалы, аддикция жеке динамикада – өзін-өзі бағалауды арттыруда немесе референттік ортаға кірігуде үлкен рөл атқара алады. Адамдар олардың көңіл-күйін жақсартатын психоактивті заттарды пайдаланады деп болжанады, орнына ең жақсы нәрсе алынғанша. Белсенділікті арттырудың баламалы түрлері: таным (саяхат), өзін сынау (тауға шығу, экстрим, тәуекелі бар спорт), маңызды қарым-қатынас, махаббат, шығармашылық, қызмет (соның ішінде кәсіби, діни-рухани, қайырымдылық).

Отбасылық тәрбиелеуде тұрақты позитивті мүдделерді тәрбиелеудің ерте түрлері, сүйікті және сүйікті болу қабілетін дамыту, нәтижелі еңбек ету қабілетін қалыптастыру алдын алу міндеттері жетекші болып табылады. Ата – аналар баланы белсенді қызметтің түрлі түрлеріне-спорт, өнер, таным, еңбек түрлеріне тарту арқылы жеке адамның қажеттілігін қалыптастыратынын түсінуі тиіс. Егер жасөспірімдер жасына қарай оң қажеттілік қалыптаспаған болса, онда жеке тұлға көптеген жағымсыз қажеттіліктер мен бос уақыт түрлеріне қатысты неғұрлым осал болып табылады.

Бесінші, салауатты өмір салтын ұйымдастыру. Бұл жұмыстың мазмұны денсаулық пен қоршаған ортамен және өсіп келе жатқан ағзамен үйлесімділікке жеке жауапкершілік туралы ұғымдардан туындайды. Адамның оңтайлы психофизиологиялық жағдайға жету және микро орта факторларына сәтті қарсы тұру қабілеті әсіресе құнды болып саналады. Салауатты өмір салты сондай-ақ дұрыс тамақтануды, тұрақты физикалық жүктемені, Еңбек және демалыс режимін сақтауды, табиғатпен қарым-қатынасты, шамадан тыс кетуді болжайды. Мұндай стиль жеке тұлғаның әлеуметтік-мәдени дүниетанымын арттыруға негізделген және микро - және макро қоғамы қатынастарының даму деңгейіне байланысты.

Алтыншы-бұл жасөспірімдердің спортпен белсенді айналысуы, олардың шығармашылық өзін – өзі тануы, қарым-қатынас және тұлғалық өсу топтарына қатысуы, арттерапия-осының барлығы жеке тұлғаның белсенділігін, оның денсаулығы мен жағымсыз сыртқы әсерге төзімділігін қамтамасыз етеді.

Жетіншіден, девиантты мінез-құлықтың теріс салдарларын азайту, ол рецидивтердің немесе олардың теріс салдарларының алдын алуға бағытталған [1, 161-165; 2; 3].

Психопрофилактикалық жұмыстың әртүрлі түрлерінде балалар мен жасөспірімдерге әсер етудің басқа да түрлері мен әдістері: жеке, отбасылық және топтық жұмыс, ақпараттандыру, топтық пікірталастар, тренингтік жаттығулар, рөлдік ойындар, тиімді әлеуметтік мінез-құлықты моделдеу, психотерапиялық әдістемелер, білім беру бағдарламалары (мысалы, арнайы курс), психологиялық кеңес беру, дағдарыстық көмек (сенім телефоны), сондай-ақ шекаралық жағдайлар мен тұлғаның жүйке-психикалық бұзылыстарын психотерапия қолданылуы мүмкін.

Девиантты мінез-құлықтың ерекшелігіне сәйкес психопрофилактикалық жұмысты ұйымдастыруда мынадай қағидаларды пайдаланған жөн:

– жинақтылық (әлеуметтік дамудың әртүрлі деңгейлеріндегі Ықпал етудің біріктірілген элементтері, отбасы және жеке тұлға деңгейлерінде); атаулылық (жас, жыныстық және әлеуметтік сипаттамаларды есепке алу); массивтілік (топтық жұмыс нысандарының басымдығы); ақпараттың позитивтілігі;

- теріс салдарларды азайту; қатысушылардың жеке мүдделілігі мен жауапкершілігі; тұлғаның барынша белсенділігін есепке алу; болашаққа ұмтылу (мінез-құлық салдарын бағалау, оң құндылықтар мен мақсаттарды өзектендіру, девиантты мінез-құлықсыз болашақты жоспарлау).

2. Ауытқыған мінез-құлықтың психологиялық интервенциясы.

Бұл тұлғаның оң өзгерістерін ынталандыру үшін оның даму мәніне психологиялық араласу. Девиантты мінез-құлық интервенциясының мақсаты Тұлғаның әлеуметтік бейімделуіне кедергі келтіретін мінез-құлық формаларын әлсіретуден немесе жоюдан тұрады.

Психологиялық араласудың мақсаттары мен міндеттері:

- әлеуметтік бейімдеу және психологиялық сауығу уәждемесін қалыптастыру; тұлғалық өзгерістерді ынталандыру; ауытқитын мінез-құлықтың нақты формаларын түзету; тұлғалық өзгерістер мен психологиялық сауығу жолдарын іске асыру үшін қолайлы әлеуметтік-психологиялық жағдайлар жасау; психологиялық кеңес беру; терапиялық және саногенді ортаны ұйымдастыру; психотерапия;
- демеуші психотерапия қолда бар қорғаныс күштерін қолдауды және мінез – құлықтың жаңа, неғұрлым тиімді тәсілдерін жасауды қамтамасыз етеді; психотерапияның қайта оқыту жүйесі-жеке тұлға мінез – құлқын өзгертуге ұмтылады; жеке – реконструктивтік-интрапсихиялық қақтығыстар арқылы тұлғааралық өзгерістерге бағытталған, девиацияның неғұрлым күрделі формаларының, атап айтқанда-делинквенттік, аддиктивті және суицидалды мінез-құлықтың алдын алуға бағытталған.

Бұл тәсілдің негізгі мақсаты жеке тұлғаны өзіне үйреншікті арандатушы мінез-құлықтан босату болып табылады, бұл өз кезегінде адамның өмір салтын, сондай-ақ оның жеке көзқарастарын өзгерте алады. Шағын орталарды ұйымдастырудың осындай нысандарына мінез-құлық ауытқитын жасөспірімдерге арналған Еңбек коммуналарын құруды жатқызуға болады. Мұндай "әлеуметтік-психологиялық аралдарда" өмір мен қызмет бірқатар ережелерге бағынады: өз бетінше өмір сүруді қамтамасыз ету, өзара көмек көрсету, басшы мен сайланбалы органдарға бағыну, ішкі өмірдің тәртібі мен нормаларын қатаң сақтау, дәстүрлерді ұстану және т. б.

Делинквенттік мінез-құлық үшін әлеуметтік-психологиялық әсер етудің неғұрлым барабар тәсілдері қоғамдық жаза және оның әр түрлі модификацияларындағы психотаныстық терапия болып табылатынын атап өткен жөн.

Кәмелетке толмағандардың құқық бұзушылықтарымен алдын алу жұмыстарының маңызды кезеңі оларға психологиялық көмек, әлеуметтік оңалту көрсетілетін әлеуметтік бейімдеу және оңалту мекемелерінің желісін құру болып табылады, олардың одан әрі өміршендігі анықталады.

Мұндай әлеуметтік-оңалту мекемелерінің негізгі міндеттері:

- қадағалаусыздықтың, қаңғыбастықтың, кәмелетке толмағандардың психологиялық бейімсіздігінің алдын алу;
- ата-аналардың немесе қоршаған ортаның кінәсінен қиын жағдайға тап болған балалар мен жасөспірімдерге психологиялық, медициналық, құқықтық, педагогикалық көмек көрсету;
- олардың қоршаған ортаға оң көзқарасын қалыптастыру, қоғамда пайдалы дағдыларды қалыптастыру;
- ата-ана зейінсіз және қамқорлықсыз қалған адамдарға қатысты қамқорлық функцияларын орындау;
- егер бұл мүмкін болса, кәмелетке толмағандарды отбасына қайтаруға жәрдемдесу;
- кәмелетке толмаған балалар мен жасөспірімдердің өмірін одан әрі көркейтуге қатысу.

Бұл ретте әлеуметтік-оңалту орталықтары:

- әлеуметтік баспана;

- күндізгі болу бөлімшелері және кәмелетке толмағандарға арналған қабылдау бөлімшелері.

Мысалы, әлеуметтік пана қиын өмірлік жағдайға тап болған және әлеуметтік-психологиялық көмекке мұқтаж балалар мен жасөспірімдер үшін құрылуы мүмкін. Оны қамтамасыз ету мемлекет есебінен жүзеге асырылады, ал балалардың баспанада тұрған уақыты оларды мемлекеттік мекемелерге орналастыру немесе оларды отбасына беру сәтіне дейін анықталады. Панадағы жұмыс мынадай бағыттарда жүзеге асырылуы мүмкін:

- өмірлік қиын жағдайға тап болған кәмелетке толмағандарға лайықты уақытша тұруды және шұғыл әлеуметтік-психологиялық көмекті қамтамасыз ету;
- әлеуметтік-оңалту жұмысының нысандары мен әдістерін жетілдіру, тәрбиеленушілердің құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауды қамтамасыз ету;
- психологиялық оңалту және әлеуметтік бейімдеу;
- баланың жеке әлеуетін жандандыру;
- балалар мен жасөспірімдердің құқық бұзушылықтары мен қадағалаусыздығын жасауға ықпал ететін себептер мен жағдайларды анықтау және жою;
- отбасылармен жұмыс (тәуекел отбасыларының деректер базасын қалыптастыру, Патронажды жүзеге асыру және бейәлеуметтік отбасыларды анықтау) [6,166-169].

Мұндай орталықтардың болуы кәмелетке толмағандарға медициналық-психологиялық көмек көрсету проблемасына жан-жақты қарауға, олар үшін мәліметтер базасын құруға және салауатты өмір салтын насихаттауды белсенді жүргізуге, өскелең ұрпақты отбасылық өмірге дайындауға, бос уақыт іс-шараларын өткізуге, сондай-ақ құқық қорғау органдарымен және қорғаншы органдармен бірлесіп тұрмысы төмен және қолайсыз отбасыларды анықтау бойынша рейдтер жасауға мүмкіндік береді. Бұл өз кезегінде кәмелетке толмағандар арасындағы қадағалаусыздық пен құқық бұзушылықтардың алдын алуды айтарлықтай жақсартуы, жасалған құқық бұзушылықтардың өсуін азайтуы және балаға қоғамға психологиялық бейімделуге көмектесуі мүмкін.

Профилактикалық жұмысты ұйымдастыру жүйесінде құқық қорғау органдары да үлкен рөл атқарады, олар жалпы білім беретін және медициналық мекемелермен тығыз байланыста кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтарды анықтайды және алдын алады. Құқық қорғау органдарының жұмысын жетілдіру үшін кәмелетке толмағандардың, атап айтқанда, олардың құқықтарын қорғауды күшейтуге бағытталған шаралар кешенін ұсыну орынды:

- ювеналдық сот ісін жүргізу мен адвокатураны қоса алғанда, ювеналдық әділет қызметін кеңейту;
- кәмелетке толмағандарға және олардың ата-аналарына әлеуметтік-құқықтық көмек көрсету жөніндегі арнайы қызметтер жүйесін қалыптастыру;
- Қазақстан Республикасы жағдайында балалардың тіршілік әрекетінің стандарттарын әзірлеу;
- қазіргі заманғы шындықты ескере отырып, кәмелетке толмағандарға қатысты заңнамалық және нормативтік құжаттардың базасын әзірлеу;
- кәмелетке толмағандар жасаған құқық бұзушылықтар мониторингін жүргізу.

Осылайша, кәмелетке толмаған құқық бұзушылармен алдын алу жұмыстарын ұйымдастыру, егер ол кешенді түрде жүргізілетін болса, барлық тұтас әлеуметтік-аумақтық білім ауқымында тиімді болуы мүмкін. Бұл ретте нақты қоғамдық күштер тартылуға тиіс, ал олардың іс-әрекеттері үйлестірілген және балалар құқық бұзушылықтарының алдын алуды ұйымдастырудың бірыңғай қағидаттарында салынуы тиіс.

Қазіргі Қазақстан жағдайында бұл өте маңызды, өйткені көптеген жылдар бойы тәрбие-профилактикалық жұмыс ерте алдын алудың болмауынан зардап шекті: күш-жігер олардың себептерімен емес, салдармен күресуге ғана шоғырланды. Нәтижесінде мұндай жұмыс ескертілмеді және мәселені шешуді болжамдаған жоқ, тек олардың іздері бойынша

жүрді.

Кеңес және посткеңестік кезеңде кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың алдын алу шараларын ұйымдастыру бойынша үздік жетістіктерді, сондай-ақ қазіргі қазақстандық қоғамда әлеуметтік-психологиялық және экономикалық өзгерістердің көп аспектілі палитрасын ескере отырып, біз девиантты мінез-құлықты балалармен және жасөспірімдермен профилактикалық жұмыс жүйесін келесі бағыттарда жаңғыртуды ұсынамыз::

- девиантты мінез-құлық белгілерін ерте анықтау бойынша Медициналық-психологиялық-педагогикалық қызметтердің практикалық қызметін қамтамасыз ету;
- әлеуметтік педагогтар мен мектеп психологтарының кешенді қызметін қамтамасыз ету;
- мінез-құлықта ауытқулары бар балалар мен жасөспірімдерге арналған бірыңғай ақпараттық-талдау деректер банкі құру;
- психологтармен және әлеуметтік педагогтармен бірге балалар мен олардың ата-аналарына тегін кеңес беру;
- олармен әдістемелік және практикалық жұмыс жүйесін жетілдіру;
- Болашақ педагогтардың кәсіби біліктілігін арттыру;
- түзету және қайта тәрбиелеу мақсатында балалармен және жасөспірімдермен психологиялық-педагогикалық тренингтер өткізу;
- құқық қорғау органдарымен және қорғаншы органдарымен бірлесе отырып, тұрмысы төмен отбасылардың рейдтер мен патронажын өткізу;
- кәмелетке толмағандардың құқықтық қорғалуын қамтамасыз ету, олардың отбасында және балалар үйінде өмір сүруін қамтамасыз ету;
- ювеналды әділет және ювеналды соттар қызметінде біліктілікті арттыру;
- оқумен, еңбекпен қамтылмаған, құқық бұзушылық жасауға бейім, спирттік ішімдіктер мен есірткі пайдаланатын жасөспірімдерді қатаң анықтау;
- кәмелетке толмағандарға тегін телефон арқылы кеңес беру;
- жастардың бос уақытын өткізу және жұмыспен қамту іс-шараларын жаппай өткізу;
- кәмелетке толмағандар үшін сенім телефондарын орнату;
- кәмелетке толмағандардың бойында азаматтық қоғамды дамытуда және құқықтық мемлекетті құруда белсенді өмірлік ұстанымды қалыптастыру, патриоттық сезімді, адамгершілік және рухани өзін-өзі жетілдіру сезімдерін тәрбиелеу [7,130-136].

Қорытынды

Кәмелетке толмаған құқық бұзушылармен алдын алу жұмысында жаңа технологиялар мен тәсілдерді пайдалану әлеуметтік-психологиялық жүйе жұмысының құрылымын жетілдіруге және балалар мен жасөспірімдер арасындағы девиантты мінез-құлықты еңсерудің бірқатар проблемаларын іс жүзінде шешуге сөзсіз көмектеседі.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

- 1 Ювко И.П. Вопросы организации исправления и перевоспитания осужденных несовершеннолетних в воспитательно-трудовой колонии (По материалам Казахстана). – Алма-Аты, 1974. – С. 19–37.
- 2 Нуржанов С.Р. Внешкольная воспитательная работа с педагогически запущенными детьми средствами физической культуры и спорта: автореф. ... канд. пед. наук: 13.00.01. – Алма-Ата, 1989. – 21 с.
- 3 Шнибекова Э.И. Использование средств искусства и литературы в индивидуальной работе с трудными подростками: дис. ... канд. пед. наук. – Алма-Ата, 1967. – С. 166.
- 4 Керимов Л.К. Теория и практика индивидуализация перевоспитание трудного подростка: автореф. ... д-ра пед. наук: 13.00.01. – Алма-Ата, 1992. – С. 70–86.

5 Кривошеев В.П. Организация самовоспитания трудных школьников-подростков: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. – Алматы, 1982. – С. 8.

6 СССР. ЦК КПСС. О мерах по улучшению использования клубных учреждений и спортивных сооружений: Постановление ЦК КПСС от 12 июля 1980, № 40. – 100 с.

7 Парфенов В.А. Особенности применения мер поощрения и наказания в перевоспитании учащихся специальных учебно-воспитательных учреждений: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. – Алма-Ата, 1979. – С. 16–60.

ОКАЗАНИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ПОМОЩИ ПОДРОСТКУ С ДЕВИАНТНЫМ ПОВЕДЕНИЕМ

Мамилина С. К., Онгарбаева С. С

В данной статье рассматриваются дети и подростки которые часто сталкиваются с насилием со стороны сверстников и родителей на современном этапе развития общества. В результате они становятся агрессивными, становятся ли преступными элементами и совершают преступления. Эти тенденции свидетельствуют о необходимости комплексного решения проблем профилактики безнадзорности и правонарушений несовершеннолетних, защиты их прав, социальной реабилитации и адаптации, а также гуманности и профилактических подходов к детям и подросткам с различными отклонениями в поведении.

Ключевые слова: подростки, преступность, несовершеннолетние, психологическая помощь.

PROVIDING PSYCHOLOGICAL ASSISTANCE TO A TEENAGER WITH DEVIAN'T BEHAVIOR

Mamilina S.K., Ongarbayeva S. S.

This article examines children and adolescents who often face violence from their peers and parents at the current stage of development of society. As a result, they become aggressive, become criminal elements and commit crimes. These trends indicate the need for a comprehensive solution to the problems of preventing neglect and delinquency of minors, protecting their rights, social rehabilitation and adaptation, as well as humane and preventive approaches to children and adolescents with various behavioral disorders.

Keywords: teenagers, crime, minors, psychological help.

Мақаланың редакцияға келіп түскен күні: 16.10.2020ж.

ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ ӨМІРЛІК ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Сапарғалиева А.Ж., Құрманалиева М.А., Аралбаева Р.К.

Мақалада жасөспірімдердің өмірлік құндылықтарын қалыптастырудың теориялық негіздері қарастырылған. Сондай-ақ, осы мәселе аясындағы зерттеулерге жасалған талдау оқушылардың рухани-адамгершілік тәрбиесі олардың адамгершілік дағдыларынан, кез-келген ортада өзін-өзі ұстауынан, қарым-қатынас мәдениетінің тұрақтылығынан көрінетіндігін дәлелдейді. Заман талабына сай тәрбие мақсатын анықтауда «үш деңгейлік» әдіснама негізге алынады: жалпы (педагогикалық-философиялық), нақты (жалпы педагогикалық) және жеке (негіз болушы тұғырлар, белгілі педагогикалық-психологиялық тұжырымдамалар).

Кілт сөздер: жасөспірім, құндылықтар, қалыптастыру, тәрбие, қарым-қатынас.

Кіріспе. Болашақта ел тұтқасын ұстар азаматтардың өнегелі тәрбиесі – бүгінгі күн тәртібінде тұрған маңызды мәселелердің бірі. Олардың отансүйгіштік сезімін, білім мен біліктілігін, дағдысы мен шеберлігін, асқақ адамшылық және адамгершілік қадір-қасиеттерін, жаңа дүниетанымдық көзқарастарын, салауаттылық дағдыларын, ұнамды мінез-құлық нормаларын өмірлік құндылықтар арқылы қалыптастыру - үлкен қажеттілік екендігі ел президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан-2050» жолдауында жан-жақты негізделген [1].

Қай заманда болмасын, сол қоғамға сай азаматты тәрбиелеудің бірден-бір жолы адамның өмірлік құндылықтарын, рухани байлығын арттыру болмақ. Қазіргі уақытта қала жастары ғана емес, берекелі ауыл мен ақ көңіл, жайдары, ойлары таза, рухани құндылығы мен адамгершілігі жоғары, тәрбиелі ауыл адамдары да өзгерген. Мысалы, адам айтса нанғысыз аурулардың көбеюі, адамгершілік қасиеттеріміздің жүдеу тартуы, кісі өлтіру, үй тонау, маскүнемдік пен нашақорлық, жезөкшелік сияқты жат қылықтармен қатар мейірімсіз, қатігез жастар ауылдан да орын алады. «Ауырып ем іздегенше, ауырмайтын жол ізде» деген сөз бар қазақта. Ендеше, жас ұрпақтың осындай күйге түспеуіне, олардың рухани бай, адамгершілігі мықты, бір-бірімен достық қарым-қатынаста өмір сүруіне жағдай жасау кезек күттірмейтін мәселе екені анық. Мұнда, әсіресе, оқушылар тәрбиесіне мектептегі дұрыс ұйымдастырылған тәрбие іс-шараларының ықпалы зор болары сөзсіз.

Қазақстан Республикасының жалпы білім беру «тұжырымдамасында» жеке адамның рухани және күш-қуат мүмкіндіктерін ашу, өмірлік құндылықтарды қалыптастыру, әрбір адамды дамыту үшін жағдайлар жасау міндеті ерекше аталуы біз көтерген мәселенің қоғам талабынан туындап отырғандығын, тақырыбымыздың өзектілігін дәлелдейді [2].

Оның үстіне қоғамдағы құндылықтардың табиғаты, мәні, шығу тегі және атқаратын қызметтері туралы жан-жақты зерттеулердің адамгершілік пен руханилық мәселерімен тікелей байланысты қарастырылып, осы кезге дейін күн тәртібінен түспеуі біздің тақырыбымыздың өзектілігін онан сайын арттыра түседі. Өйткені, оқушылардың рухани-адамгершілік, жалпы өмірлік құндылықтарын қалыптастыру мәселері көптеген ғылыми зерттеулерге арқау болған.

Материалдар және жұмыс әдісі. Жасөспірімдерде ортақ пайдалы жұмысты істеуге тырысу, бірге әрекет ету, бір нәрсемен шұғылдану, ортақ мақсат қою және оны жүзеге асыру ісіне өздері қатысуға талпыныс пайда болады. Мұның бәрі де оқушылардың жеке басының қоғамдық бағытын анықтайды, оның өмірге белсенді ұстанымын бірте-бірте қалыптастырып отырады. Жасөспірімдерде өмірлік құндылықтарды қалыптастыру мына жайлармен түйінделеді: ізгілік бастамасымен тәрбиелеу, үлкендермен саналы қарым-

қатынас (тұрмыстың қарапайым ережелерін орындау, кеңпейілдік, қайырымдылық, жақын адамдарға қамқорлықпен қарау және т.б.) ұжымда тәрбиелеу, білімділердің өзара бірлескен қарым-қатынасын қалыптастыру, Отанға деген сүйіспеншілікке тәрбиелеу, әр түрлі ұлт өкілдерін қадір тұту және сыйлау. Осылайша мейірімділіктің негізі қаланады, немқұрайлықтың пайда болуына, құрбыларына, төңіректегі үлкендерге қалай болса солай қарауға мүмкіндігі жасалмайды. Қарапайым әдеттерді тәрбиелей отырып оқушылардың істі шын пейілмен әрі саналы атқаруына қол жеткізеді, яғни сыртқы ұнамды мінездері оның ішкі жан дүниесін, оның сыртқы ортаның талап-тілектеріне деген көзқарасын көрсетеді [3].

Білімділердің рухани-адамгершілік құндылықтарын қалыптастырудың жоғары деңгейі адамның ішкі жан дүниесі, өзіндік сана сезімнің дамуы болып табылады. Өзіндік сана-сезімнің реттегіш рөлі оны тәжірибеде іс-әрекеттің субъектісі деп қарастырудан, жеке өзінің адамгершілік қасиеттерін, қызығушылығын, құндылығын, мұратын, мінез-құлқын ұғынуы мен бағалауынан көруге болады. Сондықтан жасөспірімдерде рухани-адамгершілік сана, сезіммен бірлікте қарастырылғандықтан, олардың өзіндік санасы туралы теориялық білімі ғана қалыптаспай, өмірлік бағыт қалыптастырып, тәжірибеде жетілдірудің міндеттері шешілуі тиіс.

Заман талабына сай тәрбие мақсатын анықтауда «үш деңгейлік» әдіснама негізге алынады. Оның үшінші деңгейі гуманистік парадигма тұрғысынан қарастырылып, адам өмірінің мақсаты мен мән-мағынасы оның өз мүмкіндіктерін жүзеге асыру қажеттілігін таныту арқылы ашылады деп тұжырымдалады. Сондықтан үшінші деңгейдегі мақса - тұлғаға бағдарлану негізінде тек баланың алған тәлім-тәрбие мазмұнын қайталау емес, оның табиғатына және өз тәжірибесін толық сезіну тәсілдеріне бағытталған болуы шарт.

Ғалым Д.Ә. Нұрғалиеваның пікірінше, адамгершілік, ізгіліктің сапалық мәнін айқындайтын ұғымдардың бірлігі – құндылық деп тұжырымдайды. Оқушылардың бойында адамгершіліктің адамдарға деген ізгі ниеттілік, құрмет, жанашырлық пен сенім, кеңпейілділік, басқалардың мүддесі үшін жан аяушылық сияқты жеке қасиеттерді іс-әрекет үрдісінде бірлесе отырып дамытуды көрсетті [4].

Қорыта келгенде, мамандарды даярлауда тәрбие үрдісінде оқушылардың рухани-адамгершілік нормалары: өз бойындағы адами қасиеттер, мейірімділік, қайырымдылық, ар, ұят, абырой, парыз, жомарттық, батылдық, шыншылдық, сыпайылық, әділдік, үміт сенімдерін дамыту болып саналады.

А.Қ.Қалиев салауатты өмір салты негізінде адамгершілікке тәрбиелеудің жолдарын көрсетіп, оларды жүзеге асырудағы мүмкіндіктерді жан-жақты ашып көрсете алған. Зерттеуші рухани-адамгершілік белгілі адамгершілік құндылықтар жүйесі негізінде жүзеге асатындығын айта келе, адамгершілік құндылықты тұлға өзінің іс-әрекетінде, қарым қатынасында игерген өмірлік тәжірибесінде пайдаланып, өзінің табиғи болмысын байыта алатын, мәдени байлықтарды меңгерген, соған сәйкес әр түрлі іс-әрекеттер, сезім, сана, мінез-құлықта, қоғамдық қатынаста тұлғаға тірек болатын сенімдер жүйесі деп санайды [5].

Г.А.Ерғалиева рухани-адамгершілік құндылықтар жүйесінің педагогикалық негіздері, оқушылардың рухани-адамгершілік құндылықтар негізінде өзін-өзі тану, тәрбиелеу мүмкіндіктерін анықтап, құндылықтарға жіктеме беріп, жалпы адамзаттық құндылықтар, жоғары сапа деңгейіндегі құндылықтар және рухани-адамгершілік құндылықтар деп үшке бөледі. Рухани-адамгершілік құндылықтарға, мәдениет, саясат, әдебиет, Отан Ана, Жер, дін, ар-ождан, парыз, ерік, жігер, күш, махаббат, қайырымдылық, мейірімділік т.б жатқызған [6].

А.Т.Утебаева орта буын оқушыларының рухани-адамгершілік тәрбиесінің мазмұны, өзіндік психологиялық ерекшеліктерін, ауыл мектебінің оқи тәрбие үрдісі ерекшеліктері жағдайында оқушыларды рухани-адамгершілікке тәрбиелеуге тәрбиелеу мәселесін қарастырған. Ғалымның еңбегінде баланың рухани-адамгершілігіне әлеуметтік орта, отбасы мүшелері, достарының белгілі мөлшерде әсері ашып көрсетілген [7].

Біздің зерттеуімізге жақын келетін еңбектердің бірі – Р.Ж.Шалтаеваның

оқушыларды оқыту барысында рухани-адамгершілікке тәрбиелеу мәселесі қарастырылған зеттеу. Осы еңбекте оқушылардың психологиялық-педагогикалық пәндерді оқу барысында рухани-адамгершілік тәрбиесін дамыту жан-жақты қарастырылады [8]. Осындай еңбектердің қатарын Л. Омарованың жалпы адамзаттық құндылықтар негізінде оқушыларды рухани-адамгершілікке тәрбиелеу мәселесіне арналған зерттеуі толықтырады. Мұнда автор оқушылардың рухани-адамгершілік тәрбиесін жаратылыстану пәндері негізінде, білім беру мен тәрбиелеуді интеграциялау арқылы жетілдіруді теориялық тұрғыдан негіздеп, эксперимент жүзінде іске асырады [9].

Нәтижелер және оны талқылау. Сонымен жоғарыда аталғын зерттеулерге талдау оқушылардың рухани-адамгершілік тәрбиесі олардың адамгершілік дағдыларынан, кез-келген ортада өзін-өзі ұстауынан, қарым-қатынас мәдениетінің тұрақтылығынан көрінетіндігін дәлелдейді. Сондай-ақ, рухани-адамгершілік тәрбиенің адамгершілік, рухани құндылықтарға негізделіп, бірін-бірі толықтырып адамның өзінің табиғи жаратылысы мен өзі-өзі тану, қабылдау, сезіну арқылы сарапқа түсіп дамыған, сыртқы ортаның ықпалы нәжіжесінде қалыптасқан, тұлғаның тұрақтылығы мен жетілу деңгейін, қоғамдағы орнын, даралық қасиеттерінің сипатын айқындайтын ішкі құрылымдық жүйесі екекдігін көрсетеді.

Осы еңбектерге жасаған талдау негізінде: жоғары сынып оқушыларының рухани-адамгершілік тәрбиесі; оқушылардың рухани-адамгершілік тәрбиесі; Оқушыларды рухани-адамгершілікке тәрбиелуге және даярлауға арналған еңбектер; педагогикалық мұралардағы рухани-адамгершілік тәрбие негізіндегі қарастырылғандығын анықтауға мүмкіндік берді. Алайда аталған зерттеулерге жасалынған талдау техникалық және кәсіптік білім беру жүйесі негізінде рухани-адамгершілік құндылықтарын ізгілікті білім беру ортасын құру арқылы қалыптастыру мәселесі қарастырылмаған.

Жасөспірімдерде өмірлік құндылықтарды қалыптастыру барысында тәрбиелеудің өзіндік ерекшеліктері бар және бұл күрделі үрдіс. Білім беру қызметінде тәрбие міндетін іске асырудағы қиындықтың бірі топтағы оқушылардың адамгершілік түсініктерінің әр түрлі болуында және де тәрбие күрделі үрдіс болғандықтан, бір сабақ барысында оқушыларды адалдыққа, қайырымдылыққа, батылдыққа, шындыққа тәрбиелеу мүмкін емес. Алайда, оқушылардың ізгілік, мейірімділік, қайырымдылық, яғни адамгершілік құнды қасиеттерді сіңіріп, өз-өзіне сенімділікті тәрбиелеуде педагогтер шешуші рөл атқарады.

Жасөспірімдердің қоғамда құрдастарымен, ұстаздарымен, әлеуметтік орта, отбасы мүшелерімен дұрыс қарым-қатынас жасай білуі, өзге адамдарды түсінуі, қабылдауы, әр адамның құндылығын және даралық ерекшелігін жасына, жынысына, ұлтына қарамастан саналы түрде түсіне білуі және өзіне сырт көзбен қарап, өзінің көңіл-күйін, атқарған іс-әрекетінің себебін түсініп, істеген ісінің нәтижесіне өздік баға беруі – тәрбиедегі басты мәселе болып саналады.

Адамгершілік қасиеттер ізгілікпен ұштасады. Әсіресе еңбекке деген тұрақты ықыласы бар және еңбектене білуде өзін көрсететін жастарды еңбек сүйгіштікке тәрбиелеу басты міндет болып табылады. Өз халқының мәдениеті, тарихын, өнерін сүю арқылы басқа халықтардың да тілі мен мәдениетіне, салт-дәстүріне құрметпен қарайтын нағыз мәдениетті азамат қалыптасады. Қазақ халқының әлеуметтік өмірінде үлкенді сыйлау ұлттық дәстүрге айналған. Отбасында, оқу орнында, қоғамдық орындарда мәдени нормаларды бұзбау және оны қастерлеу әрбір оқушылардан талап етіледі.

Сонымен, тұлғаның рухани-адамгершілік тәрбиесі тұтастай алғанда өте күрделі көп қырлы үрдіс. Оның адам өміріне толықтығы, қарама-қайшылығы жағынан отбасынан, қоғамнан, мәдениеттен, еліміздегі мәдени-тарихи дәуірде қалыптасқан халықтың тәжірибесінен және адам санасынан бөліп қарастыру мүмкін емес.

Оқушының рухани-адамгершілік құндылықтарын қалыптастыруда ізгілікті білім беру ортасын құру мен тұлғаға бағдарлы амалымен ұйымдастырылған жағдайда сапалы нәтижелерге жетеді. Осыған байланысты рухани-адамгершілік құндылықтарын

қалыптастыруда ізгілікті білім беру ортасын құру қазірге қоғам сұранысына сай руханилықтың бірлігі мен тұтастығы, таным, қарым-қатынас және, іс-әрекет теорияларын басшылыққа ала отырып жүзеге аса алады.

Тұлғалық-бағдарлы амал тәрбие барысында біртекті амалды негізге алмауға, педагогикалық үрдісті басқаруда авторитарлық стильді қолданбауға, әр адамның рухани-адамгершілік әлеуетін барынша ашуға бағытталды. Ш.А. Амонашвили «Практиканы тұлғалық-ізгілікті амал поэзиясынан қарастыруға ұмтылу мені өзіндік ашылу және шығармашылыққа алып келуі қажет», - деп түсіндіреді [10].

Педагогика ғылымында тұлғалық-іс-әрекеттік амал педагогикалық білім беру жүйесінің үнемі дамуын алға тартады. Егер оқушы позициясы белсенді және саналы тұрғыдан құрылса, ол өз кезегінде өзіндік білім беру субъектісі болады. Тұлғалық-іс-әрекеттік амал оқушылардың тұлғалық маңызы іс-әрекетін ұйымдастыруды көздейді. Өйткені тек іс-әрекет барысында тұлғалық құнылыққа ие адам ғана ғылым мен мәдениетті меңгеріп, өзінің жақсы сапаларын көрсетіп, мінез-құлқын жетілдіре алады.

Зерттеудің мақсат, міндеттеріне сәйкес біз жалпы педагогикалық ұстанымдарды жетекшілікке алдық. Атап өтетін жайт педагогикалық әдебиттерде кең тараған анықтама, педагогикалық ұстаным тұтас педагогикалық үрдістің мақсат және міндеттерін іске асырудың тиімділігін арттырып, идеясын басқаруға мүмкіндік береді.

Тұлғалық-бағдарлы технологиялардың әдіснамалық тұғырларын әлеуметтік тұрғыдан қарастыру және оны іске асырудың жолдары мен шарттарын зерттеу үш әдіснамалық деңгейді қамтиды: жалпы (педагогикалық-философиялық), нақты (жалпы педагогикалық) және жеке (негіз болушы тұғырлар, белгілі педагогикалық-психологиялық тұжырымдамалар). Біз зерттеу объектімізге орай үшінші деңгейді мақсат – міндеттерінің сәйкестігіне орай таңдап алдық.

Сонымен қатар педагогтың жасөспірім тұлғасына бағытталған оқыту моделін құрудың басты бағыттары мен ұстанымдарын анықтау өте маңызды. Осыған орай біз тұлғаға бағытталған оқыту аясындағы амалдарды жалпысама таңдауға тырыстық, ол бізге зерттеу мәселесінің тікелей шешімін бермегенімен оларға біршама жақындауға мүмкіндік береді. Мұндай іс-әрекет әдіснамалық бағдарларды, яғни – жасөспірім тұлғасына бағытталған тәрбиенің мақсаттық және мазмұндық-нәтижелік құрамдарын анықтау үшін қажет болды.

Жасөспірім тұлғасына бағытталған оқыту әлеуметтік-педагогикалық жүйе ретінде өзінің белгілі даму деңгейінде нақты масат, құрылым, мазмұн және ұйымдастырудан тұрады. Бұл компоненттердің қатынасы және өзара байланыстылығы оқыту үрдісінің барлық субъект және объектілерінің өзара әрекеттесу деңгейімен анықталады.

Н.В.Кузмина ұсынған педагогикалық жүйе анықтамасына сүйенсек, және жүйелілік амалды оқытуда пайдаланатын болсақ, бір жағынан кәсіби даярлық объектілері түрлі жүйе түзуші элементтерге сәйкес қалыптасатын күрделі жүйе түзетін атап өткен жөн. Екінші жағынан жасөспірімдерді оқыту үрдісі мақсаттар, әдістер, рефлексивті сипаттағы құралдар жүйесімен анықталатын күрделі іс-әрекет болып табылады [11].

Жүйелілік амалды оқушыларды оқытуда іске асыру параметірлері жүйелік жағдаяттық талдау, техникалық және кәсіптік білім беруді дамытуды ашық әлеуметтік жүйе ретінде жоспарлау, білім беру жүйесін дамытуды ынталандыру немесе ауытқуларындағы арақатынасты реттеу болып табылады.

Бұл амалда оқушылардың рухани-адамгершілік құндылықтарын қалыптастыруда ізгілікті білім беру ортасын құру жан-жақты жағдай жасау керектігін ерекше атап өтуге болады, яғни барлық оқушыларға бірдей жалпы білім беру үрдісінде олардың өзіндік дамуына мүмкіндік беру үшін тиімді мүмкіндіктерін тудыру мақсатындағы түрлі деңгейліктер арасындағы қарама-қайшылықты шешу қажет. Жүйелілік амал білім беру кеңістігінің тұтастығын, бірлігін қамтамасыз етеді.

Қорытынды. Жоғарыда айтылғаннан мынадай қорытындыға келеміз – жалпы

оқытудағы тұлғалық-іс-әрекеттік тұғыр білім берудің негізгі міндетін шешеді – яғни адамгершілігі мінсіз, әлеуметтік белсенді, кәсіби құзыретті тұлғаның өзіндік дамуына жағдай жасауды қарастырады. Оны іске асыру оқытушы мен оқушылардың жаңа байланыс құруын, оның негізін субъект-субъектілі қарым-қатынас құрады. Тұлғалық-іс-әрекеттік амал тұлға аралық қарым-қатынасты рефлексивті басқаруды талап етеді. Оның мәні оқытушы мен оқушы бірлескен іс-әрекет мақсаты соңғысынан өзіндік басқару (реттеу, ұйымдастыру, бақылау) қасиетін дамытуға бағытталған.

Сонымен, мынадай қорытындыға келеміз – тұлғалық-іс-әрекеттің амалға сүйенетін оқыту – тұлғаға бағытталған болады.

Психолог және педагогтардың ғылыми зерттеулерін талдау дамыған шетел елдерінде тұлғаға бағытталған оқытуды ұйымдастыру мәселесін зерттеу бірнеше бағыттарда іске асатынын көрсетті. Ең алдымен ол тұлғалық-бағдарлы оқыту мәселесіне қатысты Американдық мектеп мақсаттары келесі талаппен қалыптасады; балаға мәдени құндылықтар қорын беру, интеллектуалды мүмкіндіктерін дамыту; оқытуды өмірмен және шынайы адами құндылықтармен байланыстыру, жұмысты балалар өзіндік ерекшеліктерін ескертіп құру, оқушыларда өз-өзіне деген құрмен сезімін дамыту, жалпы мәселелерді шешу, қоршаған орта мүмкіндіктерін пайдалану [12].

Оқыту үдерісінің мақсаты мен нәтижесісұрақ қою мүмкіндіктерінен, ақпарат жинақтауадан, оқылған ақпаратқа деген сыни көзқарастан, қойылған мәселені шешуден, коммуникативті біліктіліктен талап етіледі. Сондақ-ақ оқыту үдерісінде ой және идеялармен алмасу, ұжымдық-шығармашылық іс-әрекетке қатысу, өзіне сенімділігі, қойылған міндетті ұжыммен шешу білігін қалыптастыру мүмкіндігі негізге алынады.

Бұл біліктілердің білім алушылар интеллектін дамыту негізі ретінде қарастырылады. Мұғалімге оқыту көмекшісі деген рөл беріледі. Ол білім алушының қызығушылықтарына бағытталған болуы керек. Осыған байланысты оқытуда баланың жеке тәжірибесі негізге алынады және тәжірибе алмасу барысында кеңейтіледі.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

- 1 Назарбаев Н.Ә. Қазақстан -2050. Қазақстан халқына Жолдауы. [http:// www.edu.gov.kz](http://www.edu.gov.kz).
- 2 Назарбаев Н.Ә. Менің арманым да, мұратым да – Қазақстан халқын бақытқа жеткізу// <http:// www.edu.gov.kz>.
- 3 «Мәңгілік Қазақстан» жобасы 2014 жыл. <http:// www.edu.gov.kz>.
- 4 Нұрғалиева Д.Ә. Тәрбие процесінде 5-9 сынып оқушыларының адамгершілік құндылықтарын қалыптастыру: Автореф.пед.ғыл.канд.ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған – Алматы, 2005. – 25 б.
- 5 Қалиев С. Қазақ бала тәрбиесінің халық педагогикасындағы көрінісі. // Білім беру жүйесіндегі этнопедагогика. 2006, № 3, 24-30 б.
- 6 Ерғалиева Г.А. Өзін-өзі тану аспектісіндегі тұлға қалыптастыру механизмі // Бастауыш мектеп. - 2009.- №2.- 21-25.
- 7 Утебаева А. Рухани – адамгершілікке тәрбиелеу // Бастауыш мектеп 2005, № 9. - 31-33 б.
- 8 Шалтаева Р. Ж. Педагогические условия духовно-нравственного воспитания студентов в процессе обучения: автореферат. - Алматы: 2007. - 29 с.
- 9 Омарова Л. Адамгершілік тәрбиесін қалыптастыру мәселелері. // Бастауыш мектеп. 2004.- № 2, 26-28 б.
- 10 Амонашвили Ш.А. Здравствуйте, дети! М., Пособие для учителя — М., 1983, - 208 с.
- 11 Кузьмина Н.В. Предмет акмеологии. СПб.: Политехника, 2002.-297 с.
- 12 Aronson, E., Wilson, T.D., Akert, R.M. Social psychology. Foursh Edition. -Upper Saddle River, New Jersey: Prentices Hall, Inc., 2002. - 560 p.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЖИЗНЕННЫХ ЦЕННОСТЕЙ ПОДРОСТКОВ

Сапаргалиева А.Ж., Курманалиева М.А., Аралбаева Р.К.

В статье даны теоретические основы формирования жизненных ценностей подростков. Также анализ исследований в этой области показывает, что духовно-нравственное воспитание студентов находит отражение в их нравственных способностях, поведении в любой среде, устойчивости культуры общения. При определении цели современного образования используется «трехуровневая» методика: общая (педагогическая и философская), специфическая (общепедагогическая) и индивидуальная (основные принципы, известные педагогические и психологические концепции).

Ключевые слова: *юность, ценности, формирование, воспитание, общение.*

THEORETICAL FOUNDATIONS FOR FORMATION OF LIFE VALUES OF ADOLESCENTS

Sapargaliev A.Zh., Kurmanalieva M.A., Aralbaeva R.K.

The article provides a theoretical basis for the formation of life values in adolescents. Also, the analysis of research in this area shows that the spiritual and moral education of students is reflected in their moral abilities, behavior in any environment, the stability of the culture of communication. When determining the goal of modern education, a "three-level" methodology is used: general (pedagogical and philosophical), specific (general pedagogical) and individual (basic principles, well-known pedagogical and psychological concepts).

Key words: *youth, values, formation, education, communication.*

Мақаланың редакцияға келіп түскен күні: 12.10.2020 ж.

УДК 364.65

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL ASSISTANCE TO ADOLESCENTS EXPOSED TO VIOLENCE

Salimova Zh.Y., Nurzhanova T.T.

The problem of violence against adolescents by parents, teachers and peers is the most urgent today. In this case, violence manifests in various situations and forms such as psychological manipulation, humiliation, and physical exertion. In many cases, victims of violence do not tell anyone about this, trying to solve the problem on their own, which is alarming situation. During adolescence children are often subjected to violence by their peers which can cause very serious psychological complexes and problems. Conflicts with teachers are also quite common. In this case, the wrong behavior is caused by a hypertrophied desire for self-affirmation, limited life experience. Unfortunately, in modern society there are often facts of inappropriate behavior, insults, physical measures, inability or unwillingness to respect the personality and problems of the child. Thus, children do not feel protected either at home or at school. There is a high probability that a violent model of behavior will be assimilated by them in the process of socialization, and then violence like an epidemic can spread from one generation to another.

Keywords: *violence against children; psychological and physical abuse; factors provoking the use of violence; excesses of behavior; school violence.*

The problem of the influence of extreme experiences on the psyche of children in our country is one of the most urgent due to the fact that children are especially vulnerable to the effects of traumatic situations. The range of traumatic situations that can adversely affect the psyche of a child is wide enough, but violence occupies a special place among them. The specificity of the traumatic effect of violence on the child's psyche lies in the fact that in the overwhelming majority of cases the abuser is a family member of the child or a close acquaintance who commits a cruel act towards a particular child with the aim of harming him. Therefore, a child who has been abused becomes a victim in the fullest sense of the word.

The vulnerability of adolescents to violence is explained by their physical, mental and social immaturity, as well as a dependent, subordinate position in relation to adults, be they parents, guardians, caregivers or teachers. The psychological and pedagogical literature has accumulated sufficient research experience on this issue, presented by such authors as K.A. Abulkhanova-Slavskaya, L.S. Alekseeva, E.V. Burmistrova, E.V. Gordienko, and others.

A large role in the spread of cruelty towards children is played by the ignorance of parents, their substitutes or other adults about what measures of influence are unacceptable in relation to the child, the lack of understanding that not every punishment is beneficial to the child. Child abuse and neglect can take many forms and forms, but the consequences are always serious mental and physical harm.

What actions can be qualified as child abuse is a relative question and must be considered in the light of the norms existing in this culture. In this regard, the concepts of "violence" and "punishment" in some cases require a special distinction. Modern researchers give different definitions of the terms violence and child abuse, summarizing which we can conclude that violence is various types of behavior from verbal and emotional abuse, the use of physical force to murder and rape. Violence is the use of force, reliance on force, action with the help of force. And, despite some peculiarities in the formulation of the definitions presented by various authors, their general meaning is the same and reflects the deliberate physical and emotional harm to the child.

As for the organization of psychological work with children who have experienced violence, according to N.F. Mikhailova, in the process of counseling, it is extremely important for the psychologist to establish contact with the child, and the emphasis should be on the constant demonstration of caring for him. Most likely, the child will constantly check, in adequate and inadequate ways, how much the adult really cares about him. The tasks facing the psychologist include, first of all: to help reduce the child's feelings of shame, guilt, powerlessness; help in strengthening a sense of self-worth; form new behavioral patterns; promote differentiated interaction with people around; contribute to the development of self-determination of the child, the perception of his own I, including the physical image of his personality.

Specialists take an eclectic approach to working with these children. The most effective today are considered: visualization, cognitive-behavioral therapy, gestalt therapy, psychodrama, art therapy, music therapy, dance therapy. The most suitable option for working with children who have experienced violence is an eclectic, multi-modal counseling model, which combines three main psychotherapeutic areas: working with thoughts, working with emotions, working with behavior. When choosing a method of practical work, it is worth paying attention to the child's age; over the thoughts, emotions or behavior of the child; the level of cognitive development of the child.

The existing problems in children in cognitive, affective and behavioral terms directly influence the choice of approach in psychological counseling. In victims of violence, you can most often notice deviations in all of the above areas, in particular, at the cognitive level: low self-esteem, irrational, destructive thoughts, problems with decision-making, problems with finding a way out of difficult situations; on the affective level: anger, anger; anxiety; guilt; fear of rejection, phobias; depression; at the behavioral level: fights, tears, poor academic performance, nightmares, isolation from others, conflicts with others.

Adolescent children, like adults, choose the following forms of resistance: refuse to speak; deny that the problem of violence exists; refuse to talk about a sore subject; talk about something insignificant; avoid eye contact; are late or miss appointments; close non-verbally and speak in a hostile manner; do not make contact with a psychologist, etc. The specialist will need a lot of patience and stability when working with such children, especially if the child sees the psychologist as part of the system that causes pain. The main task of a specialist is to become at one with the child to help him.

Based on an analysis of the relevant literature, research by L.S. Alekseeva, N.G. Osukhova, V.I. Shirinsky, we can offer a number of general recommendations when counseling and working with abused children:

1. Defining the problem through active listening. To establish contact with the child, it is important how the specialist listens. It is necessary to remember about a free, relaxed body posture - this helps the child to start talking. When it becomes obvious that the child is ready to discuss a problem, it is important to catch and hear three points: what is the problem that is not solved; how the child feels about this problem; what the child expects from a specialist.

2. Clarification of the child's expectations. The specialist needs to explain to the child what the client's expectations he can meet. You need to inform the child, his parents or guardians about what a specialist is able to do, and give them the opportunity to decide for themselves whether they are ready to continue working with him.

3. Clarification of the steps that have already been taken to solve the problem. It should be remembered that more information can be obtained by asking open-ended questions rather than closed ones. It is recommended, together with the child, to write down a list of those actions that he did to solve his problem on paper. Such a technique is important in the case when a specialist wants to help a child to abandon actions that have turned out to be useless or, worse, destructive.

4. Search for new ways to solve the problem. The next step can be a session in which the specialist, using the method of brainstorming, invites the child to come up with as many new ways to solve the problem as possible; in this case, it is not the quality that is important, but the number of invented methods.

5. Conclusion of an agreement with the child to translate one of the ideas for solving the problem into action. It is important that the goals set are realistic, and the child knows that he will definitely discuss the results with a psychologist. If something does not work out, the specialist helps the child look for other ways out of the situation until the situation is resolved.

6. End of the session. The specialist asks the child to summarize what happened during their meeting: for example, what important ideas they came up with, what plans they made for the future. At the beginning of each subsequent session, it is recommended to ask the child to remember what happened in the previous one. This allows, firstly, to teach the child to pay attention to the counseling process; secondly, the psychologist will check his own effectiveness. In the process of consulting a specialist, it is important to find out not so much what the child said, but how he felt. The whole story of what happened can become completely clear if, instead of asking questions, you use the technique of active listening and give the child feedback in the form of conjectural statements (hypotheses) about what important thoughts and problems he is occupied with.

Sometimes, in a desire to help a child, experts ask too direct, directive questions, which makes the client want to close and leave contact. Of course, in psychotherapy there are times when it is necessary to ask directive questions for the purpose of clarification or clarification. In this case, open-ended questions are more appropriate. They enable the child to choose what is meaningful to him, and do not limit the freedom of expression. For example, an open-ended question, "Tell me about your family" implies potential answers to questions such as "Do you live with both parents?" "Who do you include in your family?"; How do you feel about your family members? "

It is necessary to be careful about the question "Why?", As it is often associated with the accusation "Why did you do this?". A child may interpret such a question as follows: "Why did you make such a mistake?" In this case, the child begins to defend himself, as if he is required to give a logical explanation for his action, although in fact the answer lies at the subconscious level, and the task of the specialist is to help the child realize his motives. Usually the answer to such questions allows us to understand only one thing: how the child uses the defense mechanism in the form of rationalization, trying to consciously explain the reasons for his actions.

The questions asked should be appropriate for the child's developmental level. For example, to pose questions to preschoolers, it is advisable to adhere to the following recommendations: use sentences with the number of words not exceeding 5; use names more often than pronouns; use the terminology of the child; instead of saying: "Do you understand what I am asking?", ask the child to repeat the words of the specialist; do not repeat those questions that the child does not understand; rephrase the question instead; do not ask several questions at the same time; after receiving the answer, it is better to generalize what the child said than to ask the next question, thus, encouraging the child to continue the discussion, expand his answer. Naturally, when working with adolescents, given the level of their intellectual and cognitive development, the questions asked and the discussion of the problem will be more difficult, but in essence the recommendations will be practically the same.

Summarizing, we can say that before asking questions, a specialist should determine how appropriate these questions are - how much the question posed allows us to understand the child and his problem; how much the question raised contributes to the disclosure and self-expression of the client. Despite the fact that most professionals report the validity of childhood memories of abuse, it is nevertheless always necessary to consider the children's tendency to exaggerate in order to gain sympathy and attention. Please note that parents may use allegations of violence in divorce proceedings and in child custody court decisions.

According to Z. Hall, there are two sources of false memory: the media and the imposition of hypotheses by a specialist. The child receives information about violence against children from the TV screen or from conversations of adults. Parents can constantly warn the child about the dangers of meeting the abuser. The professional, for his part, may inadvertently contribute to the formation of false memory by asking questions that seem to push the client to an affirmative answer, or by interpreting the child's fantasies in a given direction.

Unfortunately, specialists do not have direct tools that would determine the veracity of clients; however, there are a number of recommendations that can help: there is no need to jump to conclusions and rely on only one method when determining whether violence has occurred; do not ask leading questions; use audio-video technology; use the free association method; in doubt whether the child is telling the truth, you can ask: "Tell me more about this."

Obviously, the psychotherapeutic process must be completed when the goal set jointly by the specialist and the client is achieved. At the last session the following is necessarily discussed: what happened to the child during the counseling process; what goal was set, whether it was achieved; what changes the child feels, what has really changed in his life (attitude towards himself and relations with others); how the child will deal with the situation next time if it arises; what are the child's plans for the near future, what is he going to do, what he wants to achieve. The child needs to be made aware that caring for it does not end with the end of the counseling, so the specialist discusses the time and possibility of subsequent meetings with the client to learn about his life.

In addition to individual counseling sessions, group forms are extremely effective in working with adolescents. Group discussions and exercises help children decide for themselves who in this world they can trust and with whom they should be careful. However, caution should be exercised when using group counseling for adolescent survivors of sexual assault, as their wounds may be too fresh to express their feelings in a group. The goal of therapy is not only to help the child overcome the psychological trauma of sexual abuse, but also to develop age-

appropriate life skills. The group therapy process is focused on the socialization of the child. It promotes healthy relationships among children and teaches them to respect both their own rights and those of others. One of the main goals of group therapy is to help your child develop self-control and behaviors according to social norms. In addition, participating in group activities increases self-esteem. It is during group work that it is easiest for professionals to show a child victim of sexual abuse that he is not alone in experiencing such fears and doubts. Children have the opportunity to sort out their own conflicting feelings in a calm and friendly environment. Thus, it is group therapy that is the optimal form of work with children who have experienced violence, because in the process of such work, their feeling of isolation decreases, communication skills develop, and it becomes possible to analyze internal conflicts and experiences. It is very difficult for children who are victims of violence, especially sexual violence, to discuss what has happened with them on their own initiative. Therefore, group therapy is especially effective in the presence of a directive and structured program proposed by J. Mandell and L. Damon. The priority tasks of group therapy can be formulated as follows: changing aggressive forms of behavior towards the outside world, towards other people, towards oneself; working out traumatic situations, changing the meaning of experiences; the possibility of a new interpretation of the experience; awareness and development of the emotional sphere; immersion of the child in an atmosphere of respect, trust, acceptance; development of basic social and psychological skills; restoration of a positive attitude to the surrounding reality; expansion of ideas about the world; developing a positive future outlook; creation of a support system for the present and for the future; returning the child to normal life.

The choice of approach to psychological counseling for victims of violence depends on what kind of problems the children have in terms of cognitive, affective and behavioral issues. The victims of violence most often have deviations in all of the above areas, in particular, at the cognitive level: low self-esteem, irrational, destructive thoughts, problems with decision-making, problems with finding a way out of difficult situations; on the affective level: anger, anger; anxiety; guilt; fear of rejection, phobias; depression; at the behavioral level: fights, tears, poor academic performance, nightmares, isolation from others, conflicts with others.

Children, especially adolescents, as well as adults, choose the following forms of resistance: refuse to speak; deny that the problem of violence exists; refuse to talk about a sore subject; talk about something insignificant; avoid eye contact; are late or miss appointments; close non-verbally and speak in a hostile manner; do not make contact with a psychologist, etc. The specialist will need a lot of patience and resistance to frustration when working with such children, especially if the child sees the psychologist as part of the system (as part of the adult world or school) that hurts. The main task of a specialist is to become at one with the child to help him.

In conclusion, I would like to note that social losses as a result of violence against adolescents are, first, the loss of human lives as a result of the murder of children and adolescents or their suicide; secondly, the loss of productive members of society due to mental and physical health disorders, low educational and professional level, criminal behavior of victims of violence; thirdly, it is the loss in their person of parents capable of raising physically and morally healthy children; fourth, it is the reproduction of violence in society, as former victims often become rapists themselves. If we take into account that most adolescents experience various kinds of violence towards themselves, from the immediate environment, without adequate response skills in such situations, it becomes obvious that there is a need for specially organized activities of psychologists, teachers, social workers, law enforcement officials and parents. , with the aim of developing skills to resist violence and reduce and eliminate the consequences of traumatic experiences.

LIST OF LITERATURE:

1. Alekseeva, L.S. Organization of activities of centers for social assistance to families and children and centers of psychological and pedagogical assistance to the population to prevent child neglect: method. recommendations / L.S. Alekseeva, E.V. Burmistrova, T.V. Zemskikh. - M.: Education, 2002. -- 206 p. ISBN 5-7357-0169-X
2. Alekseeva, L.S. Psychological assistance to victims of family violence / L.S. Alekseeva. - M.: GosNII family and education, 2000. - 234 p. ISBN 978-5-88753-167-0
3. Alekseeva, L.S. Technologies of social work with children who have suffered from family violence / L.S. Alekseeva, N.G. Osukhova, V.I. Shirinsky; ed. L.S. Alekseeva. - M.: Publishing house of the State Research Institute of Family and Education, 2001. - 208 p. ISBN 978-5-4441-0217-6
4. Yurchenko L.G. Social and psychological support for children affected violence / 2018.

ЗОРЛЫҚ-ЗОМБЫЛЫҚҚА ТАП БОЛҒАН ЖАСӨСПІРІМДЕРГЕ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ КӨМЕК

Салимова Ж.Е., Нуржанова Т.Т.

Қазіргі замандағы көкейтесті мәселелердің бірі жасөспірімдерге қатысты ата-аналарының, мұғалімдердің және құрдастарының зорлық-зомбылық мәселесі. Сонымен қатар зорлық-зомбылық әр түрлі жағдайларда және психологиялық қысым көрсету, қорлау, күш көрсету сияқты формаларда көрінеді. Көп жағдайда зорлық-зомбылыққа тап болған жасөспірімдер бұл туралы ешкімге айтпай, мәселені өздігінен шешуге тырысқандығы алаңдаушылық туғызады. Жасөспірім кезінде балалар өз құрдастарының тарапынан зорлық-зомбылықтарына жиі ұшырайтыны мәлім. Бұл өте күрделі психологиялық жасқану мен басқа да психологиялық қиындықтар тудыруы мүмкін. Бұл жастағы балалар мұғалімдер тарапынан да қысым көру жағдайлары жиі кездеседі. Бұл жағдайда жасөспірімнің жағымсыз мінез-құлығы өзін-өзі сенімді көрсетуге деген гипертрофияланған ықыластан, өмірлік тәжірибенің шектеулі болуынан туындайды. Өкінішке орай, қазіргі қоғамда мұғалімдер тарапынан орынсыз мінез-құлық көрсету, қорлау, күш көрсету, баланың жеке басына және проблемаларына құрметпен қарауға қабілетсіздік немесе көмектесуге деген ниеттің болмауы фактілері жиі кездеседі. Осылайша, балалар үйде де, мектепте де өздерін қауіпсіз сезінбейді. Зорлық-зомбылық моделінің жасөспірімдердің әлеуметтену процесіне әсер ету ықтималдығы жоғары. Сол себепті зорлық-зомбылықтың эпидемия сияқты ұрпақтан-ұрпаққа таралуы әбден мүмкін.

Кілт сөздер: *балаларға қатысты зорлық-зомбылық; психологиялық және физикалық зорлық-зомбылық; күш қолдануға әкелетін факторлар; жағымсыз мінез-құлық; мектептегі зорлық-зомбылық.*

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПОМОЩЬ ПОДРОСТКАМ, ПОДВЕРГШИМСЯ НАСИЛИЮ

Салимова Ж.Е., Нуржанова Т.Т.

Проблема насилия над подростками со стороны родителей, учителей и сверстников является наиболее актуальной в сегодняшний день. При этом насилие проявляется в различных ситуациях и формах таких как психологические манипуляции, унижения, и физические нагрузки. Во многих случаях жертвы насилия не говорят об этом никому, попытке решить проблему, что вызывает тревогу. В подростковом возрасте дети часто

подвергаются насилию со стороны сверстников, что может принести очень серьезным психологическим комплексам и проблемам. Конфликты с учителями тоже достаточно распространенное явление. В данном случае неправильное поведение вызывается гипертрофированным стремлением к самоутверждению, ограниченным жизненным опытом. К сожалению в современном обществе часто встречаются факты некорректного поведения, оскорбления, физические меры, неумения или нежелания с уважением отнестись к личности и проблемам ребенка. Таким образом дети не чувствуют себя защищенными ни дома, ни в школе. Есть большая вероятность, что насильственная модель поведения будет усвоена ими в процессе социализации, и тогда насилие, как эпидемия, может распространяться от одного поколения к другому.

Ключевые слова: *насилие над детьми; психологическое и физическое насилие; факторы, провоцирующие применение насилия; эксцессы поведения; школьное насилие.*

Мақаланың редакцияға келіп түскен күні: 15.10.2020 ж.

**АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТ
СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ
INFORMATION ABOUT AUTHORS**

Aitymov B. - ZhU named after I.Zhanugurov, Head of the department of criminal law discipline Republic of Kazakhstan, city of Taldykorgan, Bola_30081978@mail.ru

Altynbekov M. - ZhU named after I.Zhanugurov, Juriprudence, Republic of Kazakhstan, city of Taldykorgan Altyn_m@list.ru

Arsalam E.M. - ZhU named after I.Zhanugurov. Juriprudence, Republic of Kazakhstan, city of Taldykorgan, Arsalam.ernar@bk.ru

Aralbaeva R. - Department Of Internal Affairs Of The Republic Of Kazakhstan Sotz.doctor of science, associate professor Branch of the Academy of Public Administration under the president of the Republic of Kazakhstan in Almaty region. Taldykorgan Kazakhstan arkadyka@mail.ru

Aidynova A.- master student, Zhetysu State University named after I.Zhansugurov, 4th year student of the specialty"Foreign language: two foreign languages» Aidynova_girl@mail.ru

Ashimova M. - master of pedagogical sciences , senior teacher, Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Taldykorgan, Kazakhstan, malika_amg@mail.ru

Absalimova A. -master student"Teacher without subject specialization" University of Zhetysu named after I. Zhansugurov, Kazakhstan, aida.absalimova@mail.ru

Aidynova A.- Student, Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Taldykorgan, Kazakhstan, aidynova_girl@mail.ru

Alikhanova C. - associate Professor candidate of philosophical Sciences University of Zhetysu named after I. Zhansugurov Kazakhstan- alikenova@mail.ru

Bolat A.- Master of juridical sciences, senior lecturers of department of criminal law disciplines; Zhetysu University named after I.Zhansugurov,city of Taldykorgan alibekblato@mail.ru

Bazhenova M. - lecturer of department of criminal law disciplines Zhetysu University named after I.Zhansugurov, city of Taldykorgan, Master of juridical sciences bazhenova.meruert@mail.ru

Begimbekova S.- master student Zhetysu university named after I.Zhansugurov Pedagogy and psychology, Taldykorgan, Kazakhstan, E-mail: begimbekovas@mail.ru

Daribaev G. - 2nd year master's student of the speciality Jurisprudence, Zhetysu University named after I.Zhansugurov, city of Taldykorgan, Galimzhan_2016@mail.ru

Yessenbek Zh.- Doctor of philosophy (PhD) Head of the Department, Kazakh humanitarian and legal innovation University, Zhetysu University named after Ilyas Zhansugurov. Kazakhstan yessenbek.zhumagali@gmail.com

Yelubayeva A.- Student, Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Taldykorgan, Kazakhstan ,Yelubayeva22@mail.ru

Zhakupova G. - senior lecturers of department of criminal law disciplines; Zhetysu University named after I.Zhansugurov, Master of juridical sciences, city of Taldykorgan, gulima888888@mail.ru

Zhangushukova A. - Senior lecturers of department of criminal law disciplines, Zhetysu State University named after I.Zhansugurov, Taldykorgan, aliyazhangushukova@mail.ru

Zhumagali Kh. - Senior lecturer of the Department of "Foreign languages and translation studies" Zhetysu University named after I. Zhansugurov, The Department of "Foreign languages and translation studies" Taldykorgan City, Republic of Kazakhstan Khanysha.zhumagali@mail.ru

Zhailaubay D. - Student, Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Taldykorgan, Kazakhstan, shinee_diana@mail.ru

Iskakova M. - master student, Master degree, Zhetysu State University named after I.Zhansugurov iwlf@mail.ru

Karimov Zh. - 1st year master's student of the specialty "Special Pedagogy" of Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Almaty region Koksus district village Balpyk bi kindergarten «Kuanysh» zhenis_01.kz@mail.ru

Kurmanaliyeva M. - master student Zhetysu university named after I.Zhansugurov Taldykorgan, Kazakhstan E-mail

Khuangan O. - Master of pedagogical Sciences, Majoring in «History» Teacher of the Department of history of Kazakhstan Zhetysu University named after Ilias Zhansugurov, Taldykorgan, Kazakhstan, Onerbek_86@mail.ru

Karabut V. - master student "Special pedagogy" University of Zhetysu named after I. Zhansugurov Kazakhstan, vika98k@mail.ru

Kalieva Zh. - 7M01902 "Special pedagogy", 1st year master's student University of Zhetysu named after I. Zhansugurov, Kazakhstan e-mail: jansaya_11@list.ru

Kamidenova K. - Student, Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Taldykorgan, Kazakhstan, karina289861@gmail.com

Lazarov S. - 1st year master's student, Zhetysu State University named after I.Zhansugurov Republic of Kazakhstan, sanzhih_lazarov@mail.ru

Mamilina S. - Master of pedagogical sciences Senior teacher Zhetysu University named after I. Zhansugurov. Taldykorgan, Kazakhstan, mamilina_samal@mail.ru

Mametkanova A. - Zhetysu state university named after I.Zhansugurov Kazakhstan, Taldykorgan E-mail: mametkanova@inbox.ru

Mashanova S. - Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Foreign Languages and Translation Studies "Zhetysu University named after Ilyas Zhansugurov" saniya.mashanova@mail.ru

Myrzai M. -1st year master's student of the specialty "Special Pedagogy" of Zhetysu University named after I. Zhansugurov ,Regional special boarding school for children with hearing impairments in Taldykorgan mika.96@bk.ru

Nurzhanova T. - Candidate of Pedagogical Sciences, docent associate Professor, Zhetysu State University named after I. Zhansugurov, Taldykorgan, Kazakhstan

Nurbek D.- Master of Law, senior lecturers of department of criminal law disciplines, Zhetysu University named after I.Zhansugurov, city of Taldykorgan Rufat.dana@mail.ru

Nurbekova G. - Student, Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Taldykorgan, Kazakhstan , noonazz@mail.ru

Nurakhmetova I. - Student, Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Taldykorgan, Kazakhstan,ict_ict2017@mail.ru

Ongarbayeva S.-Master of pedagogical sciences Senior teacher Zhetysu University named after I. Zhansugurov. Taldykorgan, Kazakhstan

Orynbayeva U. K.- Senior teacher, teacher ZhU named after I. Zhansugurov, Kazakhstan ulserik@mail.ru

Orazova G. - master,of English with high qualification school №139 named after A. Baitursunov, Kazakhstan,Almaty_galiyaorazova67@mail.ru

Rysdauletova B.- master Senior Lecturer at the Department of Journalism and Philology NLC "Zhetysu University of the name Ilyas Zhansugurov" Kazakhstan,rysdauletova@mail.ru

Sofina M. - 7M01902 "Special pedagogy" 1st year master's degree at Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Taldykorgan, 87057255676, e-mail primavera768@gmail.com

Serikova L.- Master degree of juridical sciences lecturer Zhetysu university named after I. Zhansugurov ss_laura@mail.ru

Saduakasova L.- Senior Lecturer at the Department of Civil Law Disciplines Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Taldykorgan, laurabs@bk.ru

Salimova Zh.- master student of speciality "Pedagogy and psychology", Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Teacher of English and French Kazakhstan, zhuldyz.salimova@bk.ru

Sapargaliev A. - Academic adviser: PhD, Zhetysu state university named after I.Zhansugurov, Taldykorgan, Kazakhstan, E-mail: aizhan_sapargaliyeva@mail.ru

Turysbekova A. - candidate of philological sciences, senior teacher, Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Taldykorgan, Kazakhstan

Turabay G. - teacher of the department Foreign languages and Translation studies, Zhetysu University named after I.Zhansugurov, Taldykorgan, Kazakhstan TGK_96@inbox.ru

Tatubaeva M. - 7M01902 "Special Pedagogy" 1st year master's program at Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Taldykorgan, e-mail: tatu134@mail.ru

Tulebaeva K. - Candidate philology science, Kazakh humanitarian and legal innovation University, Zhetysu University named after Ilyas Zhansugurov. Kazakhstan, tulebaeva82@mail.ru

Tastemirova A. - Master of pedagogical sciences; Senior teacher; Student, Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Taldykorgan Kazakhstan Appleflower40@mail.ru

Ualijeva S. – Master of Pedagogical Sciences in Foreign Language: Two Foreign Languages, Senior Lecturer at the Department of Foreign Languages and Translation Studies Zhetysu University named after Ilyas Zhansugurov, Taldykorgan, Kazakhstan, ualievass@mail.ru

Khairullina G. - Teacher – defectologist, Taldykorgan, secondary school No. 13 (with special classes) Kazakhstan, gulmirahai1975@mail.ru

Shynybekova A. - Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Foreign languages and translation studies, Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Taldykorgan, Kazakhstan, aizhan1574@mail.ru

АВТОРЛАР НАЗАРЫНА!

- Мақалалардың электронды нұсқалары zhu.edu.kz сайтында орналастырылған.
- Редакторлар авторлардың жіберген ақпараттың анықтығына жауапты емес.

Жалпы ереже

«Жетісу университетінің Хабаршысы» және «Хабаршы. Математика және жаратылыстану-техникалық ғылымдар сериясы» журналдарына толық мақала түрінде рәсімделген түпнұсқа зерттеулер нәтижесін қамтитын баспа материалдары қабылданады. Баспаға ұсынылған материалдар журнал профилі мен ғылыми деңгейіне сай келетін, басқа ғылыми журналдарда бұрын жарияланбаған түпнұсқа болуы тиіс. Тақырыптық сәйкессіздіктер туралы редакция алқасы арнайы рецензиялаусыз және себебін түсіндірместен шешім қабылдай алады. Студенттер мен магистранттардың жұмыстары ғылыми жетекшімен бірлесіп жазылғанда немесе жетекшінің пікірі болған жағдайда ғана қабылданады.

Мақаланы рәсімдеу

Мақалалар қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде MS Word (.doc или .docx) форматында файл түрінде ұсынылады. Әріп түрі – Times New Roman, кегель – 12 біркелкі жоларалық интервал. Жоғары және сол жақ жиегі – 2,5 см, оң және төмен – 2 см, азат жол – 1,25. Мақала материалдары «Журналдар, жинақтар, ақпараттық басылымдар. Жарияланатын материалдарды баспалық рәсімдеу» 7.5-98 ГОСТ сәйкес рәсімделеді.

Мақала көлемі

Ұсынылған мақала көлемі 10 мың белгіден (бос орынмен) 30 мың белгіге дейін болуы тиіс.

Авторлар туралы мәлімет

Авторлар туралы келесідей мәліметтер жеке файлмен қазақ және ағылшын тілдерінде жіберіледі: толық аты-жөні, ғылыми атағы, ғылыми дәрежесі, қызметі немесе мамандығы, жұмыс орны (ұйымның қаланың толық атауы), мемлекет атауы (шет елдік авторлар үшін), барлық авторлардың байланыс мәліметтері (e-mail, телефон).

Мақала құрылымы

Материал мазмұны түсінікті, логикалық тұрғыда құрылған болуы тиіс және мақала бөліктері келесідей ретпен орналастырылады:

- а) ЭОЖ индексі;
- б) үш тілде мақала тақырыбы;
- в) барлық авторлардың тегі мен инициалдары;
- г) үш тілде кілт сөздер (8 сөзден көп емес) мен қысқаша аңдатпа (600-900 белгілер бос орынмен). Аңдатпада пән және жұмыс мақсаты, әдістемесі, басты зерттеу нәтижелері, оны қолдану аясы, қорытынды келтірілуі тиіс. Қазақ, орыс және ағылшын тіліндегі аңдатпаның сәйкес келмеуіне жол берілмейді;
- д) кілт сөздер;
- е) кіріспе бөлімде жұмыс мақсаты мазмұндалады және қажеттіліктер дәлелденеді (1800 белгі бос орынмен);
- ж) негізгі мәтін бөлімдер мен бөлімшелерге бөлінуі тиіс (зерттеудің өзектілігі, әдіснамалық сипаттамасы, зерттеу нәтижесі және оны талқылау, керек жағдайда бөлімдерді біріктіруге болады). Графикалық материалдар қара-ақ бейнеде беріледі. Ол анық және суретті қайта өңдеуді талап етпеуі керек (сурет кемінде 300 dpi).

мүмкіншілігімен jpeg форматында рәсімделеді). Барлық мәліметтер дереккөзіне сілтеме, ал суреттер мен кестелерге тақырып қойылуы шарт.

з) қорытындыда мүмкіндігінше нәтиженің тәжірибелік қолданылуы көрсетілуі керек;

и) әдебиеттер тізімі. Әдебиеттер тізімінде мақалада көрсетілген барлық авторлардың жарияланымдары туралы мәліметтер қамтылуы тиіс, мәтінде сілтеме қойылмаса жұмыста берілмеуі керек. Монография, оқулық, оқу құралдарының мәліметтеріне ISBN номерін қосу қажет. Рецензияланған халықаралық журналдарда жарияланған барлық мақалалар сілтемесінде DOI (Digital Object Identifier) көрсетілуі тиіс. DOI мақаланың PDF нұсқасында немесе мақаланың негізгі интернет бетінде келтірілген, сондай-ақ CrossRef <http://www.crossref.org/guestquery/> іздеу жүйесін қолдана аласыз. Анықтамалық-библиографиялық тізімдердегі библиографиялық сипаттама 7.1-2003 ГОСТ «Библиографиялық жазба. Библиографиялық сипаттама. Құрастырудың ережесі мен жалпы талаптары» негізінде құрастырылады..

к) жазбаның редакция алқасына түскен күні.

Жариялауға ұсынылған материалдар журнал профиліне, ресми талаптарға сәйкес болуы шарт, сонымен қатар қос рецензиялау рәсімінен (антиплагиатқа тексеру және журнал редакция алқасы мен сараптамалық топ мүшелерінің рецензиялауы) өтуі және журналдың редакция алқасының жариялауға арналған пікірін алу қажет.

Автор мақаланы интернетте тегін жариялауға келісімін береді.

Журнал ашық, сондықтан кез келген автор азаматтығына, жұмыс орнына және ғылыми дәрежесіне қарамастан редакция талаптарын сақтаған жағдайда мақала жариялауға мүмкіндігі бар.

Мақаланы жариялауға қабылдағаннан кейін сканерленген түбіртек pdf немесе jpeg форматында электронды поштаға жіберіледі. **Баспа шығынының ұйымдастыру жарнасы 4000 теңгені құрайды.**

Университет реквизиттері

І.Жансүгіров атындағы ЖУ

СТТН 531400011685

БСК – 990140003041

ЖСК – KZ566010311000005234

КБЕ 16

БСК - HSBKKZKX,

ТРФ 319900 АҚ «Қазақстан Халық банкі», Талдықорған қ.

Төлемді жүргізу кезінде төлем атауын міндетті түрде көрсетіңіз: ЖУ Хабаршысы журналына мақала үшін ұйым.жарнасы

Мақаланы рәсімдеу үлгісі

ӨОЖ 541.124

ЗАМАНАУИ БИЗНЕС-БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІ

Шатырбаева Г.Ж., Молдабаева М.М.

Түйіндеме қазақ тілінде

Кілт сөздер:

Баяндама мәтіні

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

Тақырып орыс тілінде

Шатырбаева Г.Ж., Молдабаева М.М.

Түйіндеме орыс тілінде

Ключевые слова:

Тақырып ағылшын тілінде

G.Zh. Shatyrbayeva, M.M. Moldabayeva

Түйіндеме ағылшын тілінде

Key word:

Материал редакция түскені (күні)

Авторлар туралы мәлімет

Т.А.Ә.	
Ғылыми атағы, ғылыми дәрежесі	
Қызметі немесе мамандығы	
Жұмыс орны (ұйымның толық атауы, қала)	
Мемлекет (шет елдік авторлар үшін)	
e-mail	

Information about authors

Full name	Паспорт/жеке куәлік бойынша
Academic degree, academic title	
Position or profession	
Place of work (full name of the organization, city)	
Country (for foreign authors)	
e-mail	

ВНИМАНИЮ АВТОРОВ!

- Электронные версии статей доступны на сайте <http://vestnik.zhu.edu.kz/>
- Редакция не несет ответственность за достоверность информации, приводимой авторами

Общие положения

Журналы «Вестник Жетысуского университета» и «Вестник. Серия Математика и естественно-технические науки» принимают к публикации материалы, содержащие результаты оригинальных исследований, оформленных в виде полных статей. Материал, предлагаемый для публикации, должен являться оригинальным, не публиковавшимся ранее в других научных изданиях, соответствовать профилю и научному уровню журналов. Решение о тематическом несоответствии может быть принято Редколлегией без специального рецензирования и обоснования причин. Работы студентов и магистрантов принимаются только в соавторстве с научными руководителями или при наличии рецензии от их руководителей.

Оформление статьи

Статьи могут быть представлены на казахском, русском или английском языках в виде файла в формате MS Word (.doc или .docx). Гарнитура - Times New Roman, кегель - 12 пт. с одинарным межстрочным интервалом. Поля слева и сверху – 2,5 см, справа и снизу – 2 см., абзац – 1,25. Материал статьи оформляется в соответствии с ГОСТ 7.5-98 «Журналы, сборники, информационные издания. Издательское оформление публикуемых материалов».

Объем статьи

Рекомендуемый объем статьи должен составлять от 10 тысяч знаков (с пробелами) и до 30 тысяч знаков (с пробелами).

Сведения об авторах

Отдельным файлом направляются сведения об авторах на русском и английском языках с указанием следующих данных: полное имя, ученое звание, ученая степень, должность или профессия, место работы (полное название организации, город), наименование страны (для иностранных авторов), контактные данные (e-mail, телефон) всех авторов.

Структура статьи

Изложение материала должно быть ясным, логически выстроенным, части статьи располагают в следующей последовательности:

- а) индекс УДК;
- б) заголовок статьи на трех языках;
- в) фамилии и инициалы всех авторов;
- г) краткая аннотация (600-900 знаков с пробелами) на трех языках с перечислением ключевых слов (не более 8 слов). В аннотации должны быть указаны предмет и цель работы, методология, основные результаты исследования, область их применения, выводы. Несоответствие между казахоязычной, русскоязычной и англоязычной аннотацией не допускается;
- д) ключевые слова;
- е) вводная часть с обоснованием необходимости и изложением цели работы (не более 1800 знаков с пробелами);
- ж) основной текст, который необходимо разделить на разделы и подразделы

(актуальность исследования, описание методологии, результаты исследования и их обсуждение, при необходимости разделы могут быть объединены). Графический материал предоставляется только в черно-белом изображении. Он должен быть четким и не требовать перерисовки (изображение выполняется в форматах jpeg с разрешением не менее 300 dpi). Все данные должны иметь сноски на источник их получения, а рисунки, таблицы озаглавлены;

з) выводы, в которых по мере возможности должно быть указано практическое применение результатов;

и) список литературы. Список литературы должен содержать библиографические сведения обо всех публикациях, упоминаемых в статье, и не содержать указаний на работы, на которые в тексте нет ссылок. В выходные данные монографии, книг, учебных пособий включать номер ISBN. Для всех ссылок на статьи, опубликованные в международных рецензируемых журналах следует указывать DOI (Digital Object Identifier). DOI указываются в PDF версии статьи и/или на основной интернет-странице статьи, также можно воспользоваться системой поиска CrossRef: <http://www.crossref.org/guestquery/>. Библиографическое описание в пристатейных библиографических списках составляют по ГОСТ 7.1-2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления».

к) дата поступления рукописи в редколлегия.

Представленные к опубликованию материалы должны соответствовать профилю журналов, соответствовать формальным требованиям, пройти процедуру двойного рецензирования (проверка на плагиат и рецензирование членами экспертной группы и редколлегии журналов) и получить рекомендацию к публикации редколлгией журнала.

Автор дает согласие на воспроизведение статьи на безвозмездной основе в сети Интернет.

Журналы являются открытыми – любой автор, независимо от гражданства, места работы и наличия ученой степени, имеет возможность опубликовать статью при соблюдении требований редакции.

После принятия статьи к публикации представляется сканированная квитанция об оплате за публикацию в формате pdf или jpeg по электронной почте. **Организационный взнос на издательские расходы составляет 4000 тенге.**

Реквизиты университета

ЖУ им. И. Жансугурова

РНН 531400011685

БИН – 990140003041

ИИК – KZ566010311000005234

КБЕ 16

БИК - HSBKKZKX,

ТРФ 319900 АО «Народный банк Казахстана», г. Талдыкорган.

При оплате обязательно укажите назначение платежа: Орг. взнос за статью в журнале Вестник ЖУ

Пример оформления доклада

УДК 541.124

СИСТЕМА СОВРЕМЕННОГО БИЗНЕС-ОБРАЗОВАНИЯ*Шатырбаева Г.Ж., Молдабаева М.М.**Резюме на русском языке***Ключевые слова:**

Текст доклада

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:**Тема на казахском языке****Шатырбаева Г.Ж., Молдабаева М.М.***Резюме на казахском языке***Кілт сөздер:****Тема на английском языке****G.Zh. Shatyrbayeva, M.M. Moldabayeva***Резюме на английском языке***Key word***Материал поступил в редакцию (дата)***Сведения об авторах**

Ф.И.О.	По паспорту/удостоверению
Ученое звание, ученая степень	
Должность или профессия	
Место работы (полное название организации, город)	
Страна (для иностранных авторов)	
e-mail	

Information about authors

Full name	По паспорту/удостоверению
Academic degree, academic title	
Position or profession	
Place of work (full name of the organization, city)	
Country (for foreign authors)	
e-mail	

TO THE AUTHORS ' ATTENTION!

- **Electronic versions of the articles are available on the website <http://vestnik.zhu.edu.kz/>**
- **Authors are entirely responsible for the accuracy of information provided.**

General information

Journals "Bulletin of Zhetysu University named after I.Zhansugurov" and "Bulletin. Series of Mathematics and natural and technical sciences" accept for publication materials containing the results of original research, prepared in the form of full articles. The material proposed for publication should be original, not previously published in other scientific journals, correspond to the profile and scientific level of journals. The decision on thematic discrepancy can be made by the Editorial board without special review and justification of the reasons. Papers of students and undergraduates are accepted only in co-authorship with scientific supervisors or with a review from them.

Presentation of article

Articles can be submitted in Kazakh, Russian or English as a file in MS Word (.doc or .docx). Typeface - Times New Roman, font size – 12 pt. Single-line spacing. Margins left and top – 2.5 cm, right and bottom – 2 cm, paragraph – 1.25. Article is prepared in accordance with GOST 7.5-98 "Journals, collections, information editions. Presentation of publications.

Text volume

The recommended volume of article should be from 10 thousand characters (with spaces) and up to 30 thousand characters (with spaces).

Information about authors

A separate file is sent information about the authors with the following data: full name, academic title, academic degree, position or profession, place of work (full name of the organization, city), name of the country (for foreign authors), contact details (e-mail, phone) of all authors.

Article structure

Your article should be clear, logically arranged, and usually consist of the following sections:

- a) UDC index;
- b) title of article in Kazakh, Russian, English;
- c) list all authors' full names;
- d) short summary (600-900 characters with spaces) in Kazakh, Russian, English with a list of keywords (up to 8 words). It should concisely describe the contents and purpose of your article, and include the methodology used, main results obtained and conclusions drawn. Discrepancy between Kazakh, Russian and English annotations are not allowed;
- e) key words;
- f) Introduction should be concise and describe the nature of the problem under investigation (up to 1800 characters with spaces);
- g) the main text should be divided into sections and subsections (relevance of study, methodology, results and their discussion, sections can be combined if necessary). The graphic file should be black and white, clear and do not require redrawing (image should be saved as JPEG at 300 dpi). You should use links to sources, and titles for figures, tables;
- h) Conclusions, and future application of the results if possible;
- i) list of references. The list of references should contain bibliographic information about all publications mentioned in the article. The output data of monographs, books, textbooks should contain ISBN number. For all references to articles published in international peer-reviewed journals should be specify DOI (Digital Object Identifier). You can find DOI in the PDF version of the article and/or on the main web page of the article, you can also use CrossRef search system: <http://www.crossref.org/guestquery/>. Bibliographic description in reference bibliographic lists should be presented in accordance with GOST 7.1-2003 "Bibliographic record. Bibliographic

description. General requirements and rules of preparation".

j) date of receipt of manuscript at Editorial board.

Materials submitted for publication must meet the profile of the journals, formal requirements, pass a double review procedure (plagiarism and peer review by members of the expert group and the Editorial Board), and are recommended for publication by the Editorial Board of the journal.

Author agrees to publish the article free of charge on the Internet.

Journals are open: any author, regardless of citizenship, place of work and academic degree, has the opportunity to publish an article in compliance with the requirements.

With the adoption of article for publication, a scanned receipt of payment for publication in pdf or jpeg is submitted by e-mail. **Registrarion fee** is 4000 KZT.

Bank details

Zhetysu University named after I. Zhansugurov

TIN – 531400011685

BIN – 990140003041

IIC – KZ566010311000005234

BC 16

BIC - HSBKKZKX,

Taldykorgan regional department 319900 JSC «Halyk Bank», Taldykorgan.

When paying specify the purpose of payment: Registrarion fee for publication in the journal Bulletin of ZhU

Article Example

UDC 541.124

THE MODERN SYSTEM OF BUSINESS EDUCATION

G. Zh. Shatyrbayeva, M. M. Moldabayeva

Abstract in English

Key words:

Text

List of references:

Title in Kazakh language

Шатырбаева Г.Ж., Молдабаева М.М.

Abstract in Kazakh language

Key words in Kazakh language:

Title in Russian language

Шатырбаева Г.Ж., Молдабаева М.М.

Abstract in Russian language

Key words in Russian language:

Date of receipt of manuscript :

Information about authors

Full name	
Academic degree, academic title	
Position or profession	
Place of work (full name of the organization, city)	
Country (for foreign authors)	
e-mail	